

АСАД ДИЛМУРОД

МАҲМУД ТОРОБИЙ

Тарихий роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ
1998

М а с ъ у л м у х а р р и р Т О Х И Р М А Л И К

М у х а р р и р М У Р О Д М А Н С У Р

Дилмурод, Асад.

Маҳмуд Торобий: Тарихий роман // Масъул муҳаррир: Т. Малик/.—Т.: «Шарқ», 1998. — 304 б.

Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик каби миллий қаҳрамонларимиз қаторида Маҳмуд Торобийнинг номи ҳам чуқур ҳурмат билан тилга олинади. Маҳмуд Торобий оддий хунарманд эди, ёвга нафрат, она тупрокка, Ватанга муҳаббат туйғуси уни жасур ва фидойи саркарда даражасига кўтарди, унинг тимсолида озодликка интилиб яшаган ўзбек халқининг тақдири мужассамдир.

Таниқли ёзувчи Асад Дилмурод ушбу романида Маҳмуд Торобий образини яратади, баҳодир руҳий дунёсини теран таҳлил этган ҳолда, ўша давр мураккаб ҳаётини, мўғул босқинчиларга қарши эълон қилинган ғазавот хурлик, иймон-эътиқод курашига айланганини ҳаққоний тасвирлайди.

Роман Маҳмуд Торобий кўзғолонининг 760 йиллиги муносабати билан китоб ҳолида нашр этилиши алоҳида рамзий маънога эгадир.

Ўз2

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти, 1998 йил.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Ф И Ф О Н

МУКАДДИМА

*Бир маромда йўрғалаётган ингичкабел, турнабўйин бе-
довлар туйқус сустлашиб, сувлиқ чайнаб, қизғанч оҳангда
кишинаиди. Уша заҳоти беҳисоб айғирларнинг мастона ҳам
ғайирона жавоби бўлдиким, беихтиёр устоз билан шогирд
ҳушёр тортиди...*

*Чап томонда, чўккан туяни эслатувчи қир биқинида
ёқилган гулхан атрофида базми жамшид авжига минган эди.
Сарҳуи кимсалар баланд товўида бир-бирларига гап қоти-
шади, қийқириб кулишади, чўғда тобланган думба-жигар ка-
бобдан мириқиб тановвул қилишади. Қир узра куйган ёғ ҳиди
билан тўйинган кўкимтир тутун сокин сузади, олисларга
туташиган ва кўпдан бери шудғор кўрмаган, шўра-янтоқ бос-
ган пайкал ичра масиққан бедовлар талош қурган, улар ки-
наганда еру кўк гўё гулдираб кетар эди.*

*Устоз билан шогирд беихтиёр ёқа ушлаиди: тўкин-сочин
даврада ҳузур қилаётганлардан бири Бухоройи шариф ҳоки-
ми Бурҳониддин саройида баланд мартаба эгаллаб турган
Алиакбар хожа ал-Бухорий, яна бири хос мулозимлар сардо-
ри, хуфия ишларда устаси фаранг Бўринайхон доғули-ку!
Хайвотур улар бул хилватда бежиз йиғилишмаган: ҳам маи-
шат, ҳам маиварат! Шаксиз салтанат борди-келдисини еий-
бат қилишаётир. Аввало Чингизхондан улкан мерос олган ва
хоқони олий даражасига етишган Чигатой, қолаверса ҳатто
унинг ялоғини ялаица ҳозир Бурҳониддин гўрига, бири олиб,
бири кўйиб, еишт қалаётгандир. Бунингдек пинҳоний мажлис
қуришдан бош тилаклари шубҳасиз шудир.*

*Пайкал тарафда яна бедовлар мастона кишинади, худди
шу асно қадди-қомати келишган соқий йигит тилла жомлар-
ни лабо-лаб қилиб тўлдирди, сўнг хушкаломлик билан муло-
зимат айлади. Кайфлари ошиб чўзилган ва ҳуда-беҳудага
қаҳқаҳа отаётган оиналар-бирин-сирин чордона қуриди.
Нигоҳларида алланечук сохта хайрихоҳлик жилоланар эди.
Омонатгина тиззалаб, илиқ табассум қилаётган соқийнинг:
«Марҳамат қилгайлар!» — деган илтифотидан энг аввал
Алиакбар сергакланди, жомни шошилмай олди-да, бир зарб
билан бўшатди. Кўзлари қисилиб кетган Бўринайхон, офарин
дея, чапак чалди, аммо ўзи ҳадеганда торта қолмади, жомни
қалин лабига тегизиб-тегизмай секин қайтарди. Сўнгера у
истар-истамас оғир кўзгалди ва қибла саридаги тепаликка*

қараб қичқирди: «Хей, жаноб, кел бу ёққа, май тутғум!» Сардор товуши мунгайган дўнгликлар ва ола-бужир қоялардан аксу садо бўлиб қайтди. Ажабо, у кимни сийламакка аҳду қарор бермиши?

Туйқус илғади устоду шогирд: қиблани тўсган тепалик пойида, азал-азалдан бирон-бир гиёҳ унмаган заранг тақирда эти бориб устихонига ёпишган, тарам-тарам ажинлардан афти бужмайган, қийиқча танғиган, бўз яктаги устидан сариб чилвир боғлаган чувак чол, букила-букила, бўйин томирлари бўрта-бўрта, қўши қўшар эди. Чолдан ҳам кўра омов тортаётган чўғир қарироқ ва нимжонроқ эди. Чўғир ночор: аъзои бадани титрар, қўтир босган, бели чўккан, суяклари бўртиқ, думи калта, ёли тўкилган, ҳар замонда сағрисиға урилаётган говронга парво қилмас, парво қилишга ҳоли йўқ эди.

Шамсиддин Маҳбубий жаноблари не кўйга тушганидан Маҳмуд Торобий шаксиз беҳабар, лекин ўзи эгарга қапишиб қолди, ичида чархи гардунни маломат қилди. Боринки, тақирда қўши қўшаётган чувак чол, чолнинг хира тортган, намиққан, тик боқолмайдиган кўзлари тубига чўккан мунг ва нафрат бир умр тасаввурига ўрнашди. Кейин уни қайтиб учратмади, ким билади, қазоси етдими ёки Бўринайхон ёруе дунёга келганига минг пушаймон егиздириб ажалидан беи кун бурун гумдон қилдими?!

Хайтовур ўша калла Маҳмуд Торобий кўп мулоҳазаларни дилидан кечирди, Бўринайхон бир балога гирифтор этишидан чўчиган устози эътироз билдирганига қарамай чол ёнига тирегилиб боришдан тийилолмади. «Отам, — деди у суву селоб бўлиб, — бу не оворагарчилик, туфроқ эгаси қани?» Гўё чол бани одам ҳофизасида шундоқ сўров мавжудлигини ва бир кун келиб у ҳақ даъвосига киришажагини унутмиш: жавоб қилгани қурби ҳам, ҳафсаласи ҳам, имкони ҳам йўқ эди. Энг сўнги кучини гаврон билан отни савалишга сарфларди. Жонивор нағалсиз туёқларини дуч келган жойга тираб, ихраниб зўр беради, пучайган мускуллари тап-таранг тортилиб, қадди букчаяди, тиззалари қалтирайди, оғзидан кўпик аралаш лахта-лахта қон сизади, лекин қошки омов чағир тошлар ичида салгина жилса!

Аллабир хижолат чекиб, еру кўкка сиемай кетган Маҳмуд баҳодир ҳалиги саволини яна такрорлади. Яна чол индамади, фақат илкис ўгирилиб, галати ишшайди, унинг хиралашган кўзлари тубини нафрат ва мунгдан бўлак истеҳзо ҳам чулғаган эди. Жонсиз қорачуеларга жимгина тикиларкан, йигит юраги орқасига тортиб кетди. «Во дарие, бу хокисор банда мўғул босқин қилгунга қадар Бухоро фахри саналеон Шамсия мадрасаси мударрисси Аъзамхон эшон жаноблари-ку, — дея сўнгесиз надомат билан шивирлади. — Эшитибменки, бул зотни, анча бурун, аҳдида собит қолеони учун Бурҳониддин тутқун қилмиш, сўнгера гумашталиқ мақоми ила Бўринайхон илкига топширмиш, нокас сардор эса уни

бунингдек кулфатга солибдир-да!» Оллоҳ юпанч, шунингдек, қайта идрок ато қилдими, чол ўктам йигит дилдан кечган мулоҳазани сезгандай бўлди, гўё бирдан гофилликдан уйғониб, зўрға жилмайди: қуруқшаган лабининг бир чети қимирлагандек бўлди. Ҳарҳолда рўпарасида мардона турган ҳамиятли суҳбатдои қадди-қиёфасидаги фазлу камол ва гурур унинг ўксук кўксини небир илиқлик билан тўлдирди. «Борар мазгилингдан қолмагайсен, ўғлон, — деди у ниҳоят товушига хайрихоҳлик ифодасини бериб. — Не қилурсан туфроқ эгасини сўроқлаб? Ани зиндон қурилишида ҳаммолликка қўймишлар. Билмасмусен Бурҳониддин Бухорода нечтадир жазоҳона солдираётганини?» Шўрлик чол аста бошини тебратди, унга кўз қирини юбораркан, Маҳмуд баҳодир ич-ичидан зил кетди. Йигит гофил эмас, ҳеч бир рисолага тўғри келмайдиган бу синоатдан воқиф: Бурҳониддин исломга тобе бўлиб келган Бухорони қайта тузиш, яхши-ёмонни, ҳалол-ҳаромни аралаштириб юбориш, хуллас, Буюк Яса йўриқларига мослаш учун нималарни ўйлаб топмади.

Бухорони Чингизхон қиличи яралади ва тиз чўктирди, энди эса шаҳри муаззамни Буюк Яса хорлаётган эди, буни хаёлидан ўтказаркан, Маҳмуд Торобий томирларида гўё қон тўхтаб қолди. Аммо тезгина ўзини қўлга олди, аста шивирлади: «Узоқ ухладик, уйғонмак жоиз, алҳол, Танғрим кечирмагай!» Эртанги кун қайғуси борлигини чулғади, дариёким, тепалик этагидаги жанг айёирлари туюқлари остида ингра-наётган бўрсилдоқ ер, умри бино бўлиб бирор гиёҳ унмаган тап-тақир заранг қиялик, эти бориб устихонига ёпишган чўғир ортида дилдираб турган чувак чол кўзига аччиқ-аччиқ босилар эди.

Охири у беихтиёр тиз чўкди ва тавоф қилди туфроқни...

Б и р и н ч и б о б

ШУБҲА

Кўклам шамоли бунчалар беқарор бўлишини Маҳмуд Торобий умрида илк бора англади. Мўғул найзасидан қаттиқ шикаст топган Бухоройи шарифни чор тарафдан ўраган дала-дашт гоҳ тиниб, хоҳ хуруж қиладиган тўфонлардан зада бўлиб қолган, айниқса барханлар шиддат билан кўчиб, еру кўкни қум қуюнлари тутганда бутун борлик ночорлик домида нола қиларди. Кўпгина овуллар ва кентлар ўлат исканжасида тўлғанади, тинмасак шамол яқин-атрофдан баҳорнинг ифорий исларига кўшиб, бад хидларни ҳам учириб келади. Бу ҳолдан Маҳмуд Торобий нохушланади, ўзини қўйгани жой тополмайди. Табиатан оғир-босик устоди комил Шамсиддин Маҳбубий эса, эгарда ими-жим тўлганганча, теварагига синчков назар ташлар, кўпинча ўз ўй-хаёли билан машғул бўлар эди.

— Негадир алағдаман, — деб кўярди хазрат ҳар замонда.

Энг содик хизматкори саналмиш Жўра говбош ниҳоят Шамсиддин Маҳбубий муддаосини тушунди. Карвон хавфсизлигини таъминлашда кўп жон куйдирган соқчибоши Эрдана қузғунни ёнига чорлаб, қулоғига алланарсаларни пичирлади. Ҳозир эҳтиёткорлик зарар қилмасди, кейинги вақтларда Бухоро теварагида қанақадир қароқчи тўдалар қашқир каби изғиб юришарди. Мана шунинг учун ҳам хатардан илгарироқ огоҳ бўлиш учун Эрдана қузгун саксовулзор оралаб бедовини йўрттириб кетди.

— Мулла Жўра, ана, Бухоро минорлари кўринадир, — деди жилмайиб Маҳмуд Торобий. — Сиз эса ваҳима қиласиз!

Соҳиби сўзидан чиқмайдиган хизматкор пинак бузмади...

Имиллаб бораётган карвон кимсасиз дашт йўлида тез-тез кўзга чалинадиган, тирикчилик ғами билан машғул одатдаги тужжорлар дастасидан унча фарқ қилмасди. Қўш ўрқачли пурвиқор туяларга эҳтиёткорона, пишиқ-пукта ортилган ва жун арконлар билан чирмаб боғланган сандиқ-

лар, кажавалар, копу хуржунлар карвонда савдо-сотик маза-сини татиган кишилар борлигидан далолат берар эди. Аммо, шуниси таажжублики, карвон пичоғи ғарчча мойга ботган савдогар ёки қорачуғи шира бойлаган нуфузи баланд амалдор эмас, кўринишидан соддадил, оғир-вазмин, камсукум киши, Бухоройи шариф уламолари ва ашрофлари пешволаридан саналмиш Шамсиддин Махбубий билан тороблик оддий ғалвирсоз Махмуд Торобий тасарруфида эди. Ажабо, газанда найзасидан қон томаётган алғов-далғов замонда карвон тузиш, мол-дунё орттириш ҳавасига берилиш, соқчи-қарол ёллаб сафар машаққатини чекишга бу икки инсонни қандай куч ва мақсад мажбур қилди экан!?

— Ҳожи бува, Худо сизга юракдан берган экан, — Махмуд баҳодир яна говбошнинг живига тегди. — Маккаи Мадинадек жойдан қайтаётган киши жиндай ботирроқ бўлмасми?

— Ботирлик сизга хосдир, жаноб, — деди Жўра говбош хиёл қовоғини солиб, — Сиз аждаҳодан ҳам кўрмайсиз!

Асли Жўра говбош хўжасининг севимли шогирди бўлган Махмуд Торобий ҳазилларини ёқтирарди, хатто унинг хиёл дағаллик билан қоришган маъноли кесатикларига ўрганиб қолганди. Аммо ҳозир нечундир бир оз энсаси котди, халигидай ғудранаркан, шаънига ярашмаган бир ҳаракат билан юзини терс қилди. Худди шу асно шундоқ қулоғи тагидан ингичка камон ўқи чийиллаб ўтди-да, нафас ютиб, котди-қолди. Қутилмаганда рўпарасида пайдо бўлган думлари кесик жанг отларининг асабий кишнашларидан талвасага тушди. Илгариде ер тепиниб пишкираётган тўриқ бедов эгарига қорни билан аянчли ётқизилган, қўллари орқасига қайриб боғланган Эрдана қузғунни кўргач, дарҳол қилич яланғочлади.

— Қани, лочинларим!..

— Шошманг, эсингизни еб қўйибсиз, — говбош даъватига кўра тигларини қинларидан чиқарган кўриқчиларга юзланди Шамсиддин Махбубий. — Кўрмайсизми алар шиддатини, барингизни битта қўймай тўғрайдишлар.

— Бизни барибир соғ қўймаслар, мол-ҳолимизни эса мусодара қилурлар, — деди ўрта яшар, паҳлавон келбатли, тим қора соқолли соқчи йигит, унинг нигоҳи тошни тешгудек ўткир эди. — Андоғ эркан, қўйдек бўйин тутиб бергунча, эрга ўхшаб олишайлик, Оллоҳ даргоҳига мардона борайлик.

— Ҳовлиқма, Наврузбек, — ичини ловуллашган аламини зўрға босиб шивирлади Махмуд Торобий. — Устоди комил ҳақ, фойдаси йўқдир. Аммо кун келур, ичак-чавакла-

рини бошларига салла қилиб ўрагаймиз, кейин кетларига ўхшатиб тепурмизки, келган жойларига бориб тушарлар!

Эскидан маълум: жанг-жадалда суюги қотган сахройи чингизийлар ҳўл-қуруқ фаркига бориб ўтириш учун келишмаган дунёга, маслаклари ягона — иту бит устидан ҳукмронлик қилиш, агар ўзларини яхшилик билан тан олишмаса, қонсираган шамшир билан тан олдиришни ёқтиришади, муросага кўниб, бўйнини эгганларга ора-сира раҳму шафқат ҳам қилишади, шаккоқларни асло кечиришмайди, мабодо қайсарлик қилувчилар топилгудек бўлса, ёғли ваъдалар билан уларни ўзлари томонга оғдириб олишади ва кейин битта қолдирмай жодида тириклай қиймалашади.

Ҳўш, денгиздан бир томчини эслатадиган ушбу важоҳати бузук даста ҳозир не муддаода? Йирок ўлкадан покланиб, эзгу ниятлар билан қайтаётган беозор қарвонни ғорат айлаб, мол-мулкини талаб, не қиларини билолмай юрак ҳовучлаб турган йўловчи-сайёҳларни қийратиш истагидами?

— Ташла ҳамманг қуролни, жаноб Бўринайхон мингбоши пойида тиз чўк, — дағдаға билан жимликни бузди жийрон қашқа минган кексароқ жиккак навқар, афтини беўхшов бужмайтираркан. — Фармонга бўйсунмаган ноқаслар қазоси етур, алар қалла суюгидан жом эсаб, тўйгунча бўза ичгаймиз. Қани, тезроқ бўлинглар!

Асов отлар кишнар, кўкка сапчиларди, хунхор қиличлару найзалар баҳор қуёшининг сокин нурида совуқ ялтирарди, алҳол, ҳатто шамол ҳам ёриб киролмайдиган жанговар ихота ичида қисик кўзлари мушукники каби яшил аланга сочаётган Бўринайхон масруру мағрур — хатардан холи эди. Исми жаранглаши ҳамоно у ўмови кенг, оккушбўйин, қилпоча, эгар-абзали сийму зар билан нафис безатилган, эгари тагидан ингичка сим арқоқдан тўқилган жибасимон ёпқи ташланган қорабайирини олдинга сапчилатди. Барча чингизий мингбошиларга хос салобатли жуссасидан алланечук таҳдид ёғилар, ясси бетига ёйилган ним табассуми такаббурона хайрихоҳлик билан омухта эди, баҳайбат бошини сиқиб турган чўян дубулғаси учига қўшалоқ гавҳар ва қўшалоқ пат қадалган, эғнидаги қора мовут камзулига заррин хошиялар чекилган, йўғон панжаларида ёқут кўзли тилла узуклар жилоланар эди.

Бухоро Бўринайхонни зимдан лаънатларди, аммо Бўринайхон буни сезса-да, ўзини анқовликка урар, қолаверса, ўзига кулиб боққан омаддан фахр қиларди. Ўн етти ёшга тўлар-тўлмас у қудратли Чингиз назарига тушганди. Асли исми Темучин бўлган Чингиз, ҳали жаҳонгирлик либосини кийишга улгурмай, найман уруғининг жангари баҳодирлари

билан савашиб юрганда рўй берган бир воқеа туфайли Бўри-ни ёқтириб қолади. Неча кундир давом этган оғир жангда Чингиз, кўзи яхши пишимагани боис, галабани бой беради, жами навқаридан ажралади, устига устак яраланиб, қўлга тушиб қолиш хавфи туғилади. Мурувватли шомоний фаришталар ўша оғир лаҳзада садоқатли халоскорни Бўри кнёфасида йўллашади. Куч-ғайратга тўла толмас Бўри бўлғуси жаҳонгирни елкасида опичлаб, узок йўл босади, хатто уни кутириб оқаётган дарёдан ҳам эсон-омон ўтказиб қўяди...

Чингизхон юришларида қатнашганидан ташқари унинг юлдуз нишонли мажлислари ва давраларида иззат-икром топган, энг нуфузли амалдорлар қаторида муборак тилла товоқдан таом еган ана шу доврукли сардор Бухороий ша-рифни соғинган, йўл азоби остида толикқан карвон қарши-сида, қаттол нигоҳидан ғазаб ёғдирганча, ғолибона ир-шайиб турар, ҳар бир ҳаракатида қиличини қонга тўйдир-ган чапдаст навқарга хос қатъият ва шижоат зуҳур эди.

— Ана шундай, кимки муғомбир ва қўрқок, тумшуғи-дан илинур! — дея пихиллаб кулди Бўринайхон. — Бир ярим йилдан бери яланғоч қилич ила йўл пойлаймиз, Бухо-родан шунчалар безганмидинглар!?

— Жаноб мингбоши, эҳтимол Бухородин безғонимиз ростдир, аммо сиз нечун қароқчилик билан машғулсиз?! — Шамсиддин Маҳбубий таранг вазиятни юмшатиш истагида эди, бироқ озғидан шу гап чиқиб кетди. — Чигатой хоқон-нинг шавқатли қўшини шаънига доғ туширмак эмасми бу қилмишингиз?

— Меним гуноҳим ёки савобимни тарозига қўйиш сен-га юкланмаган, тўнғиз қавми! — вишиллади жон-пони чи-қиб кетган Бўринайхон, сўнг у беихтиёр лўнжини чапга бурди, калта мўйлаби дикрайиб, лип-лип уча бошлади. Шу дамда ясси бурни ёнида ёнғокдек ғурра бўртган эпчил нав-кар бир силташда Эрдана кузғунни қумга ағанатди, тизза-латиб, бўғзига дудама ханжар тиради.

— Бу одам каминага тегишли, гуноҳи не эрканки дўзах азобига солмишсиз? — қалт-қалт учаётган Эрдана кузғунга тик қарашга ботинолмай оҳиста сўз қотди ҳазрат Маҳбу-бий. — Бизни тинч қўйгайсиз, Худо ҳақи сиз билан иши-миз йўқ, савдо ташвиши билан юрган кишилармиз.

— Хо-о, шунақами? Вой, дарди бедаволар-ей, лақилла-тишга намулча устаси фаранг бўлишмаса! — Бўринайхон эпчиллик билан узангидан оёғини узди, жиловни юзбоши Томишга тутқазди. — Хўш, Торобий, иблис тукқан арзан-да, сен нечун жимсан? Қани, сўзла-чи, безори укаларингга не юмушлар юқлаб ғойиб бўлган эдинг?! —

Маҳмуд Торобий вужудига аллабир ўт туташгандек бўлди, голибона илжайиб турган Бўринайхонга еб қўйгудек тикилди. Ажабо, туғишган инилари Муҳаммад билан Алига не юмушлар юклаган экан? Кейин, ғойиб бўлгани ҳам йўқ, асло ундай эмас, жонини жонига пайванд айлаган пири комил йўриғи билан иш тутди. Пири комил даъвати билан дилини поклаш, имонини бутлаш, қодир Оллоҳни, шу билан бирга ўзини танишга аҳду паймон қилди. Бунинг нима-си ёмон экан?

Маккаи Мадина сафарининг бошқа бир сабаби ҳам бор эди, буни Маҳмуд Торобий ҳаргиз ёдда тутати. Устози Шамсиддин Маҳбубий Бухоро дардини юрагига жо қилган жумард зотдир, вақти-соати етиб, у, таникли шайхлардан Иброҳим Торобий билан Ғори дарвешонни макон қилгани ва боши очик, тўрт томони қибла, дили-фикри ҳур қаландарлар билан хуфия мажлислар қургани Бурҳониддин пайтавасига қурт туширди. Негаки, Оллоҳни ягона ишончли ҳабиб билган Иброҳим Торобий, мўғул босқинига қадар, Малик Санжар исмли қайсар йигит билан Хоразмшоҳ Отсиз химоясида зулмни ҳаддидан оширган Бухоро бош садри — ҳокимига қарши бош қўтарган эди, айна кунда Бухородек муаззам шаҳарни идора қилаётган Бурҳониддин унинг обрў-этиборидан ҳам, кулча уриб ётган илон бошини қўзғаб юборишидан ҳам чўчир эди. Қаҳри қаттиқ Чигатойнинг олисдан мунтазам эшитилиб турадиган давдағасидан юраги олинган ҳоким хавотири бежизмаслиги тез орада ойдинлашди: Ғори дарвешон жандага ўралган қаландарлар, қизикқон муридлар, бечорахол камбағаллар, ҳатто пўрим кийинган бойвачча-аслзодалар билан тўлиб-тошди, улар Тангри дийдорини азиз билган мукаррам зотлар этагини ўпиш учун ошиқишар эди. «Фитна хиди келади!» — дея, Бурҳониддин ўзини ҳар ёнга урди, қачонки хилват маконга Маҳмуд Торобий пой-қадами етганини билгач, аламда ёниб кетаёзди. Саройда кун ора ўтадиган машваратларда Шамсиддин Маҳбубий устига пайдар-пай мағзава афдарди, ниҳоят кечки бир мажлисда оғзига термилган аёнларга қатъият билан деди: «Ул кўрнамак отбоқарликка тайин этилса фиску фасоддин йироқ бўлу!»

Омадсиз Бухорони хуни қаттолга қўктирган Чингизхон аҳли мўмин илмга ўчлигини ҳазм қилолмади. Дастлабки кундаёқ Минораи Калон ёнида жойлашган маълум ва машхур жоме масжидини отхонага, муқаддас китоблар сақланадиган сандикларни охурларга айлантириш, уламолар ва илму урфон пешволарини сайислик ва ғуломликка тайинлаш ҳақида фармони олий берди. Мана, орадан қарийб ўн

етти-ўн саккиз йил ўтди ҳамки, ўша фармон ҳануз қатъий амалда, ягона Худодан ўзгасини тан олмайдиган Муҳаммад пайғамбар умматларини жинидан баттар ёмон кўрадиган Чигатой пойтахти Бешбаликда деярли муқим яшаб, ўзига тегишли поёнсиз улусда отаси мерос колдирган йўриқларни яна ҳам такомилга етказиш, хусусан жазо усулларини кенгрок қўллашни фахр ҳисобларди. Ҳокон маслагидан Бурҳониддин вокиф эмасми, унинг дилини хушлаш учун Бухоро танига тез-тез ниш санчиб турар, турфа ғийбатга ўч уламоларни шахсан ўзи назорат қилар, битта-яримта ҳаддидан ошганини сира кечиктирмай ясоғи қаттолга тортиш масаласини қўярди. Ёши етмишга борганига қарамай бош сайислик қилишга мажбур бўлиб келган собиқ уламо Аминбек Бухорий (хатиб имом Ғиёсхўжа Бухорий катта пора эвазига эғнига коржома кийишдан қутилиб қолганди) омонатини топширгач, Бурҳониддин унинг ўрнига Шамсиддин Маҳбубийни мўлжаллаб қўйганди.

Аминбек Бухорий гунгхонага айланган ғариб бир хужрада якка-ёлғиз жон берди, бу мудҳиш хабарни ва бетига сурлик ниқобини тортган Бурҳониддин таклифини эндигина қирқ кунлик хилватни тарк этган Шамсиддин Маҳбубий маъюслик билан қаршилади, оловдек гуриллаб ёнган Маҳмуд Торобийни эса босиқликка даъват қилди, сўнг, элчи босқоққа деди: «Ҳокимингга бориб айт, сайисликка розимен, аммо вақти келса анинг ўзи тўнғиз боқадир!» Шақсиз ҳазрат пешонасига битилганидан тонмасди, тонолмасди, у паришон қулимсираркан, Оллоҳ даргоҳида фаррошлик қилиш энг улуғ саодат эканини муридларига уқтирди. Аммо у бу кунда Оллоҳ даргоҳи отхона ўрнида колганини эътироф этишдан чўчиди, буни тилига чиқаролмади. Чор-ночор коржома кийди, шайх Иброҳим, Маҳмуд Торобий ва бошқа содиқ биродарлари билан хайрлашиш муддати етди. Кўнгли зимзиё бўлиб турганда шайх Иброҳим қутилмаган маслаҳатни берди: «Муҳтарам зот, яхшиси Каъбатуллоҳ сафарига отлангайсиз, жамийки таҳқирлардин бир йўла қутулар эрдингиз!» Бирдан ҳазрат кўнгли равшан тортди. Дархол бу фикрни отасига айтди, отаси кўргиликдан вокиф эди, сира иккиланмай унга оқ фотиҳа тилади.

Мана энди устоду шогирд, улуғ покланиш неъматидан баҳраманд бўлиб, Бухоро заминига, киндик конлари томган туфроққа қайтмиш! Аммо, э, дариг, туғишганлари бағрига интиғу интизор шошилишаётган бир пайтда олдиларини тўсган ману бу балойи азимни нахотки Тангри таолонинг ўзи йўллаган бўлса?! Нахотки паймоналари тўлди, нахотки дилларига туғиб қўйган армонларини ушатолмамай жаҳаннам тузоғига илинишади!?

Яна Бўринайхонга ғазабнок қаради Маҳмуд Торобий ва хаёли туғишганларига оғди. Айниқса онаизори Озода Зайнабни эслаб ғуссага ботди, сўнг кўз ўнгидан укалари Муҳаммад билан Алининг дўлворона қоматлари липиллаб ўтаберди, сўнг мушфиқ синглиси Суйгуна Зебо билан меҳрибон хотини Субухабиби ситоралари ҳам ўтаберди. Мангу умиди чироғи бўлмиш ўғли Жалолни ёдлаганда ногоҳ кўнгли тоғдек кўтарилди, шунингдек, у билан дийдорлашишдан жудо қилишлари мумкинлигини ўйлаб, ёруғ дунёдан умиди чилт узилган қаби, бирдан оҳ тортиб юборди.

— Уни иблис тукқанми ёки сени? — дабдурустан Наврузбек кафтларини чангак қилиб Бўринайхон сари чўзди. — Ниманга бунча бино қўйибсан? Қуруқ савлатинггами? Шунга бўлса, қани кел, бир савашайлик, этингни қашкирларга талатмасам каминага Бухоронинг нони ҳам, суви ҳам ҳаром!

— Чириллама чигиртка, пошнам билан эзғилаб ташламай, — Бўринайхон нописандлик билан кулиб, навкарларига буюрди: — Дардисар соқчиларни қувланг, феъли бузуқларини аямай қиймаланг. Махбубий билан Торобийни хибсга олинг, Бурхониддин буларни ҳожиларга хос иззатли ўлим билан сийлаши тайиндир.

Карвон хавфсизлигини тасарруфига олган қўриқчилар осонликча жон бермаслик ва ҳазрат тузини оқлаш ниятида аста-секин майдонни кенгроқ олишди. Арконни узун ташлашни маъқул кўрган ҳазрат қўл ишораси билан уларни яна аҳдларидан қайтарди.

— Бу не қаро кун, ё раббано!?

Бошқалар сукутда, Навруз полвон эса шундай нола чекди, сўнгра киличини филофи-камари билан қўшиб, бошидан даст ошира ерга урди. Асли кешлик аслзодалардан бўлган бу йигит мўғул босқини пайтида бор буд-шуди, оиласидан айри тушган, таъкибга учраб, юртини тарк этган, хору зор ва сарсону саргардон юганда Ҳирот мусофирхонасида ҳазрат билан топишиб, унга муридлик ихтиёрини берган эди...

Қурол-яроғидан кечиб, белига ночорлик камарини бойлаган соқчилар бошларини ҳам қилганча тарқала бошлаганини кўрган Бўринайхон мийиғида кулди, тўғриси, у бу қадар осон зафар қозониши, бу қадар кўп мол-мулкка эга бўлиб олишини ўйлаб ҳам кўрмаганди. Қумлик бўйлаб одимлаётган карвонга ташланган навкарларини жимгина кузатаркан, терисига сиғмай кетди, ҳатто ўшалар қаторида сандиқ-кажавалар ва бўҳчаларни ўз қўли билан титкилагиси, қимматбаҳо нарсалардан ўзи танлаб олгиси келди. Аммо ниятидан қайтди, салла ўрнига қалла келтиришдан

тоймайдиган мулозимлари олдида мингбошилиқ нишонини ерга уришни истамди...

— Жаноб мингбоши, камина укаларим касрига қолиб-мен, аммо бу зотни нечун банди қилмишсиз? — дафъатан Бўринайхонга мурожаат қилди Маҳмуд баходир. — Камина бошини жаллод кундасига топширсангиз ҳам кўҳна гардун ҳеч нарса ютқизмас, лекин имоним комилки, бу кишининг биргина мўйи мертилса ҳам фалак ёқасини чок қилгай!

— Не деб алжирайсан, гумрох!? — Маҳмуд баходир тумшуғи тагига тикилди Бўринайхон. — Чингизийлар пойига кимлар қурбон бўлмади? Ҳатто улуг жаҳонгир билан бел тутишиб, салтанат талашган, Туронзамин устунига айланмак даъвосини қилган Жалолоддин Хоразмшоҳ ҳам!..

— Барингиз жаҳонгир руҳига сифинасиз, афсус, билмайсизки ул марҳум жон нақадар бахтсиз, бу кунда дўзах оловида қоврилиб ётмиш!

— Юм оғзингни, тўнғиз қавми!

— Осмон елкамадир, ташлаб юборсам жамийки жонзот янчилур, деб ўйлайсиз чоғи, жаноб? — Маҳмуд Торобий бўғзига олов бўлиб ёпишди нимадир. — Чакки ўйлайсиз. Бу зотни Бухоро қафтида тутгай, падарлари ҳам кўп ардокли эрурлар.

— Ғаламис шайх Иброҳим билан тил бириктирган Шарофхожа ибн Толибхожани айтасанми? Ана шу бетамиз Бухоро аҳлини Чигатойга қарши гиж-гижламиш, кейин ўзи... яқинда қайсидир мачитда шишиб ўлибди. Иззатли падар қисмати қандай яқун топганини энди англагандирсан, а, тўнғиз қавми?

— Ё, раббий! — дея оҳ тортди баходир, терчилаган қафтларини чаккаларига босганча.

Томоғига аччиқ хўрсиниқ урилиб, боши айланиб кетган бўлса ҳам Шамсиддин Маҳбубий ўзини бепарволикка солди. Ичини нимадир ёндирарди, таши осуда эди. Не қилсинки, пешонасида бори шу экан. Тўғриси, Каъба заминидан узилган дақиқалардаёқ у безовта эди, шунинг учун ҳам карвонни тўхтовсиз йўл босишга чорлади. Эски ошналаридан Абдулла заргар билан табиб мулла Зайниддин Самарқанд остонасида иззат-икром билан кутиб олганда айниқса дилига аллатовур хавотир оралади. Қандайдир ғойибона куч нозик сезимларини Бухоро заминида юзага келган нотинчликдан сирли тарзда огоҳ этганди. Орадан бир неча кун ўтгандан кейин заргар ёрилди, ўғли Муҳиддин Камол Бухородан йўллаган мактубни яшириб қўйган жойидан чиқариб берди. Мактубда у бобоси бемор ётганини ва бутун эл Муҳаммад билан Али қилмишларини ногора қилиб ча-

лаётганини қисқача битганди, ҳатто Суйгуна Зебо ҳам жародан четда эмаслигини орага қистирганди. Хуллас, ҳозир Бухорога қадам қўйиш мавриди эмаслигини алоҳида таъкидлаган, бобоси тез кунда иншооллоҳ соғайиб кетишига умид болаганди. «Дада, аминменки, оқилона йўлни танларсиз, шошмак хатарли, қашқирлар сизни ва Махмуд Тобрийни ҳибс айламакка қасдланмишлар, Оллоҳ илойим алар юзини сизу биздин тескари қилсун», дея мактуби охирида қўшиб қўйганди ўғли.

— Агар тириклигида қўлимга тушса ўша қари такани ўзим ҳафсала билан бўғизлардим, — деди хос навқарлар сардори бир оздан кейин. — Бўри кимлигини билиб кетарди нариги дунёсига!

— Бошқа ҳунар келмасму қўлингиздин, жаноб?

— Шарофхожа ҳасис эди, сен ошириб мақтайсан.

— Эҳтимол... Лекин ўғиллари саҳийликда беназирдир.

— Нимага шама қилурсан, тўнғиз қавми?

— Навқарларингиз эшитмасун.

— Хўш, хўш? Имиллама, занғар!

— Ҳазратимнинг сизга аталган алоҳида сийловлари бордир.

— Ҳазратингда қуруқ савлатдан бўлак нима қолмиш?

— Андоғ нарса асрамишлар, бемалол мундоғ қарвонга татиғай!

Чигатой ҳокон салтанатида шуҳрат қозонган энг доғули хуфиялар ҳам ҳид олиш ҳамда вазиятни баҳолашда Бўринайхон олдида ип эшолмасди. Етти тош наридаги канорага қуйруқ қачон илинган, эрталабми ёки тушда, адашмай бемалол айта оларди. Айни дамда эса у доғда, донғи кетган икки қароқчининг мумсик акаси самимий сўзлаётирми ёки тузоқ қўяётирми, аниқроқ билолмади. Ҳарнечук бирор қитмирликни ўйлаган бўлса ўзининг шўри, негаки, осмон шохид, ҳатто иблисни ҳам деворга суянтириб кетадиганлар шохида юганда у — Бўринайхон баргида ўрмалаган.

— Шайтон тукқан савдойи, найранг қилаётган бўлсанг терингни тириклай шилиб оламан!

— Найрангга не ҳожат, жаноб?

— Отам айтмиш: савдо қилмакдан аввал молни кўргил!

— Ваъдангиз тайинму? Мол қўйнимда!

Қарвонини ва ҳатто холи забунлигини унутган Шамсиддин Маҳбубий Бухорони етим қилиб бўзлатган падарига ич-ичидан ачинади, ёлғиз ўғли Муҳидин Камол чарх уқубатларига гирифторлигини ўйлаб изтироб чекади. Нечуким шогирди доғули мингбошини аврамоқчи бўлаётгани эса жар лабида туриб кўмак илинжида бўрига қўл чўзган

кўзичоқ холатини эслатади. Ичида алам билан кулди, мол кўйнимда, деган гап қулоғига чалинаркан, ҳазрат беихтиёр сергакланди. Шогирди синиқ илжайганча, бўз яктаги кўлтиги чокини шошилмай сўкканини кўрди, астар орасидан яп-янги мовут филоф чикди. Сўнг филофдан озод бўлган нафис дамашқий кўшалок зирак чунон товландики, ҳатто офтоб хира тортиб қолгандек туюлди.

Оллох иродаси билан яралган мўъжизавий тақинчоқ кўзларингни ҳакка чўкигур Бўринайхонни буткул ошифта қилиб қўйди. Бўринайхон ақлу хушини йўқотди, ўлимга маҳкум банда кўйнидан чиққан нарса нималарга кодирлигини яшин тезлигида миясидан кечирди. Ул нарса нақшу нигорига сайқал беришда турли жавоҳирот беармон ишлатилмиш, уни Мох бозорида камида эллик минг дийнорга пулласа бўлади.

Паришонхол қиёфа олган устодни не туйғулар камрамиш? Ҳали устод қорачиқларида ўрнашган қайғу ғубордек таркаган, қайғу ўрнини эса ҳайрат аралаш гумон эгаллаганди. Нечукким у саросар, ха, ха, беадад азоб эвазига топган йўлини ногоҳ йўқотиб кўйгандек гарангсиган. Аста-аста кўз ўнгидан Абдулла Самад хонадониди кечган бир масъуд, бир зерикарли кунлари ўта бошлади, сўнг дарди-дунёсини алғовдалгов қилиб ташлаган воқеани хотирлади. Оллох назари теккан туфрокдан иззат-икром билан қайтаётган банда, тагин қиркни қоралаган бўлса, бир мусулмон омонатига ола қарабди, десалар, ўлиб қолганда ҳам ён бермасди. Иккала кўзи билан кўриб тургани — ушбу даҳшатга қандоғ ишонсин? Ҳатто маликаларни хушидан айиришга кодир жодуваш зиракни қайсидир куни Абдулла Самад бир баҳонада намойиш этганди. Зирак шогирди илкига қаёқдан тушди? Зинҳор ақлига сиғмайди. Эру хотин ўртасида кечган суҳбатга гувоҳ ўтганда у уятдан қаро ерга қираёзди. Ҳатто алами жўшиб омонатни гум қилган ноқис бандани қарғади, лекин тушига кирибдими ўша нияти эгри ёнидаги ишонган кишиси эканлиги!

— Абдулла Самад завжаи ҳалоли кўзидаги ёш уммон бўлиб охири ўзимни фарқ этажаги ақлимга келмағон эрди, — надомат билан бош чайқади Шамсиддин Маҳбубий ва живрилаётган саҳронинг номаълум нуқтасига ғамгин тикилди.

— Пийрим нимага шама қиладирлар? — ажабсинди Маҳмуд Торобий, у феъли баҳор ҳавосидек тез ўзгариб турадиган мингбошини иложи борича тезроқ ховридан тушириш пайида эди.

— Англамадингизму? — қаттиқ пичирлади ҳазрат, қовоғидан қор ёғдирганча. — Ҳали заргар хонадониди еган тузингиздин ҳам тонурсиз!?

Не қиларини билмай Махмуд Торобий сукут сақлади, сўнг ногоҳ кўз олдида ораста кийинган эрига орзу хол қилаётган зулфлари гажак, лўппи ёноқлари қизили тарам-тарам, қайрилма киприклари ихотасидаги шахлолари сузгун, камол қошли жувоннинг нозик жуссаси жонланди. Жувон гаровга олинган қандайдир мол сандиқчадан йўқолиб қолгани ҳақида афсус аралаш сўзлаётганига устод билан барабар у ҳам гувоҳ ўтган эди.

— Шубҳангиз чакки, пийрим, — деди баходир эзилиб.

— Анови ҳақни ошқора этур...

— Бул бошка... қасам ичмагим мумкин.

Энди Шамсиддин Махбубий баттар хафа бўлди, Бухоро сари шошилиб турганига қарамай, ўғли Муҳиддин Камол мактубига учиб, олдинда кутаётган бало-казодан кўрқиб, йўлни Самарқанд сари бургани учун ўзини ўзи қарғади.

— Химм, тўнғиз қавми, яшириб қолмоқчимидинг? — бўқирди тўсатдан Бўринайхон, оғзидан кўпик сочиб. — Терингни шилиб олардимда ўзиям! Қани бу ёққа чўз, бўл, имиллама! Хей, Томиш, қаёқда қолдинг, очопат, тезроқ банди қил буларни!

Хос навқарлар юзбошиси Томиш мўмайгина ўлжадан қурук қолсинми, аллақачон у ҳам тўс-тўполонга айланган издиҳомга калла ташлаган, қўш ўрқачли туллаган туя устидан кучоққа сиғмас зил сандиқни ерга ағдарган ва сочилиб кетган қимматбаҳо арабий-эроний матоҳлар тепасида лолу хайрон қотган эди. Хўжасининг гулдираган товушини эшитган захоти оёғи куйган товукдек типирчилаб қолди ва унга томон ҳаллослаб чопди.

— Ихтиёр ўзимда бўлсайди от думига бойлаб чўлга хайдатардим сен гумроҳларни, — ўзича тўнғиллади Бўринайхон, зиракни мириқиб томоша қиларкан. — Этларинг бурда-бурда бўлгунча!

— Этлари бурда-бурда бўлгунча!..

Хуржундан иккита кишанни шақирлатиб олган Томиш хўжасининг ушбу сўзларини қандайдир дағал оҳангга солиб илгари босди, бир неча қадам юрар-юрмас астагина оҳ урди, қумда чўккалаб қолди. Во ажабо, қандоғ мерган эканки, худди билагини мўлжаллабди. Камон ўқи чиппа ботган жойдан сизган қон ҳароратини туйиб-туймай ингранди юзбоши ва: «Заҳарланган бўлса-я?», деган ўйдан капалаги учди. Зум ичида кунботарни йигирма чоғли суворий тўсди. Чинқирмоқчи бўлди, мажоли етмади. Сардор ҳам танг ахволда турарди, дамашқий зирак сеҳри хос навқарлар раҳнамосини аллақачон юрагига ўрмалаб кирган кўрқувдан асраб қололмади.

Суворийлар шиддатидан ер-замин титрар, кўк гумбази гумбурлаб аксу садо берар, учкун сачратган тош туёқлар изидан бараварига жамийки барханлар дахшат солиб кўч-гандек эди. Мустаҳкам чўян жибалар сокин йилтирайди, дубулғалар гирдидан елкаларига туширилган тўқима сим жуллар аста-секин вижирлайди. Елкалардаги садоқлар, камарлардаги шамширлар, эгар қошига илдирилган табарзинлар шамолдек елиб келган даста тош кўрса кемириб, сув кўрса сибириб кетажагидан далолат эди.

Бўғзига ханжар тиралганда ҳам сир бой бермасликка ўрганган Бўринайхон дарҳол вазиятни ўзича чамалади. Нима бўлганда ҳам сувдан қурук чиқиши керак. Бейхтиёр нигоҳи ихотага олинган алп келбатли йигитга қадалди. Йигит кўн копланган эгарда қуйиб қўйгандек ўлтирар, тикилиб боқишида фалакни ёндиргудек сирли ёлқин бор эди. Қизғимтир ипак хошияли, оч зангор мовут чопонини ичдан кийилган совут таранглаштирган, қаддидаги некбинлик, ўзига ишонч ифодаси киши ҳавасини кўзгар эди. Зар тўғали энли камарига эгри қилич осилган, дубулғаси гардиши қулоқларигача беркитган, кўпдан кузалмаган тим қора қалин соқоли қаҳр нуқси уриб қолган хиёл ясси бетини тағин ҳам қаҳрли кўрсатарди.

— Ҳей, тўнғиз қавми, кимсанки бундай сурбетликка азм этмишсан, — деди Бўринайхон ҳалиги йигитга қарата, қиличини кинидан суғураркан. — Нима, Бўри ҳазилни ёқтирмаслигини билмайсанми? Билмасанг ўзингдан кўр, лотингни қиймалаб кузгунларга ем қилурман!

Аламдийда саҳро яна аза тутишга ҳозирлик кўраверса бўларди. Иссиқ жойини совутишдан чўчимайдиган ва ҳар бири тоғни сарёғдек кесишга қодир зулфиқор эканини намойиш этишга ошиққан тиглардан нима ҳам омонлик кутиш мумкин. Алп келбатли паҳлавон дубулғаси учда саркардалик жиғаси ялтираётган Бўринайхонни назар-писанд қилмай отидан тозидек сакради. Кескир қиличи алланечук ваҳимали ярақлади, тубсиз қорачиқларида қатъиятга мойил мунг, бутун вужудидан куюнчаклик ёғиларди. Ҳайрат ичра сукут сақлаётган Шамсиддин Маҳбубий бирдан қичқириб юбораёзди, паҳлавон сари талпинди. Ахир, шижоати тоғни ҳам титратадиган, соқол қўйворган бу банда шогирдининг укаси Мухаммад Торобий-ку! Ана, изида валламатлар валломати Али Торобий! Ёпирай, ановиси Вафо Хўжандийми? Қандоғ қўшилиб қолди у буларга? Ажабо, ҳаммалари соқол ўстирган, ҳаммалари нигоҳида тушунуксиз бир ғайирлик, нафрат! Айниқса у Вафо Хўжандий важоҳатидаги ўзгаришга ҳайрон қолди, шогирди шундоқ

тикилиб турардики, нигоҳидаги ўт билан Бўринайхонни ёқиб, кул қилиб ташласа!

— Камина Хур Қийғирмен, ҳазилга тоқатинг йўқлигини билурмен, шу сабаб жавобим ростакандир, — орада бир неча қадам қолганда оёқларини кериб тўхтади Муҳаммад Торобий. — Омадинг чопмиш, бошимни танимдин жудо қилсанг Жетенинг сариқ қурти Бурҳониддин ўн минг дийнорни солур чўнтагингга, агар каминани тириклай элтсанг нақд йигирма мингни санаб олурсан. Қани, бўл, камчила отингни!

Оҳ, қодир осмон, бу хушими, туши? Наҳотки омади чопгани рост бўлса, наҳотки рўпарасида синик жилмайиб турган, шавкатли Бурҳониддинни кўркмай-нетмай куртга менгзаган манов сурбет чиндан ҳам Хур Қийғир бўлса? Демак, Кичкина Қийғир ҳам шу ерда, суворийлар ичида, фақат у қай бирийкин? Танимайди-да. Нотавон Бухоро бу кунда тушовини узиб кетган ана шу икки саркаш той таърифини оғиздан туширмайди. Ярамаслар чиндан ҳам ёмон қутуришди. Қани буларни тезроқ қўлга олиш имкони топилсайди. Булар лақабини эшитган ҳар қандай шердил мўғул безгакка чалинган каби турган жойида қалт-қалт уча бошлайди. Хатто кимсан Бўринайхон ҳам шуларга қолганда неча бор чув тушди.

— Э-э, Хур Қийғир сенмисан? Ваҳиманг катта бўлгани билан ўзинг увоқдайгина экансан, оғзим елига ҳам дош беролмайсан, баччағар, — деди Бўринайхон нописандлик билан тиржайиб. — Аввал сени бир ёқли қилай, кейин Кичкина Қийғирингни ҳам кўрарман. Мард бўлса тушар майдонга!

Жони ҳалқумига тиқилган Бўринайхон қарвонни талаётган ғофил навқарларига, қонга бўялган қўлини чорночор чоти орасига тиқиб олган Томишга нажот истаб зимдан назар ташлади. Аста хўрсиниб қўяркан туйқус чаккалари ёнидан икки дона патли ўқ илон янглиғ вишиллаб ўтди. Сўнг ўқирик янгради: «Бир жавобим шул сенга, туллак!» Бу Кичкина Қийғир овози эди. У ҳам эгардан чаққон сакради ва гурсиллаб келиб акаси ёнида ғоз турди. Энди улар сафида Маҳмуд Торобий етишмаётган эди.

— Олғир тозиларингни олиб тезроқ жўна, йўқса оғзиндан чиқорғонингни ёқангга ёпиштирамен, — қиличини хавода сермади Муҳаммад. — Қулоғингга яхшилаб қуйиб олгин: бул икки зот Оллохнинг дахлсиз бандалари, бундин Бурҳониддинни ҳам воқиф қилғайсен, токи булар бошига пул тикиб овора бўлиб юрмасун, унга камина билан Кичкина Қийғирники ҳам етиб ортгай!

Баданига титроқ кирган Бўринайхон одамлари билан тузоққа илинганига буткул амин бўлди. Агар зудлик билан ниқобини ўзгартирмаса кимсасиз чўлда лоши эгасиз қолади. Анови мурдор ийиб турганда жуфтакни ростлагани тузук, гажирлик қиладиган бўлса, ким билади, у не балоларга гирифтор этади. Эсон бўлса ҳали булар билан учрашади, ўшанда оғизларидан қонларини келтирмаса бу дунёда юрган экан керилиб. Ҳозирча омади қайтди. Энг аламлиси — Бухородаги мулкидан йил бўйи тушадиган даромад билан баҳоси тенг бўлган луқмадан айрилмакда. Нур сочаётган зиракни Маҳмуд Торобий пойига жаҳл билан иргитаркан, алам ва ҳасаддан афти буришиб, чуйкалиб кетди. Сўнг карвон томон от чоптирди ва бедодликни тўхтатиш ҳақида хирқироқ товушда амр қилди. Довдираган навкарларини эргаштириб йўлга тушди, бир-бирлари кучоғига тащланган биродарларнинг зорли-соғинчли сўрашишлари, шодон қийқириқлари аччиқ-аччиқ ўртанаётган юрагини баттар ўртар эди.

Маҳмуд Торобий ўзини гоҳ Муҳаммад, гоҳ Али кучоғига отади. Нигоҳи эса кум узра ажиб жилвалар бериб товланаётган зиракда! Кўнглида алағдалик, ўртаниш; нега айтмадим, нега борини айта қолмадим устодга, дея ўзига ўзи танбеҳ беради. Ахир, бу мўъжиза матоҳни Маккада истиқомат қилувчи заргар Қамбар Бухорий дўконидан хотини Субуҳабибига атаб харид қилмаганмиди!?

И к к и н ч и б о б

КЎНГИЛ ҲУР

Маҳмуд Торобий гаш, тинимсиз ўйлайди: мўрт эканман, латта эканман, нима, ёки жоним ширинми? Ох, мен кўрнамак, бунча қалтирадим Бўринайхон каршисида, Азроилга дуч келгандек ўзимни ерга урдим, билагим кучи билан эмас, анов матоҳни орага тикиштириб ҳазратни қутқариб қолмоқчи бўлдим!..

Зирак... Дамашкий зирак... Иккиланди: уни олсамми, олмасамми, олаётганимни устод кўрса тағин нима хаёлга боради!? Ахийри чидолмади, уни ердан аста кўтарди, кўтараркан, хаёлида мусофирликда умргузаронлик қилаётган Қамбар Бухорийнинг хиёл эгик қомати, рангпар чехраси жонланди ва оғир энтикди. Валломат чол экан, ха, у феъли

кенглигини Махмуд баходирга ҳам намойиш қилди: бебаҳо нарсани унга арзон-гаровга бериб юборди.

Қаёқдан ҳам кўриб қолди ўша зиракни? Йўқ, шундай буюмни унинг ўзи излаб юрарди, йўлимга кўзи тўрт бўлиб термилиб ўтирган малагимга арзирли бирон нарса олсам, деган муддаода эди. Худо ёрлақаб шундай совгани топди, уни қўлга киритган кундан бошлаб Бухоро сари беадад соғинч ҳисси билан ошиқа бошлади. Хаёлидан Субуҳаби-бининг ақиқ лабларию камондек эгик қошлари бир лахза ҳам кетмасди. Дилини недир бир армон сим-сим ўртарди. Зирак унга бениҳоя ярашса керак. Бунақаси хатто маликаларга ҳам буюрмаган-а!

Махмуд Торобий шунга ўзини ўзи ишонтиради, зиракни суюқлиси қулоқларида тасаввур қилиб энтикади. О, у бир ам маъсумки, роса қувонса керак! Сара молга ким ҳам севинмайди. Аммо Қамбар чол умридан барака топсин, оғирини енгил қилди.

Қамбар чол тақдир зайли билан илк дафъа учрашганларида унсиз йиғлаб баходир кўнглини ўртади, сўнг уни анчагача бағридан қўйвормади. Дастлабки саволи эса ушбу бўлди: «Ўғлим, ростингни айт, Калон минора омонми?» Бир неча дақиқадан кейин у Макка шаҳрида маълум ва машхур, отасидан қолган қўр-кутини сарфлаб тиклагани — киши суқини қўзғайдиган шинам дўқонида, бахмал филофли юшоқ курсида бир ҳовуч бўлиб ўлтирар, тани-жонини алам-ангиз армон чирмаб олгани англашилар эди. «Шукр, Калон минора омон», дея ниҳоят Махмуд баходир ноўнғай жимликни бузди, сўнгра, нечун келиб-келиб шуни сўрадингиз, деган маънода чолга термилди. Шаксиз, чол меҳмон йигит кайфиятини тушунди. «Раҳматулло қори деган зот бўлгувчиди Бухорода, азон айтса Каъбага ҳам эшитилар эрди, бундин камина эшилардим, ўйлардимки, офарин, қори минора мезанасига кўтарилмиш, — нигоҳини номаълум нуқтага қадаганча Қамбар Бухорий энсизгина калта соқолини авайлаб силади. — Во дариг, уч-тўрт йилдан бери Бухородан азон келмас. Ғамга ботамен: не кулфат тушди она шахрим бошига? Сени Яратган эгам йўлламиш, хабар бергил!» Пойига Зарафшон бош уриб ётадиган Бухоройи шарифга кўнгли сушт кетган Махмуд Торобий ўзини тутиб туролмади. Қайғули саволига жавоб олишга интиқ чолга тикилганча Чингиз тигидан томган қон ва захарни бирмабир шархлади. Жувонмарг кетган жонларни, хазон бўлган боғу роғларни, бегуноҳ бандалар хуни билан лиммо-лим тўлиб оққан ариқларни эсга оларкан, ўзи ҳам эзилиб, нақд букилиб қолаёзди.

Нигоҳи эса беихтиёр алвон бахмал ёпқили пештахталарда қатор тизилган, қораширғайдан келган нозик коматли қиз-жувонларнинг охуваши кўзларини ўйнатаётган тақинчоқларга қадалди. «Тухфа қилсам... Субуҳага Худо ҳақи ярашгай», деган ўй кечди миясидан ва ҳузур қилиб энтиқди. Устаси бор ҳунарини ишга солиб сайқал берган зираклар, зебигардонлар, билакузуклар, тиллақошларга бежирим нақшланган ял-ял ёнгувчи лаълу ёқутлар, акику зумрадлар, садафу олмослар ҳам аҳиллик билан шу фикрни такрорлагандек бўлишди. Оламга донг таратган Дамашк усталари бино қилган, илон оғзидан чиққандек нафис, гирди зигирдек садаф-лаъл билан ҳошияланиб, ўртасига кўшалок ёқут қўндирилган япроқнусхали зиракни танларди имкони бўлса. Ҳамма тақинчоқлардан кўра шу сулувроқ, шу обрўлироқ кўринди. Ер юзида Субуҳабиби тенги бўлмагани сингари унинг ҳам тенги йўқ эди. Баҳоси қанчайкин? Ҳар ҳолда у чўнтагидаги уч-тўрт пақир пули билан дамашқий мўъжиза қошига йўлай олмаса керак. Ана шунни ўйлаб қовоғи осилди. Бу кунда кучи фақат эгар-абзали билан бир бедовга, бир тароқи хуржун ва ўрма қамчига, сўнг туя жунидан тўқилган оқ қалпоқ, эски салла, камзулу шалваргагина етишини ўйлаб ичида аччиқ кулди. Бир шалварда қолиб бўлагини сотса юз дийнорга етмайди. Э, дариг!..

Кейин... омади чопди, омади!

Қайсидир кунни Бухоро соғинчи билан қадди дол Қамбар чол ҳузуридан чиқиб кенгина кўча бўйлаб хомуш одимлаб борарди. Қутилмаганда рўпарадан қий-чув кўтариб келаётган оломон орасига тушиб қолди. Етти қиздан кейин туғилган ўғлини суннат тўшагига юмалатган баззоз Абу Аҳмад хонадонига шошилаётган қувноқ кишилар сўрамай-нетмай, ҳай-ҳайлаганига қарамай, уни ўзлари билан судраб кетишди.

Маҳмуд баҳодир оломон орасида икки чўнтаккесар қитмир ўзини таниб қолгани, улар шериклари қулоғига алланарсаларни шивирлаб айтганидан бутунлай беҳабар эди. Тахминан бир ҳафта бурун бозорда ўша иккалови жимитидек чолни қутуриб тепкилаётгани устидан чиқиб қолди. Бозор аҳлидан ҳеч бири, ундай қилманглар, ўлиб қолади бечора, дейишга ярамаётгани Маҳмудни ранжитди. Шўрлик чол ана шу безорилар лаванг бир майизфурушни авраб, чўнтагини шилиб олишганини кўрган, кейин эса бор гапни миршабларга етқизган экан. Бундан воқиф бўлгандан кейин Маҳмуднинг зардаси қайнади. Бора-сола киссавурларни чалпақ қилиб ерга ёпиштирди. Энди ўшалар аламидан чиқишмоқчи эди. Лекин баҳодир бунини туш кўрсинми,

араб қандоғ олишаркин, томоша қилай, насибам бўлса қорин сабилни тўйгазай, дея «ё раб!» айтиб лўкиллай кетди.

Араб курашни қийиб қўяркан: полвонлари Эрону Турондан йирик-йирик соврин илинжида келган девкомат азаматларни битта қолдирмай қийратди. Кураш бошланмасдан олдин чайир пайларини кўз-кўз қилиб катта кетиб турган меҳмонларнинг нафаси чикмай қолди. Ана шунда киссавурлар гали келди. «Қодир буқага рўпара қиламиз, белини синдирмаса қўймас», деди бўйни ингичка, жағи бир томонга қийшайиб кетган мўйловдор шеригига, кейин у Маҳмуд баҳодирни силкилаб-силкилаб майдонга туширди. Ҳазилга тобу тоқати йўқ эди, шу сабабли ранжиб, ҳатто сўқиниб, жойига қайтди. Шунда арабча-туркча бақирқиқлар янгради: «Мусофир қўрқок! Мусофир хотинчалиш!» Энди у ўзини тутолмай қолди, ич-ичида нимадир симиллаб кетди. Ҳаял ичида ўзини пишиллаб нафас олаётган, шерникидан қолишмайдиган панжаларини илгарига шахт билан чўзган кимса рўпарасида кўрди. Сал илгарироқ филдек бақувват бир эронийни елкасидан ошириб отган бу кимса Қодир буқа эканини ҳам, у киссавурлардан топширик билан бирга тузуккина тилла сийлов олганини ҳам билмасди. Ҳар ҳолда Маҳмуд Торобий Бухоро тўй-ҳашамларида бўладиган курашларда озми-кўпми ҳарбу зарб кўрган, сал бўлсин кўзи пишиган эди. Майдонга тушганда у рақиби билан узундан узоқ бел олишиб судраклашишни ёмон кўрарди, кутилмаганда билагидан чиппа ушлаб қўғирчоқдек айлантира-айлантира силтаб юборарди. Ҳозир ҳам у шундай қилди, Қодир буқа мувозанатини йўқотиб чалқанча қулади. Давра оғир оҳ тортди. Ҳалиги ориятбоз киссавурлар бошларини ҳам қилганча тошдек қотишди.

Қодир буқа йикилиб ўзининг обрўси тўкилгандек Абу Аҳмад тажанглашди, қони қайнади, охири ўртада шу дамгача ҳеч бир бой одам тўйда тикмаган катта нарса тикди. Бараварига уч полвон енг шимарди, лекин уларнинг ҳеч бири ҳамияти оғриган баззоз ишончини оқлолмади. Солим баҳодирга тегди, эрталаб у Қамбар чол дўқонида пайдо бўлди, ҳаяжони зўрлигидан кип-қизариб кетганди.

— Отам, — деди у, — ўн беш минг дийнор анови зиракка кифоя қилгайми?

— Оббо, сиз-ей, офарин! Фақат куч эмас, дид ҳам бор экан сизда, қойилман, — чол илжайиб қўйди, кейин кутилмаганда сўзамоллиги тутди. — Хотинингизни суяркансизда, яшанг, йигит? Аммо ўзиям бунга қайси пари оғзининг сувини оқизмаган. Ақчасига келганда дод солишган. Сабил анча туради-да. Сиз ўн беш минг дедингизми? Хафа бўлма-

сангиз айттай, ўн беш минг ярим баҳоси ҳам эмас. Қаранг, яхшилаб қаранг, тилласини айтмайман, зубаржад-зумради, ёқутининг ўзи неча хил-а! Лекин, Худо ҳақи, сиз билан тортишмоқчи эмасман. Абу Аҳмад тўйида кўргизган шижоатингиз баҳоси бунақа нарсанинг юзига арзишини била туриб савдолашсам оқ бетим қаро бўлғай!..

Маҳмуд баходир мусофир чол рўпарасида тавозе билан қўл ковуштиришдан ўзга чора тополмади, «Илоё, сизнинг кўнглингизни Оллоҳнинг ўзи топсин», дея гўлдиради. Эртаси куни ҳаж ташвишлари бошланди, Қамбар Бухорийни ҳам, зиракни ҳам унутди. Чарх ҳукми қизик эканки, бу кунда ўша матоҳ... ёпирай, шаънига қора доғ бўлиб ёпишмакда! Устози эса шубҳа комида қолди, не қилсаки уни бундан фориг айласа?

Маҳмуд баходир шамолдек елиб бораётган укалари ортидан отини қичаб ҳайдайди: кўнгли ҳалигидай ғаш... Киндик қони томган қишлоғи билан дийдорлашиш истаги кўнглига чироқ ёқади. Аммо Муҳаммад Торобий жиловни Ғори дарвешон сари бурди. Карвондан ажралган кичик издиҳом Бухоронинг жануби бўйлаб яна чўл ичкарисига шошилди. Сал кам ўн чақиримча юришгандан сўнг бир учи кунчиқарга, бир учи кунботарга чўзилган тепаликлар этагида жойлашган кўримсизгина манзилга етиб келишди. Бу жойлар Маҳмуд Торобийга яхши таниш эди. У Ғори дарвешон сохиби ҳам пири ҳисобланмиш шайх Иброҳим Торобийни узокданоқ таниди. Шайх жаноблари тошқалов кулба рўпарасидаги супада тик турар, жулдир кийинган муридларини оғзига қаратиб ваъз айтардилар.

— Ғофил дил ўзига зулм қилур, бора-бора ғофил дилнинг зулми жумла мўминни разолатга ботиргай! Огоҳ бўлингки, одам боласи фақат шижоат билан бундай таҳқирни даф этур!..

Ҳориган отларнинг маҳзун кишнаши, туёқлар дупури шайх Иброҳимни бир дам тўхташга мажбур қилди. Шайх аста бурилиб қаради, жиккак комати титрагандай бўлди. Супадан тушди ва дадил илгари босди. Киприклари тўкилган қизғимтир кўзларидан қайноқ ёш думалар эди.

— Азизларим! Азизларим!..

Пири муридид нидоси Маҳмуд Торобий кўнглини бузиб юборди, бўғзига недир иссиқ нарса урилди. Шукур, беназир инсон дийдорига етқизгани учун минг маротаба шукур!

— Омонмисиз, ҳазратим?

Эгардан шахд билан отилиб тушган Маҳмуд баходир лапанглаб келиб шайх Иброҳимни бағрига тортди. Забардаст елкалари билинар-билинемас силкинарди. Сўнг шайхни Шам-

сиддин Маҳбубий кучди; устод ҳам ўзини бир қадар йўқотган, вужудини Оллоҳдан ризолик ҳисси қамраб олган эди.

Супада жам бўлишди.

Кувонганидан еру кўкка сифмай бораётган шайх Иброҳимни саволга кўмишди. «Бухоронинг холи ночор», — деди шайх ва ногоҳ серажин юзини беадад ғусса қоплади. Қуйироқда ўлтирган Муҳаммад укаси Алига бир қараб олди ва салмоқ билан сўз бошлади:

— Сиз кетдингиз, биз бўзладик, етим кўзидек бўзладик. Аммо ноламизни бир банда эшитмади. Суллоҳ Бурхониддин эрса Чигатой кўнглини овлашдин ўзгасини ўйламас, унинг тилидин заҳар, қиличидин қон томур!

Жонни қакшатгудек жимлик чўкди, бу жимлик аста-аста Маҳмуд Торобийни елкасидан босди, худди ерга кири-тиб юбораёзди. Ўзида ажиб бир нохушлик сезди, йўқ, ўзини гуноҳкор сезди. Во дариг, у жафодийда хонадонинигина эмас, бутун аҳли Бухорони қабоҳат комига ташлаб кетган экан-да! Азиз укажони Муҳаммад эзилиб айтган гаплардан шу маъни чикмайдими?

— Муҳаммад, ўзингни тут, мард бўлсанг букилма!

Ичидан қиринди ўтган Маҳмуд Торобий Хур Қийғир лақаби билан элга танилган укаси Муҳаммадга шундай баланд пардада гап қилди, шу билан гўё ўзини оклади, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам менинг ўрнимни билдирмагин, демоқчи бўлди. Кейин укаси юрагидан тўкилган дард хаёлини бутунлай чирмаб олди, у Ғори дарвешоннинг бир йилдек узун туюлган тунини бедор ўтказиб шу хусусда ўйлади. Эрталаб у устозлари ва укалари билан хайрлашди, биродари Наврўзбекни ёнига олиб Торобга жўнаб кетди.

Анчадан бери Бухоро каби Тороб ҳам ари инидек нотинч, серғалва эди, пайтавасига қурт тушган доруға Жомғуржин чунон қутурганки, баъзан кўчалар бўйлаб кўппакдек оғзидан кўпик сочиб санқир, шубҳали кўринган ҳар бир мусулмонни қалъа тагидаги тўлага тикмагунча тинчимасди. Теварак-атроф, кўча-кўй, ҳар тешигу ҳар қавак тиштирноғигача қуролланган, меҳру шафқат нималигини билмайдиган навкарлар томонидан қўриқланади, шу боис Тороб тупроғига қадам босиш ўлим билан баробар эди. Лекин ҳозир Маҳмуд баходир кўзига ажал кўринармиди, отамерос ховлида жони-жигарлари кўзлари тешилгудек бўлиб кутишаётган бир пайтда. Ўзича у турли режалар тузди, қишлоққа яққа ўзи киришни маъқул кўриб, Наврўзбекни Жондорда, қайнотаси Бекмирзаникида қолдирди.

Бир қадар уринган ёғоч дарвозага нигоҳи тушиб алҳол кўнгли бузилди, хатто киприклари намланди. Ахир бир

вақтлар кўзига ёруғ жаҳондаги энг сулув, энг лобар санам бўлиб кўринган Субухабиби соллона-соллона кадамлар босиб шу азиз қопқадан кириб-чикмасмиди, қолаберса, ўша охуваш парини кейин мана шу қопқа гаройиб тўй-хашам, ширин ишваю ноз билан, қувноқ кулги, ҳазил-мутойиба, қичик-қичик ёр-ёр билан ўзининг иссиқ кучоғига кузатиб қўймаганмиди, эҳ-ҳей, қанчалар фароғатли дамлар эди, жонини садқа қилса арзирди у дамларга...

Қайнотаси — анча чўкиб қолган Бекмирзабий турли баҳоналар билан эл оғзига тушган куёвини соғ-омон кўриб беҳад севинди, кўзларида халқа-халқа ёш билан уни каттик қучди, ҳожилик унвони билан муборакбод қилди. Кейин узоқ кўришмаган куёвини сийлаб қора қўчқор сўйдирди. Кошки Махмуд баҳодир томоғидан луқма ўтса, сизнинг азиз меҳмонингиз мен эрмас, Наврўзбек, шул йигитни яхшилаб тўйгазинг, деб кулди, анча совуган отини ошиғич эгарлай берди. Хомуш тортган бий яхши қуролланган икки содик қаролини қўшиб бермоқчи бўлди, лекин у кўнмади, кўпчилик хуфиялар назарига тез тушажагини тушунтирди ва отига қамчи босиб шамолдек елиб кетди.

Йўл-йўлакай кўп ўйлади: зирак... Не қилсам? Жоним Субухага кўп ярашгай! Аммо... Устод шубҳаси қийнайди. Иложи қанча, мавриди келса ўзи барини билиб олур. У асло хиёнат кўчасига кирмаган, иншооллох, ҳеч қачон кирмас!

Бедов кечга яқин Торобга етқизди, Тороб гўё одатдагидек осойишта, тўкин ҳаётга шўнғигандек масъуд, бахтиёр, аммо қалъа дарвозасини муҳофаза қилаётган қовоғи солиқ соқчиларнинг бегонасираб тикилишлари Тороб шаънига нолойқлиги англашилади. Сокин қалъа узра нола чекаётган қушлар недандир ҳадик олган каби бирдан ўзларини пастга урганини кўрган Махмуд баҳодир енгил хўрсинди, қўлга тушиб қолмаслик учун бедовини қишлоқ жанубидаги хилват чакалакка ҳайдаб юборди. Шом эндигина чор-атрофни сиёҳранг пардаси билан ёпа бошлаганда у паст-баландни, жин кўчаларни айлана-айлана ҳовлиларига яқинлашди, иттифоқо Субухабиби анҳордан икки пақирда сув келтирар эди, уни кўриб паришонҳол тўхтади.

Мана ўша малак! Аввал қизлигида нозу фироқ билан изида сарғайтирган, йигит отини ерга ургиздириб бўзлатган, қон йиғлатган ўша париваш! Кейин тани маҳрамликка рози бўлган офатижон! Ҳозир у неча ёшда, ўттиздами ёки ундан баланддами, йўғ-а, пастда, чунон пастда, яъни, ўн етти билан ўн саккиз оралиғида, ана, ойни уялтирадиган ҳусни малоҳати, сарвдек расо ва нозик қадди-қомати ҳали ўн гулидан бири очилмаганидан эртақлар сўйламакда.

Остонада, кўп яхши-ёмон қадами етган остоналарида Субухабиби озор еган каби бир хил мунғаймиш, юпка лаблари, синчков қарашида бир табассумки, гинали. Малак эътиборсиз билаклари толганига. Ох, бош-охир сўлимликка ўралган бу гулу ғунчага, малоҳатдан, ишва, васл суруридан сабоқ бергувчи бул навнихолга анов челақлар илло офирлик қилмасми. Ана бағритошлик, ана жабру жафо — шунчалар азобга гирифтор этиб қўйибди дилоромини. Ич-ичида нимадир чирс ёнди, кела-сола кўлидан челақларни юлкилаб олди, келдим, дея шивирлади, шундай маъюс, шундай ҳорғин шивирладики, бу ногаҳоний ташрифиди омонат экани, яна рўзғори ва онаизорини гурбатда қолдириб кетажаги англашилди.

Тақдир қаттол экан: бир ярим йил ичида туғишганлари бошига не савдолар тушмабди. Гўрингда тўнғиз қопгур Жомғуржин Муҳаммад билан Алини қул қилиб Жетегга жўнатмоқчи бўлибди, сулувликда танҳо Суйгуна Зебони эса ўзига хотин қилиб олиш пайига тушибди. Худо ҳақи, инилари ғуломлик жомасини кийишдан чўчишмаган, аммо сингиллари номуси булғанишига чидай олишмаган, Жомғуржин жонига қасд қилишган. Лаънати тасодиф туфайли омон қолган...

— Хуш келибсиз, бегим!

Ғулу аралаш ўқсиниш, гина аралаш нолаи оҳ бор эди Субуха даҳанидан узилган, бориб йигит юрагига санчилган каломда. Малак тўлиққан, руҳи равшан тортган эди, ногоҳ кўзлари чакнаб кетди, ажиб бир эркаланиш билан эри сари талпинди, лекин недир куч оёқларидан тортди. Асли, ёнсам, унинг забардаст бағрида меҳри, соғинчи, армонлари билан қўшилиб ёнсам, дея порларди тиниқ нигоҳи.

Субухани тўхтатган куч Маҳмуд баҳодирни тўхтатолмади, у алплигига борди, челақларни икки ёнига иргитиб, неча кеча, неча кундузни интизорликда кечирган хотинини илқис қўйнига тортди, шундай кучдики, у билан ягона вужудга айланди.

— Шафқатсиз бегимдан ўргилай, — эрибгина шивирлади Субуха, нафаси нақд оташ эдики, Маҳмуд баҳодир энтиқиб, завқи қўзғалиб, боши айланиб кетди.

— Келдим, жоним, келдим, — деди у яна довдираб.

Энди Субухабиби ўзини бахти тўқис, тахти бутун хотин каби ҳис қилди. Нима, бахти тўқис, тахти бутун эмасмиди, бу борада нолигулиги йўқ эди. Оллоҳ унга қанотлари қайрилмас қарчиғай ато қилгандики, агар у ёнида бўлса ғам-андуддан сўйлашга вақти қолмасди. Аттанг, қарийб бир ярим йилдирки, қарчиғайи васлига зор, узун тунларда

кўзёши шарора, мана не омадки, кутгани тагин пойига бош уриб келди, тагин унинг нигоҳидаги ғурур ёлқинидан баҳраманд, энди яйраса, ҳарчанд яйраса арзийди.

Тангри ўзи уни безантимиш: паришон сочлари елкасига тўлқин-тўлқин ёйилибдир, ох, гажаклари-чи, гажаклари маккорлик илмини чунон эгаллабдир, бир-икки тутами хуш сувратига уйкаш тушган кулоқларини беозор боскин қилмиш, ёноклари лолагун, қошлари камон, киприклари дилни чоку чок айлаш истагидадирки тийғи бўрондек сафга тизилмиш... Тухфа, дамашкий сирға эса, ҳусни мулкини тагин ҳам сарафроз айламиш... О, уни олиб, жилмайганча кулоғига тақаётганда нақадар хуморваш, нақадар миннатдор нурланди кўзлари...

Субуха қарчиғайини шошилмай етаклар эди, қувонганидан гоҳо бирдан хандон ташлаб кулардики, чиндан ҳам гунча даҳанидан дур, юлдузни ора йўлда қолдирадиган кўзларидан нур ёғилар эди.

Озода Зайнаб, қўлида капгир, ўчоқ бошида куйманар, айрилиқ ҳақидаги кўҳна бир кўшиқни эзиб-эзиб айтарди. Жуссаси кичкинагина эди, ногоҳ ўгирилганда ажин босган бетида қайғу кўланкаси яққол кўринди. Одатда кунларни мум тишлаб ўтқарадиган келини очилиб-сочилиб келаётгани сабабини дафъатан англамади, изида юзини соқол босган барваста эркакни илғаб тумтайди, сўнг қарасаки, паҳлавон истараси иссиққина, дўнг пешонаси, пайваст қошлари, туртиб чиққан ёноклари кўнглига бир яқин, бир яқин...

— Вой, болагинам, онанг айлансин: ўзингмисан?

Чоли Қоплон баҳодир тириклигида Озода Зайнаб яхши-ёмонни кўп кўрган, шодумонликдан ҳам баҳраманд бўлган, лекин ҳеч қачон ҳозиргидек севинганини эслолмайди. Нақд кўйлагига сирмай кетди бечора, хира кўзларидан шўртак ёш оқизганча, довдирай-совдирай келиб ўзини ўғли бағрига ташлади, ўғли бағрига бир тутамгина бўлиб сингиди. Не десин, нелар деса шўрлик узоққа чўзилган хижрон онлари чеккан азобларини изҳор эта олади, қайда, тили айланмайди, ожизона титраганча йиғига зўр беради, холос. Эндигина гиналарини тўқа бошлаганда Жалол ер сузиб келди, Махмуд баҳодир дилбандини боши узра даст кўтарди.

— Вой-бўй, кап-катта йигит бўлмишсан, азаматим! — деди унинг пешонасидан ўпаркан.

— Дада, дадажон, энди кетмайсизми, мен сизни кучоғингизда ётаман, хўпми, — деди кувноқлик билан Жалолдин ва унинг томирлари бўртган бўйнини, дағал соқолини, тарашдек қотган чаккаларини силади.

— Йўқ, ўғлим, кетмайман.

Хали хотинига «келдим» дея пичирлаганда овози қанчалар шикаста чикқан бўлса, хозир ҳам ўшандай ҳазин, тушкун, ишонарсиз чикди. Бунчалар ноумидлик билан гапирётгани учун ўзидан ғижинди. Энди шубҳа, хадик, ётсирашга на ҳожат, у ўз макони, киндик қони томган тупроқда турибди-ку. Ажабки, орадан қарийб бир ярим йил ўтган бўлса ҳам, раҳматли отаси Қоплон баҳодирдан мерос қолган ҳовлида ҳеч нарса ўзгармаган, табақалари зич ёпилмайдиган дарвоза ҳам, тепасини қор-ёмғир ювган ихота девори ҳам, қаҳратон кишда мол-ҳолни совуқдан асрайдиган оғилу сайисхона ҳам ўша-ўша — некбин онларини элас-элас эслатар эди. Ёлғон бўлмасин, бир ўзгаришни сезди, бир неча йил бурун ҳовли этагида энламасига қатор қилиб ўз қўли билан эккан зардоли ниҳоллари вояга етибди, ҳатто ҳосилга ҳам кирибди.

Тагин бир ўзгаришки, волидаи меҳрибони анча қариган, аввалги шашти, ғайрати қолмаган, ҳажга жўнаётганда у тетик, чакқон эди, бировга гапини олдирмас, мабодо масала талашадиган бўлса асло бўй бермас, енгарди. Қаранги, шундай бақувват кампир буткул чўкибди, лаб-даханидан путур қочибди, ўн саволга эринибгина бир жавоб беришни одат қилибди. Онаизор одмиёна чорси ўраган, чорсиси тагидан чиқиб турган соч толалари кировга белангандек эди.

Маҳмуд Торобий ўй сурди: «Волидам олтмиш тагида... Афсуски, тез кексаймишлар, нахотки, бунга фақир сабабчимен?» Зап ўртанди дили, сўнг у Субухага синчков разм солди, даригки, пари-пайкари ҳам ҳижрон зарбасидан қутулмаган, азал меъмори нозик дид билан қуйган келишимли, дуркун қадди-басти хиёл сўлинқираган, ранги эса салпал заҳиллашган, фақат, ажабо, заъфаронлик тўладан келган думалоқ юзига қаймоқ тусини ато қилган эди.

— Дада, менга от обкемоқчи экансиз, — гужурлади Жалол, туйғун кўзларини чакнатиб. — Бийижоним шундоғ демишлар. Қани ул, кўрмасмен!

— От минишни билурсенми? — Жалолни елкасидан аста қучди Маҳмуд Торобий ўйга толганча. — Жуда соз, айтганинг бўлғай, фақат ҳозир опангни чакиргил, — у ҳамма савдодан вокиф, лекин жўрттага ўзини ғофилликка солди. — Нечун кўринмайдир опанг?

— Суйгуна Зебони айтасенми? — қутилмаганда чарсиллаб ўт олди Озода Зайнаб, ер муштлаганча. — Эслатма ўша гўрчани, эслатма, илойим отгинаси ўчсин, тириклай қаро ерга кирсин! Қонгинамга ташна қилди-я, қиз туғдим десам бало туккан эканмен, шайтон йўргаклаб олган экан шумғияни!

— Намунча зарда, энажон? — мийгида кулиб, Субухага кўз қирини ташлади Маҳмуд баходир. — Қарчиғайим, оҳугинам, деб эркалардингиз кизингизни. Ола мушук ўтди ми ораларингдин?

— Тавба, ҳазор бора тавба, ўша эркакшодани эркалатгандин кўра маймунни эркалатганим авло эркан, — паст тушмади кампир, дока рўмоли учини намланган ковоқлари-га аста теккизди. — Қуриб кетгурни қўявур, ўлсин менга деса... Ундан кўра ўз аҳволингдин гапир, мунча чўзилди сафаринг?

— Бир тасодиф боис... Расулиллоҳ юргон йўллари зиёрат қилиб Маккада тургон эрдик, — онасига жиндай тасалли бериш илинжида хотиржам ҳикоя қила бошлади Маҳмуд баходир. — Омад юз ўгириб ҳазрат Маҳбубий мусофирхона зинасидин йиқилдилар ва оёқларини синдирдилар. Кишни ўша ерда ўтказишдин ўзга илож тополмадик.

— Муғомбиргина... Бухорога келгонингга ой бўлгонини эшитибмен, — деди гина билан Озода Зайнаб. — Айтадурларким, шаккок укаларингни қанотингга олмишсен ва Бухорога келаётган Чигатой карвонини талон қилмишсен. Не-ча вақтдан бери юрагимни ҳовучлагум: бу кўргиликка Чигатой ёким Бурҳониддин индамай қўярмикин, билишсаки, калава учи санларга етур, унда бул кунимиз ҳам кўплик килмасми?

— Энажон, инонинг, Муҳаммад ила Алиға эмизгон сунтингизга ботирлик ато этадургон таъмни мўлроқ қўшмишсиз, Суйгунадин ҳам аямоғонсиз андоғини, каминага қолғонда... қисинғонсиз, — аста кулди Маҳмуд Торобий ва ўғлининг юзига юзини ишқалади.

— Қисинмағонлар... Сиз ўзингиз... андоғи иниларимга мўлроқ қолсун деган андишада ёлчителиб эммағонсиз, — шу дамгача сукут сақлаётган Субухабиби суҳбатга аралашди.

— Балли сизга, келинжон, рости ҳам шундоғдир, — деди завқланиб кампир. — Эрингиз чақалоқлигида инжиқни инжиғи эрди, бир йиғласа уч кун тўхтамай йиғларди, калласи хумдек эрди, кўтариб ўтиролмасди.

— Ҳалиям ўшанақа, ойижон, — пикирлаб кулди Субуха.

— Э-э, сизларга қолса... Жалолжон, ростми, бошим ўшанақа каттами? — Жалолиддин «йўк» деди бийрон тилда, Маҳмуд баходир бир оздан кейин волидасининг ҳалиги дашномига изоҳ берди: — Эҳтимол укаларимнинг ўзлари килғондир талонни... Камина бундан беҳабармен.

— Гийбат кўп ёмон экан, болам... Ҳа, майли, эсон-омон келганингга минг қатла шукур, — алланечук қаноат ҳосил

қилган Озода Зайнабнинг чиройи ёришди. — Ҳожилик ун-вонинг муборак, ўғлим. Падаринг тирик бўлғонда... байрам қилардик. Ҳозир эса кўнгилга қил сизмайди.

— Хотирни осойишта тутинг, меҳрибоним, Оллоҳ қўла-са қолғони бир гап бўлар, юкимиз ерда қолмас!

— Ановиларга ҳам Худо инсоф берсин, илойим, — юзига фотиҳа тортди кампир, оҳ чекиб. — Илойим оёқлари тийилсин, тавба қилдим-а, Бухорони қонга бўяғон яъжуж-маъжужларга Худонинг ўзи бас келмаса бандаси бас келарканми?

Турунг қизиди, юраклари ажиб сурурга тўлди, шу боис Тороб салқин оқшом билан юзлашганини сезишмади. Сокин осмонни юлдузлар чамани тутди, юлдузлар баланд пешайвон тагида, шам ёруғида бир-бирларига арзу ҳол қилаётган кишиларга ҳавас билан боқишади. Зирали палов ейилгандан сўнг Жалолиддин ўтирган жойида пишиллаб ухлаб қолди. Вақт саҳарга етганига қарамай онаизор тинмай ҳасрат қилади, гўё келинидан ўғлини қизғанаётгандек... Ахийри кампир ненидир баҳоналаб турди, тимискиланиб даҳлиз сари юрди. Тушмагур Субуха пиқ этиб кулди, аста дедик, вай энагинамдин, ўлимгинасига рози қилвордилар-ей одамни, ўлимгинасига!..

Ҳовли бурчагида, ёнғоқ тагидаги айлана супада юмшоқкина жой ҳозирлади Субухабиби, ҳали меҳрибон ва дилкаш қайнонасини даҳлизга кузатаётганда дилидан кечган туйғуларидан бир уялиб, бир хандон бўлиб... Тўлин ой шом еб ботган, ҳовли кўкда сомондек сочилган беҳисоб юлдузлар шуъласидан нимтатир ёруғ, борлиққа ажиб сокинлик ҳукмрон эди.

Кеча сукунати чинни жарангидай тиниқ кулгидан сирли-сирли тилимланди, тотли бўсалардан сархушланди. Кеча тўлиб-тўлиб энтикди, неча бор масрур хисларга тобе бўлди, оқшом таровати ҳеч қачон бунингдек масъуд онлар билан ошнолашмаган эди...

У ч и н ч и б о б

ПИРЛАР ҚАНОТ БЎЛСА

Орадан ҳафта ўтди, қишлоқни алғов-далғов қилмаслик учун Маҳмуд баҳодир остона ҳатламади, хилватда биқиниб ётди. Тинимсиз режа тузди: Суйгунага талабгорлик қилган Жомғуржинни хуфия гум қилишим керак.

Оғир сўлиш олиб, бу фикрини Озода Зайнабга аста шипшиди. Шўрлик онаизорнинг капалаги учди. «Кўй, болам, сезиб қолишса шўримизга шўрва тўкилади», дея ёлборди.

Кутилмаганда Суйгуна Зебо кириб келди. Сафардан хожилик рутбасини кийиб қайтган акаси билан кучоқлашиб кўришди. Ўзини бегонадек тутаётган онасини ҳам меҳр билан бағрига босди. Қизгина, ичига ўт тушгандек безовта, уйда хотиржам ўтиролмади, айтдики: «Акажон, факирангиз Тилсим дарасида макон курмиш, юлдузга чанг солишга курби етадиган йигирма йигитим бор, алар билан Жомғуржин ёстигини қуритмагунча тинчимасмен!» Кўнглининг кўчасига қараб иш тутишга аҳду паймон қилган сарв қадли малак шамолдек зумда ғойиб бўлди. Баходир унинг дийдорига тўймай, доғда қолди.

— Маним сўзимга ишонмагон эрдинг, ана, кўрдингми?! — ўғлига гинали қаради Озода Зайнаб. — Худонинг ўзи бас келмаса бошқаси бас келолмас бу гўрчага!

— Онажон, сиз унга осон тутманг, ул мухтарама ҳақ йўлига кирмиш!

— Сен ул шайтоннинг тарафини олурсен!

— Негаки маним кўксимда ҳам оғир дард бор!

— Ўшал дард маним кўкайимда йўқми? Чандон зиёд, чандон! Фақат алашим ичимда! — Озода Зайнаб кўксига муштлади. — Биласен, отангни мўғул тириклай еди, бу жудоликка чидабсен, не иложки шароб ўрнида қон ичишни хуш кўрадургон каззоблар хануз тепамизда ойболта яланғочламишлар!..

Ҳақиқат нақадар аччиқ, э, дариг, бунга чидаш осонми?! Баходир, тоғни урса талкон қила оладиган алп келбатли ўғлон ўртанди, йўқ, сувга тушган латтадек бўшашди, кўхна дардини айтиб бўзлаётган меҳрибони кўзига тик қараёлмади. Хали рост сўзлади: синглиси чиндан ҳам ҳақ йўлига кирмиш, илло инилари ҳам қилич яланғочлаб тўғри қилишибди. Энди улар бошини қовуштириш, уларга раҳнамолик қилиш ўзининг бурчи эмасми! Ёлғиз Жомғуржинни йўқотгани билан нима ўзгарарди. Оллоҳ мадад берса, майдон талаб қилиши керак. Ҳа, кўкрагини яланг қилиб, ҳарбу зарб майдонига тушмоғи керак. Насиб қилса унинг бу фикрини Шамсиддин Маҳбубий ҳам, Шайх Иброҳим ҳам маъқуллайди. Пирлари неча маротаба таъкидламиш: «Ҳей, Маҳмуд, мусулмон*хуни шунчалар арзонми? Тангри бергон неъмат — қутлуғ умримизни бўйнимизни пичоққа тутиб бериш билан яқунлайдиган бўлсак, молдин не фарқимиз қолур?!» Нахотки шу тахлит йўл тутишга маҳкум? Нахот-

ки чувалчанг янглиғ янчилур қаттол пошналар тагида? Унда шахид кетган падари бузрукворининг арвохи чирқиллаб қолмасми?

Йўқ, у кўрқоқ эмас, имонидан айри тушган эмас, илло Парвардигорга суянади, унинг муборак ёдини дилига жойлагани учун ҳам Бухоройи шариф бошига тушган қора кунларга нотавон томошабин бўлиб қолмаслиги керак. Иншооллоҳ. Ўзи йўл кўрсатур, фақат ул йўлдан юриш осон бўлгайми?

Сим-сим оғриётган бағрини зах ерга бериб ўйлади, сокин кечаларни бедор ўткариб тинимсиз мулоҳаза қилди, гоҳо Зарафшоннинг тўлиб оқадиган ирмоғи бўйларида очнаҳор кезиниб тасаввурига эрк берди, хаёллари чигаллашса чигаллашдики, лекин адоғи кўринмади. Бир кеча сал пинак қилиб туш кўрди. Рўпарасида Бухоро тахти турганмиш, тахт бўм-бўш эмиш, ҳоким Бурхониддин шоҳона либосларини ечиб ташлаб, кип-яланғоч ҳолда, поёнсиз адр бўйлаб қаёққадир кочиб борармиш... Баходир қўлида ханжар билан унинг олдини тўсиб чиққан маҳалда чўчиб уйғонди. Кўрпачада карахт бўлиб ўлтирди. Не синоатки бундай босриқди? Бу Бурхониддин пайтавасига қурт тушганига ишорат эмасми? Ҳар ҳолда яхши билади, бу кунда ҳоким тинчини йўқотган. Ахир, бир томонда Хур Қийғир дастаси, иккинчи томонда Суйгуна Зебо йигитлари хуруж қилмақда. Улар бот-бот салтанатга тегишли карвонларни кийратмақда, мўғул беклари ва босқоқларига қарам мулкларни вайрон қилмақда, ҳатто ора-сира Бухоро остоналарида пайдо бўлиб, дарвозаларга қўйилган посбонларни итдек чавакламақда. Салтанат таг-тагидан зил кетаётганини ҳис этиб Маҳмуд Торобий терисига сиғмасди, лекин кун сайин даҳшатли тус олаётган хуружларга қўшилмақдан ўзини тийиб турганини ўйласа бирдан гаш тортарди. Қачонгача қўл қовуштириб туради, бас, тезда волидасидан оқ фотиҳа олади, хуфия йўллар билан Тилсим дарага боради, ўртага одам қўйиб Муҳаммад билан Алини ўша ерга чакиртиради. Пирлари раҳнамолигида машварат қуради, машваратким, улусни мўғул салтанатини пора-пора айлағувчи Улуғ муҳораба — ғазавотга чорлашга хизмат қилсин!

Баходир, дилига умид чироғи ёқилган ўғлон дарду ғамдан ранги заъфарон Озода Зайнаб қаршисида тиз чўкди: «Онажон, ўғлингиз беш кунлик дунёнинг роҳат-фароватига қўл силтамиш, эмди сиздин фақат дуо, Оллоҳ шафоатини тилаб қўллаб турсангиз иншооллоҳ мушқули осонлашгай! Фақат ёш тўқманг, падарим шундоғ дер эдилар, эсингиздами?» Шўрлик кампир бутун иродасини тўплаб охиста пичирлади: «Эсимда, болам, эсимда!» Сўнг у ўғли пешонаси-

дан ўпди, унга оқ фотиҳа берди, йиғисини зўр-базўр ютганча нари жилди. «Бошингиз тошдин бўлсин илойим, бегим!», дея Субуха мунғайди, баҳодир хотинининг мунг тўла кўзларига тикилиб қолди, сўнг унинг чаккаларини дағал панжалари билан аста силади. Орқарокда мўлтираб турган Жалолни даст кўтариб ўпди, йиғлаб юборишдан чўчиб, дарвоза сари ўқдек отилди.

Йигит ўз дарди-ғамига кўмилган эди, она кишлоғимга эсон-омон қайтаманми, йўкми, деган армон аллақаеринидир аччиқ-аччиқ куйдирарди, шу боис муюлишда пашша кўриб ўлтирган гадо киёфасидаги хуфия эътиборига тушганини сезмади. Оғир-оғир қадамлар билан кунчиқарга бурилди, соҳил ёкалаб лўкиллаб кетди. Тахминан бир соатча шошилишч йўл босди, қоронғи тушмай Тилсим дарага етиб олиши керак эди. Ўт-ўлан қоплаган иланг-биланг сўқмоқ мушук ҳам ўтиши маҳол тўқайга рўпара қилди. Қирғоқ тик тушган, нариги соҳил ҳам жарликдан иборат — ўртада дарё сокин чайқалиб оқар, манзили сари шошиларди. Тўқайни ёриб ўтиш учун тараддулланиб турганда орқа томондан отлар кишнаши эшитилди, баҳодирнинг юраги шувиллаб кетди, ялт ўгирилди ва эгарда адл кўниб олган Жомғуржин билан Бўринайхонни, яна беш отликни кўрди.

— Ҳа ярамас, шундай илинар экансан-ку тумшуғингдан! — олисдан бўқирди Бўринайхон, гулдирак солиб қулганча, отини ниқтади, унинг изидан елиб келаётган Жомғуржиннинг афт-ангори ҳам қувончга ғарқ эди.

Маҳмуд баҳодир куни битганини фаҳмлади, ажални хотиржам қарши олишга аҳд қилди. Аммо ногоҳ қайдадир, олис-олисда ору номус учун жон чекиб юрган Суйгуна Зебо ёдига тушиб феъли ўзгарди. Йўк, у осонликча жон бермайди, ётиб қолгунча отиб қолади. Қачондир илинар суллоҳ Бўри тузоғига, аммо ҳозир мавриди эмас! Агар ҳозир қўлини кишанга тутиб берса, бу иши — ўзига ҳам, волидасига ҳам, синглисига ҳам, укаларига ҳам хиёнат!

Ҳос навқарлар сардори аллақачон отидан тушган эди, баҳодир унинг тикандек ботувчи кўзларига тикила-тикила, шошмасдан тисарилди, қирғоқ гирдига етгач, «Ит эмган келгинди!», дея ҳайқирди, сўнг пастга шўнғиди. Сокин мавжлар оғушида у бир неча дақиқа кўринмай кетди, охири нариги қирғоққа яқин жойда калласи пайдо бўлди. Ёввойи жийда ва саксовул илдизларига осила-осила юқорига чиқиб олди, соҳил чеккасида оёғини осилтириб ўлтирди.

Маҳмуд баҳодир Бўринайхон башарасидаги алам кўланқасини яққол ҳис қилди, ҳузур билан илжайиб қўйди. «Ҳей, паҳлавон, қани энди бир тишлагин бурнингни!» —

деркан қаҳ-қаҳ отиб кулишдан ўзини тиёлмади. Воҳ, доғи ношудлик! Сардорнинг ер тепинишини кўринг! У муштларини тукканча, навкарларига амр қилди: «Сиз ҳам отинг ўзингизни сувга, уни келтириб оёқларим тагига ташланг!» Аммо навкарлар қилт этишмади, улар бало човутига кўр-кўрона панжа уришни исташмади. Ана шунда сардорнинг жони халқумига тикилди, қаҳр билан чинқирди: «Вой, тирик товонлар-ей, ҳали мен сенларга ишониб юрибманми?!» У ўқрайганча тўнини ечди, дубулғасини иргитди, белига қиличинини бошқатдан бойлади-да, ўзини қуйига отди. Сузишга уста экан, зумда бериги жар тагида хозир бўлди, томирларга осила-осила юкорига кўтарилди. Қаҳрли гудранишлари баҳодирга аниқ-тиник эшитиларди, баҳодир уни бир тепки билан пастга думалатиб тушириши мумкин эди, аммо ундай қилмади. Таваккал, омадимни синаб кўрай, дея илгари босди. Сардор караса, ракиби қуролсиз, рўпарасида човут урмоқчи бўлган шердек хўрпайиб турибди. Ноилож у ҳам қиличдан кечди, аста келиб баҳодир елкасига чунон урдик, у мункиб кетди, аммо йиқилмади. Навбат баҳодирга етди, баҳодир ҳам сардорнинг елкасини мўлжалга олди, сардор қирғоқ четига бориб тушди. Баҳодир вақтни бой бермай қорнига тепганди, у кунда мисол пастга қулади.

— Ҳей, гумроҳлар, сардор суяклари дарё ичида қолмасин, йиғиштириб олинглар!

Маҳмуд баҳодир нариги қирғоқда ичидан қиринди ўтиб турган Жомғуржин ва навкарларга қарата қичқирди, айти пайтда кўнглидан бошқа гап ўтди: «Ҳи, бу Бўрим, тегири-монга тушса бутун чиқар!» Негадир ижирғанди, қўл силтаб, йўлга тушди. Энди Тилсим дарага боришнинг иложи йўқ, режаси бузилганига ўқиниб, Жондор сари шошилди. Қайнотасиникида ошнаси Наврўзбек интиқ кутаётган экан, уни чеккага тортиб айтдики, биродар, билмадим, дунё томи азалдан бузукми, ёки энди бузилдими, нима бўлганда ҳам сизу биз шу том тагидамиз, жала танимизни фораг қилмасдан бурун бир ғамимизни ейлик! Бек йигит ер тагида илон қимирласа билади, шу сабаб ошнаси недир юмушга қаттиқ бел боғлаганини фаҳмлади, хайрихоҳлик билан уни елкасидан кучди.

— Бошлангиз, жаҳаннам қаърига бошлангиз, тап тортмай борурмен, — дея пичирлади. — Пичоқ бориб суякка кадалгон, Худо ҳақи, яна қанча чидаш мумкин?!

— Фақир эмди ўзимни жиловлашга ожизмен, — деди қатъият билан Маҳмуд баҳодир. — Мингта жоним бўлса ҳақ йўлида қурбон қилишга қарор бердим, бул ниятимдин Оллоҳнинг ўзи ҳам рози бўлгай!

— Сизнинг бул аҳдингиз пирларимизнинг ҳам аҳдидир.

— Бале сизга, Наврӯзбек!

— Аммо улус холи ночор, касалким, телса тебранмас!

Иттифоқо суҳбат устига Бекмирзабий келиб қолди, меҳмон йигит гапи қулоғига чалинди, ҳаёт аччиқ-чучугини унча-мунча татиган эмасми, унга зардали бокди.

— Ўғлим, неча кундан бери сиз билан гурунглашаман, тагли-тугли зуриёд эканингизни билдим, — бий уни ранжитиб қўймаслик учун босиқ бўлишга тиришди. — Аммо улусни халигидай айбситганингиз... Яратганга ҳам маъқул эрмас!

— Афу этинг, жаноб, камина асло сиз каби ориятли зотларни назарда тутганим йўқ! — дея кизаринди Наврӯзбек. — Сиз фахримиз, жамоани ғазавотга бошлашга қодир-сиз!

— Ғазавот, ғазавот! — бий жим қолди, юрагини недир бир армон кемираётгани англашилди. — Аттанг, фақир қарибмен, андоғ юмуш илкимдин келмас, сиз эса... сизларга инонурмен!

Бухоро аҳли вақтида кураги ер кўрмаган, ақлу заковатда ҳам ҳар қандай ашрофни шамолига йўлатмайдиган Бекмирзабий доврӯғидан воқиф эди. Қачонлардир у довқур мўғулларни қон қакшатган Қоплон баҳодир қўлтиғига кирган, у билан биргаликда омонсиз жангу жадалларда қиличи кучини зўр маҳорат билан намойиш этган эди. Бухоро остонасида Бурхониддин навқарлари билан бўлган муҳорабада у Маҳмуд жасурлигига гувоҳ ўтди, қизим Субуҳа балоғатга етса шу пахлавонга узатаман, деган фикрни кўнглига тугди. Қоплон баҳодир шаҳид бўлгач, беш йилдан сўнг, чиндан ҳам Маҳмудни куёвликка танлади. Субуҳа Маҳмудни кўрмаган, шу боис, эрга тегмайман, деб оёқ тиради. Қачонки унга кўзи тушгач оромини йўқотди ва чимилдиққа кирганини билмай қолди...

— Отам, сиз белимизга қувватсиз, — деди жимликни бузиб Маҳмуд Торобий. — Ёнимизда турсангиз ёв билан дадилроқ олишурмиз, шукур, эмди камина ўткинчи дунё хавасларига ортиқча берилмасмен!

— Кўп яшанг, ўғлим, кўп яшанг, — Бекмирзабий меҳмонларини айвондаги чорпоёга бошлади, юмшоқ кўрпачаларга чўкиб, юзларига фотиҳа тортишгандан сўнг у сўзини давом эттирди: — Ўғлим, Маҳмуд, илоё одам боласи ёруғ дунёдан армон билан кетмасин, минг афсуски, падарингиз шундай қисматга дучор бўлди. Ҳали-ҳали ачинаман унга, ундай одам онодин қайта туғилмас!

— Афсус, кўп афсус! — деб қўйди баҳодир.

— Коплонбекнинг бир одати бўларди, — бий гумашта келтирган дастурхонни бафуржа ёзди, чойни қайтарди. — Ойлаб бош кўтармай галвир ясарди, аларни сотарди-да, келган пулнинг тўртдан уч қисмини бева-бечорага бўлиштириб берарди.

Қайнотаси хикоясини хомуш тинглаб ўлтирган Махмуд Торобийнинг эсига бир воқеа тушди. Адашмаса ўн беш ёшларда эди, отасига эргашиб Бухоронинг Мох бозорига келди. Галвир-элак савдоси чаққон, шу сабабли чошгоҳга қолмай бор молни пуллашди. Бир кун олдин падари ваъдани катта берган, бу гал тушадиган пулдан унга бош-оёқ сарпо олиб бермоқчи эди. Кийим-кечак растасини кезиб юра-юра қутилмаганда қул бозори рўпарасидан чиқиб қолишди. Чеккароқда бир қулжаллоб олтмиш ёшлардаги касалманд бир кишини оғиз кўпиртириб харидорларга кўз-кўз қиларди. Ҳар замонда кишини қамчин билан савалар, ер тепиниб дўқ урарди: «Талабгор чиқмаса сени чавақлаб кетаман!» Отаси бу манзарани бирпас жимгина кузатиб турди, кейин ўша тарафга юрди.

— Ҳей, валломат одам, нархини айтинг, молингизга фақир харидор бўлдим, — деди жаллобни инсофга чақиришга тиришиб.

Инсон зотини таҳқир ва хўрликка гирифтор этишгагина хизмат қиладиган жаҳолат билан қоришиқ талотумда ўзини хону кўланкасини майдон санайдиган қулжаллоб бениҳоя катта ақча сўради. Шунда падари пинагини бузмай ҳамёнини бор буд-шуди билан ҳарисликнинг ашаддий намоёндасига тутқизди, жон ховучлаб турган кимсани эса пинжидан олиб, аста-секин бозордан ташқарига етаклади. Тороб аҳли тарафидан Ғулумий нисбасини олган ўша кимса то қазоси етгунга қадар эшикларидида эмин-эркин кун кечирган эди...

— Падарингиз қилич ботирнинг ҳамроҳи деган гапни кўп такрор қиларди, — хаёлга берилган куёвига зимдан нигоҳ юборди бий. — Сиз ўшандай зотнинг фарзандисиз!

— Қуллук, тақсир, аммо камина қандоғ кишимен, наздимда хануз мажхул эрур, — деди вазмин тортиб Махмуд баҳодир. — Кўп нарсага ақлим етур, нечун ўзимни тушунмасмен, шунга етмас. Кўрқаменки, улус орасинда бадном бўлмасам!

— Жаноб, андоғ чайналманг, — деди Наврўзбек, нигоҳидан қатъият учқунини ёғдириб. — Не қилмишингиз учун бадном бўлурсиз? Замона зўрлари каби биров жонига қасд қилмадингиз, мўмин молини таламадингиз, бегона ер-сувини тортиб олмадингиз. Биттаю битта айбингиз бор, у ҳам бўлса — лаънати кишанга тоқатингиз йўқлиги!

Кишан! О, Наврӯзбек, алплар алпи, валломатлар валломати, нечун уни эслатдинг, нечун!? Титрокка кирди баходир, титрокки, рухи ва жонини чирмаб ётган зангли занжир зарбини бор укубатлари билан туйиши учун кифоя қилди. Қаро ерга киргудек бўлиб, унсиз оҳ чекди: ул озор фақат рухи ва жонини ўраб ётган бўлса эҳтимол майли эди, бутун Бухоро, нафақат Бухоро, бутун жафокаш юрт унинг раҳму шафқатни билмайдиган исканжасида!

— Йигит, йигит, сиз... сиз нақадар тошбағир!

Ғазаб, сўнгсиз бир дард томоғига зарб ила келиб тикилгани боис Маҳмуд Торобий зўрға шундай дея шивирлади, йўғ-а, ўша азобни енгиб, қон қақшаб ўқирди чоғи, қандайдир ашаддий куч таъсирида бутун борлиғи титилиб кетгудек бўлмадими ахир! Нимагадир даъват этаётган қайнотаси ва дўсти рўпарасида мук тушиб ўлтириш баходир учун сўнгсиз изтиробга айланди, ховлига, ҳатто кенг дунёга сизмай қолди, поёнсиз замин у фалакни сиздирган тун қўйнига сизмай қолди. Азизим Наврӯз, деди бувраниб, нимани кутмақдасиз, бўлинг тезроқ, йўлга отланайлик, Ғори дарвешонга етайлик, у ерда устозлар билан биргаликда тақдиримиздан фол очайлик!

Бу дунёда омад борлиғига ишонган, бу дунёни умидворлик ва яхшилик устун каби суяб турганига имон ўғирган кадрдонлар субҳи содиқ эндиғина бўзарган маҳалда ҳали сарғайиб улгурмаган дашт бўйлаб қуюндек елиб боришарди...

Ана, таниш кир — рўпарада кўндаланг тушган, уни ошиб ўтишса кифоя: саксовул ва юлғунлар коплаган текисликдан дарвешлар маконининг ҳудуди бошланади. Одатда бу жойларда эрта-кеч юпун кийинган, аммо бу ёруғ оламда ўзларини энг бадавлат санайдиган бандалар изғиб юришарди, улар ўзларини бу атрофнинг иззат-нафси баланд соҳибидарвешларидек тутишардики, шаксиз, бунга ҳақлари ҳам бор эди. Ҳозир эса ён-атроф кимсасиз: бир зот кўринмасди. Бирдан юракларига ғулғула тушди, бир-бирларига маъноли қараб олишгач, бедовларига қамчи босишди. Хавотир қилишганича бор экан, не кўз билан кўришсинки, Ғори дарвешон тутдек тўкилган эди: кулбалар, суфалар вайрон қилинган, бир неча каландар қўйдек бўғизланган, бир нечтаси теракларга осилган, айримлари ҳатто қорнидан михланган эди.

Чала ёнган тўқай ичидан тахминан етмишга бориб қолган мункиллаган чол чиқиб келиб Маҳмуд баходир ва Наврӯзбек билан паришонҳол кўришди. Чол Худо ёрлақаб омон қолганини таъкидлаб қўйгандан кейин Бўринайхон

навкарлари Тангри ёди билан шуғулланиш, зикри само ҳамда намозхонлик билан имонни мустаҳкамлашдан бўлак нияти бўлмаган ғариблар бошига солган кулфатни оқизмай-томизмай сўзлади. Мухораба пайти Хур Қийғир билан Кичкина Қийғир кўп жасур одамларидан ажралибди, Вафо Хўжандий каттик ярадор бўлибди. Кейин мўғуллар Томиш бошчилигида уларни чўл ичкарисига қувлаб кетибди.

— Ҳазрат Махбубий билан шайх Иброҳим ҳоли не кечмиш, билмадингизми? — бўғилиб сўради Махмуд баходир.

— Адашмасам алар саломатлар, шу атрофда қай бир муридлари хонадонида жон сақламишлар, кутингиз, келиб қоларлар, — жасадларга ғамгин нигоҳ ташлади чол ва эгри хассасини дўқирлата-дўқирлата томи ўпирилиб тушган кулба ортига ўтиб кетди.

Тангиб қолган ошналар асабий кишнаб, ер тепинаётган отларидан истар-истамас тушишди, кўҳна дунё ғурбатга тўлалигини ўйлаганча, Бўринайхон ғўрига ништ қалай-қалай, шаҳид кетган бандаларни тупроққа топширишди. Дуойи фотиҳа ўқиганларидан сўнг, небир илинж билан Бухоро сари жўнашди. Муаззам шаҳарда ошналар бирон ҳафта қолиб кетишди, пана-пастқамда баъзи ишончли кишилар билан ошиғич маслаҳатлашиб олишди, сафардан кўнгиллари бир тўлиб-бир тўлмай қайтишганда Ғори дарвешонда аввалги ҳаёт қизғин давом этарди...

* * *

Тангри таоло назари теккан, руҳлар ва малонкалар кезиб юрадиган, ора-сира шайтони лаъин ҳам қадам ранжида қиладиган безовта ғўша Ғори дарвешон... Ҳамду сано Ўзигақим, Ғори дарвешонни У нафсдан тийилган, ғурбатли дунё хою хавасларидан қўлини ювиб қўлтиғига артган фидойи пирлар ва бечораҳол муридлар учун бино қилганди. Довруғи ҳар тарафга ёйилган ғор беадад даштнинг хилват бир бурчида, Бухородан жануброқда, икки фарсах йироқликда, узундан узун дара ичкарисидида кўндаланг тушган жар биқинида эди. Ғор оғзи айлана, кенгина, ён-веридида туядек чўккан улкан қоятошлар унга афсонавий улуғворлик бағишларди.

Айтишларича, инсу жинслар ва Оллоҳ гумашталаридан ҳам олдин ғорга, масъуд бир кунда, Ҳақ таолонинг суйган бандаси — ёшлигида Бухородан Бағдодга бориб имом Муҳаммад Хусайн Шайбонийга шогирд тушган Хожа Имом Абу Ҳафс Кабир Бухорий жаноблари ташриф буюради ва уни чиллағоҳ тутлади. Шайхлар шайхи Абу Ҳафсни устоз

санаган имоми замон Исмоил ал-Бухорий Маккаи Мадина сафаридан илгари худди шу маконни хилват қилиб, шафик руhini турфа ғуборлардан халос айлайди. Шу зотларнинг мумтоз ўғитлари Иброҳим Торобийни анча илгари, у Малик Санжар билан ёнма-ён харбу зарб айтишиб юрган кезлардаёқ мафтун қилган эди. Малик Санжар қилич ва хийла билан тахтини мустаҳкамлаш ва сарҳадларини кенгайтиришга киришган баттол Хоразмшоҳ найрангига учиб бели қайрилгандан сўнг Иброҳим Торобий дунёдан совиди, паст-баландни яхшироқ таниш учун бегона юртларни кезди, лекин бунда бирон тузукли маъно кўрмади, ахийри мана шу ғорни макон қилди, неча йиллик уқубатлардан кейин шайхлик унвонини олди, улус ва аҳли қаландар у Оллоҳга ёрон, Ҳақ билан ҳамсухбат кабир инсон эканига астойдил ишонди.

Аммо у ўзини асло комил санамас, бу дунёдан орифликка етишолмай, ғўрликда ва ғурбатлар комида ўтиб кетишини ўйлаб ўқинар, Оллоҳдан руhini шафик айлашни тиларди.

Шайх Иброҳим тирикчилик лаззатини ғарибликда кўрарди, танҳолик билан кечадиган бечораҳол турмуш йўриғи қон-қонига сингиган эди. Кўпинча у ғорнинг чор тарафга шохлаган йўлаклариди ёлғиз минғирлаб юришни хушларди. Катта-кичик қулбаларни эслатадиган йўлаклардан бирини ўзига мослаб олган: деворга такалиб турган камбар суфа, бир ёнда сандал, мис офтоба, кашкул, хирқа, учи эгик заранг ҳасса кўзга чалинади. Суфада, бўйра устида пахтаси титилган, кир-чир босган лўла-болиш, кўрпа-тўшак тахлогли туради, лекин азобда роҳат кўрган пири комил улардан фойдаланганини бир мўмин кўрмаган, у айтардиким, Пайғамбаримиз алайҳиссалом ухламоқчи бўлсалар тақир ерда бошларига қум тўлғазилган халтачани қўйиб ётардилар. Ўзи ҳам шунга тақлид қиларди. Сал мизғиб олгандан кейин у ташқарига имиллаб чиқар, ялангликдаги баланд суфада чўк тушганча зил ўйга ботар, атрофига қарамас, баъзан эса нигоҳини зич тераклар ва қайрағочлар оша уфққа қадаган бўлар эди.

Ғори дарвешон қаланғи-қасанғи қимсалар назаридан панадалиги шайх Иброҳимга алланечук қаноат беради. Теран жимликдан хузур қилади. Кейинча ғор осойишталиги бузилди. Оллоҳ суйган банди паноҳига фидойи муридлар мўру малахдек ёпирилиб келаберди, не-не гадолар, не-не етим-есиру бева-бечоралар шу ерда беминнат ўрнашди. Шайх бой-бадавлат мухлисларидан тушган хайру эҳсон ҳисобидан ҳар куни икки-уч маҳал дошқозонларда суюқ-қуюқ

овкат пиширтиради, очликдан силласи қуриган кимсасиз бечораларни меҳр билан тўйғазади. Аста-секин гор йўлак-лари торлик қилиб қолди. Тирикчиликни бир амаллаб ўт-карса бўларди, аммо чиллага киргани жой етишмасди. Худ-до йўлига куч сарфлашни хушлайдиган савобгир муридлар горни кенгайтиришди, хилватга кирувчилар тутуми устидан назорат ўрнатиш мақсадида чиллабоши сайланди, дошко-зонларни мунтазам қайнатиб туриш учун укувли югурдак-лар тайин қилинди. Жамоа олдида серғайрат шайхнинг ўзи ҳамиша ҳозир: нозир эди, у катта ишга ҳам, майда ишга ҳам кўз-қулоқ бўлиб турар, чилла қондаларини бузувчи хомхаёл кишиларга нисбатан бениҳоя қаттиққўл эди. Рама-зон, қурбон ҳайити кунлари, бошқа муборак айёмларда жамоа ҳаёти айниқса қайнаб-тошади, хосиятли дақиқалар-да ботиний зикри само бир қадар сустлашади, зуҳурий зикри само авжига миниб оломонни Ҳақ дийдорига ноил бўлишга ундайди. Жазавага кирган дарвешларни бундай кезларда таниб бўлмай қолади, улар бошларига учли жун кулоҳ қўндириб олишади, кўкракларини эса очиб қўйиша-ди, ориқ гавдаларини гоҳ чапга, гоҳ ўнгга бир маромда ташлай-ташлай, ингичка гавронларини ҳавода силкита-сил-кита, оғизларидан кўпик сочганча телбаваш чинқиришади: «Ло илоҳа иллаллоҳ! Ҳақ дўст, ё Оллоҳ!» Жазава авжга чиқаберди, оёқлар остида зириллаётган ер ўйилиб кетади, осмону фалак эса гумбирлаб аксу садо қайтаради. Издиҳом аста-секин сийраклашади, издиҳомда ахийри бир киши қо-лади, бу — шайх Иброҳим... Етти кун тўхтовсиз зикр тушса ҳам у чарчамасди, ўзини бирдек тутарди. Шайх юра-ги Оллоҳ муруввати билан шундай ғайратга тўла эканлиги-га муридлар амин эди, шу боис уни бир куни «оламни офтобдек чароғон қилгувчи улуг шайх» деб бор овозлари билан эълон қилишди. Эй, авлиё бузрук, покдомон банда, биздек нотавон қулларга ҳомий бўлинг, Оллоҳ ҳузурига бизларни фақат сиз бошлаб бора олурсиз, дея улар шовқин солишаркан, Арш ўзлари билан ҳамфикр эканига заррача шубҳа қилишмасди.

Шайх Иброҳим яхшилик билан ёмонлик ўртасида саро-сар кезувчи бандалардан қаттиқ нафратланарди. Одамзод бирон оқилона маслакка қанча эрта эргашса шунча мақбул ҳисобларди, ўзи эса ҳар қандай омонат ақидага ишонавер-мас, Оллоҳга таваккал айлаб, уринчоқлиги орқасида эриш-ган тажрибасига таянарди. «Азизларим, фақир Оллоҳ қули, тақдир қули эмасмен!» — дёрди у гоҳо муридларига ва нечундир сукут сақлаганча киприк намларди. Мана шу эътиқоди учун кўп мўминлар пири қомилдан юз ўғирди,

«Шаккок эркан бул шайх, Оллохга кулу тақдирга кул эрмас!» — дея, айримлар рўй-рост ёзгиришди. Аммо шайх маломатларга парво қилмади, сабрни иймон қалқони санаб, тўхматларни матонат ила даф этди. Неча йилдан бери танхо умр кечирши, боши узра қилич ўйнаганда ҳам ростдан тоймаслиги, адолатни эъозлаши, нафаси ўткирлиги, зарб қилса дуо билан тошни қоқ айириб юборишга кодирлиги улус тилида дoston эди. Тўй-маъракалар, сарой машваратларида шайх иззати ва фазилатлари тинимсиз таърифланади, ҳатто қиличидан қон томган ҳоким ёки бек авлиёйи аъзамга дахл қилишдан чўчийди, аксинча улар ўзларини унга тобе санашади, турли кимматбаҳо совға-саломлар йўллаб туришади, ҳатто баъзида ўзлари қадам ранжида қилишиб, пойига бош уришади. Ўйламай-нетмай шайхи қомилга дахл қилган, фақат ул зотмас, Ғори дарвешоннинг ҳам осойишта тирикчилигини бузган Бўринайхон бу гаплардан хабардормиди, йўқми, буниси қоронги, лекин у фавқулodда талон ва босқиндан алоҳида мақсадни назарда тутгани аниқ эди. «Ғори дарвешон ғаламислар уяси, унинг кулини кўкка совуриш керак, токи қайтиб ўнгламасин», дея дадага қилган у кунлардан бир кун Бурҳониддинга ва, шубҳасизки, қон ҳидини буркиратган бу таклиф аламзада ҳоким режаси ва манфаатига мувофиқ тушган эди.

Шайх Иброҳим бошига тушган кулфатга чархи кажнинг ўзи ҳам чидаёлмай мотам тутди: шу кунларда еру кўкни булутга ўхшаш қоп-қора қуюн қоплади. Бепоен осмон замин билан бирлашган маҳалда у надомат ёшларини ҳеч кимга кўрсатмаслик учун чўл қаърига бадар кетди, ҳазрат Шамсиддин Махбубий пандлари ҳам аламдан эзилган юрагига тасалли беролмади. Махмуд Торобий билан Наврўзбек Бухородан қайтганда Ғори дарвешонда тирикчилик чиндан ҳам йўлига тушган, аммо пири муршид хануз ўзини ўнглаб ололмаганди.

Шамсиддин Махбубий ўғли Муҳиддин Камол билан дийдорлашиш ва падари қабрини зиёрат қилиш мақсадида, чапдаст икки гумашта ҳамроҳлигида, Бухорога жўнагандан кейин нечундир у ўзини янаям ёлғиз ва нотавон ҳис этди. Каззоб Бўринайхон қилмиши нақадар даҳшатли эканини ўйларкан, бирдан ориқ жуссаси кўпчиди, бутун шуурида Яратганнинг мукаррам номи жаранглаб акс-садо берди. «Жувонмарг шаҳидлар уволи тутсин сени!» — дея шивирларкан, беҳуда оққан хун қайғуси дилида бошқатдан жунбушга келди. Тангридан ёмонларни яхшилик йўлига қайиришни тилади, иймону тавфиқни оёқости қилиб, ор-номус ва гурурдан бир парча луқмани авло санаётган кўрнамак-

ларни қарғади. Гойибдан эшитилган улуғвор бир садо азму иродасини ҳидоят нури билан йўғиргандай, ўзини эса тезроқ фоний дунё эрмакларидан кечишга даъват этгандай туюлди. Сўнгра қибла тарафдан шафақ толалари билан коришиқ ёркин бир шуъла ёғилди. Шайх аста оҳ урди, недандир хузурланди, кейин ғор рўпарасидаги майдонда чир айланганча, қоқсуяк ва яланғоч қўлларини кенг ёзиб, ихраб, оғзидан кўпик сачратиб, зикр туша кетди: «Ёху, ёху, сен — Иймон! Сен — Қаххор! Сен — Акбар!» Афтидан шайх жисман толғин бўлса ҳам, руҳан тетик ва бардам эди, иштиёқ билан оҳ чекканда руҳи вужудидан ажралади, руҳи Аршга кўтарилади, Арш бўйлаб кезинади, узок кезинади, кейин интиқликда қоврилган вужуд — омонат ва мискин қафасга қайтиш, қайтиш... Ва охират савоблари уммонида чўмилган каби шайх энтикади, бехос хира қароқлари чарақлаб, зикр туша-туша, ҳайқиради: «Хей, Қодир зот, хей, қиёматли хабибим, кутгил, ёнингга боргум!» Ва шайх Иброҳим қайсидир саодатли кунда Арш соҳибининг мангу мунаввар салтанати билан бирлашиб кетишига йшонгани учун ҳам шундай нидо берди. Лекин шахидлар қайғусини чекаётган пири комил илгари сира бундай жўшмаган, илгари у ҳеч қачон бундай жунунга, бундай шиддатли жазавага берилмаган, не дарвешона илҳомки, у Оллоҳ меҳрини, кўнглида уялаган дарди-ҳасрати ва армонини янги оҳангларга солаётганди. Нозиктаъб муридлар буни тезгина фахмлашди, улар дили ҳам бошқатдан андух билан тўлди, бир-бир келишиб, Оллоҳ суйган бандани ихотага олишди ва баланд пардада ҳамду сано куйлашди: «Ёху, ёху, сен — Иймон! Сен — Қаххор! Сен — Акбар!..»

Зикри само авж пардага кўтарилган паллада Маҳмуд Торобий ошнаси Наврўзбек билан сокин шовуллаётган қалин тераклар орасидан ҳайрон-ҳайрон чиқиб келди. Илгари бунақа жазавани на униси, на буниси кўрганди, ҳозир ўзидан кечган, ўзига интилаётган дарвешларга кўкнинг ўзи ҳам ошиқ эди, ҳатто кўкнинг ўзи ҳам азал-абад тирик ёри содикқа ошифта жонларга қўшилиб кўҳна, лекин оҳори тўкилмаган хувайдони айтаётган эди. Тўғри, энди шайх Иброҳим даврада кўринмас, у бўйра тўшалган суфада маҳзун ўлтирганча энтикиб-энтикиб нафас олар, айни пайтда аввалги шашти йўқлигини сездиргиси келмай, навқирон муридларига жўрлашар, «ёху!» каломини истифода этганда оғзидан олов, нигоҳидан чақмоқ сачрагандек бўларди.

Аршу аъло билан ер-замин орасидаги илоҳий уйғунликдан оғоҳ этаётган зикри само иштиёқи Маҳмуд баҳодир дилига ҳам ғулу солди. Бир пас томошабинлик қилгандан

кейин у белидан яроғини ечди, қайсидир кулбага кириб, яктаги ва шалварини хиркага алмаштирди ва гурсиллатиб ер тепаётган мўминлар каторига суқилди. Орадан ярим-бир соатлар чамаси вақт ўтгандан кейин ҳамма холдан тойиб йиқилди, майдонда фақат тўши яланг баҳодиргина қолди.

Қибладан боши узра ёғилган шуъладан мутаассир бўлган шайх Иброҳим киприкларини чирт юмган, сукутга толиб, ботиний зикрга шўнғиган, шундай эса-да, қалб кўзи билан барини кўриб-билиб турар, хаёлида шижоатга тўла ёшлиги жонланар эди. Сўнгра паҳлавон келбатли йигитни ҳавас билан узоқ кузатди, кўнгли ҳалимдек юмшади, хурсанд бўлди ва ниҳоят уни ёнига имлаб чақирди.

— Хўш, йигит, омонмусен? Сезамен, шахтинг баланд, — деди у хайрихоҳлик билан, баҳодир рўпарасида одоб билан кўл ковуштиргач; ҳар иккалови нигоҳида ром этувчи қаноат ва овунч ифодаланди. — Бул эътиқодинг таҳсинга сазовор! Аммо ушбу сонияда тирикликнинг бошқа эзгу тилакларидин сўйлагил, кўнглим роҳат қилсин!

— Тилагим: изингиз гардини кўзимга сурмак!

— Оллоҳни ёд қил аввал, гумроҳ!

— Билурсиз, камина ҳазрат Маҳбубий шогирдимен, — хуррам қиёфада лутф айлади Маҳмуд баҳодир, шайх танбеҳини беқиёс мурувват билиб, — аммо ижозатингиз билан сизга ҳам ихтиёримни бермакни ният қилдим.

— Ажабо, Маҳбубийдек комил зот сабоғини олиб нимага етишдингки, каминадек бир ғофил паноҳида не тилакка эришгайсан?

Кутилмаганда, жикқа терга ботган, чехрасидаги тарамтарам ажинлари янаям кўпайган шайх Иброҳим, қаттиққўл устоз эканини сездириб кўйгиси келдими, шундай қалтис савол берди. Ҳаприкиб турган Маҳмуд баҳодир бир қадар ўнғайсизланди, ҳатто қизаринди, аммо ўзини йўқотиб кўймай, мийиғида кулаётган зукко зот кўзларига тик боқди.

— Таксир, ҳазратимдин илму урфон ҳадисини олмишмен баҳоли қудрат, сиздин ҳарбу зарб ҳадисини олсам деган тилакда эдим, — деди кейин фавқулодда комил ишонч билан. — Ахир сиз шайхи калонгина эмас, Малик Санжардек сарқарда ёнида чидам билан туриб берғон сарбоз ҳамдирсиз. Ўша зотда не фазилатлар бўлғонким, бари қулингизга кизиқарлидир.

Шамсиддин Маҳбубий илки остида ақлу идрокини пешлаган азамат ўғлон хоҳиш-иродаси мағзини чакқандан кейин шайх Иброҳим ажин буриштирган серпай панжалари билан бурама учли кумушсимон соқолини тараганча сукутга шўнғиди. Тасаввурида Бухоро осмонини гулдурак янглиғ бир

силкитиб олган Малик Санжарнинг жохилликка мойил, ха-миша нафрату ғазаб ифодаси балқиб турадиган, иссиғу со-вукда чўяндек чуйкалиб кетган қиёфаси гавдаланди. Шердек хайқириб ўтган алп йигит қисмати вақтида шайхни кўп ташвишга солган, қийнаган, зеро, ўзи ҳам алдовга осонгина учган саркарда ёнида қаттол ўт билан ўйнашган эди.

— Эх-хе, йигит, қайси замонни эслатаётирсен? — деди шайх Иброҳим беихтиёр хушёр тортиб. — Хомхаёл қила-сенки, камина бурунги Иброҳим Торобийменми? Муштим тоғни талқон қилмасмиди илгари!? Ҳай, ҳай, энди-чи, энди фақир ким, хассаси билан жағига суяниб колгон бир ка-рия!

— Сиз билганни Бухоройи шарифда ҳеч ким билмас, — Маҳмуд баҳодир шайхнинг недандир ёришиб кетган юзига завқланиб тикилди. — Шундоғ, пийрим!..

— Эҳтимол... Лекин, ўғлим, маним тўримдин гўрим яқинроқдир, — таассуф оҳангига урғу бериб давом этди шайх Иброҳим. — Сиздек шерга ёрдамим эрмас, зиёним тегишидин чўчиймен.

— Таксир, қора кўрсанг қорнинг тўқ, демиш машойих-лар, — мароқли суҳбатга индамай қулоқ тутаяётган Наврўз-бекка маъноли қараш қилди Маҳмуд баҳодир. — Сиз би-лан ҳазрат ёнимизда бўлсангиз, ҳеч нарсага зорикма-гаймиз, сизлар биз учун жуфт қанотсизлар, иншооллоҳ!

— Тузук, кўп маъқул! Фақат унутмагил, шер йигит, чарх кажлигича қолмиш, айниқса у ўткинчи ҳаваслар би-лан чиқишолмас! — ногоҳ кескин жаранглаб кетди шайх Иброҳим товуши. — Э, дариг, чарх билан не-не валломат-лар ўйнашмади! Оқибат эришганлари бир нарса — мағлуб-лик! Пахлавон Малик Санжар қисмати ҳам шундоғ бўлго-нидин ўзинг ҳам воқифсен!

— Пийрим, андоғ мағлублик бўлғайким, ғолибликдин баланддир.

— Сен гумроҳ, шундоғ деб ўзингни овутасенми?

— Йўқ, оутмасмен. Фақир Малик Санжарга ҳавас қи-лурмен.

— Пухта билурмисен: нимага эришибдир Малик Сан-жар?

— Пийрим, ул зот эришгон нарасин ҳам кашф этғони камина учун кўпроқ муҳимдир, — деркан, Маҳмуд баҳо-дирнинг кўзлари сокин порлади. — Кашфи буқим, мутелик Оллоҳга хиёнат, ўзликка нописандлик эрур. Ана шуларни ўйласам тунлари уйқум қочадир.

— Ҳимм, каломинг маъноли, қароғингдин бўлакча нур ёғиладир, — деди ўйчанлик билан шайх. — Қисматинг,

ўғлон, раҳмати олий ила йўғрилмиш, иншооллох, тоабд
Яратганнинг ёнида бўлурсен! Э, дариғ, қани фақир ҳам
сендек навқирон йигит бўлсам! Умр қайтмагай, камина
шоми яқин!

— Қуёш ботар олдида ёруғроқ сочгай ёғдусини, — деди
Маҳмуд баҳодир шодумон қиёфада.

Қош-қобоғи аро сокин ва қув табассум жилоланган
шайх Иброҳим баҳодирни секин қучди, қучаркан, ўзида
ажиб бир ғайрат сезар, нимагадир рағбати келар, хирқага
ўралган нимжонгина жуссаси эса беҳол титранар эди...

Т ў р т и н ч и б о б

«ЎЛИМГА БОРУРМИЗ!..»

Маҳмуд баҳодир Торобда бемалол бўлгани, лавашанг
айғоқчиларни олдиларига похол солиб лақиллатиб кетгани,
кимсан Бўринайхондек сардорни, Жомғуржиндек лашкар-
бошини бошлаб чув туширгани аламзада Бурҳониддинни
дарғазаб қилди. Тонг палласи у маҳобатли хос бўлмада
яраланган шер каби нари-бери гурсиллатиб одимлар, ала-
мини кимдан олишни билмай, ёқасини чок айларди. Ана
бедодлик! Ҳамма айб ифлос Жомғуржинда, рафлат босиб,
ишратга берилган бу туллак хусусан майи нобга бутун
вужуди билан шўнғиганки, агар Маҳмуд баҳодир сонини
кесиб кетганда ҳам гофил қолар эди.

Бас, арқонни шунча вақт узун ташлаб қўйгани етар,
энди шунақа ҳам таранг қилсинки!

Кўзига ҳеч нарса кўринмай қолган Бурҳониддин Бўри-
найхонни ҳузурига шошилинич чорлади, уни, бўғзига хан-
жар тирагудек бўлиб, итобга олди: «Ҳой, номард, сен ҳам
Жомғуржинга ўхшаб инингда пусиб ётаверасанми?» Бу ке-
сатиг ҳали баҳодир тепкисини унутмаган, на чора билан
аламдан чиқишни билмай юрган хос навқарлар сардори-
нинг суюғигача қақшатди. Саройдан маст каби гандираклаб
узиларкан, тишларини гичирлатди: «Шошмай турсин ҳали
у гумрох, Бўридек олғир совунига кир юлмаган-да!» Шу
оқшом у Бухоро паст-баландини беш панжадек биладиган
Алиакбар хожа ал-Бухорийни ҳовлисига чорлади. Юмшоқ
кўрпачаларда чўзилиб, шаробхўрлик қилишди, кайф ара-
лаш маслаҳатни ҳам пишитишди. Эртаси куни эрталаб Бу-
хоронинг Мох бозоридан тортиб, маҳалла-кўй, паст кўча-
жин кўчани овоза тутди:

Мардум чап қулоғи билан ҳам, ўнг қулоғи билан ҳам яхшилаб эшитсин: ғалвирсозлик орқасида корни тўйиб-семирган Маҳмуд Торобий ҳокони олий Чиғатой тахти заминига тушган қурти бедаводир, у кун сайин ҳаддидан ошаётир, ўзи сингари олчоқлар билан топишиб, хуфия машваратлар тузиб, салтанат пойдеворини таг-тагидан емирмоқ пайидадир. Бундан дарғазаб бўлган қутлуғ нишонли ҳукмдор амр қилдиларки, Маҳмуд Торобий инилари билан ўн кун орасида келиб афу сўрасин, сўрамаса хотини Субуха билан ўғли Жалол тириклай дарёга чўктирилар, волидаси Озода Зайнаб дорга тортилар, синглиси Суйгуна Зебо бир кечадан бўйдоқ навкарларга тортиқ қилинар...

Чиғатой номидан эълон қилинган сохта фармон минг бир ғийбат ва миш-мишдан кўра ёмонроқ иш бажарди: шундоқ ҳам юрак ховучлаб яшаётган Бухорони тахликага солди, Тороб заминини ардар-тўнтар қилиб ташлади, эндигина осойишталик йўриғини тутган Ғори дарвешонни бошқатдан тўзғитиб юборди...

* * *

Оғиздан оғизга ўтиб ваҳимали тус олган муждани Шамсиддин Маҳбубий халиғи суфада кўнишибгина ўтирган холда тинглади, тани-жони аллатовур живирлаб, нақд музга айланаёзди.

О, бу не кўргилик, жисмингни Чиғатой шамшири ним-талагур Бурҳониддин, намунча ҳаддингдан ошмасанг!? Бул калом бир алам, бир хўрсиниқ бўлиб Шамсиддин Маҳбубий бўғзини куйдирди, пихини ёрган ҳоким зўр найранг ўйлаб топганини эътироф қилди. Энди не қилур Маҳмуд баҳодир, мағрур бошини эгмаги, илкини кишанга тутиб бермагидан ўзга чораси борми?

Маҳмуд Торобий кечикаётганидан алағда бўлган Шамсиддин Маҳбубий не қиларини билмай қайғуга ботган Вафо Хўжандийга, ғазабдан кўкарган Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга, титроғини босолмай бўзараётган Наврўзбекка савол назари билан тикилди. Лекин хозир, фавқулодда қалтис вазиятда, улар қўлидан нима ҳам келарди? Улар кўпдан бери чўлма-чўл изғиш, мўғулга қарашли карвонларни талаш, айрим ҳаддидан ошган амалдорларни дўқ-пўписа билан ҳовуридан тушириш ҳадисини олишган, ечими мушкул бу жумбоқ қошида ожиз эдилар, илло уларга қолса қилич кучи билан ҳал қилинса ҳар қандай масала...

Этакда Маҳмуд Торобий кўринди, у Бухоро ашрофлари билан алоқа ўрнатишда жонини жабборга берган Мухид-

дин Камол билан учрашиб қайтаётган эди. Қадди-қиёфасидаги таҳликали ифодалардан Бўри билан хожа тарқатган муждадан воқиф экани англашилди. Анчагина толиққан баҳодир аста келиб, Хур Қийғир билан Кичкина Қийғир ўртасида тиззалади.

Махмуд Торобий сувратан ҳорғин эди, сийратида эса битмас-туганмас бир куч пинҳонлиги сезилиб турарди, беихтиёр Шамсиддин Махбубий шогирдининг яшинвор чакнаётган қароқларига алоҳида бир ғурур билан тикилиб колди, сўнг, нимагадир дамашқий зирак воқеасини эслади. Бор гапни Жўра говбошдан эшитганда, эҳ, қанчалар хижолат чекмади! Ноўрин гумон ашаддий душман экан бандасига!..

— Ўғлим, сўзланг, не фикрдасиз? — ниҳоят ўнғайсиз жимликни бузди устод. — Дархол бирор тўхтамга келмоғингиз даркор.

— Афу сўрамакка ҳозирмен, — деди баҳодир иккила-ниброк.

— Андоғ қилсангиз алар кечирарларми? — яна савол ташлади ҳазрат, хиёл оғриниб. — Иниларингизни ўйладингизми? Алар ҳам изингиздин тушмакка шайми?

— Нима қилмак керак деб ҳисоблайсиз, таксир? — одатдагидек қизиққонлик билан орага сукилди Наврўзбек. — Номусу диёнатни оёқости қилиб, арзимас жонни сақлаб қолиш... билмадим не эркан? Ундан кўра қўлда яроқ билан ўлган афзал!

— Баракалла, Наврўз, ичимдагини топдинг, — чоғир кўзларидан ўт сачратди Мухаммад Торобий. — Йигитларимга бир имо кифоя, алар бизнинг шаънимизни ҳимоя қилишга қодирлар.

— Ҳазратим ҳақ, бизни кечирмаслар, — баҳсга қўшилди Али Торобий, ўйчан қиёфада, — алар икки дунёда ҳам бизни кечирмаслар, негаки, разил оёқларига болта урдик. Андоғ эркан, юкунмак ножоиз, фақат мухораба омон сақлагай шаънимизни. Умидим шулки, мухтарам волидамиз келини ва набираси билан бирон хилватни пана билгайлар, йўкса пешоналарида борини кўрарлар. Жангари даста тузган Суйгуна Зебо ўзини ҳимоя қилолгай, номусини ерлаб қўймас, ул муслима орзуси мухораба майдонида шахид ўлмак!

— Демак, қисматимиз аниқ, — оғир хўрсинди Махмуд Торобий, — бугундан ўлим сари борурмиз, ўлим халоскоримиз, у бизни хору зорликдин, бадбинлик ва камситилишдин қутқарур, Ҳақ жамолига рўпара қилур. Ўлимга борурмиз, ўлимга!

— Бошка йўл йўк, — деди бўшашиброқ Вафо Хўжандий.

— Ягона йўл шу!

— Ўлимга борурмиз, ўлимга!..

Гори дарвешон ҳаётига файз ато қилган, билакларига кучи, томирларига қони сиғмай бораётган йигитлар гулдираган товушда қилган нидо замину фалакни зириллатиб юборди, ҳатто улар, бизга тезроқ оқ фотиҳа берингиз, эй, қиблагоҳлар, дея Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳимга тикилишди.

— Ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз, бу ҳақдир, — Шамсиддин Маҳбубий Маҳмуд Торобий, Вафо Хўжандий ва бошқаларга бир-бир нигоҳ юборди. — Эртами-кечми шул неъмат шарофати билан Оллоҳ дийдорига етишурмиз. Аммо оқил инсон ўлимдин ўлимни фарқлагай, жонини ҳақ йўлига хизмат қилажаги аниқ ажал ихтиёрига топширур. Ховлиқманг, сабр қилишга ўрганинг, андоғ қазо мавриди хали келмабдир.

— Куллуқ, ҳазратим, майли кутамиз, аммо мавриди келгунга қадар алар ҳар биримизни беиззатона чавақлаб, азиз бошларимизни найзаи қаттолга илишмасми? — деди куюнчаклик билан Муҳаммад. — Онаизоримиз ҳам биздин нажот кутади, бечора ноқобил ўғилларини деб чирқираб қолаберсинми?

— Муҳаммад, ўғлим, ёлғизлик чангалига ташлаб қўймасмиз волидаи мухтарамангизни, — деди босиқлик билан Шамсиддин Маҳбубий. — Хўш, жаноблар, хотиримдин бир тадбир кечадир, ижозатингиз билан маълум қилсам.

— Кулоғимиз сизда, ҳазратим, — безовтаҳол гап қўшди Маҳмуд Торобий, чарс нигоҳида умид ёлқинланиб.

— Музоқара йўлини тутсак, на сих куйса, на кабоб!

— Қандоғ қилиб?

— Малика Гура кўпдин беморлигини барингиз билурсиз.

Сарой малаклари ичра хушрўйликда тенгсиз саналган Гура хотун номини эшитган захоти Маҳмуд Торобий ичига чигил тушди, лекин сир бой бермай, устодга бепарво нигоҳ ташлади...

— Малика кўзига дунё қоронғу, — шогирди типирчилаб қолганини сезган Шамсиддин Маҳбубий ичида кулимсиради. — Ҳеч бир табибдин нажот тополмай, каминага мактуб ёзибдир ва ҳузурига чорлабдир. Йўқ демай борсам, маликани даволасам, иш ораси ондин ўтинсам жазога лойиқ кўрилғонлар қонини эридин тилаб олишни!..

— Мактубдин фитна хиди анқийдир, — деди Вафо Хўжандий ташвишланиб. — Азиз бошингиз гаровда эканини унутмагайсиз, устод!

— Камина бор давлатимни Бурхон канага ҳадя қилурмен, токи Маҳмуд баҳодир хонадонига дахл еткармасин, — Шамсиддин Маҳбубий чехрасида сирли бир қониқиш аломати зуҳурланди. — Колаверса, хатда битилишича, малика фақир бошимни кафилликка оладир, фитнага ўрин йўқдир. Яна мухими, ул парисиймо жон биродаримиз Маҳмудни яхши танийдир, ҳурмат ҳам қиладир, ёким ёлғонми? Ўтинчимни рад қилмас!

Ҳарҳолда ҳазрат шогирди тарафидан «рост» деган ўқтмона жавоб бўлишини кутувди, аммо Маҳмуд баҳодир чурқ этмади. Хаёлга толди. Негадир у малика Гурада мулоҳазакорлик етишмайди деб ўйларди, назарида сарой арзандаси кўхна дунё паст-баландини теп-текис қилиб юборишдан тап тортмайдиган бағритош жодугар эди. Ажабо, Гурадек дасти узун сатангга нима етишмас эканки, ўша кунларда ўзини Маҳмудга, тузукли чориғи бўлмаган йигитга яқин олиб юрди. Пана-панадан қараши ситамли, жон олғувчи эди. Қийиқ кўзларидан ўт сачратиб тикилишдан эринмасди. Уни холи топишга интиларди иложи борича, холи кўрдими, бас, ёнига шошилмай битта-битта босиб келади, ширин-ширин кулади, ингичка қошларини ноз-карашма билан сузади... «Ҳей, йигит, — деган у бир марта нозик дудокларини чўччайтириб, истиғно билан, — учқур аргумоғинг борми, агар бўлса нечун мени миндирмайсан, нечун жоловини овлоқ ерларга бурмайсан!» Бу гапни эшитиб Маҳмуд баҳодирнинг юраги сувга тушган олмадек қалқиб кетган, бир қувонса, бир қайғурган, аргумоғим минги эмас, иккимиз мингашсак ўн жонимиздин бирини ҳам соғ қўймас, деган кўнглида кечган ғашликни босиб, сўнг қайтиб унинг яқинига йўламасликка тиришган, лекин малика бир иложини топиб, турли баҳоналар билан ҳазратникига келар, уни сабоқдан қўяр эди...

— Пийрим, биласиз-ку малика атрофида кимлар гирди-капалак эканини, — Маҳмуд баҳодир қиёфасини аллатовур қўланка қоплади. — Сиз кўпни кўрган одам, яхшилаб ўйлаб олгайсиз.

— Ўғлим, камина торобийлар элчиси бўлиб борурмен, элчига ўлим йўқдир, — деди узиб ҳазрат Маҳбубий.

— Алар учун торобийлар ким бўлубдир, қизиқ гапларни қиласиз, пийри комил!? — деди сал энсаси қотиб Маҳмуд баҳодир.

— Торобийлар кимлигини билурлар, билмасалар билдириб қўйишга уринурмен, — юракдан чиқариб сўзлади ҳазрат Маҳбубий. — Элчиликдин ташқари орада малика тақдири ҳам ётадир. У каминадан кўмак тилайдир, бундай

махалда кўл қовуштириб турсам инсофдин бўлмас, не дедингиз, мўминлар!?

— Қалтис, жуда қалтис, — тўнғиллади Маҳмуд баҳодир.

— Бизни хижолатга қўяётирсиз, пийрим, — деди муштларини тугиб Али Торобий ва Муҳаммад биқинига секин туртди.

Охири Шамсиддин Маҳбубий ғолиб келди: у аввалдан бу қарорини пишитиб қўйгандек эди. «Қолгани эгам ихтиёрига ҳавола, Ҳе бўлса тақдирдин кўрамен», деб оёқ тирагач, шайх Иброҳим ҳам, Маҳмуд Торобий ҳам, бошқалар ҳам ноилож розилик билдиришди.

Бешинчи боб

КУТИЛМАГАН ТАШРИФ

Бўринайхон муштумини туккан кўйи ҳоким Бурҳониддин рўпарасида, нари-берига саросар юриб турганда сиёҳранг калта камзул, кўкиш шалвар кийган, бежирим камарига кумуш бандли, саҳтиёний ғилофли ханжар осган ёшгина мулозим чакқон қадамлар билан келиб таъзим қилди.

— Қиблагоҳ, сизни бир мўйсафид йўқлаётир, — деди у кад букиб.

— Не юмуши бор экан менда? — зарда қилди ҳоким. — Арзи бўлса саройга борсин, билмасмисен кўрғонимда ҳар қанақа авлиёни ҳам қабул қилмаслигимни!?

— Айтдим барини, лекин у ўлгудек қайсар экан, — гуноҳкорона бир киёфа олди мулозим. — Ҳа, ҳа, роса қайсар... Ким билади, балки телбадир, чақирсам ўзингиз кўрарсиз.

— Телбани ҳазратимга рўпара қилурсанми, қулвачча, қувлаб юбор тезроқ! — дея олайди Бўринайхон.

— Хайдамакчи эдим, аммо ботинмадим. Малика Гура беморланмиш, ани кўрмагим керак, Тангри шундай амр қилғон, деб қолмиш...

Саройга тенгсиз зийнат бўлган Гура хотун кўпдан беморлигини, туз тотинмай, остона хатламай ранги захил тортиб бораётганини Бўринайхон биларди. Ҳали ўттизга ҳам тўлмаган Гура кундан-кун сўлаётгани ва ҳаётдан совиётгани унинг ҳам кўнглини чўктирарди. Гура, саҳройи малаклар ичра энг кўҳлиги Гура Чигатойга жиян бўлиб, қачонлардир бекиёс ҳусни-жамоли ва ноз-карашмаси билан

навкирон Бўрини куйдирганди. Офатижон санам хаёли билан юрганда орадан ярамагур Бурхониддин чақир тикан мисол лўп этиб чикди. Бухорони олишда қилган хизмати учун Чингизхон Бурхонни хокимликка кўтарган ва у кутилмаганда мартабали зотга айланиб қолганди. Ана шу обрўсидан фойдаланиб Гурага офиз солганда Чингиз ҳам, Чигатой ҳам йўқ демокни хаёлларига келтиришмади. Аксинча улар бундан хурсанд бўлишди. Муаззам Бухорода чуқур томир отиб олишнинг энг ишончли, энг самарали йўли шу эди...

— Тангри қаргаган битта-яримта жодугардир-да, — деди Бўринайхон нописандлик билан. — Бор, тезроқ олдинга солиб хайда, шерларга талатаман десанг, сичкон инига уриб кетур!

— Йўқ, шошма, ундоғ қилма, яхшиси уни бу ерга чорла, афт-ангорини бир кўрайлик, — дафъатан сардор раъйига тескари гап қилди Бурхониддин, кейин ўзича пўнғиллади: — О, қодир осмон, бул банда ким, малика беморлигидан қандоғ хабар топмиш!?

Нафас ютишга мажбур бўлган Бўринайхон одатича астагина депсинди, у ночорона холга тушганини ҳатто мулозим йигит ҳам пайқади, ўла туллак, деди ичида, сўнг сарғимтир мўй босган лабларига сохта табассумдан жило берганча изига бурилди ва кўшқдан узоклашди.

Хуросон ва Мовароуннаҳр усталари қурган кўнгираддор қўрғон маҳобатли бўлиб, сукунати ҳам шунга яраша: ҳар бурчи, ҳар қаричи, ҳар гиёҳи зил-замбил куч тагида мудрайди. Ҳар кимга ҳар хил нашъа берадиган бу жодуваш қудратни Бурхониддин айниқса ҳозир, мулозим кўздан йўқолгач, тагин ҳам теранроқ туйди. Ҳар замонда у икки тарафида ўргатилган эркак шерлар занжирбанд қилиб қўйилган ёғоч дарвоза сари билдирмайгина нигоҳ юборади, вужудини алланечук муштоқлик ўртайди, гўё ҳозирок дарвоза ланг очилиб, бир дам уриш билан ҳатто ўликка ҳам жон ато қиладиган Аланқува хотун¹ кириб келадигандек безовтахол эди.

Сардор ўзини зимдан кузатаётганидан беҳабар Бурхониддин деворга суйкалгудек бир аҳволда турарди, у хаёлини банд этган, ҳатто Чингизхон ҳам муқаддас билган илоҳага топиниш учун шайланаётгандек типирчиларди. Фавқуллода бир беқарорлик билан: «Аланқува хотун фақирга ҳам пушти паноҳми?» — дея шивирлади, кўкси алланечук қал-

¹ Аланқува хотун — афсонага кўра, Чингизнинг энг қадимги момоси, жаҳонгир авлодлари нурдан ҳомила олган шу аёлдан тарқалган.

киб кетди, шу асно икки тарафини сабзалар қоплаган йўлкада мулозим кўринди, унинг изида симобий салла ўраган, оҳори тўкилмаган оқ ятак, оқ шалвар, қайрилма учли, узун қўнжли сахтиёний этик кийган киши бафуржа одимлаб келарди. Меҳмонни мўсафид дейишга тил бормасди, негаки у бардам қадам ташлар, тик, барваста қаддида қариллик аломати сезилмас, энли, тим қора соқолига атиги битта-яримта оқ оралаган, ўсиқ қошлари тагидан синчков, хайрихоҳ боқувчи кўзларида ром этувчи сеҳр бор эди.

Панжара эшикчасига етар-етмас мулозим тезгина ўзини четга тортди ва қўл ишораси билан меҳмонга йўл кўрсатди. Меҳмон бундай илтифотларни кўп кўрган шекилли, ҳеч бир тараддудга тушмай, сира ўзини йўқотмай, кулимсиганча илгарди босди.

Шийпон, ажабо, беҳосдан ўзгача бир ёғдуга, дилни юмшатувчи илиқликка чулғангандек бўлди. Атрофни гўё сокин бир салобат босди. Жимжимадор эшикча остонасидан хатлаб, шахдам келиб, силлиқ оёқчаларига митти бургутчалар тасвири туширилган хон рўпарасида тўхтаган меҳмон киефасидаги уқтамликни Бурҳониддин билан сардор барабар илғади. Меҳмон кишига хотиржам боқарди, қорачиклари маъсумона йилтирарди, айни чоқда тикилишида тажангликка ўхшаш нимадир бор эди. Ахийри Бурҳониддин уни таниди, титраган қўйи шивирлади: «Ё, алҳазар, Шамсиддин Маҳбубий-ку!» Сардор ҳам уни таниди ва типирчилаб қолди. Ҳатто аста қиличи дастасига узалди. Ахир бу не сиру синоатки, тинимсиз таъқибу қувғинга чап бериб юрган, боши гаровдалигини билган кимса, ўз оёғи билан келиб ўтирса, келиб, бўйнимга гул уринглар, деб турса!

Бирдан Бўринайхоннинг башарасига ясама бир табасум ёйилди: ўл-а, соддаю нотавон, қўйган тузоғимга осонгина илинибсан-да! Хос айғоқчиси Алиакбар хожа ал-Бухорий, бир неча кун муқаддам, Ғори дарвешонда қаландарлар билан бирга кун кечирадиган хуфияга малика Гура номидан битилган мактубни етказган эди. Демак, мактуб ҳазрат қўлига теккан, ҳазрат ундаги мотамсаролик аралаш ялинч билан битилган гапларга лаққа учган!

— Жаноблар, Оллоҳ элчисимен, элчига ўлим йўқдир, — деди босинқи товушда пири комил. — Каминани Тангри номидан Маҳмуд Торобий йўллади, ул зот дедиким, яхши истакларимизни аларга баён қилинг!

Чигатоёй салтанатининг Бухородаги устун хануз ҳайрат оғушида, безабон турар, недир ғашлик ичини тимдалар, сарғишга мойил бетиди қувлик кўланкаси изғирди. Сал ўтиб ўзига ўзи таъна қилди: «Бунинг нимасидин нажот

истадим? Менга энг каттол ганим шул эмасму?» Сўнг у ўзидан фикрини, негаки кўрғони ён-веригаги тўсиқлардан тап тортмай ўтган, йўли бу гўшадан тўппа-тўғри зиндон сари тушажагини кўра-била туриб йўлидан қайтмаган банд олдида бениҳоя ночор эканини тан олган эди.

— Нечун Маҳмуд Торобийнинг ўзи келмади бизга яхши истаклар баён қилгани? — муғомбирона кулди Бурхониддин, хиёл гангиб қолган Бўринайхонга, эҳтиёт бўл, тагин чув тушириб кетмасин, деган маънода қараш қиларкан. Ҳоким имосидан рағбатланган Бўринайхон қиличини кинидан шартта суғурди, ҳарбу зарб майдонига тушаётгандек, ошиғич тарзда ҳазратга пешвоз юрди.

— Бу учрашувни қаранг, нақадар катта бахт! — деди пишиллаб.

— Нечун типирчилаб қолдингиз, мингбоши жаноблари? — заҳархандали кулди Шамсиддин Маҳбубий. — Маҳмуд Торобий номи ёқмадими? Илгари ул зот иниларидан чўчигансиз, энди анинг ўзидан кўрқасиз. Маҳмуд тавонингизга санчилган тикан!

Ҳалигина тизгинсиз бир шижоат билан илгари отилган хос навқарлар сардори беихтиёр тўхтади. Яшин чалган каби боши ғувиллаб кетди, оёк-қўли шалвираб, ҳатто муз тагига тушиб чиққандек дағ-дағ учаверди. Атанган сардор бундай гангиганини кўриб ҳоким фикрини, илондан кўрққаннинг чўлдан ҳадиғи бор-да, деган мулоҳазани қилди. Кейин ҳазратга ер тагидан қаради, хаёли эса Маҳмуд Торобийга оғди. Ажабо, бу банда унга нақадар ишонар экан-а! Хайриятки у шунчаки тавонга санчилган тикан, агар юракка ботган ханжари каттол бўлганда мўғул холи не кечарди, салтанат аҳволи-чи!?

— Иншооллоҳ, хоҳласа ул зотнинг ўзи ҳам келур, аммо бу кунда у андуҳга ботгон, негаким сиз онинг рўзғори илдизига болта урмакка амр қилмишсиз, — ғамгин қиёфа олди ҳазрат, — Маҳмуд баҳодир дедиким, мўғул танига ниш ботиргон қондошларим эмасдир, не қилсам мен қилдим, ҳоким ўзим билан ҳисоблашсин!

— Жуда соз, биз анинг ўзи билан ҳам ҳисоблашурмиз, — кесатди Бурхониддин, юзига қаҳрли тус бериб. — Агар шартга риоя қилиб ўз оёғи билан келса жазо осон бўлғай! Лекин у салтанатни писандиға илмайди, шундоғ экан, интиком орзуси бизга тинчлик бергайми?

— Ҳоким жаноблари, падаримдин қолгон беҳисоб жавоҳирот хазинангизни тўлдирсин, фақат... фақат... Маҳмуд Торобий ахли-аёли хунидин кечгайсиз!

— Не бойлигингиз бор, шундоқ ҳам бизникидир.

— Афсус... Факир густох эканмен! — Шамсиддин Махбубий ҳоким қорачиқларидаги захарханда ифодасини яққол кўрди, бирпас хомушланиб тургач, деди: — Жаноб, камина яна бир бобда элчимен, Гурани кўрмагим лозимдир.

Ҳоким бўзарди: «Гурани даволасин, аммо мукофоти — зиндон!»

— Ани дарддин халос қилмакка кафолат берурсизми? — деди у анчадан кейин, ясама хушчақчақлик билан.

— Иншооллоҳ! Фақат эшитсангиз фақирни.

— Тезроқ сўйланг, қулоғим сизда!

— Ёдингиздадир Ганду Чино оғриганда қилгон таклифим, — Шамсиддин Махбубий ола хуржунини елкасидан олди ва яқиндаги устунга суюди. — Малоикалар хабар бермишким, хотинингиз Гура ҳам ўша хил дардга чалинибдир, Бухоро унга тор қафас, уни, вақтни бой бермай, киндик қони томғон туфроққа олиб кетишингиз лозим.

— Иблис билан бир товоқдан ош еганингга энди ишондим, сурбет, — ҳоким ўрнида ошиғич гап қотди Бўринайхон. — Қиблагох, бу тасқарани қаранг, бизни яна аврамакчи, қозонимизга оғу солмакчи!

Рост, бу жодугар, уни — ҳокимни афсун қилиш пайида! Бекоргамас ўғли Ганду Чино (олий табақали мўғулларга хос бу исмни Гура хотун қўйган) жувонмарг бўлиб кетганини эслатиши! Балки ҳазрат ачинаётгани ва ташвиш чекаётгани самимийдир? Ўшанда унга қулоқ осмади, ўшанда у: «Жаноб, йигитчани Жетега олиб кетинг, шер ҳам ўз тўқайида яйраб ўсгай!», деганда жажли чиқиб уни кўрғонидан қувлади. Яна каромат қилаётган бўлса-я!? Умиди, ишончи, суюнчиғи бўлган малақдан ажралиб қолади-ку, эвоҳ! Аммо, ҳоким бир нарсага аминки, ҳазрат бир ўк билан икки кийикни қулатишга уринмакда! Илло у, келгиндилар қонига бу юртнинг ҳавоси оғу бўлиб аралашгай, дея писанда қилмаётирми?

— Ҳазрат, агар илондек қўйнимизга кириб олмоқчи бўлсангиз... чучварани хом санабсиз, — юмшоқ тўшакда узоқ ётиб сарғайган ва аста-секин узилган ўғлини эслаб эзилаётган ҳоким ҳазратга қалампирдек аччиқ гап қилди. — Арк майдонида сиз учун алоҳида кунда ҳозирланган!

— Бир бошим бўлса жаллод кундасига топширмакдин чўчимасмен, — таънали жаранглади ҳазрат товуши. — Ўлим ҳақдир! Аммо сиз Бухоро тупроғидан тоабад омонлик кутиб яшамоқчи бўлсангиз қаттиқ янглишурсиз!

— Ҳазрат, бас қилинг алжирашни! — деди ҳоким ташаётган қаҳрини зўр-базўр босиб.

— Махмуд Торобийдин хафа бўлмак беҳуда, сиз ўзингни анинг ўрнига қўйиб кўринг! Иншооллох, хали анинг панжасига тушурсиз!

Зил-замбил жимлик чўкди, лекин, у кўпга чўзилмади, ёз осмонида гулдурак тургандек, бирдан асабий қаҳқаҳа янгради. Чигатой салтанати суянчиқлари, ҳазрат атрофида бир-бир айланган кўйи, гоҳ букилиб, гоҳ эшилиб, гоҳ ғазабнок алфозда хоҳолай бошлашди...

— Сиз бад ниятли одамсиз, сиздан жодугарлик хиди келур, асли ўша Қорасоқолга фатво бераётган ўзингиз эмасми? — кўзларини ола-кула қилганча ҳазрат пинжига сукулиб келди Бурхониддин. — А, ҳазратим, ўзингиз эмасми? Тангри гувоҳ, сиз ўзингиз! Аммо, хайронмен, сиз бизнинг хузуримизда лоф уриб, сувдан курук чикмоқчимисиз?

— Янглишдингиз, асло ундай ниятим йўқ, — деди заҳархандалик билан ҳазрат. — Агар мени зиндон қилмоқчи бўлсангиз, пича шошманг, улгурасиз, аввал Гурани кўрмоғим лозим.

— Тубан банда, ўчиринг овозингизни, — яраланган айикдек бўкирди Бурхониддин. — Гура сизни кутаётгани йўқ, кутмайди ҳам... Тамуғин ота уни аллақачон тузатди, сиз энди бориб зиндондаги каналар жонига ора кирасиз.

— Мен бунга каналарни ҳам ишонмасдим, — пичинг қилди сардор.

— Ҳозироқ уни банди қилгайсен, — амр берди ҳоким, ҳазратни Гура ёнига йўлатмаслик ҳақида узил-кесил қарорга келаркан. — Махмуд билан инилари қайдалигини айтсин, айтмаса ўзини кўрсин, иккала оёғини айғирлар думига бойлатамиз-да, икки томонга ҳайдаб айириб ташлаймиз. Кейин нариги дунёда қилади сухандонлигини, ўша ёқда айтади Ганду Чино ҳақидаги афсонасини!

— Мен барига розимен, фақат аввал Гурани бир кўрай, Худо ҳақи касали жиддий, — деди ҳазрат хуноби ошиб. — Ахир мен уни паноҳимга олиш учун Оллоҳ олдида қасам ичгонмен. Кўрғонингизга авваламбор шунинг учун келгон эрдим.

— Сени ҳоким кўрғонига ажалинг ҳайдаб келган, галварс, — япалоқ бурнини жийирганча ғалати ишшайди Бўринайхон ва унинг бўғзига қиличи дамани тиради. — Билдингми, ажалинг. Гурани қўя тур, у сенсиз ҳам бир кунини кўрар!

— Дангалини айтдинг, Бўри, — илжайди ҳоким.

— Аммо сиз, биродар, бесубут кас экансиз! — энсаси қотган холда ҳокимга юзланди ҳазрат. — Ахир, Гура ёзишича, сиз камина жонини кафилликка олмоқчи бўлгансиз!

Ажаб ҳузур туйган Бўри мийиғида кулди, сардор дилидан кечаётган мулоҳазалардан беҳабар Бурхониддин эса таажжуб ичра бўзарди. Орада қандайдир макр тушганини у ғира-шира тасаввур қилди. Тўғри, Шамсиддин Махбубий кўпам анойи эмас, у бу ерга нимагадир, илло кимгадир қаттиқ ишониб келган. Нимага? Кимга? Ие, шошма, шошма, Гура унга мактуб битибдими? Оббо, маликанинг шунака тантиқлиги, калта ўйловлиги ҳеч қолмади-да! Лекин ҳалиги гап... У ҳазрат ҳаётини муҳофаза қилмоқчи бўлгани... Худо ҳақи, булар бари маккор Бўри найранги!

— Сиз энди рустдан ҳам алжираяпсиз, — Бурхониддин совуқ илжайди, нари-бери одимларкан, сардорга истехзо билан деди: — Бўри, бу жаноб турлук важлар билан келиб... асли узр сўрамакчи шекилли!

— Сиздин шафқат кутмак қуриган дарахт мева солишига умид боғламак билан тенглигини кўриб турибмен, — деди ҳазрат руҳи тушиб. — Сиз ҳатто ўз жонингизга ҳам раҳм қилишни билмайсиз, ғолиблик дардида оға-инингизни ҳам кийратасиз.

— Одам боласи ҳар қандай орзусига зафар орқасида етишмаги мумкин, биродар! — қудратли салтанатда бир қўғирчоқ эканини унутган Бурхониддин шундай баланддан келди. — Сохибқиронимиз Чингизхон бизга буни яхшилаб уқтириб кетган!

Бўри маъноли томоқ кирди.

Бир неча йил муқаддам Бухоройи шарифни хийлаи найранг билан тиз чўқтирган жаҳонгир номини эшитиб ҳазрат қути учди, кўксига қиздирилган темир теккизилгандек бўлди. Ожизона титрай-титрай қулаган ва зеру забар бўлган Канпирак девор теварак-атрофида кечган қирғинбарот олишувлар гулдуриси ҳали-ҳали ич-ичида тинимсиз аксу садо берар эди.

— Ҳар кимнинг ўз ҳақиқати бўлғай, биз, Бухоро аҳли ғолибликни сал бошқача талкин қилурмиз, нафси бало учун қилич кўтармак ва енгмак ҳеч қачон зафарият саналмагай, — Шамсиддин Махбубий гўё ичидаги бор дарди-аламини биратўла тўкиб солишга қасдланган эди. — Аксинча, бу мағлубликдир, жаноб! Нафсни тепгил, нафс иймон кушандаси, демиш машойихлар султони Аҳмад Яссавий, ул қотилни даф этолғон музаффардир, иншооллоҳ!

— Ҳоким жаноблари, ижозат этинг, бу жодугар калласини сапчадек узай, мияси қатигини мушукларга егиздирай, — бўзрайганча қизғимтир соқолини силади Бўри-найхон. — Тезроқ қутулмоқ даркор бундан! Аждаҳо билан пачакилашиб ўтираимизми?

— Ҳовликма, Бўри, ховликма! Ҳозирча зиндонга тик, ўша... аждаҳо ҳам дош беролмайдиган бетаг канахонаси-га. Аммо, айтишларича, бу банда кана билан ҳам эл бўла олар эмиш!

— Жодугар-да, жодугар! — минғирлади сардор. — Маҳмуд Торобийни ҳам шу тилсим қилган, калласига қаро ниятларни жойлаган. Йўқса... у мунақа кўпириб юришига бало борми, бир ғалвирсоз бўлса!

— Рост айтасен!..

— Маҳмуд Оллоҳ суйган бандадир, калласида неки бор, бари Тангри инояти билан бунёд бўлгон! — деди ҳазрат алланечук қаноат билан. — Сиз бунга шак келтирманг, гуноҳи азимга ботурсиз.

— Бул суллоҳнинг кароматлари жонга тегди! — дея афтини буриштирди хос навкарлар сардори.

— Дилимда бори...

— Бас! — дея қичқирди Бурхониддин, сўнг сардорга юзланди: — Бас, элтгин тезроқ буни каналар ёнига!

Ҳазрат ўзича ёзғирди: «Намунча тикиштирмаса канаи каттолини!?»

Асли Хуросоннинг туркий қавмларидан бўлган Бурхониддин, Чингиз билан оғиз-бурун ўпишиб, Бухоро тахтига кўтарилган кунларни ҳазрат туппа-тузук эсларди. Ёпирай, у тахтга шунақа интиғу интизор эканки, кундузи-ку кундузи, кечаси ҳам ундан бир сония ажралмасди. Сийму зар ва жавоҳирот билан безатилган қаҳқашонда кўнишиб ухлагани ухлаган эди. Аммо у тагин бир нарсага ўлгудек қизиқарди: ҳатто тушларида ҳам безовта қиладиган бу нарса хазина бўлиб, уни ўз назоратига олди, ундан истоганича лаълу ёқут ўмарди, сираси, белини бакувват қилиб олгандан кейингина салтанат ташвишлари билан қизққан бўлди: девон ахволини, ясовуллик хизматини, черик сафини тафтиш қилди. Кейин Мох бозорига оралади. Бир кун зиндонга мўралади. Зиндонбон Мукбил маймоқ «канахона босиб қолмасайди» деб нолиганда тутакди, янгисини қуришга киришди. Ҳатто зудлик билан «кана» солиғи жорий этиш ҳақидаги фармонга имзо чекди. Энсаси қотиб кетган эл ажаб холдан кўп оғринди, ҳоким пешонасига муносиб лақаб тамғалади, илло ўшандан бери баъзилар уни Бурҳон кана деб аташар, пана-пастқамда ғийбатини қилишарди.

— Ҳазрат, Маҳмуд Торобий қайда яширингани ёдингизга тушса дарҳол ишора қилинг, сизни қутқарурмиз, — деди ясама мулоимлик билан ҳоким. — Шаккоклик сизга ярашмас, канахона эса хуш келмас!

— Камина малика Гурани кўрмоғим лозим, — деди қатъий оҳангда ҳазрат. — Ул муҳтарама фақирга мактуб ёзмиш, фақирдин нажот тилайдир.

— Тангридан тиласин нажотни Гура, — тажанглашди ҳоким, мактуб дарагини эшитиб яна сергакланган Бўринайхонга бир караб олди, сўнг кафтини кафтига қарс урганди, эпкинда яшил навалари оҳиста чайқалаётган дарахтлар ичидан тўрт давангир чаккон чиқиб келиб қуллук қилди. «Булар шайтонга малай, салла ўрнида калла келтиришур», деди ўзича Шамсиддин Маҳбубий ва, сир бой бермаслик қасдида, мийиғида кулимсиради.

Илож қанча, бугун тақдир шундай ҳукм ўқиди: Оллоҳ суйган банда — ақоид илми билимдони қўлига маломат кишани тушди. Мана энди у мағрур бошини ҳам қилиб, сим-сим эзилганча, бадқовоқ кўриқчилар олдида имиллаб борар, чархи гардун кажлигини, шунга яраша одамзод субутидан айрилаётганини, кези келса номуси ва лисонини арзон-гаровга сотиб юборишдан ҳам тоймаслигини ўйлаб тобора чўкар эди...

О л т и н ч и б о б

ҲОКИМ ДУНЁГА СИҒМАС

Ажабо, не ҳол рўй бердики, Бурҳониддин кўпдан бахти нишонаси бўлмиш саройга йўламайди, муаззам девонни, тожу тахтни ўйласа нечукким аъзойи баданига титроқ киради, кўкси чучмал тортиб, кўнглини тушунуксиз изтироб чулғаб олади.

Қачон шу ҳолга тушди: ўғли Ганду Чино ўн гулидан бир гули очилмай ҳазон бўлган кундами, уламолар уламوسي Шамсиддин Маҳбубийни отбоқарликка тайинлаш ҳақида фармон чиқаргандами, Маҳмуд Торобий укалари билан Чигатойга, Маҳмуд ялавоч ва ўзига тегишли қарвонларни талагандами, қачон, билмайди, эслолмайди. Аммо, Арк сари қадам босишга журъати етмаслиги рост, ўша тарафга бораверса ваҳимага кўмилаверади, худди ҳозирок Арк девори босиб қоладигандек, аллақайдан пайдо бўлган фитначилар аямасдан бўғзига ханжар тирайдигандек!..

Хайрият, бугун Бухорони гаҳ деб қўлига кўндиришни астойдил орзу қилиб келаётган Бурҳониддин ўзгача кайфиятда, ахир, кеча шаккок, сурбет каслар раҳнамосини

хибс қилди, севинмасинми, э, севиниш ҳам гапми, оламга жар солса ҳам арзийди.

Ҳоким ўзида йўқ эди, шу боис саройга отланди, Арк дарвозаси кўзига аллатовур жилоланиб кўринди. Ичкарига кадам босгандан кейин эса ногоҳ таъби бузилди. Тош ётқизилган кенгина йўлакдан ховлига ўтаётганда пешонасида турган кўкимтир ой беҳос эниб келиб гўё оёғи тагига тўшалди. Бу ҳол кечаси рўй берган воқеани ёдига туширди. Уйқуси қочиб кетган Бурхониддин не вақтдадир ташқарига чикувди. Хаво иссиқ бўлишига қарамай совуқсираб турарди. Недир куч кўкка қарашга даъват этаверди, қараса, ёпирай, шом еб чиққан ой кана сиёғида, кўк юзида бижир-бижир қилиб ўрмалаб юрарди. Эсдан оғаёзган ҳоким аста ковоқларини укалади, манзара ўзгармади: ой улкан канага айланиб қолмиш...

Ҳоким баттар каловланди, бўғзига нимадир тикилиб келаберди. Ё, тавба, деди ўзига ўзи, Худо мени жазоламоқчи шекилли?! Ягона Оллоҳга сиғиниш саодатидан ким бенасиб этди!? Ахир у ҳам ҳамма қатори расулга уммат эди-ку! Чингиз кўнглини овламоқ тилагида ўзи кечди баридан, шомонликка муккасидан кетди. Энди тангриси нечта, тузукли билмайди. Ора йўлда қолгани чатоқ бўлди-да. Қилмиши учун жазосини тортадиганга ўхшайди, ғазабга минган ягона Оллоҳ балога гирифтор этиш пайида, у руҳига ҳар хил куфуротни юктираётганидан қандай тонсин!?

Хобгоҳ ҳавосига ҳоким тоқат қилолмади, таъби тиррик бўлгани учун аъёнлар афтига қарагиси келмай ковок солиб ўтирди тахтда. Вужуди қакшаб оғриётганини улардан ўлиб-тирилиб яширди, мулозимлардан бири кимлардир (Маҳмуд Торобий билан укалари бўлса керак-да) Валибек юзбоши ховли-жойини босгани, бола-чақасини кўчага хайдаб, ўзини чавақлаб кетишганини айтганда ичидан зил еди, аммо атай пинак бузмади; гўё бу воқеа Бухоро ерида эмас, қандайдир олис мамлакатда рўй берган эди. Ҳар доим у ўзи қатори расулиллоҳ билан видолашган бош вазири Шаҳобиддин Манғитий, девонбеги — жоме масжидининг собиқ имом хатиби Фиёсхўжа ал-Бухорий, қозикалон Расулбердига илиқ муомала қилар, ҳар не сирини улар билан баҳам кўрарди. Аммо бугун уларга ҳам ёрилмади. Ахир қандай айтсин кечаси ой кўзига баҳайбат кана қиёфасида кўринганини?

Кўрғонига юраги зардобга тўлиб қайтди, ҳайтовур бугун тунда ховли сари оёқ босмасликка онт ичди. Ўша лаънати ойни кўрмасин ҳам, қуймасин ҳам! Бўлмасига қамалиб олиб ўйладики: «Эвоҳ, мени ҳам Валибек синга-

ри бўғизлаб кетишса-я!» Йўғ-е, кўргонини қанчадан-қанча қуролли соқчилар қўриқлайди, бунинг устига ичкари бўсағада, дарвоза икки тарафида ўргатилган шерлар боғлаб қўйилган. Насиб бўлса зог ҳам учиб киролмайди ховлисига!

Бурхониддин хотиржам тортди, алламаҳалда ажаб тараддуд билан ётоққа ўтди. Куёв боладек юраги гурс-гурс тепарди. Анчадан бери дераза ёнидаги пасткам курсида хомуш ўлтирган Гура хотун эрига бегонасираб тикилди.

— Гура, сендин бир нарсани сўрай, — рўпарада безрайиб анча тургач, ниҳоят гап қотди Бурхониддин. — Сенга ҳам ой ҳеч маҳал кана бўлиб кўринганми?

Малика бехос кулиб юбораёзди, аммо ўзини тийди, димоғ-фироғ билан ингичка қошларини чимирди. Эвоҳ, бу телба, телбадан беш баттар, тожу тахт эс-хушини олиб қўйган, бунга бошқа нарса бекор, бошқа нарсани у сарик чақага ҳам олмайди. Тожу тахтга жон-жаҳди билан, молдунёга очопатларча ёпишган бул сўкирдан қутуладиган кун келармикан, ё Тангри?!

— Гура, нечун жимсен?

Хўмрайиб турган ҳоким ранжигани англашилди.

— Хоҳ ишон, хоҳ ишонма, менга шунақа кўринди, — у малика ёнига чўккалади, ранги оқариб кетган эди. — Одам ғалати бўларкан, ой ўрнида бошқа нарса осилиб турса! Раҳматли отам ойни аждаҳо бошига ўхшатардилар, менга эса мунақа... Тавба дейсан, билмадим нима бўлди? Нега хомушсан, жоним, ҳалиям бошинг оғрияптими?

Энди маликанинг энсаси қотди, жимиб қолган эрига ошқора нафрат билан тикилди: «Қуриб кет кана-пананг билан! Наҳотки сўнгги нафасимгача сенинг туркингга чида-сам?» Сўнг малика тумтайганча кўзғалди, битта-битта босиб ётоғни тарк этди. Жимжит бўлмада у ёлғиз қолди. Қизик, нега уни бағрига босмади? Ҳалигидай алжирагандан кўра нега унга ширин-ширин гаплар айтмади? Тағин, бошинг оғрияптими, деб сўрайди-я!

Бурхониддин сукут ичра мучал айирди, ғудранди: «Ҳали олтмишга ҳам етганим йўқ, аммо бўшашибман, хор бўлибмен!» У кўзларини чирт юмди, ўзини Гуранинг иссиқ оғушида кўрди. Йўқ, ажабо, Гура оғуши муздек, нечундир у ўзини шунга зўр бериб ишонтирди. Оғир гавдасини юмшоқ ўринга ташларкан, майли, у келмагани яхши, маза қилиб ухлайман, деган хаёлга борди. Чиндан ухлаб қолди, хайрият, бу кеча туш кўрмади, уйғониб ташқарига ҳам чикмади, гумгурсдек қотиб ухлади. Энди ғўё тўқис оромга эришганди, ғўё ҳамма иқболи шоён нарсалар шунинг зами-

рида пинхон эди. Тиниқиб ҳордик ёзгани учун ҳарнечук бугун тахт буткул жозибали туюлди. Тахтда виқор тўкиб ўлтираркан, ёқимли эшитилаётган олқишлардан мумдек эрирди.

— Ҳўш, бош вазир нечун кўринмайдир? — ногоҳ савол ташлади ҳоким.

Аркони давлат гўё ер тагига тушиб кетди, чурқ этмади.

— Олам тинчми, Расулберди? — деди у жойида тебраниб.

— Таксир, ул зоти шарифнинг даштдаги сурувларини хомталаш қилмишлар, — ўзини йўқотиб гулдиради қозикалон. — Шул сабаб аҳволни билғони шошилинич жўнабдилар.

— Бундаин нокасликка кимнинг ҳадди сирғибдир?

— Бул тарафи қоронғу, аълоҳазрат, — қўл қовуштирди қозикалон.

— Амримни етқаринг Бўрига, хибс қилсин каззобларни ва зиндонга ташласин!

Шундай деб қичқирди аламзада ҳоким ва дарғазаб ҳолда гиламга отилиб тушганини билмай қолди. Жиддий бир нохушлик ақлу ҳушини тамом эгаллаб олди. Во дариг, ушбу бедодликка қўл урган ҳам ўшалар, бугун навбатни Шаҳобиддин Манғитийга беришибди, эрта уни тинч қўйишармиди!? Энди навбат унга, энди унинг жони ва молини талон қилишади. Сокчилари бурунларини тишлаб қолаберишади. Оллоҳ, ягона Оллоҳ юборган бало булар, бало! Нима қилсаки булардан қутулса? Ярамас Бўринайхон шунча керилгани, катта кетгани билан ҳалигача бирон натижага эришмади. Афтидан, энди майдонга ўзи тушади, энди суллоҳлар изини ўзи қуритади. Айтганча, кеча Маҳмуд ялавочдан чопар келди. Ноиб жаноблари ҳам ғазабда экан, Бухоро можаролари боис пичоқ бориб нақд суякка қадалди, деб ёзибди мактубида. Агар ҳоким сув олдини боғламаса, ҳаммани Чигатой қаҳри кутаётган эмиш!..

Саройда мужда тарқалди: «Ой ҳокимга кана бўлиб кўринармиш!» Аввал у бундан беҳабар қолди, анча кейин ҳар нарса ҳидини ҳаммадан илгари оладиган Алиакбар хожа ал-Бухорийдан билди. Аламидан том бўйи сапчилади. Аммо бундан не фойда? Сўнг боши қотди: хангомани кимга айтувди? Фақат Гурага ҳасрат қилгани ёдида, бошқа бировга ҳатто чурқ этмаган. Э, тавба, деворнинг ҳам қулоғи бор, деганлари рост экан-да! Гурага ёрилгандан кейин Бурҳониддин ўша нохушликни унутиш пайига тушди, ҳатто бир қадар унутди ҳам, аммо қутилмаганда аркони давлат орасида миш-миш ёйилиши чакки бўлди. Шундан кейин у

бу ҳақда муттасил ўйлашни одат қилди. Гоҳо хаёлан ўзи ҳам осмону фалакда юзиб юрарди, юза-юза ойга яқинлашарди, энтиккан қўйи уни аста-аста силар, у кўз ўнгида ўша жондорга айланиб борарди.

Бугун Бурхониддин саройга бормади, анвойи гуллар ҳиди тутган сокин кўшқда ётиб ўй сурди: «Гурадин мен қочаётирменми ёки у мендинми?» Ҳартугул бундай мулоҳазага боришнинг ўзи аламли эди. Шу дамгача у ўзини Гурага ҳарамидаги бошқа жононлар билан машғулдек кўрсатишга тиришар, хатто бунга бир қадар эришганди. Аммо, яқинда ногоҳ сездики, у борми, йўқми, ётоқда кўриниш берадими, бермайдими, Гура мутлақо бепарво экан. Ора-сира ҳозир бўлса Гура тумтаяди, пичинг отади, иложини топса туриб жўнаб қолади. Қандай сир бор ўртада, Бурхониддин буни билиши керак, билмаса тинчимагай!

Гумашта орқали Гурани чақиртирди, аммо Гурадан дарак бўлмади. Анчадан кейин гумашта унинг иситма билан кўрпага ўраниб ётганини етқизди. Йўқ, ёлғон, бари ёлғон, малика ҳалигина ҳовли этагида, райҳону жамбиллар орасида якка ўзи соллона-соллона юрганди. Асли ҳеч ери оғримайди, бари шунчаки баҳона, мақсади — тождор эрини, давлат ташвишларидан ортмай қолган жуфти ҳалолани лажиллатиш! Бир аёл мақри қирқ эшакка юк бўлур, демиш машойихлар. Хўш, у ўзини минг бир муқомга солиши, илондек ўралиб-буралишига не сабаб? Бу саволга жавоб тополмай алами келган ҳоким тўйиб май ичди, кўшқига Тамуғин отани чақиртирди, унга кайфдан сузилган кўзларини тикиб деди:

— Тушунтиринг мундоғ, не касал Гуранинг касали?

Кўп замонлардан бери чингизийлар эътиқоди ва доврени ҳам тарғиб, ҳам ҳимоя этиб келаётган Тамуғин отага Бурхониддин баланд ихлос қўйган. Тамуғин ота ўзини сиёсатдон ҳисобламасди, лекин нуфузи баландлиги туфайли бу борада айтган гаплари беҳад кесарди, у асосан шомонийлик йўриқларига суянар, бу йўриқлар ерлик аҳоли ўртасида кенг тарқалиши учун ҳалак эди. Ахир Чифатой шунга хоҳишманд-да. Зимдан яна бир нарсани бўйнига олганди кохин: Буюк Яса қонунлари дахлсизлиги учун жон қойитар, шаккокларни кўз тагига бостириб қўярди. Чингиз иродасини акс эттирган Яса бирон жойда сал камситилса у чидамасди, муздек кўкариб кетар, хафагарчилигини Бурхониддин инобатга олса олди, йўқса, тезда тўғридан тўғри Чифатойга шикоят қиларди. Мана шунинг учун ҳам Бурхониддин Тамуғин ота олдида ботинан қалтираб турар, унга эҳтиёткорлик билан муомала қилар, баъзан эса, иягида

жуни йўқ бу сўтак Бешбалик хуфияси бўлса керак, деган шубҳага борарди.

Хозир Тамугин ота Бухоро ҳукмдори ҳузурига алоҳида тантанавор тарзда ташриф буюрганди. Ҳамиша хизматга шай турадиган икки югурдаги одатдагидек ёнида, аммо, эшикоғаси уларни ҳатто дахлизга ҳам йўлатмади, коҳин бундан бир оз ранжиди, фақат сир бой бермади. Коҳин бети сип-силлик, тақир қошлари тагидан қувларча боқувчи қисик кўзларида сирли қатъият, мағрурлик акс этган, чўзинчоқ бошида тўғарак қалпоқ, эғнида қизил матодан тикилган чодирсимон ятак, елкаларига айиқ териси, қуш пати қадалган, оёғида тумшуғи эгри сахтиёний этик — булар бариси салобатига салобат қўшган эди.

Коҳин саволни нописандлик билан эшитди, юзида бирон тайинли ўзгариш сезилмади. Қизиғи, жавобга шошилмади, у ҳукмдор эмас, ўзига тобе кимса қошида тургандек эди.

Ҳукмдор ичини нимадир сидириб ўтгандек бўлди.

— Ёш нараса... билмасам.

Маккор Чигатой Бухоронинг қоқ киндигида атай жойлаб қўйган писмиқ чол, тушида кўрадиган тангрилари билан эрта-кеч мақтанадиган ювуксиз авлиё шундай деб совуккина фулдирагандан сўнг четга ўгирилиб илжайиб қўйди.

Нописандлик қилгани-ку майли, бунақа илжайиши, оҳ, недир жўяли гапдан умидвор Бурхониддин вужудини ўртади. Қаҳри бўғзига тикилди. Ахир туз кўр қилгур бу таъвия қачондан бери кўзининг мойини ўйиб ейди: дастурхони ёнидан сира нари жилмайди, қанчадан-қанча тилласини жарак-журиқ санаб олди. Ҳоким унга ишонди, Гурани даволаркан, дея қўнглини хотиржам қилди. Аммо кани натижаси? Коҳин тоҳануз такаббурликдан нарига ўтган эмас. Олган-қўйгани, еган-ичганини бурнидан булоқ қилиб оқизай деса, бирламчи, одамзодни ваҳимага гирифтор этадиган тангриларидан, иккиламчи, орқа тоғи — Бешбаликда тиш қайраб ётган Чигатойдан кўрқади.

— Гура тузалмасми? — ошкора мунғайиб сўради хоким.

— Тузалур... Силаб-сийпаламайсизми бошлабгина!

Нима демокчи бу жодугар? Шаксиз у пихини ёрган, қўлидан ҳар иш келади, тунда тангрилар ва фаришталар билан суҳбат қуриши ҳам чин, одамни иссиқ-совуқ қилишни ҳам эплайди, хусусан, Гура ҳақида кўп балони билади, Гура босган ҳар қадамдан хабардор, лекин ичидагини тўкмайди, ўла қолганда ҳам тўкмайди. Ажабмас Чигатойнинг

тантиқ жияни билан тил бириктирган бўлса, ундан ёғли-ёғли сийловлар олиб турса! Чингиз билан Чигатой Гурани кўйнига солганда олам кўзига нақадар жозибали кўринганди, ўша кезлар дунёда ундан кўра бахтиёрроқ одам йўқ эди. Мана, энди билди, Гура оёқ-кўлига солинган кишан, Тангрига қасамки, уни бошига бало қилган экан. Гура Тамуғин ота билан апоқ-чапоқ эканми, демак, унга суянган ҳолда Бухоро бу кунда алмисоқдан қолган ногорани қай мақомда чалмакда, у кимлар билан ош-қатиғу кимлар билан иту мушуқ — бари-барини амакисига етказиб турса керак. Манжалақидан тезроқ қутулмоғи лозим, аммо бунинг иложи бормикин?

Бурхониддин коҳинга жавоб берди, сўнг, Гурани кўргиси келди.

Ётоқ сари бораркан, ғашланди: «Менга телбалик юкмиш чоғи? Нега ундан қутулишим керак, нега? Ахир у суянчиғим-ку! У менга мартаба, давлат, ор-номус! Кўз қорачиғимдек асрашим керак-ку уни, ҳа, ҳа!» Ҳоким остонадаёқ зорли хўрсиниқ эшитди, Гура ҳар кунги жойида — дераза ёнидаги пастқам курсида ўйга чўмиб ўлтирар, нозик панжалари билан кўксига ёйилиб тўшган тилларанг сочларини аста-аста тарарди. Ногоҳ қирмизий лабларидан интиклик билан қоришиқ шивирлаш учди: «Сени кўрарманми, жоним?» Шовурсиз юриб келаётган Бурхониддин малика хитобини элас-элас эшитди. Қулоқларига ишонмади. Ажабо, у не деб илтижо қиладир? Кимни кўрмакка муштоқ? Ҳоким Гурани итобга олмокни ният қилди, аммо бирдан фикри ўзгарди.

— Мехрибоним?! — деди паст товушда.

Гура аста ўгирилди, ёнокларида бир хил қизариниш...

— Нечук аҳволинг, жоним?

Бурхониддин ипакдек эшилди, товушидаги оҳанграбо ҳар қандай малакни ром этишга кодирдек эди, уни ўзи ҳам ҳис этгани учун, ҳозир малика ўзини бағримга ташлайди, деб ўйлади. Аммо ундай бўлмади. Дарди-дунёсига кўмилган малика унга совуқ назар билан бир бора қараб қўйишдан нарига ўтмади. Дилхун бўлди: «Ой энди не ҳолда кўринур унга?» Сўнг, у тумушиб олди, қайғули нигоҳи дераза оша йироқларга, кулранг осмоннинг қайсидир нуктасига қадалган эди.

— Жоним, бошинг оғриётган бўлса сайру томоша қилайлик, ажабмас енгил тортсанг, — маликага яқин борди Бурхониддин, хаёлига тасодифан келиб қолган фикрдан қувониб. — Хўп десанг Зарафшон соҳилига чиқурмиз, қирғовул овига!

— Ҳазрат, мен беморман, юрагимга қил сифмас, — деди ниҳоят Гура, ҳолатини бузмай.

Сазаси ўлган Бурхониддин бошини ҳам қилди: «Нечун унга бегонаман, нечун?» Буни ўйлаш нақадар аламли, аммо ўйлади, тақдири бошқача, ақлга сифмайдиган ўзанга тушиб бораётганини ҳис қилди. Шошилмай ховлига чиқди, олам гўё зим-зиё эди. О, бу илон-ку, ха, ха, қўйнида илонни асраб юрибди. Жонига тегди, уни Бухоро кул бозорига олиб чиқиб пуллаб юборса ҳам ҳақи кетади. Кул бозори шунақа қаттолқи, маликама, чўрими, бирдек қомига тортади, асл молларини чўнтаги бақувват кимсаларга инъом этади. У ҳам бировнинг маҳри бўлиб кетарди-да! Аттангки, нарида Чигатой бор, Чигатой!

Гура — амал, мол-дунё, келажак, бу рост, аммо, у ўзини нималиги номаълум нарсага қурбон қилишга шайланган бекага айлангани-чи, кўхна дунёни отаси мисол кафтида ўйнатишга хавасланган Чигатойга аччиқ-чучук гапларни ташиб туриши-чи, бундай хотин дастидан бир бора эмас, минг бора дод, афти курсин, афти, бетамизгина ундан ниманидир ўлиб-тирилиб яширади, тилига қовзоқ солиб олган. Аммо, машойихлар демишки: касални яширсанг иситмаси ошқора қилади. Бурхониддин кўп ҳам гўл эмас, анчадан бери бир балони сезади. Гура тушов узган, шундай қилишига мажбур айлаган мабодо паҳлавон келбатли Бўринайхон эмасмикин? Ахир, Гура унга пана-пасткамда суқ билан, оззи сувини оқизиб термилган бўлса билиб ўтирибдими? Тагин бир вақтлар хос навкарлар сардори Гурага ошиқ бўлгани, ўзи олғирлик қилгани туфайли чув тушиб қолганини эшитгани. Энди у, кўхна дарди қўзғаб, Гурага изҳори дил қилган бўлса, не ажаб?!

Ҳоким ижирғанди: «Бир пас йироқ бўлай йилондин!» Мулозимларини ховлиқтириб шикорга отланди, Зарафшон бўйида қирғовул овлаб, майхўрлик, кабобхўрлик қилиб, тўрт-беш кун хордиқ ёзмок, дунё ғам-ташвишларини унутмок ниятида эди. Қушбеги, шиғовул, бовурчилар ва бош вазири Шаҳобиддин Манғитий ҳамроҳлигида Арк майдони-га туташ кўча бўйлаб Қўккаптар лақабли йўрға отда бораркан, теварагига хавотир билан алангларди. Назарида соғ одам йўқ кўчада: қайгадир шошилаётган дарвешлар ҳам, корин тўйғазиш ғамида юрган мардикорлар ҳам, ҳар қадамда мутелик билан тиланаётган гадолар ҳам, Мох бозоридан оту эшакларини қичиб қайтаётган дехқонлар ва қосиблар ҳам бузилган, бузилганки, Бухоро салтанати тагига сув қуйишга қасдланишган. Овозаси чор тарафни тутган қанахона қурди ҳамки ғаламисларни эпга сололмади, улар уру-

ги кўпайса кўпайдики, озаймади. Энди бошқа нарсани ўйлаб юрибди: шаҳар ичкари-ташқарисида — майдонлар, маҳаллалар, кўчалар, хиёбонларда дорлар тиклайди, ким шубҳали кўриндими, бас, аямасдан осдиради. Алоҳида фармойиш бериб ясовулларни рағбатлантириб қўяди. Қани кейин қадамларини сал бежо босишсин-чи! Ҳали ўша Махмуд Торобий дегани ҳам эс-ҳушини таниб қолар, келиб нақд пойига йиқилар, тавба-тазаррулар қилар!

Мулозимлар Зарафшон соҳилининг энг бахаво, энг кўркам, энг ўнғай жойида чодир тикишди. Бутун борлиқ жонланган: атрофни оқу сариқ чечакларнинг муаттар хиди тутган, асаларилар гўнғиллаб учар — гулдан гулга оҳиста кўнар, тўрғайлар ва қалдирғочлар нолиши дарё шовуллаши билан кўшилган ҳолда ажиб оҳанглар ҳосил қиларди. «Бу жозиба олдида одамзод умри недир?» — Бурҳониддин, қирғоқда туриб керишаркан, нечўкким шундай мулоҳазага борди, сўнг ўзидан ажабсинди. Йўқ, бу жозиба ўткинчи, унга маъқули тахт, фақат тахт уни икир-чикирлардан баландга кўтаради, аълороқ фикрлашга ундайди. Балки Гура ушбу сирни билгани учун ҳам шикорга чиқишни истамагандир? Эҳ, у ҳозир ёнида бўлсами, ҳусни-малоҳати ушбу сўлимликка нақадар муносиб тушарди. Гура тошбағрлик қилди, у билан бу ерларга келишни хоҳламади. Кўнглида недир қудр бор, ҳа, ҳа, қудр! Қўрғонда ўзи билан ўзи қолди, Тангрига шукрона айтиб, айшини сурса-я! Ахир Бўри-найхон дарвозасидан бемалол кириб чиқади-ку!

Чўл сари чўзилиб кетган тўкай қирғовул ва товушқонга тўла, энг нўнок овчи ҳам бу ердан ноумид қайтмасди. Ҳоким якка ўзи, қўлида камон, анча ичкарилаб борди, лекин, бирон нарса, отолмади, аниқроғи отишга ҳуши товланмади. Чечаклар ва сабзалар беҳос кўнглига сиғмай қолди. Изига бурилди-да, чодирга кириб ётди, гужанак бўлиб. Кеч тушди ҳамки ўрнидан қўзғалмади. Шаҳобиддин Манғитий бир неча бор юрак ютиб мўралади, аммо унга сира рўйхушлик бермади. Ҳоким шубҳалар комида: Бўри, Бўри, иблис, сенмисан унинг бошини айлантирган? Аммо, анови бетавфиқ Шамсиддин Маҳбубий у кунни қандай мактубни тилга олди? Тавба, нима учун шунча вақтдан бери шуни эсламабди? Адашмаса, шу хатда бир гап бор, уни Гура хазратга эмас, Махмуд Торобийга битган. Агар шу рост бўлса, э, дариг, Гура қарийб бир ярим йилдан бери у ярамасни интиқ кутаётган экан-да!

Ҳоким май буюрди. Амрини дарҳол бажаришди. Тез орада Шаҳобиддин Манғитий ҳозир бўлди, илжайганча қад буклади, сўнг тавозе билан косагуллик қилди. Ҳукмдор

ранг-рўйи, юриш-туриши анчадан бери бош вазирга мақбул эмасди, шу сабабли унинг кайфини чоғлаш, дилидан губорини қувлаш учун жон-жахди билан урина бошлади. Озгина ичар-ичмас Бурҳониддин тезгина мизғиди, анчадан кейин босинқираб кўзгаларкан, чодирнинг шундоқ оғзида осилиб турган ойни... йўк, бахайбат канани кўрди. Қимир этолмай қолди, юрак ховучлаб ўтирган Шаҳобиддин Манғитийга ҳам бирон нарса дейишдан чўчирди. Кана эса бемалол осилиб турарди, кўндаланг тушган тоғ гардиши бўйлаб қибла сари силжиб борарди; тумшуғи ҳам, елкалари ҳам, қорни ҳам оппоқ эди. Баъзан у умбалок ошиб кўяр, тўрга тушган каби типирчилар, кейин яна сокин йўргаларди. Ногоҳ юксакликдаги қайсидир нуқтадан чодир ичига нур ип тортилди, кана ўша нарса бўйлаб энди, энгани сари кичраяр, аммо бижиллаб кўпаяр, аста-аста бутун бошли лашкарга айланиб борарди.

Ёпирай, бу не синоат!? Ҳоким тун бўйи мижжа қоқмади, канага таланиб, аламини майдан олди, эрталаб шикордан кечди ва шаҳарга қайтиш истагини билдирди. Шаҳар хануз ўша ҳолатда, бир маромли икир-чикирига кўмилган. Аммо у — ҳоким Бурҳониддин аввалги ҳолида эмас, гўё ичига қирпи кириб олган, қирпи ҳар ёнга тинимсиз думалаб додини берарди. Дарвозадан кирган заҳоти Гура билан тезроқ орани очик қилиши зарурлигини ўйлади. Рост, Гура ҳаддидан ошган, эр бўладиган бўлса унинг попугини пасайтириб қўйиши керак. Бўғади, дўппослайди, кўзини кўрқитиб билиб олади ичидагини! Ахир, қачонгача лақиллаб юради оғзидаги ошини олдириб?

Важоҳати чунон бузилдики, шўрлик Гурани, гулдек нозик санамни бурда-бурда қилиб ташлаши ёки оёқлари тагига олиб эзгилаши ҳеч гап эмасди, аммо ётоқ бўсағасидан хатларкан, беихтиёр бўшашиб, кўнглини қандайдир шафқат хисси камраб олди.

— Гура, келдим, сенсиз... татимади.

Малика ҳайрон; нима татимабди эрига?

Одам боласи хом сут эмган-да, гумонсираш билан бемалол бузиб юборади дунё томини! Нега шубҳаланади шундай аёлдан — маъсума, беозор бўлса?! Лекин унинг кўнглини тополмаётгани рост-ку, кечалари ўтли шивирлашлари билан бағрини ёқолмаётгани рост-ку! Неча замондан бери аҳволи шу: иложини топса уйқуни уради. Турқи совуқ қохин ҳам боқлади, боши оғриси яхшироқ силаб-сийпаланганда, деди шекилли!

— Каналар яна келди, — деди у дафъатан.

— Мунча... Нима бало? — тумтайди Гура.

- Сен билмайсан-да... Сени ўйласам...
- Алжияпсиз, ҳазрат.
- Тўғри, тўғри... Гура, анови ярамагга хат ёзганинг чинми? Фақат ростини сўйла!
- Кимга?
- Маҳмуд Торобийга?
- Тавба, нималар деяпсиз?
- Сен уни кўрмоқчисен, шундоғми?
- Сизга бир бало бўлган.
- Кечир!...

Мулзам тортган Бурҳониддин изига бурилди.

Гура очигини айтди, чиндан ҳам унга бир бало бўлди, шуши ҳам жойида эмас чоғи, йўкса, шунақа куракда турмайдиган гаплар билан малика кўнглини қавартирармиди!? Итобга олгани билан у ёрилмаслигини биларди-ку, шунга карамай алжиради, алжирадики, ўзининг бети қаро бўлди. Айтганча, Шамсиддин Маҳбубий хибсада-ку, нахотки бор гапни ўшандан билиб ололмаса!?

Асли Гурани талтайтириб юборган ўзи, Тангри ҳақи жиловини бўш қўйди, яхши-ёмонини бирдек кечирди. Бошқа нима иложи ҳам борийди, тантиқ малика, орқа тоғимдан ўргилай, у турганда сен мен учун бир чигирткасан-да, деб нозу истиғно қилиб турса. Такдир ўзига ён босаётганини сезган малика амакиси имтиёздан беадад фойдаланарди. Саройда-ку ўзини қушдек енгил сезар, вазиру вузаронинг сатанг хотинларига димоғ-фироғ билан назар солар, маҳмадона аёнлар билан барабар масала талашар ва кўпинча голиб чиқарди.

Кейинча, Ганду Чино ўлимидан сўнг, Гура хотун Шамсиддин Маҳбубий билан иноклашди, малика ҳазратниқига бемалол борадиган, унинг маслаҳатларини жон қулоғи билан тинглайдиган, завжаи ҳалоли Роҳатбиби билан ҳасратлашиб қайтадиган бўлди.

Гура Маҳмуд Торобийни ўшанда кўрган, ҳа, ҳа, ўша машъум кунларда!..

Бурҳониддин биларди: Маҳмуд Торобий ақоид илми билмидони Шамсиддин Маҳбубийнинг энг содиқ шогирди, кунни униқида ўтади, қувончини ҳам, қайғусини ҳам у билан баҳам кўради, унинг ҳар ўғитини дилига жондек жойлайди. Таниганлар, диёнатли йигит, деб таърифлашарди уни, лекин, нахотки у Гуранинг сузилиб қарашларига ошиқона жавоблар қилган бўлса!? Нега ажабланади, ахир у ҳам Тангрининг шунчаки оддий бир бандаси, нафси йўқми!?

О, у исёнчи маразни тезроқ тутиши, бошини жаллод кундасига тезроқ топшириши керак! Йўкса, кунни кун эмас,

еган-ичгани ҳаром, уйқусида ҳаловат йўқ, энг аламлиси, жонидан, мол-мулки, мартабасидан, қолаверса, Гурадек тенгсиз дилбардан ажралиб қолиши мумкин!

Маҳмуд Торобий нимасига ишонмакда? Ярамасни тутишда Шамсиддин Маҳбубий кўмак беради, кўмак бермай иложи қанча! Боплаб калтаклатса ёки бир кун-ярим кун оч-наҳор қолдирса булбулчадек сайрамасми, эҳ-ха, сайраганда-чи, аммо ҳазрат ичимдан топ дегувчилар хилидан экан, у ўйлагандан кўра саркашроқ чиқиб қолди. «Сайраш» тугул бирон оғиз гапни эп билиб айтмади, озгина вақт ичида киртайган кўзларини бир нуқтага қадаганча нуқул сукут сақларди. Юзини истехзо қоплаган ҳоким ҳазратга саройдаги масъуд кунларини эслатишга уринди, яна баланд мансаб, йирик мояна ваъда қилди. Барибир натижа чиқаролмади.

— Зиндонда чирийсен, хей, кўрнамак! — бўқирди у охири чидолмай.

— Тангри шуни раво кўрса, чириганим бўлсин, — деди ҳазрат хотиржам.

Ҳоким эшиқоғасини чақирди.

— Амр қилдим, кирк дарра урилсин!

Калтак мазасини ўзи татиб кўрадигандек Бурхониддин афтини ғалати қилиб бужмайтирди. Тавба, бу одам намунча ўзига бино қўйган, осмонни ушлаб тургандек-а! Ҳали кир ювиб кўрмаганда Бурхониддин совунига! Ҳазрат чеҳрасидаги самимий қатъият ҳар лаҳза уни таъқиб этарди, шунда у ўзи беқарорлигини чор-ночор эътироф этарди. Ҳоким тагин бир нарасга хайрон: Шарофхожа бузруг Бухоро боёнлари ва уламолари пешвоси эди, у билан ҳатто Маҳмуд ялавоч ҳам ҳисоблашарди, ундан қолган мол-дунё подшоҳларникидан кам эмас, Шамсиддин Маҳбубий ўша бойликни тасарруфига олиб, бир бошидан кемириб еб ётиш ўрнига бунингдек зим-зиё кўчага қадам босгани, гадодан қолишмайдиган бир безорини паноҳига олгани ғалати! Эҳтимол, у ҳокимликка талабгордир, Бухоро аҳли орасида унинг тарафдорлари беҳисоб!

Кўрғонга ҳамишагидек эзилиб қайтди, ҳовли ўртасидаги сокин кўшқда; кўшқават адрасу кимхоб кўрпачаларда чўзилиб ўйлади: «Калтак билан иш битмас, олий жазога буюрмоғим лозим!» Ушбу фикрдан ҳузур қилди: фаним камайгани маъқул... Аммо, бу иши аждар думига шамшир уриш билан баробар эмасми, ахир, аждар боши анов газанда — Маҳмуд Торобийда!

Бошқа фикр келди калласига: яхшиси Шамсиддин Маҳбубийни Чиғатой ихтиёрига жўнатади. Нима қилса ҳоқон

қилсин. Мавриди келиши билан анови лайча билан ҳам ҳисоблашади.

Ҳоким чарчаган эмасми, шу ўйдан кейин киприклари тош осилган каби оғирлашди, оламни осуда қоронғилик чулғади, сўнг атроф бирдан ёришиб кетди, у ҳеч қутилмаганда ойдиндан ваҳимага тушди, қимирламай ётди, ногоҳ кўрдик, шифт билан саҳн оралигида беҳисоб ипак иплар тизилган, улардан беҳисоб қизғимтир каналар сирғалиб тушарди. Булар мени кемириб қўяди, деди ичида ва беҳол қичқирди:

— Гура, Гура!

Тезда маликага хабар беришди, ранги синиққан малика кўшкка қадам ранжида қилганда Бурҳониддин тўшакда мадорсиз чўзилган, нигоҳини тепага маъносиз қадаган, қўллари тириштирганча оҳиста гўлдирадди: «Оҳ, бу лашкар! Хобгоҳни ҳам босди!» Ажабки, ҳокимнинг бутун аъзои бадани кўкимтир тусда, ковоқлари ховлиққан, лаблари эса билинар-билимас титрадди. Малика таажжубланган кўйи унга тикилиб қолди, кейин, аллатовур ҳадик ичра, ундан нигоҳини узиб, пойгакда таъзим қилиб турган мулозим йигитга тезда Тамугин отани бошлаб келишни буюрди...

Е т т и н ч и б о б

ТОРОБ АРМОН УММОНИДА

Кўклам Торобни заб безантирган: қишлоқ ёнидан ўтадиган азим Зарафшоннинг кичик ирмоғи гоҳ сокин, гоҳ ўйноқлаб оқар, тонг отиши билан сув сирти симобдек товланар, сохилларни қоплаган ўт-ўланларда инган шудринглар зумрад янглиғ ловулларди.

Сохилларда қорамоллар, қўй-эчкилар, тушовланган қирчанғи отлар эринчоқлик билан ўтлашади, ҳар замонда сопол кўза кўтариб сувга келган қирққоқил қизларнинг ҳазин лапарлари ҳам эшитилиб қолади. Оху фиғонга тўла хиргойиларни сокин тўқайлар ими-жим ютади. Қишлоқни чор-атрофдан ўраб олган шафтолизорлару ўрикзорлар, бирибирига чирмашиб ўсган ёввойи жийдалару бодомлар кийгос гулга кирган, ҳавони ифори бўйлар тутиб кетганди.

Кунба-кун тўлишса-да, аммо, татимаётган баҳор қувончини, Бухоро каби, Тороб ҳам кўксига сифдиrolмай тўлғанаётгани сезилади. Гўё, у ҳаммасидан — яхшидан ҳам, ёмондан ҳам тонган, беҳолу бемадор мудрайди, оғир-оғир нафас олади.

Дарифки, Торобқалъа ёнғиндан омон қолган кўримсиз уйлар ўртасида алланечук мунғайиб туради, учбурчак шинакларидан ялтираб кўринаётган мўғул найзалари танасини тешиб чиққандек беҳол ингранади. Қалъа рўпарасидаги майдон бир вақтлар халқ йиғинлари, сайиллари, турли маъракалар оғушида масрур бўларди, энди майдон кимсасиз, жонсиз котган, қизғин учрашувларга ошиққан жонон қизлару ўктам йигитлар қадамига мунтазир эди. Дорилонмон замонларда майдон шимоли темирчилик расталари билан обод эди. Энди эса ўша расталар тутдег тўкилиб ётади. Бурхониддин шаҳару кентлардаги темирчиларни ёппасига кишан ва қафас ясашга жалб қилгандан кейин улар отамерос касбларидан кечишга мажбур бўлишди, дову даскаларини ёқиб юборишди. Фармони олийга бўйсунитгани истамаган кекса уста Қосим Али аввал зиндонга солинди, кейин Бурхониддин тарафидан Бўринайхонга кул ўрнида тортиқ қилинди. Бечора Қосим Али қариганида бошини кулфатга қўйган келгиндилардан қанча норози бўлса, ўғли Зор Жаҳондан шунча хафа эди. Негаки, Зор Жаҳон фармони олийга на бирор муносабат билдирди, на мўъжаз устахонасини тарк этди. «Аросатда қолибдирсен, кофир!» — дея Қосим Али уни ҳақоратлади, шунда ҳам Зор Жаҳон пинак бузмади, ўғли Оловхон Юсуфни ёнига олиб, босқонини бир маромда босаверди.

— Ўғлим, фақир бир кишига ваъда берғонмен, Торобни ташлаб ҳеч қаёққа кетмасмен, — дерди у гоҳо ғамгинлик билан Оловхон Юсуфга. — Унга атаб аслаҳалар ясагаймен ва уни шу ерда кутиб олгаймен.

Чамаси, Зор Жаҳон кутган одам яқинда келди, у еру кўкка сиғмай қолди, боқиши, қадам олиши, сўзлашув мароми ўзгарди. Ғайратига ғайрат қўшилганини айтмайсизми? Қирчиллама йигитдек чарчаш нималигини билмайди. Кундузлари у Жомғуржин буюртмасига кўра наридан-бери кишан ясайди, кечаси эса бекитиқча ё ханжар, ёки шамшир тоблаш билан машғул бўлади. Тун бўйи босқон халқуминим нималигини билмай вишиллайтиди, залвар болға сандондаги пўлат парчасига зарб билан урилганда атрофга сон-саноксиз кумуш учқунлар сачрайди.

— Илойим бу эгасини топсин! — пешонасидаги резареза терни сидириб минғирлайди Зор Жаҳон; у дили тубида аллатовур илинж борлигини ўзи билан баб-баравар сандон савалашаётган ўғлига сездириб қўйгиси келаётгани англашилади.

Уста Зор Жаҳон янги қилиқ чиқарди: кундузлари барча юмушни Оловхон Юсуф гарданига юклаб ўзи қаёққадир

йўқолади. Хуфия тарзда қайгадир боради, қайсидир эшик-тешикка бош суқади, кимларгадир йўлиқади, лекин бу ҳақда ўғлига лом-мим демайди. Шомга яқин паришонхол киёфада келиб, индамай устахонага киради, уст-бошини жомакорига алмаштиради, болғани олиб сандонга яқинлашаркан оғир уф тортади.

Жума куни Зор Жаҳон устахонадан жилмади. Эрталаб нечундир қўли ишга бормай қовоқ солганча тимискиланди, пойгакдаги курси вазифасини ўтайдиган кундада анчагача хомушланиб ўлтирди, кейин ишга қаттиқ берилди. У Оловхон Юсуфни унутиб қўйгандек эди; пешин маҳали қалъа кунчиқарида ихчам банорас камзули устидан тўғали камар бойлаган, печи калта симоби салла ўраган отлиқ пайдо бўлганда ота-бола эндигина тамадди қилиш учун ўтиришган, босқон ўтхонасини тўлдирган чўғ хили ҳали пасайиб улгурмаган эди.

Суворий Тороб паст-баландини беш панжадек билса керак, у мудофаа девори усти ва остида айланишиб юрган, қарашларидан таҳдид аралаш қаҳр ёғилаётган навқарлардан ҳайикмай бостириб келарди. Майдон ўртасига етар-етмас йигит сира иккиланмай жиловни шимолга, қакқайиб турган омонат устахона сари бурди.

Афт-ангори қурумга ботган уста Зор Жаҳон ўнғайсизлана бошлади, йўрға қизил жиёрон ўзининг кўксига тўёк ботириб келаётгандек жовдиради. Қир-чир дастурхон, бир бурдагина зоғора нон, ивирсиқ устахона кўринишидан бойбадавлат хонадон фарзанди эканлиги сезилиб турган ўғлон пой-қадамига номуносиб эди. Ичини нохушлик кемираётган бўлса ҳам у ўғлидан илгарироқ меҳмонга пешвоз юрди. Меҳмон тортинмади, ирганмади — ивирсиқ устахонага бемалол кириб, кекса мезбон кўрсатган жойга, курси вазифасини ўтайдиган кундага бемалол чўкди. «Овмин, қадам етди, бало етмасин», дея юзига фотиҳа тортгандан сўнг, ота-бола билан минг йиллик кадрдонлардек сўраша кетди.

— Хўш, камина ўзимни танитай, — деди йигит охирида вазминлик билан, жиддий нигоҳидан чақин сочиб. — Камина жаноби Маҳбубийнинг жигарбанди Муҳиддин Камолдирмен, хизматингизга бел боғлаб келмишмен.

— Ҳа, тузук, тузук, — талмовсиради Зор Жаҳон, сукутга толган ўғлига зимдан бир қур қараб. — Лекин, узр, камина жаноб Маҳбубийни танимасмен, ул зоти шариф ким бўлғай?

Хушсуврат суворий — Муҳиддин Камол фавқуллода сирли ташрифи билан Зор Жаҳонни қандай ҳайрон қилган бўлса, Зор Жаҳон бутун Мовароуннаҳрда маълум ва маш-

хур одамни ўзини танимасликка солганини кўриб у ҳам шунчалар таажжубга тушди. Ҳар холда у Торобкалга майдонида омон қолган яккаю ягона устахона соҳибини орқаворотдан танирди, ҳатто унинг анча-мунча гажирлигини ҳам билиб олган эди. Айтишларича, Зор Жаҳоннинг елкасида ғалати бир томири бор эмиш, шу тортиб қолса, бас, хали-ку бандаси, худосини ҳам танимай қоларкан. Асли суллоҳ Бурҳониддин амрини ҳам ёлғондакам қабул қилган дейишади. Ишқилиб Оллоҳга бир қилиғи ёққан, ёқмаса Торобда кўрагини бунақа кериб юрмасди. Гайирликда Бўринайхондан қолишмайдиган доруға Жомғуржин билан обрў талашганини айтинг. Ҳей, ялоқи, ҳадеб эл бурнини қонатаверма, бир кун тагин ўзингни жигарингни эзиб қўйишмасин, деб ўдағайлаган ҳам мана шу Зор Жаҳон лақабли кимса — Мухаммад Хорун-да!

— Адашибсиз чоғи, ўғлим, — ноўнғай жимликни бузди Зор Жаҳон.

— Эҳтимол, — деди хушсуврат йигит, хандон отиб куларкан бир текис тишлари садафдек ялтиради. — Сўрамакни унутибмен, таксир, қани, айтинг-чи, тўққиз учга етгайми?

— Ҳай, ҳай, қув ўғлон, — уста Зор чехраси нурланди. — Аввал гапни шундин бошламайсизми? Ичгинам си-дирилиб оғзингизга термуламен! Ҳеч йўқки... Бухородин чиққансиз, чарчагансиз-да. Ҳай, майли, ҳечқиси йўқ, аммо, азизим, билиб қўйинг, тўққиз учга етмағон, бундин кейин ҳам етмағай!

— Ў-ў, ако, одамни роса шоширдингиз-ку, — гина аралаш ҳазил отди шу пайтгача жим ўтирган Оловхон Юсуф. — Ўлайки, оз қолувди паққа ёрилишимга!

— Оловхон, нимасини айтасен, ўзиям акагинангни келбати икки бийникича бор экан, илойим кўз тегмасин, — деди гурур билан уста Зор Жаҳон. — Шошмак не бўлуптир, ақлдин озиб қолаёздим. Ё Парвардигор, хўқиз бўйнини суғуриб оладирғон сизлардек баҳодирларим бўлсаю ярамас мўғул бошимизда ёнғок чакиб ётса!

— Додланг-е, бузруквор, додланг! — кесатди Оловхон Юсуф.

— Ҳа, ҳа, аттанг, эшитмакка қобил кулок йўқ!

— Сизу биз билғон не-не тераклар кесилмиш!!

Олтмишни қоралаган бўлса ҳам шаштидан тушмаган ота, қони энди қизиклик палласига кирган ўғил ўртасида кечаётган узук-юлук мунозарани жимгина тинглаб ўтириш ҳам, мағзи-мазаси оғу мисол аччиқ бу мунозарага аралаш-иш ҳам Мухиддин Камолга осон эмасди. Чиндан ҳам

аламли, дод солсанг етти қават осмон ва курраи арз қақраб кетса, аммо Аршни писанд қилмай, заминни титратиб юрган музаффар туғдорлар кару басир бўлса!

Ҳали Торобга кираверишда кўрди: жулдир кийинган, пахмоқ сочлари елкаларига тушган, ғазаб ва нафратдан кўкариб кетган ўн чоғли бечорахол кимса сохилда тизилган толларга банди қилиб бойланган эди. Шўрликлар аллақачон ўлимларини бўйинларига олишиб тақдирларига тан беришган, хира тортган нигоҳларидан бирон маъно уқиб бўлмас, ҳар замонда талвасали инграниб қўйишарди. Қурукшаган лаблари, чатнаб кетган нимжон таналари ёнгудек эди. Лекин биргина имконлари сокин живирлаб оқаётган ирмоққа термилиш, термилиш, термилиш...

Муҳиддин Камол от узра суратланди, бирдан қони олову оташга айланиб томирларини ёриб чиққудек бўлди. Кўча бўйлаб гоҳ тиланиб, гоҳ зикр тушиб юрган жағи кийшиқ, ковоклари ботиқ девонани имлаб чақирди, унга бир дийнор садақа қилди.

— Худо хайр бергур, отагинам, айтинг, булар гуноҳи недир? — сўради у сабрсизланиб.

— Эй, саховатли ўғлон, — деди девона йигит мурувватидан ийиб, тангани тўрвасига соларкан, — улар гуноҳи бегуноҳликдир. Анграйма, анграймак сендек барнога ярашмас, бу замонда фақат шу тоифа бандаларни жазога мустаҳик этишларини наҳотки билмасанг?

— Отагинам, бир гап бўлгандирки, бунингдек ситамни ўйлаб топмиш, гумроҳлар, — деди илтижо билан Муҳиддин Камол.

— Бир гап?.. Ҳа, ҳа, бўлғон, бўлғон, — девона кийшиқ жағини лиқиллатганча пихиллаб кулди. — Содда ўғлон, нелар бўлмас бу дунёда? Эмишки, булар Тороб доруғаси Жомғуржин боғи этагидан шовкин солиб ўтмишлар. Иттифоқо, ўша паллада жаноб доруға безатилган чорпояда маст уйқуда эрканлар, чўчиб уйғониб нолиш қиладирлар ва безориларни жазолашни буюрадирлар.

Жағи кийшиқ девона, сабрли ҳамдард топганидан хурсанд, от узангисидан тутганча, овозини пасайтириб мастлик ила хушёрлик ўртасида саросар Жомғуржин авра-астарини ағдаришга киришди. Девона эндигина Маҳмуд Торобий хонадони теварагида айланишаётган мишмишлардан огоҳ этишга тутинганда ирмоқ юқори тарафидан дубулға ва жиба кийган ёшгина суворий шамолдек елиб келди. Суворий нозиккина, белидаги камарга сахтиёний қинли қилич осилган, туташ ингичка қошлари остидан синчков боқаётган кўзлари ер-заминни ёндиргудек чарақларди. Жимжит

соҳилда у отидан тезгина тушди ва ҳаш-паш дегунча уч бандини озод қилди. Бир жойда ғуж бўлиб олган нашаванд соқчилар гап тагига етгунча уларнинг қолган шерикларини ҳам дарахтлар танасига чирмалган аркондан бўшатишга улгурди. Сўнгра у бир зумда таёк билан курулланган махкумлар билан бирга соқчилар устига отилди. Ярим соатлардан кейин соҳилда тўрт мўғул ўлиги қолди, ёшгина суворий эса шамширини қинига солишни ўйламай, жулдур кийимлиларни эргаштириб, олислаб борар эди.

Муҳиддин Камол келишган ва чаптаст суворийни қайдадир кўргандек эди. Аммо, қайда, қачон? Харчанд уринмасин эслай олмади. Юрагида ёли бор экан, офарин, болади. Анов суллоҳларни ҳам қойил қилиб ер тишлатиб кетди. Қаерлик бўлса, бу азамат, торобликмикин? Агар тороблик бўлса, белгиларини айтса, ота-бола танир?

Соҳилдаги воқеа кўнглига ажиб шуқуҳ бағишлаган. эди, сўнг беихтиёр Суйгуна Зебони эслади. Хаёлида оқишдан келган хиёл чўзинган ситора, қалин киприklar соясидаги шўх порлайдиган сузгун шаҳлолар, қирмизий дудоклар, райхон бўйли қирқ кокилу гажаклар жонланаркан, беихтиёр энтикди. Охидан олов ажралгандек бўлди. Ҳозир қайда бўлса мохичехраси, уни кўриш насиб қилармикан?

— Таксир, сизга айтадиган гап кўп, лекин зарурроғини тинглангиз, — енгил хўрсиниб олди Муҳиддин Камол. — Билурсиз, Бурҳониддин Торобни қатли ом қилмакка амр этмиш!

— Ҳоким Торобга намунча ёпишиб олди, — деди вожоҳати кўпчиб Зор Жаҳон, — нима, Тороб энасига талабгорлик қилибдирми?

— Ҳозир буни муҳокама қилмакка имкон йўқ, таксир, — паришонхол қиёфада давом этди Муҳиддин Камол. — Бул балони даф этмок учун бирор чора қўлламоғимиз даркор! Бу бобда сизга улуғ бир зот тарафидин маслаҳатлар берилмиш! Зор Жаҳон аста томок кириб кўйди.

— Чора дейсиз, қани ўша чора? — тушкун бир кайфиятда, бўғилиб сўради Оловхон Юсуф; тажрибасиз йигит Торобга мўр-малаҳдек бостириб келадиган ёвни тасаввур қила бошлаган, нимадир томоғига тикандек қадалган эди.

— Чора бирлашмак, бошқаси бекор, — Муҳиддин Камол чехрасида ажаб қатъият зухурланди. — Маҳмуд Торобий ҳазратлари ғазавот қилмак жойиз деган қарорга келмишлар, бул қарор жами содиқ кишиларга еткарилғон!

— Бундин натижа не бўлур, ўғлим? — ташвишланиб сўради уста.

— Таксир, айтинг-чи, Тороб ёвга тиз чўкиб бўйнини тутиб берса не бўлур эрди? — саволга савол билан жавоб қайтарди Муҳиддин Камол. — Эл хунига бўялур эрди. Андоғ эркан, Тороб тиз чўкмаслиги лозим, Тороб ганим харбига харб, зарбига зарб бермаги лозим.

— Худо хаки, маъкул, — деди ўзини тутиб олган Оловхон Юсуф.

— Аввал Маҳмуд баҳодир ўз ихтиёрларини Бурхон кана илкига топшириш билан Торобни қутқазмоқни хаёл қилмишлар, лекин ўйлаб кўрсалар бу тadbир эрмас, нодонлик эркан, — тиззасига муштини қўйди Муҳиддин Камол. — Баҳодир келаси ҳафта жума кунни Торобга ташриф буюрадилар, биз фуқарони ул зотни кутиб олишга шайлашимиз керак. Фикримни уқдингизми, таксир?

— Уқдим, ўғлим, уқдим, — деди шошиб Зор Жаҳон. — Камина аллақачон Нусрат Ҳожиб билан гап пишитғонмен, бир имо қилсам кифоя, қалъадаги тарафдорларимизни сафарбар этур!

— Кўп маъкул, сизга ишонурмиз.

Муҳиддин Камол уста Зор Жаҳон кўнгли тубига назар ташлагандек бир аҳволга тушди. Уста катта армон билан яшашини билди, у шу армонини ушатмай қоронғи гўрига киришни истамайди. Оллоҳ тарафидан белгиланган қандайдир қутлуғ фурсатни кутади, балки, Маҳмуд Торобий қадам ранжида қиладиган жума у муштоқлик билан орзу қилган қулай кундир. Қанчадан-қанча аслаҳа ясаб кўз тушмас жойга беркитиб қўйибди, агар қутилган кун келса, ўшаларни қон қақшаган улусга тарқатади, насиб қилса!

— Бузруквор, мен кўркаётирмен, содиқ кишилар борлигига ишонмасмен, — деди қутилмаганда Оловхон Юсуф. — Маҳмуд Торобийни жодугар деб эшитибмен. Ширин жонини ва оиласини ўйлаб... ҳаммамизни балога гирифтор этмакчи шекилли! Бурхон кана энг аввало унинг қавмини йўқотишни амр қилғон бўлса бизда не гуноҳ?

— Вақирлама, қурбақа зотидан эмассен-ку! — алам билан қичқирди Зор Жаҳон, ўғлидан бу гаплар чиққанига ишонқирамай, — Ҳе, ўргилдим сендака ботирдан, ҳали шу феълинг билан ёнимга кирасенми, шу феълинг билан имонингни бут сақлайсенми?

Торобни беадад тўқилган қон қомига тортганда Оловхон Юсуф эндигина еттига тўлганди. Ҳамма болалар каби у бирор эрмакни — дарёда чўмилишни, олис уфқ сари тўшалган даштда чарчаб қолгунча чопишни, бўлик ўтлоқда қизғимтир сағриларини ялтиратиб юрадиган бедовларни томоша қилишни жон-дилидан ортиқ суярди. Чексиз қувон-

чини қаҳр билан тўлғин қийиқ кўзлар осонгина тортиб олишди. Бир кун даштдан чарчаб келиб ховлиларини ўраб олган оломонни кўрди. Саҳнда онаизори Ражаббиди, акалари, синглиси қонига бўялиб афтода ётишарди. Тасаввурига шўрлик онаизорининг пажмурда қиёфаси ҳали совиб улгурмаган иссиқ қони ранги билан қўшилишиб ўрнашди. Ҳали юмилмаган кўзларида қотган, қотибгина қолган нарса нимаиди: армонмиди, ўкинчмиди ёки алам? Болагинам, жонинг ва ғурурингни баланд тутгайсан қаро қисмат ғалваларидан, деган аянчли нидомиди? Аттанг, буни ҳечам билолмади, лекин чинқирди, ўтақаси ёрилгудек бўлиб чунон чинқирдики! Ўша кундан у ўзгарди, қувноқлигидан асар ҳам қолмади, хиёл тажанг, хиёл ўксук, хиёл жиззаки бўлиб қолди. Мана, йигирма бешга қирбди ҳамки, Оловхон Юсуф ўша-ўша — машъум кунда ақлу ҳушини алғов-далгов қилиб ташлаган ваҳима асоратидан хануз қутула олмаган эди. Ҳозир отаси таънаси ҳамиятини шу қадар симиллатдики, ўзини ташлаб юбораёзди.

— Қалламни узинг, дада, қурбақалар қавми авло биздин, — ногоҳ отаси бетига сапчилади Оловхон Юсуф. — Сиз Оллоҳга ишонасиз, мен кимга ишонай, Маҳмуд Торобийгами? Қўйнимизни пуч ёнғоққа тўлдирмиш ул валломат, келиб ўзи қутқарсин аҳли аёлини!

— Хей, нокас, Маҳмуд ҳали аҳли аёлини кўчада қолдирган эмас, — бир оз ховридан тушди Зор Жаҳон. — Сенга куни қолмишми, йўқ, иншооллоҳ сендақа ландовурга қолмагай куни! Ҳазрат Маҳбубий калимаси ёдимда, Оллоҳ Маҳмуд Торобий сувратида юборғон халоскоримизни, деб эрдилар.

— Жуда узоқ беркинмиш халоскоримиз сичқон инида, — кесатди Оловхон Юсуф, беўхшов тиржайиб ҳам қўйди. — Шу-да пешонамиз шўрлиги! Келсин тезроқ мард бўлса, афти-ангорини кўрай, арзини эшитай, билай қани ҳаққа тобеми ёки шайтони лаъинга!

— Жаноби баҳодир яқинда икки кун туриб кетдилар Тороба, — дея қулимсиради Муҳиддин Камол. — Гофил қолибсиз-да? Билишимча, ёру дўсти билан бир неча маротаба хуфия суҳбатлар ўтқармишлар.

Зор Жаҳон ҳам мийиғида қулди, босқон тафтидан қизарган бетига шундай бир ифода балқидики, у Маҳмуд баҳодир қишлоғига ташриф буюрганидан ҳам, қимлар билан нималарни келишиб олганидан ҳам воқифлиги англашилди.

— Ўғлим, ҳали ғўр-да, кечирасиз, ҳали унақа суҳбатларга тортилмоғон, — деди анчадан кейин Зор Жаҳон. —

Лекин, у сизу бизга жонини беришга ҳам тайёр! Хўш, айтсин-чи, ўзи кимга тобе, Ҳаққами ёки шайтони лаъинга?

— Ғўр одамдан қандоғ маънили гап чиқарди, — кўп воқеадан беҳабарлиги Оловхон Юсуфга оғир ботган эди. — Камина кимга тобелигимни Худо ҳақи тузукли билмасмен.

— Ана кўргилик, ўз ботинингдин ғофилсен-у, ўзга устидин ҳукм чиқазмак пайдасен, — афсус билдирди хафагазак ота, кейин у Муҳиддин Камолга юзланди. — Маъзур тутгайсиз, гоҳида шунақа... орамиздан ола мушук чопиб ўтадир. Замон охир бўлғоники, сиркаси сув кўтарадирғон бандани кундузи чироқ ёқиб ҳам тополмайсен!

— Бани одам мусича, қисмат анга чангал солғувчи калхатдир, дегон эдилар бир суҳбатда падарим, — Муҳиддин Камол алағда нигоҳини устага қадади. — Гоҳо бу ақидага ғойибона эътироз билдирамен. Бас, дейман ўзимча, калхат чангалига лочин човути ила жавоб бермак мавриди келмиш. Не дейсиз, тақсир?

— Таҳсин ўқиймен, сизга, йигит!

— Хўш, шундоғ эркан, каминага қулоқ берингиз, бу кунда Маҳмуд баҳодир Абу Ҳафс хонақоҳини паноҳ тутмишлар, ишончли кишиларни тўплаётирлар ёнларига... Нусрат Ҳожибга атаб хат бермишлар, ул зотни топиб хатни бергайсиз ва орадаги гапни пишитгайсиз. Сиз, иним, Оловхон, гиналарни унутинг, шубҳалардин фориг бўлинг-да, ишончимизни қозонинг, яъни доруға хобгоҳидин кўз-қулоқ бўлгайсиз. Камина эрса хешу ақраболар кўмагида зироат ва хунар аҳлини қайраш ила машғул бўлай!

— Мен сизга кўмак берурман, Нусрат Ҳожиб билан ишимиз осон битгай, — деди Зор Жаҳон хотиржам, ненидир чамалаб.

— Жуда соз, — деди Муҳиддин Камол хаёлга толиб. — Иложи бўлса Маҳмуд баҳодир хонадонини тезроқ хавфсизроқ жойга кўчирмоқ лозим.

— Рост айтдингиз, локин Озодани кўндириш мушкулдир.

Сал тутилинқираб шундай деркан Зор Жаҳон дилига недир гашлик оралади, ғамгин нигоҳини номаълум нуқтага қадади. Кеча у Озода Зайнабдан хол сўрагани борган эди. Остонага кадам теккизиши билан шўрлик онаизор изиллатиб йиғлади, ажин босган ёноқларини юваётган кўз ёшларига тоқат қилиш маҳол эди. Хўрсина-хўрсина у қизи Суйгуна Зебодан кўпроқ нолиди. Қизгина анчадан бери қорасини кўрсатмас экан, ким билади Жомғуржин гумашталари қул қилиб бошқа юртга сотиб юбордим ёки бирор

бойвачча кўрғонига қамаб ўзига хотин қилиб олдим, кўзга яқингинада қурмагур...

Зор Жаҳон хушсуврат йигитни бир лаҳза унутди, хушфикри Суйгуна Зебога оғди. Қизгина ҳақида эшитганларини ўйлаб ўзича эзилди, сўнг андишага борди, ўзини ўзи жеркиди: хей, бетавфик, сал майнангни ишлатсанг-чи, қайси банда кўрибди шу маҳалгача нозаниндай нарса бедов миниб, қилич чопқилаб юрганини...

С а к к и з и н ч и б о б

СУЙГУНА ЗЕБО ШАМШИРИ

Ана-мана кун қибла сари оғди. Соялар чўзилиб қолди. Теваракда қушлар чуғури зўрайди. Салқин тушгани сари қишлоқ ҳам жонланаверди, Зор Жаҳон билан Муҳиддин Камол ўринларидан кўзғалишди, изма-из бориб қалъа ғарбида жойлашган, баҳор нафаси тегиб жонланган чорбоққа эҳтиёткорлик билан киришди. Чорбоққа яқин-орада одамзот қадами тегмаган, у қадимги кўркини бутунлай йўқотган, тўрдаги ҳом ғишдан тикланган айвонли кўшк шовдираб тўкилган, қачонлардир сайроки қушлар овозидан сарафроз бўлган дарахтлар ночорона шовуллар эди. Совуқ бир сокинлик улар дилини музлатгудек бўлди. Робот оша улар қалъа шинақларига тикилишди. «Холдор мерган шу ерга келиши керак», дея аста шивирлади Зор Жаҳон; таҳминан ўн дақиқалар ўтгандан сўнг шовур эшитилди, йўлак бошида қора кўринди. Зор Жаҳон қорани таниди. Бир йилча бурун Жомғуржин хизматига кирган, садокат кўрғазиб хос навқарлар сафидан ўрин олган Холдор мерган тозидек йўрғалаб илгарилар эди. Сиёғи ҳам, қадди ҳам ўша маҳлуқ сувратига вобаста: пешонаси тор, бети энсиз, чўзиқ ияги ва бошини дубулғаси тағин ҳам чўзиқроқ кўрсатар эди.

— Сайра тезроқ, мулла йигит, не мужда бор? — шовшилтирди мерганни Зор Жаҳон. — Жомғуржин пайтавасига қурт тушғони, ё раб, ростми?

— Устаи калон, — нотаниш йигитга ҳадиксираб қараб олди Холдор мерган, — Жомғуржин майкўза билан овора, майкўзани сулув ёр каби бағрига босиб олмиш!

— Балки майкўза тубига чўкмақчидир, илойим чўқсин, — тўнғиллади уста, энсаси қотиб. — Афсуски бу

билан ҳеч нарса ўзгармас... Мулла йигит, мабодо билмадингми, бугун-эрта Торобга ёрдамчи қўшин келмасмикин?

— Бул менга қоронғу, — бўйнини ҳам қилди Холдор мерган. — Аммо кеча тонг маҳали Бухородин Бўринайхон қадам ранжида қилди. Авзойи бузук, иложини топса Жомғуржинни ғажиб ташласа... Жомғуржин ўлиб-тирилиб атрофида парвона бўлмакда.

— Кўрнамак Бўрининг муддаоси не эркан?

— Шуни билолмай доғдамен. Бетўхтон масала талашадирлар, баъзан мингбоши доруғани ношудликда айблайдир. Сезишимча, доруға Махмуд баҳодир аҳли аёлини хибсга олишда шохилмаслик керак, деган фикрда, бир баҳонада кирсам, булар очикликда турса Қорасоқол ҳеч гўрга бормас, деган гапи қулоғимга чалинди.

— Икки қузғун роса топишибди-да. Ниятлари аниқ... Уста, сиз Озода Зайнабга тагин йўликин, — ниҳоят гапга аралашди Муҳиддин Камол, — эрта шом қоронғисида Бухоро сари йўлга тушишсин, Вазидон кўприги яқинида аларни йигитларим кутиб олулар. Насиб қилса ўзимиз жума куни ғазавотда кўришгаймиз!

— Маъкул, маъкул, — Зор Жаҳон қўлини кўксига босди, сўнг қўйнидан мактуб олиб Холдор мерганга узатди. — Ушбуни Нусрат Ҳожибга етказгайсен, унга айтгилки, келаси жума куни азонда дўконим устида яшил туғ илинғонини кўрса одамларини бошлаб чиқаберсин. Жума интиқом куни бўлғай, Махмуд баҳодир шундай деб эълон қилмиш!

Нусрат Ҳожибнинг тозидек эпчил элчиси мийиғида қулганча таъзим бажо қилди, ортиқча бирон оғиз сўз айтмади, ҳатто унинг киёфасидан ҳам бирон маъно уқиш маҳол эди. Чорбоғ дарвозасидан чиқиб дўкон сари ошиғич боришаркан Зор Жаҳон ҳам, Муҳиддин Камол ҳам Холдор мерганга хайрихоҳлик билан омад тилашарди. Кўп нарса унга боғлиқ эди-да, фақат улар чорбоғ тўрида кимлардир Холдор мерган йўлини тўсишгани, бошига қоп ёпиб тутқун қилишганини кўрмай қолишди.

Муҳиддин Камол Холдор мерган хуфияликка нақадар муносиб йигит эканлигини ўйлаб бармоқ тишларди. Шунақалардан кўпроқ оғдириб олиш керак, деди у ичида, аммо мана бу пахлавонга — Оловхон Юсуфга ишониб бўладими ёки йўқми? Ҳарҳолда Оловхон Юсуф ҳам анча дадил эканлиги сезилиб турибди. Фақат баъзан алмойи-алжойи гапирди. Ҳали анча гўрлиги бор-да. Отаси топиб айтди. Ҳар хил хаёлларга берилган Муҳиддин Камол йигит билан ғаз-

вот Оллоҳ йўлида қилинадиган улур саваш эканлиги хусусида гурунглашиб ўтирди. Ана шу орада Зор Жаҳон Озода Зайнаб билан учрашиб қайтди. Уста хомушлигини узоқданок билишди; унинг қовоғидан қор ёғиларди. Хай, хай, Озода Зайнаб роса шанги, қайсар аёл-да, Худо эркак қилиб яратишига бир баҳя қолган, мўғул тугул қорадажжол келиб тириклай гажийман деганда ҳам умидхонамни ташлаб ҳеч қаякка кетмайман, деб шунақа бобиллаб берибдики, бечора уста орқасига қарамай қочибди. Асли кампир ўжарлик қилиши бежиз эмасди, у ховли-жойини ҳатто вақтинчалик ёлғиз қўйиб бирон ёққа кетса ҳам раҳматли эри Қоплон баҳодир хотирасини хор қиладигандек туюлаверарди. Шу боис у илгарироқ Мухаммадга ҳам, Алига ҳам шундай дағал жавоб қилган эди.

— Суйгунани кўролдингизми? — деди йигит астагина.

— Йўк, — шундай деб Зор Жаҳон қаншарини қашиб қўйди; уста йигит чехрасини маъюслик чулғаганини пайқади.

Мухиддин Камол Торобда икки кун тунади, аммо уйқу нималигини билмади. Тун қоронғисида Зор Жаҳон билан кирмаган эшиги деярли қолмади. Кимга учрашса аввал дарҳол Маҳмуд Торобий сўзларини алланечук қуюнчаклик билан такрорлади: — «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» Бу сўзларни эшитган кимса албатта Маҳмуд Торобийни эсларди, юрагида ғазаб ва нафрат ўти аланга оларди. Тороб вулқон каби тўлишганини Мухиддин Камол ҳар қадамда ҳис этди, кўнгли чирок ёқилгандек равшан бўлди. Баҳодир пухта, тамал тошини мустаҳкам қўймиш, деган мулоҳазани қилди.

Энди Мухиддин Камол Торобда енг ичида олиб борилаётган юмушлардан Маҳмуд баҳодирни вокиф этиши лозим эди. Аввалдан шунга келишиб олишганди. Ким билади ҳозир Бухорода нелар кечаётганини... Чор тарафда пихини ёрган айғоқчилар изғиб юришгандир. Беҳудуд ваколатлар бериб қўйилган сарбозларнинг кўча-кўйда тўхтовсиз шангиллашларидан қулоқлар қоматга келаётгандир. Лекин, нима бўлганда ҳам, баридан Бўринайхон билан Бурҳониддин ғофил қолиши керак, ғофил...

Мухиддин Камол Зор Жаҳон билан яқиндан танишганидан, у билан биргаликда озми-кўпми юмуш битирганидан мамнун, аммо бошқа жихатдан кўнгли яримта: ахир Суйгуна Зебони кўролмади, малак қароқларига тикилиб, зулфи райхонларини силаб, у билан бир дам бўлсин суҳбат қуролмади. Кўнгли қанчалар тўла эди дарду ҳасратга, тўқолмади.

Маҳзун хаёлларга берилганча аргумоғини эгарлади. Армон кўксини чўғ бўлиб куйдираётган эди. Истар-истамас ўзини от устига олди. Торобдан кўнглингиз тўқ бўлсин, дея покиза тилаклар билдирган Зор Жаҳон ва устахона олдида қовоқ солиб турган Оловхон Юсуф билан иссиқ-иссиқ хўшлашди. Қанот боғлаб учишга шай бедовини тўкай ора-лаб кетган, ҳар ер-хар ерида ёмғир суви кўллаган жимжит сўқмоқ бўйлаб кичади. Кеча Холдор мерган чорбоққа учрашувга келмай қолганини ўйлаб алағда эди. Қишлоқдан ярим чақиримча узилганда изида бир суворий пайдо бўлди. Хаёли паришонлиги боис унга эътибор бермади, лекин, суворий отига зўр бериб қамчи босаётганини, ўзига етиб олишга ҳаракат қилаётганини ногоҳ сизди. Алланечук ғашланиб, ҳатто жажлга миниб, бирдан жиловни тортди. Ким экан бу сурбет, ҳозир бошлаб таъзирини едиради. Ё, тавба, ҳалиги чапдаст йигит-ку, соҳилдаги бандиларни озод қилган, мўғул соқчилари билан тап тортмай савашган азамат... Муддаоси нимакин?

— Хей, Оллоҳ суйган банда, — суворий ҳам юганини тортди, бедови илкис тўхтаб, кейинги оёқларида тип-тикка турди, — борар мазгилингиз барқарорми, барқарор бўлса фақирни ҳам ҳамроҳ қилгайсиз!

Навкирон суворий садафбанд қошли эгарга қийғирдек кўнган, юлдузни кўзлагудек зийрак, жуссаси нозиккина, пайлари пишиқ, ингичка гардишли пўлат дубулғаси туташ пайваст қошларигача босиб тушган, таранг ёноқлари, қайрилма киприқлар қуршовидаги кўзларида сирли ёлқин мавж урарди.

Йўл танобини тортишга ошиқаётган Муҳиддин Камол илтижо аралаш лутфу қарам қилиб турган суворийга илжайиб тикилди, бирдан кўксини ғурурга ўхшаш ширин нарса қамради, бўшашган кўйи шивирлади: «Суйгуна Зебо!» Не қиларини билмай у энтикди, ичи эса баттар тошди, боши ғувиллаб, эгардан қулаб тушаёзди.

— Борар мазгилим аниқ, аммо бениҳоя йирок, — Муҳиддин Камол қувонаётганига қарамай қовоғидан қор ёғдирди. — Сиздақа нозик навдалар ҳабибликка ярамас менга!

— Вой, вой, ширин гапга талтайганларини... Келинг, солишайлик, аён бўлсин ким нозик навда, ким чинор! Шарт шулким, қиличнингизни туширсам оёғимга бош қўйиб кечирим сўрайсиз, агар меникини туширсангиз ўла-ўлғунимча қулингиз бўлмакка розимен!

— Чумолиники қадар холингиз борми, йўқми, гўдаясиз бунча, сизга тиф кўтармакдин орланамен. Боринг, тошингизни теринг, омадингиз чошиб тенгингиз топилиб қолур. Жаҳлимни чиқара берсангиз пуф дегаймен, ҳасдек учиб бориб етти тош нарига тушгайсиз.

— Чиранма роз, хунаринг оз! Ёху! Йиф хушингни, ғофил!

Навқирон суворий кўзларидаги карашма мавжи бирдан тинди, ўрнини тўсатдан жўш урган қаҳр тўлқини эгаллади. Энди у буткул бошқача қиёфага кирган эди. Юпқа лабла-рини қимтиганча шамширини шартта суғурди ва масхара-омуз кулаётган Муҳиддин Камолнинг тос тепасидан солди. Яхши ҳамки у эҳтиёт юзасидан эгари қошида илиб юрадиган қалқонини тутиб улгурди, йўқса, ким билади, танаси қоқ иккига ажралармиди. Қиличга узалай деса, халигидай катта кетиб қўйган, ноилож қалқон билан ҳимояланди. Ҳар гал тарақлаган овоз эшитилганда астойдил машқ кўрган кучли қўл зарбини туяр, бир кўнгли кўтарилса, бир тааж-жуи ортар эди.

— Йиф хушингни, ғофил! Ёху!

— Бўлди, бас, Суйгуна!

Сабр косаси тўлган Муҳиддин Камол таҳдид аралаш қичқирди, навқирон суворий беҳад жаҳлга минган, унинг хитобини эшитишни истамади. Энди Муҳиддин Камолни у масхара қилди, қизаринган хушбичим юзида, тавба, Суйгуна-наси ким экан, деган ажабсиниш зухурланди. «Ёху!» — деди яна таҳдид билан, лекин бу навбат ҳавога баланд кўтарилган яроғини сермашдан тийилди, юганни силтаб тортди, энди қорачиқларини Муҳиддинга таниш нозу истифно учқуни камраган эди.

— Шайтон васвасасига учмишсиз, биби, — норози оҳангда гудранди Муҳиддин Камол. — Оллоҳга хуш ёқарму бу қилиқларингиз? Волидаи мухтарамангизни чиркиратмишсиз. Ёнида бўлмогингиз жоиз эрди бундай қаро кунда!

Юлдузни кўзлашга шай бедовни беписанд бошқараётган қизгина — Суйгуна Зебо чехрасига хиёл сокин кулги ёйилди, мулойим кулиши тағ-заминида оғир андуҳ бор эди. Йигит унга зимдан нигоҳ юбориб бир хил бўшашди, эгарда ўтиргани чоғи келмай қолди.

— Ҳар не миннатингиз бошим устига, бегим, — нигоҳини баҳор ёйган яшил сеп аро яширди Суйгуна, ногоҳ маъюс тортиб. — Ҳазилимдин ранжимангиз, тунов куни

сохилда кўриб қолганимда адо бўлаёзим. Сизни доим интиқ кутамен, тошбағирлик ила кўриниш бермайсиз.

Борар мазгили, қилар юмушини аллақачон унутган йигит беқарор оғрик, тийиқсиз энтикиш ичра саросар, маҳзун, телбаваш эди. Ихтиёрини нечукким буткул бой берди, ақл-хуши ўз-ўзидан чийралиб бораверди, ё фалаксанки, шуурини чирмаган нима, ноумидлик васвасасими ёки саодат нашъасими!?

— Ҳей, оппоқ қиз, ҳазил мавриди эмас хозир, тез жўнанг яхшиси ойижонингиз хузурига!

Мухиддин Камол илжайганча учирик қилди, у Суйгунани таънаю маломат билан тағин бопламоқчи эди, қарасаки, қизгина шаштидан тушибди, мўмин-қобил бўлиб қолибди, ҳатто ўксиниш қайрилма киприкларига нам бўлиб қалқибди. Дафъатан отдан тушгиси, қизгинани даст кўтариб олгиси, бахмал кўзларига тўйиб-тўйиб тикилгиси, бағрига босганча ақиқ лабларидан иссиқ-иссиқ бўсалар олгиси келди.

— Мен не демишам, қўбизим не деб гинғирлагай, — бўш келмай кесатди Суйгуна Зебо.

— Суйгуна, Худо ҳақи ишонинг, камина Бухорога ипсиз боғланмишмен, — деди қизариниб Мухиддин Камол, қамчиси билан от сарғисига аста уриб қўяркан. — Ҳазрат акангиз бераётган вазифалардин сира ортмасмен, падарим зиндон қилинғондин бери тинчим йўқолғон.

— Бормайсизми ўша Бухоронгизга, бу ерларда нечун бундай абгор бўлиб юрмишсиз?

— Аммо, бибижон, Бухорога қуруқ жисмим боғлонғон, жон риштаси ҳаргиз сизнинг хаёлингиз билан чирмашғондир. Эрта ҳам, кеч ҳам сизнинг ғойибона суҳбатингиздин масрурмен!

— Тилёғламалик сизга ярашмас, — ғамзали боқди Суйгуна Зебо, шафқатсиз гиналарини давом эттириб. — Эрмакталаб бўлсангиз... Мендек бир ғарибани ғалвадин холи қўйинг. Касални яширсангиз иситмаси ошқора қилғай!

Энди йигит ортиқ тоқат қилолмади, эгардан қуюн бўлиб отилиб тушди, борди-да, нозу истиғно билан ўпка-гина қилаётган қизгина қўлидан ушлаб аста тортди, қизгина тонг насими эгган ғунча каби энгашди ва йигит қучоғига йиқилди.

— Сизга шундоғ интиқ эдимки! — деб шивирлади Мухиддин Камол, энтикиб-энтикиб қўяётган қизнинг момик ёноқларини аста силаркан.

— Ёлғончи! Қочиб кетмоқдасиз-ку! — қирмизий лабларини буриб қўйди Суйгуна Зебо, йигит бағридан силтаниб чиқаркан.

— Юрагим Торобда қолаётғон эрди! .

Ажаб хисдан киз ёноқларига қизиллик югурди.

— Сиз жонимсиз, Суйгуна!

— Сиз ҳам... Сиз ҳам жонимсиз!

Беадад эди дил рози... Дил рози аро жо бўлган армону ўкинч ҳам, севинчу умидворлик ҳам беадад эди. Олам шодлиги билан баробар ушбу ёруғ дамларни уларга саховатли Тангрининг ўзи раво кўрди, агар ушбу дамлардан бенасиб кетса Муҳиддин Камол умри-жони мазмунсиз, кемтик бўлиб қолиши муқаррар эканлигини англади. Йигит учун ёруғ дунёдаги энг катта саодат — санамлар ичра энг гўзали, энг барноси мана шу ўжар киз ёнида бўлиш! Мана шу сулувнинг тубсиз қароқларига эринмай, жимгина термилиш!

Масрур йигит ногоҳ Махмуд Торобий ҳузурига ошиқаётганини эслади.

— Суйгуна, жоним, сиздин ажралгим келмас...

— Мен ҳам ёнингиздан қимирламасмен, — деди энтикиш аралаш Суйгуна.

— Аммо... биласиз, олам нотинч, — дудукланди Муҳиддин Камол, кизгина ёноқларига лабларини босаркан. — Ҳозирча ажралишармиз, камина ҳазрат акангиз ҳузурига шошилмоғим керак.

Узун киприқлар паришонҳол эгилди.

— Сиз шошасиз, мен шошмасменми? — кутилмаганда Суйгуна қароқлари учқун сачратди. — Ҳазрат акам пинжига кириб олмишсиз, мен бечора бир чеккада томошабин бўлиб қолабераманми?

— Сиз ҳозир волидангиз ёнида бўлишингиз керак.

— Волидам ёнида... Урчуғ йигириб... Ҳо-оо!

— Шу-да киз болага ярашиғлиси.

— Чучварани хом санабсиз, полвон йигит, — Суйгуна Зебо жаҳл билан отига минди, отини қичаганча Муҳиддин устига ҳайдади. — Сиз мени ким деб ўйлаяпсиз? Бутун Тороб разовот қилармишу мен уйимда тинчгина оёғимни узатиб ўлтирармишмен. Бас, мени лақиллатманг, сиз қайга борсангиз мен ҳам ўша ерга борурмен, ҳазрат акам ёнида бўлурмен. Англадингизми?

Энди Муҳиддин Камол чор-ночор бош ирғади, аниқроғи, рози бўлганини ўзи билмай қолди. Туйқус «ҳей» дея жи-

ловни бўшатди ва бир зумда муюлишга етди. Чеккаларидан иссиқ тер қуйилаётган Суйгуна Зебо ҳам хавода қамчисини ўйнатди, бедови елиб кетди, бедови туёқлари тагида ер гумбирлаб аксу садо берар эди.

Тўққизинчи боб

ҲАЗАВОТГА ЧОРЛОВ

Абу Ҳафс тепалиги этагида, жануби-ғарб томонда қад ростлаган хонақоҳга кириб-чиқувчи мўмин бандалар оёғи бир дақиқа ҳам тийилмас, кунботиш томонда ястанган кўхна қабристон сукунати шаксиз ён-теваракка ўз таъсирини ўтказарди. Маҳмуд Торобий, устози Шамсиддин Маҳбубий зиндон қилинганини эшитгач, Ғори дарвешонни тарк этди, инилари билан биргаликда хуфия тарзда мана шу ғўшага жойлашди. Устозининг фарзанди Муҳиддин Камол тузган жамоа билан бирлашди, улар ҳазратни қутқариш учун бир-неча бор саъй-ҳаракат қилишди: аввал зиндонбон Муқбил маймоқни қўлга олишга уринишди, кейин ярим оқшомда соқчиларни гум қилиб, эшикни бузиб кирмоқчи бўлишди, афсуски, бирор натижа чиқара олишмади...

Хонақоҳ жимлиги Аҳмадулло сўфи рўпарадаги баланд мезанага чиқиб мўминларни тоат-ибодатга чорлаган кезлардагина бузилади. Сўфи овозига ҳамма ўрганиб қолган, у «Оллоху акбар!» дея бир маромда нидо қилиши билан ҳамма сергак тортарди. Ҳозир қабристон ўртасини кесиб ўтган йўл бўйлаб келаётган Маҳмуд Торобий азон товушини эшитаркан пешин намозига кеч қолмаслик учун ошиқди, қачонлардир шу атрофда Оллох олдидаги қарзини узган шайх-ул машойих Муҳаммад Кабир Абу Ҳафс жаноблари руҳини ёд этиб ўзича энтикди. Сўнг изма-из шошилиб келаётган имом Мўйин темиртакка аста ўгирилиб кўз қирини ташлади, имом Шамсиддин Маҳбубий жаноблари хусусида бирон илиқроқ мужда айтармикин деган илинжда...

Маҳмуд баҳодир ошиғич юриб келиб ўнг тарафга, Абу Ҳафс хонақоҳига олиб борадиган қумлоқ йўлакка бурилди. Дадил-дадил қадам ташлаб ичкарига кирди, ортидан қора-қора келган Мўйин темиртакни нечундир ичида ношудликда айблади. Имом бир неча кундан бери ҳазрат ҳақида тайинли маълумот ололмай доғда эди. Аксига Эрдана қуз-

гун бир неча кундан бери дараксиз, Жўра говбош билан Наврўзбекнинг эса омади юришмади, улар хар кун кечкурун икки қўлларини бурунларига тикиб қайтишарди. Қайтанга қария шайх Иброхим баҳодирга тасалли берувчи гаплар айтди. Жаноби шайх хазратни ўз кўзи билан кўрибди. Хос навкарлар уни, қўлларига кишан солган холда, Бурхониддин саройига ҳайдаб боришибди, тушдан кейин эса тагин зиндонда тутқун қилишибди. Айтишларича, чангали қонга бўялган Бўринайхон зиндон муҳофазакорларини икки ҳисса кўпайтирган, энди Худо қарғаган макон устидан қуш ҳам учиб ўтолмас экан...

О, хазратим, раҳнамои шарифимиз, кўра-била сизни жаҳаннам қаърига йўлладикми, энди юзимиз шувит, ахир бу кўргиликка қандай чидаймиз! Биз, ношудлар, ёруғ дунё лаззатини тотиб юрибмиз, сиз, муҳтарам зот эса шайтони лаъин гўшасида кишанбандсиз. Ундан кўра биз бориб ётсак бўлмасмиди ўша малъун жойга! Лекин, Худо хаки, бугун бўлмаса эртага сизни озод қилурмиз!

Ётганда ҳам, турганда ҳам Маҳмуд Торобий шу хил хаёллар оғушида бўлади, ўз ёғига ўзи қоврилади. Шайх Иброхим ва инилари билан биргаликда тузган режалари чиппакка чиқишидан чўчийди. Шу кунларда у чор тарафдан сабрсизлик билан элчилар кутади. Ишончли одамлари бир неча кун бурун Шофрикон, Вардонзенинг сабр косаси тўлган нуфузли беклари билан алоқа ўрнатди. Шайх Иброхим дарвешларни қўлга олиш билан машғул, эрта бир гап бўлса улар аридек ёпирилиб келишлари тайин. Кеча Хур Қийғир қизик бир хабар айтди; шаҳардаги беш маҳалла ғазавотга қўшилиш ва уни маъқуллаш учун хуфия машварат ўтказибди. Алар қони жунбушга келган, алар бошқа чидамаслар, деб Хур Қийғир қизишди, акаси фикрини Кичкина Қийғир маъқуллади. Маҳмуд баҳодир Бойкандга ҳам катта умид борлаган, негаки, у ерга биродари Алп Хомушни элчи қилиб жўнатди. Алп Хомуш амир Гиёсиддин Носир хонадонига қўниши, у билан маслаҳатлашиб олиши, тарафдорлар сафини кенгайтириши лозим. Варахшада Омонбий оқсоқол аллақачон белига шамшир бойлаган, у Бўринайхон кўзларини ўз тирноқлари билан ўйиб олишга қасам ичганмиш. Ромтиндан Раҳим араб, Гиждивондан Шоди Манғит йигитлари билан аллақачон жангга шайланиб қулай фурсат пойлайди. Булар жилға-жилға бўлиб бирлашса борми, Жомғуржин, Бўринайхон, ёхуд Бурхониддин тугул Чиғатой ҳоконнинг ўзини ҳам қўшин-пў-

шини билан осмону фалакка хасдек чирпирак килиб юборишади.

Ғамзада Бухоро тонгларидан яна бири не-не андуҳлардан огоҳ этиб бўзарганда Маҳмуд Торобий ҳафсала билан таҳорат олди, хужра ўртасида жойнамозини ёзиб, ихлос билан бомдодни адо қилди. Сўнг, ичида Тангри номини такрор айтиб жойидан жилмай ўтирди, кўз ўнгига Шамсиддин Маҳбубийнинг азоб-укубатлардан буришиб, заҳил тортиб кетган қиёфаси келди. Шу асно югурдак пайдо бўлди.

— Таксир, сизни бир дарвеш сўроклаётир, — деди у қўл қовуштириб синиқ кулимсираганча.

— Чорланг, — деди Маҳмуд баҳодир юраги ҳовликиб.

Кечаси билан мижжа қоқмай олис йўл танобини тортганлиги, бениҳоя ҳолдан тойганлиги сезилиб турган оғзин жуссали, оппоқ соқолли, кўзлари киртайган дарвеш ёшига ярашмаган чакқон ҳаракат билан эшикдан отилиб кирди. Пойгакда тиз чўкиб, ер ўпди, тили эса ҳалаҳулада калимага айланмади.

Ажабо, ҳушими, туши, ахир бу жиккак чол Самарқанд шаҳридан — ғазовотни қўлламоқчи бўлган косиб-хунарманд аҳлидан элчи бўлиб келган Оқил дарвеш-ку! Саҳар мардонлаб нима килиб юрибди, намуноча каловланган?

— Сизни танидим, қадамларига ҳасанот, — деди босиқлик билан Маҳмуд баҳодир. — Умидим шулки, бирон хуш-хабар билан кўнглимиз ғуборларини таркатгайсиз.

Нечукким Оқил дарвеш тағин суҳан қилмади, хира нигоҳини ердан узолмас, ич-ичини нимадир куйдираётгани англашилари. Дарвешнинг ажин босган юзига тикиларкан ногоҳ баҳодирнинг хаёли Шамсиддин Маҳбубий томон учди. Нахотки бу банда устози ҳақида бирон шум хабар келтирган бўлса!?

— Сўйланг, осмон узилиб тушғони йўқми!? — қутилмаганда Маҳмуд баҳодир дағдаға қилди. — Бундай интиқ қилманг одамни!

— Афу этгайсиз...

— Хўш?

— Таксир, Тороб кўчаларинда хоин шарпаси изғир эрмиш, Торобнинг ҳоли ёмон!

— Бул гап ўзимга ҳам аён, — деди ҳафсаласизлик билан баҳодир.

— Кеча тўқайдин Холдор мерганнинг қиймаланган жасадини топмишлар.

— Сиз бу кулфатдин қандоғ воқиф бўлдингиз?

— Камина Зор Жахондин эшитибмен. Ул мўмин банда бадбахт ҳодисани зудлик билан сизга етқаришимни ўтинди, аёғимни қўлимга олиб чопмишмен. Эмди сизнинг ихтиёрингиздамен, не хизматингиз бўлса буюргайсиз, камина ҳозирмен!

Махмуд баҳодирни гўё яшин чалди, у чўк тушган жойида кесакдек қотди-қолди. Кечадан бери кўнгли алағда, қандайдир кулфат, борлигини алғов-далғов қилиб юборадиган кўргилик яқинлашиб келаётганини бир сезимлар билан сезгандек эди. Аммо бунисини асло кутмагани, бу ҳатто хаёлида ҳам йўқ эди. Холдор мерганнинг ўлими кимга керак бўлиб қолдийкин? Нахотки режасидан хабар топишди? Агар Нусрат Ҳожибга аталган хатини қўлга туширган бўлишса... Йўғ-е, унақасини Худо кўрсатмасин. Холдор мерган йўлини қилиб яширгандир. «Ётиб қолгунча отиб қолиш керак. Биз ўлимга борурмиз! Ўлим ҳалоскоримиз!» — жонсиз пичирлади лаблари...

Махмуд баҳодир зимзиё поёнсиз чўлда якка ўзи адашиб қолгандек бир алфозда эди. Хужра ўртасида мук тушиб ўлтираркан нечундир ғойибдан кўмак келишига ишонарди. Ногоҳ у Малик Санжарни хотирлади, нима, Малик Санжар довдирамагани, нокасу нотавон кимсалар хуфия берган зарбалардан доғда қолиб ўртанмагани? Жаноби шайх Иброҳим таърифича, у кўпроқ таваккал билан иш тутган, дўнг келса ҳам, чуқур келса ҳам ортига қайтмаган. Энди бошқа иложи йўқ, у ҳам таваккалга изн беради, ахир таваккалчининг ёри Худо-да.

Махмуд баҳодир тик этса эшикка термиларди, лекин айтилган муддат ўтиб кетди ҳамки, элчилардан дарак бўлмади, не-не ваъдалар берган Варахша ҳам, қонга қон, жонга жон олиш иштиёқи билан ёнган Бойқанд ҳам, ёвга кўксини қалқон қилиб тутишга аҳдланган Ромтину Вардонзе ҳам сукут сақларди. Чорасиз қолган баҳодир бу ҳолни Холдор мерган ўлими билан боғлади ва кўнгли осмонини буткул қаро булутлар қоплади, у шайх Иброҳим билан маслаҳатлашди-да, хонақоҳда машварат чақирди. Ҳамма алағда: эл ичида нуфузи чунон ортиб кетган Мўйин темир-так сийрак соқолини асабий тарзда силаб-силаб қўяди, ранги ўчган Наврўз полвон ўксиниш аралаш чуқур уф тортади, Вафо Хўжандий сўнгсиз изтиробда, Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирнинг умидсизлик нишонаси аксланган нигоҳлари номаълум нуқталарга қадалган, бўз камзул кийиб, одмиёна қийиқча танғиган Суйгуна Зебо акалари пин-

жида ичи сидирилиб ўлтиради, фақат шайх Иброҳим хотир-
жам, бўшашманглар, азизларим, камина Малик Санжар
билан бундан бешбаттар кунларга гувоҳ ўтганман, дея
жовдираётгандек киртайган кўзлари...

Шаксиз машварат сукут билан бошланиши хосият-
сиз — хатто буни даҳшатли парокандалик нишонаси деса
бўлади. Баттар ғашланган Махмуд баҳодир чор-ночор то-
моқ кириб қўйди, сўнг жамоанинг жонкуярларидан ҳисоб-
ланмиш Холдор мерган ажали қаттолга гирифтор этилган-
нини, содиқ беклар ва оксоқолларнинг элчилари хануз
дараксизлигини сўзларкан овози хиёл титради, бирпасдан
кейин сал ўзини босиб олиб аҳли машваратга нажот кў-
зини тикди.

— Ҳазрат ака, Оллоҳ номини ўртага қўйиб қасам ич-
дикки, биз ўлимга борурмиз! — ҳаммадан илгари шоши-
либ гап қотди Хур Қийғир, кўкрагини керганча. — Қа-
самдин тонурмизми? Йўқ, тонмасмиз, нокаслар имонлари-
ни туфроқ қилғонда биз қилич дастасини маҳкамроқ тут-
гаймиз.

— Баракалла, укажон, маним тилагимни айтдинг, —
деди чехраси ёришиб Махмуд баҳодир, бир оздан кейин у
шайх Иброҳимга юзланди. — Пийрим не фикрдалар?

— Аҳли жамоани қўллагаймэн, — шайх Иброҳимнинг
товуши ўктам янгради. — Камина оқ фотиҳа бермакка
қурбим етур хозирча: ҳамиша олингу олдирманг, Яратган
эгамнинг ўзи паноҳида асрасин сизларни, ўғлонларим! Ило-
ҳи овмин!

— Ғазавот!

— Биз ўлимга борурмиз! Ўлим халоскоримиз!

Хонақоҳни жарангдор садолар камради, совуқ деворлар
олдиндаги улуғ мухорабадан огоҳ этаётган хитобларни
жимгина ютди. Машварат умри қисқа кечди, нима ечилган-
ни, нима жумбоқлигича қолгани қоронғи эди. Ҳар ҳолда
Махмуд баҳодир Мўйин темиртакни жамоа оксоқоли сифа-
тида Бухорода қолишга кўндирди, Вафо Хўжандий, Муҳам-
мад билан Али унинг ёнида бўлишади. Абу Ҳафс хонақоҳи
кўналға сифатида қолади. Ҳар не вазифа имом билан ба-
маслаҳат ҳолда ижро этилади. Энг муҳими, у Торобни оёқ-
қа қалқитса ва ғазавотчи мўминлар билан Бухорога қайтса,
укалари бутун жамоани эргаштириб карнай-сурнай билан
пешвоз чиқса... Шунда у энг аввало Шамсиддин Маҳбубий
жанобларини зиндон комидан тортиб олади!

ЧАЛДЕВОРДАГИ ШАРПА

Ахийри қатъий тўхтамга келган Маҳмуд Торобий пайшанба кун тонг саҳарда кулоҳу жанда кийиб Тороб сари лўкиллаб қолди. Баҳодир Торобга катта умид боғлаган эди, армони илк бора шу ерда ушалажагига амин эди. Андуҳдан зада дилида не-не орзулар жўш ураётгани шундан, у гўё ердас, осмону фалакда. Аршу аъло кўмагини дариф тутмаслигига имони комил. Аршда гўё саховатли ва имони бутун малоикалар кўшини сафга тизилиб турганини ўз кўзи билан кўради. «Ёху, сен — Акбар!» — у жикқа терга ботганча сархушланиб кичкиради. Шайх Иброҳим баҳодир аҳволини тушунади, ҳаяжонини ҳис этади ва аста унинг қўлтиғига киради. Сўнг Наврўзбек, Суйгуна Зебо, дарвешлар ёнига чопиб келишади, ширин сўзлар айтиб унга далда беришади.

— Сардор деганлари тоб ташламаслиги керак, — кўлимсираганча унга пўписа қилиб қўйди шайх Иброҳим.

Оббо, жони мўрт экан-да! Намунча шалвирамакда? Ҳали ҳаммаси олдинда-ку! Азоб ҳам, изтироб ҳам, зафару мағлубият ҳам! Баҳодир хижолат чекди, айни дамда Тороб пўртана мисол чайкалаётганини, жар лабида турган Нусрат Ҳожиб билан Зор Жаҳон ич-этларини еганча йўл қарашаётганини аниқ-тиник тасаввур қилди.

Тангри таоло қувват берсин Зор Жаҳонга... Жумаи муборакда азон чоғи у савобнинг энг каттасига эришади, устахонаси тепасига яшил туғ илади. Бу газавотга илк ишора бўлади. Шунга кўра Нусрат Ҳожиб қулоққоқти қилинган тарафдор навкарларни қалъадан майдонга бошлаб чиқади, Зор Жаҳон оломонни бошлаб келади, шунда Маҳмуд Торобий издиҳомга қарата дилларни жунбушга солгувчи ваъз айтмоғи лозим.

Маҳмуд баҳодир шундай умидлар билан Тороб замини-га қадам босди, жисми-жонида ажаб қудрат, шижоат, масрурлик туйди. Энди чиндан ҳам илохий фаришталар тева-рагини халқадек ўраб олгандек эди, қалъа майдонига яқинлашиб келишлари билан у беихтиёр Зор Жаҳон устахонаси тарафга қаради, э, дариф, не кўз билан кўрсинки, устахона ёқилган, кули кўкка совурилган эди.

— Таксир, чамаси изимизга айғоқчи тушуптур, — атрофига аланглади Муҳиддин Камол. — Беркинмоқ жоиз, акс

холда хибс этурлар, яхшилик аломати эрмас Зор Жаҳон устахонаси зеру забар қилингани.

Кўз ўнги живирлаётган Махмуд баҳодир беҳол, безабон... Муз тагига тушиб чиққан каби сезилар-сезилмас қалтирайди. Ёнгинасида ҳассага суянган шайх Иброҳим хотиржам турганини кўргандан кейингина ўзини босиб олди.

— Йўқ, йигит, камина Нусрат Ҳожибни кўрмай Торобдин қимирламасмен, — деди у ниҳоят узиб. — Ҳамма қайтса ҳам ул покдамон банда сўзидан қайтмас, ташрифимиздин хабар топса шерикларини бошлаб чиқур майдонга!

— Иншооллох! — деб қўйди шайх Иброҳим.

— Каминанинг йигитлари эрта азонда шу ерда ҳозир бўлурлар, — деди Суйгуна Зебо кўзлари чарақлаб. — Аларнинг ҳар бири ёвнинг ўновига жавоб айтгай!

— Балли сенга, Суйгуна! — хитоб қилди баҳодир мамнун.

— Таксир, тезроқ беркининг, жонингизга ачинмайсизми? — яна ҳалиги гапини такрорлади Муҳиддин Камол, — Наҳот сезмаётирсиз, Тороб бениҳоят қовоқ уймиш!

— Сезамен, сезамен.

— Тезроқ хавфсизроқ жойга борайлик.

— Камина учун ҳозир энг беҳавотир жой онам бағри эрур, — деди жиддий оҳангда баҳодир. — Қалтис пайтда она бағрига топиниб бормоқ Тангри паноҳига топиниб бормоқ билан тенгдир.

Худди шу фурсатда ўнг томондаги чалдевор ичида бир шарпа живирлаётганини ва у девор ёригидан ўзлари томонга диққат билан тикилаётганини Муҳиддин Камол туйқус илғади. Шарпа суратини, ё фалаксанки, Зор Жаҳон ўғли Оловхон Юсуф қиёфасига менгзади. Йўғ-е, у эмасдир, деди ичида ва таажжуби ортган кўйи яна чалдевор томонга қаради. Недандир ҳадикланган шарпа бирдан ўзини панага тортди, шатир-шутир қилганча қайгадир ғойиб бўлди...

Чалдевор ичидаги шарпа ғиз қувиб келгани аниқ, буни Махмуд баҳодир ҳам фаҳмлади, ҳозир ховлиларига қадам ранжида қилиши онаизори, мушфик хотини, суюкли фарзанди бошига фалокат ёғдириш билан баробарлигини таҳминлади, «Азизлар, Жондор сари юргаймиз!» — деди ногоҳ ва ўзи шошилмай олдинга тушди. Ҳали майдондан йигирма қадам ҳам узоклашмаган эдиларки, ортларидан ғам-андух тўла зорли нидо эшитилди:

— Махмуд, болажоним, мени ташлаб қаён борурсен?

Фирок толиктирган волидаи мухтарамаси Озода Зайнаб овозини дархол таниди, соғинчини ичига ютиб қайтаётган эмасмиди, севиниб кетиб илкис ўғирилди ва нимжон қўларини олдинга чўзганча, урина-сурина, оҳ урганча пилдираб илгарилаётган азиз кишисини кўрди. Волидаси изидан Субуха билан Жалолиддин нигоҳларидан ўпка-гина, таъна ёғдириб аста-секин келар эди. Ҳай, ҳай, нечун йўлга чикдингиз волидаи меҳрибон, нечун фаришталар назари теккан ховли-ҳарамни ёлғиз қолдирдингиз малаклар малаги Субухабиби, ўн гулидан бир гули очилмаган қорақош ўғлон Жалолиддин?! Билмагансиз-да пешонангизга қаро ёзуғлар битилганини!..

Чархи гардуннинг кўпгина илинжларидан кўлини ювиб кўлтиғига артган Маҳмуд баҳодир, онаизор рўпарасида ипакдек мулойим бўлиб қолди, йирик-йирик кўзларида таассуф, ачиниш аксланди, шикаста кулганча гуноҳини бўйнига олди, хайхотки, недир умид оғушида турган онаизори кўзларига тик боқолмади, у узун кечалар аламини ютавериб қадди букилаёзган хотинидан ҳам нигоҳини аста яширди, фақат нелардир деб ғудранганча жимгина кулимсираётган ўғлини эркалади. «Шукур, азаматим, соғ экансен», деб Озода Зайнаб совуққина тўнғиллади, сўнг у акаси ёнида чор-ночор жилмаётган Суйгуна Зебога ўқрайди.

— Манови эркақшодани бошингга урасенми? — деди у Маҳмуд баҳодирга қарата. — Четга олиб чиқиб бўғиб кўя қолмадингми, офати кўзларини қарғалар чўкиб есин!

— Энажон, энажон! — Суйгуна аста волидасига суйқанди.

— Эналамай ўл, гўрсўхта, — лабини бурди кампир. — Сочингни қирққокил қилиб ўриб, ўсма-сурмангни кўйиб уйгинангда ўтирмайсенми? Сен тенгилар эрга тегиб аллақачон иккитадан тугди-я!

— Айтганингиз бўлур, энажон.

— Энди сени уйга яқин йўлатадиган нодон йўқ!

— Кечиринг, ҳаммамизни кечиринг, — Маҳмуд баҳодир хиёл эгилганча онасининг буришган бетига бетини босди. — Гуноҳимиз адоқсиз эрур, лекин сиз бизни кечиринг учун ўзингизда журъат тополгайсиз. Иншооллоҳ, ҳозир сиз билан уйга борурмиз, бағрингизни тўлдирурмиз.

Шўрлик онаизор юрак олдирган, ғамзада, дилхун, шу боис ўғли астойдил узиб айтган гапга унча ишонқирамади, не қиларини билмай, ичи тўкилиб тураркан, киприклари намланди, бир бурдагина бўлиб қолган бетига недир соя

солди. «Қирчинидан қирқилсин ғанимлар!» — дея нақд суякка айланган кўкрагига муштлади, сўнг бирдан танг котди, йўлнинг икки тарафидин икки тўда қуролли суворий қийиллаганча от қўйиб келар эди.

— Таксир, қочингиз!

Муҳиддин Камол хайқирганча қилич яланғочлади, ранги кум-қуйт оқарган Наврўз полвон ҳам тезда шамширини қинидан чиқазди; бир зумда қалъа майдони ола-тасир елаётган бедовлар кишнаши, кўзи қонга тўлган ғазабкор навкарлар қийқириқларига тўлди.

— Муҳиддин, азаматим, Суйгунани сенга топширдим, сени Яратганнинг паноҳига, — шоша-пиша қичқирди Маҳмуд Торобий ва дарҳол Наврўзбекка юзланди. — Пийримни муҳофазага олиб жўнанг, бирор жойлари мертилса сизни ўзим қиймаймен!

Атиги бир неча дақиқа ўтди, ора ниҳоятда қисқарган эди. Маҳмуд баҳодир юрагини недир армон чулғади. «Биз ўлимга борурмиз! Ўлим халоскоримиз!» — у алам билан пичирлади, сўнг теварагига аланглаб, нарироқда бир-бирларини маҳкам қучоқлаб олган онаси, хотини ва ўғлини кўрди. Ёнида эса фақат Хуррам дарвеш ханжар яланғочлаб турарди. Қолган дарвешлар ёв қораси кўринган заҳоти жануб томонни девор каби тўсган чакалак ичига жуфтакни ростлашганди. Баҳодир мийиғида кулганча Хуррам дарвешга илтижоли тикилди, сўнг у қўйнидан ханжарини олиб аста-аста чалдевор сари тисарилди. Нафрат акс этган ўнлаб кўзлар уни таъкиб этарди, ногоҳ у тўда ичида ғўдайиб турган Бўринайхонни кўрди, «ит эмган-ей», дея ожизона ғижинди.

— Жаноб мингбоши, ижозат беринг, буларни ер тишлатай, — қаро терга ботган Томиш Бўринайхонга мурожаат қилди.

— Овозингни ўчир, иблис, — бўқирди Бўринайхон қақчайиб, ғунон отидан сакраб тушаркан. — Қорасоқол менга тириклай керак. Анови ҳамроҳини менга деса бурдалаб энглар.

Ён томондан Хуррам дарвеш бўғзига найза санчишди, шўрлик кўзлари олайганча, аянчли хириллаб, қип-қизил қонига бўялиб қулади. Шеригидан ажралган Маҳмуд баҳодир олдида кўндаланг бўлган кулфат даҳшатини бутун вужуди билан туйди. Не қилсин, кўксига ботирсинми ханжарни? Мушфиқ онажонини, фариштадек покиза хотинини, маъсум ўғлини баттоллар чангалига тириклай топши-

риб кетсинми? Иложи қанча, э, дариф! Ёки, Яратган эгам, шахзода Жалолиддин йўриғини амалга оширсинми?

Алам-ангиз қаттол нарса Маҳмуд Торобий томоғига тикилди, шуури ҳам алланечук қоронғилашди. Ногоҳ мувозанатини йўқотгандек бўлди, атрофида сурон солиб бақириб-чақираётган навкарлар метиндек каттиқ қўлларини орқасига қайиришди. Мана ҳоли нимага етаркан?! Рўпарасида кимдир ғалати пишқирди, узук-юлуқ кулди. Хумдек оғирлашган бошини кўтариб аста қаради: дўзахга киргур Бўринайхон! Ҳамишагидек ғолиб чиккан мингбоши, қон хидига маст бўлиб, кийноққа маҳкум этилган мағлуб банда туяётган чексиз уқубатдан ҳузур қилаётган эди.

— Аттанг, Қорасоқол, сенга нима бўлди? — алланечук қувлик билан тикилиб турарди Бўринайхон. — Сен учун поёнсиз чўлда шаталоқ отиб юриш маъкул эмасми? Сен тор жойларга сиғмайсан, айниқса Торобда эмин-эркин қанот қоқолмайсан! Тўғрим, йўқми гапим, нима дединг? Аҳволинг-ни тоза чатоқ қилишибди. Оббо, онаси байталлар, қўйворинглар қани, паҳлавоннинг билакларини синдирасанлар-ку!

— Синдирсак бир суллоҳ қўлини синдирибмиз-да, жаноби сардор! — деди Томиш ғўдайиб.

— Белини ҳам синдириш керак, — чулдиради кимдир.

— Яхсиси девор тагига бостирайлик...

— Қайнаб турган қўй ёғига улоқтириш керак.

— От думига боғлаб чўлга ҳайдасак-чи?

— Бас, бас! — бўқирди Бўринайхон.

«Ёху, сен — Акбар!» Лолу хайрон Маҳмуд баходир: мана шу паллада Яратган эгам нечун қўлламаётир, нечун Яратган эгам масхараомуз тиржаяётган шайтон малайларига қаҳрини тўкмайди? Нечун булар ғолиб: қиличлари қаттол, юраклари тош бўлгани учунми ёки Тангри фақат шуларни ёрлақайди-ми? Қайда қолди унинг эътиқоди, ҳақ дийдорига етишмак учун кеча-кундуз чеккан изтироблари? Бари бекор кетдими, бари самарасиз бўлдими? Мана, у ночор, қон қақшамоқда, недир оғу бўлиб дилини ўртайди, таважжуҳини рутубатга буркайди. Алҳол у ўлимдан кўрқмайди, ўлимга тик боқади, лекин хўрликка, инон-ихтиёри ва гурурини ер билан битта қилган хўрликка қандай чидасин?

— Сени кўзинг ёмон тушган, омадсиз банда, ҳар тикилганингда жигарим сув бўлиб оқмиш, — қандайдир аламзадалик бор эди Бўринайхон товушида. — Чакки бўлди, тумшунингдан илиндинг, бундай кўргилик юз бермаслиги ҳам мумкин эди агар шерикларинг қитмирлик қилмаганида!..

— Жуда раҳмдилсиз, жаноби сардор, раҳмдилсиз...
Кўйинг, ачинманг бунга, арзимаёди.

Нечундир энсаси қотган Бўринайхон гоҳ у ёни, гоҳ бу ёнига ўтиб ялтоқланаётган Томишга еб кўйгудек ўқрайди. Томиш шерни кўрган тулкидек писиб қолгач, у бош ирғаб кимгадир ишора берди.

Бирор лаҳза ўтмай бесаранжом тўда олдида қовоғидан қор ёғилаётган миқти сарбоз елкасида қоп билан пишиллаб пайдо бўлди. Довдираган кўйи Бўринайхонга тикилди, сардор «бўла қол», деб амр қилди, у шоша-пиша қоп оғзини ерга қаратиб силкилади. Танидан жудо қилинган бир неча қалла ожизлигини ўйлаб ўксинаётган Маҳмуд баходир пойига думалаб борди. Бу манзара дахшатли эди, дахшатли, баходир ғўладек қотди, аммо Бўринайхоннинг бир мўйи ҳам қимир этмади, у бақувват қўлларини белига тираб, бемалол тиржайди: «Яхшилаб қара, Қорасоқол, аларни балки танирсан?» Маҳмуд баходир жавоб айтолмади, сардорнинг голиблик нашидасидан кўпчиган бетидан нигоҳини аста олди, нигоҳини жон узилиши олдидан туғиладиган талваса ва омонат илинж мухрланиб қолган кўзларга қадади. Бу нима, тушми, рўё? Қандай бағритош бу кунга солди ишонган одамларидан бўлмиш Омонбийни, Раҳим арабни, Шодибек Манғитни... Ё рабий!

— Мард бўлсанг тан олгин, Қорасоқол, мана шу бандалар қонига сен зоминсан, — ер тепиниб тўнғиллади Бўринайхон. — Сен уларни салтанатга қарши гижгижладинг, улар мададига суяниб сен Бухорони тасарруфингга олмоқчи эдинг, лекин чучварани хом санабсан, омадсиз банда!

Рост, бу шўрликлар Маҳмуд баходир ношудлиги туфайли жувонмарг бўлишди, имони бутун бўлса эътироф этсин... Не кўргиликки, мўлжални аниқ ололмади, энди бу қилмиши учун Тангрининг ҳам, бандасининг ҳам қарғишига учрайди, энди ҳеч қачон ўзини ўзи кечиролмайди. Фақат, э, дариг, шерикларидан диёнатини туфроқ қилган қайси бири экан? Лоп этиб хаёлига Нусрат Ҳожибга битган мактуби келди. Ярамаслар ўшандан хабар топишган экан-да!

— Маҳмуд болам, дийдор маҳшарда қолурми?

Ҳали Озода Зайнаб ола-тасирга ўралашган, масикқан отлар туёқлари тагида мажақ-мажақ бўлиб кетишига олгина қолган эди. Ҳозир у тақирда хуш-беҳуш чўзилиб ётарди. Тишлари тўкилган қари бир сарбоз кампирни гурс эткизиб тепди. Жалолиддинни бағрига маҳкам босиб олган

Субухабиби кампирнинг оғзи-бурнидан қони келганини кўриб хўнграб йиғлади. Тақдирни аччиқ-аччиқ қарғади, бира-тўла Бўринайхоннинг ҳам гўрига ғишт қалади. Қари сарбоз қилич ўқталди, сўнг недир фикрга борди-да, уни тўзғиган сочидан ушлаб Бўринайхон сари судради. Азиз боласини бағридан қўйвормаган сулув аёлга Бўринайхон сук билан тикилди, юраги алланечук жизиллаб, лаб-лунжини йиғиштиролмай қолди. Мунг тўла чарос кўзлари ўт сочарди, узун киприклар нақд ўкка айланган, камон қошлар қора яшин каби ўйноқлаган... Қизили тарам-тарам лўппи ёноқларни ёш сели кўмган...

— Эй, офатижон, бахтинг бор экан, Тангри сени хуснда тенгсиз қилиб яратмиш! — Бўринайхон аёл қошида ҳеч қачон бундай мулоим эшилмаган эди. — Тақдиримни қаранг: сендек гулнинг жамолига тикилмак ихтиёрини берди. Бас, сени хотинликка оларман, чўктириш қочмас, чўктирганим билан очопат дарё тўймас!

Махмуд баҳодир назарида бирдан гулдирак турди, еру фалакни зим-зиё тўфон қоплади, гўё у ана шу йўқлик аро бир ночор хасдек чирпирак бўлиб борар, оху ноласини гунгу қар гардун эшитмасди. Бу ёруғ оламда ҳатто хасчалик кадр топмаганини ўйлаб қуйди, сал хушини ўнглаб олган пайтда сарбозлар Субухабиби бағридан Жалолни юлиб-юлқилаб олишди. Шунда биби зорли, гинали назарини эрига қадади. Охирги дақиқада паҳлавони йигирма чоғли кутурган қашқир билан ёлғиз олишганини, йигирма чоғли кутурган қашқир бараварига ташланиб ёлғиз паҳлавони қаддини букканини кўриб турувди, нақадар ори келди, хўрлиги тутди, қилич солишмакдек шарафли хунардан воз кечиб юборгани учун афсусланди.

— Дадаси, сиз имони покиза, номусли одамсиз, Худо хайрингизни берсин, шу ишончимни оқланг, — бовури ўртанган кўйи илтижо қилди Субуха эрига. — Нажоткорим, ана, ерда, санчинг ўшани кўксимга, булғанмай кетайин!

— Бехуда сўзларни айтма, офатижон, нажоткоринг мана мен эрурман, — илжайганча илгарига бир қадам юрди Бўринайхон. — Эси паст, банди қулни бошингга урасанми? Ишонабер, у бичилур, қулоқ-бурни кесилур, оёғида кишан билан маним хонадонимда қароллик қилур, сенга эса уйим тўрини берурмен, маликаи дилоромим бўлурсан.

— Ифлос, тўнғиз! — аламли шивирлади биби.

Тилим-тилим бўлди Бўринайхон кўкси. Илгари у аёл қахрини кўп татиб кўрган, ёшлигида, тунлари сутдек

ойдинда овулма-овул изғиб сулув кизларни пойлаб юрган-да. Бежо қадам босгани учун ҳатто бири захарлашига салгина қолувди, Тангри бир асровди-да. Мана бу манжалақи хам ўшанақа сиркаси сув кўтармайдиганлари хилидан шекилли, агар шу рост бўлса, боридан йўғи.

— О, сен илон, охири жонимга захар солурсан!

Жаҳл билан хитоб қиларкан Бўринайхоннинг қиёфасини аллатовур надомат кўланкаси чулғади. Сардори тушгур ўз каҳрини босолмаётгани учун афсус қилаётгандек бир алфозга кирди; имо бўлар-бўлмас шай турадиган Томиш бўз қоп ҳозирлаб Субуҳага яқинлашган маҳалда секин чаппа ўгирилди.

— Бегим, сиздин рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!

Махмуд баҳодир умр аччиқ-чучугини ёлчитиб тотмаган завжаи ҳалоли жисми-жонини чирмаган қайғуни энг нозик сезимлари билан туйди, ночорликдан фалакка дағдаға қилди, шанғиллаётган қулоқлари тагида эса беадад армон ва ўқинч билан қоришиқ ҳолда янграган фиғон қолди. Шу лаҳза мушаклари ипдек таранг тортилди, бўйин томирлари ўқлоғидек бўртиб чиқди, арслондек ҳайқириб юлқиндики, ўровга олиб турган сарбозлар ҳар ёнга сочилди, сўнг у консираган попуқдор найзалар ихотасини ёриб ўтиб олға ташланди.

Ажабо, бу паллада борлиқ бутун тақдирини қудратли сукунат инон-ихтиёрига топширгандек эди. Сукунат, теран сукунат... Унинг аллақайсидир тубсиз бурчидан бир маромда йўргалаб елаётган бедов туёқлари дўпирлаши эшитилди, бедов ваҳший, Бўринайхондан ҳам ваҳший, ахир, у жони-жаҳони солинган қопни шитоб билан дарё сари судраб боради. Эгарда кўниб олган чаптаст суворий шодон қийқирганча ҳавода қамчи ўйнатади. Орқарокда ёноқларини қайноқ ёш ювган Жалолиддин нафаси тикилганча пилдираб чопади, у мушфик-мехрибон бибисини аёвсизлик билан қопга тикқанларидан даҳшатга тушган. Лекин у умид билан югуради, ҳозир шафқатсиз суворий йўлини тўсаман, дарёга яқинлашиб қолган учкур отни тўхтатаман, деб ўйлайди. Аммо йигитча бир нарсадан ғофил, ахир у қаттол амри ижросини ўз кўзи билан кўришга иштиёқманд Бўринайхон ортидан елиб келаётганини қаёқдан билсин. Сардор, ошиғи олчи турганига амин сардор чўнтагига жарақжуриқ қирадиган ақчани ўйлаб сармаст ва мағрур, зеро ҳар ишга қодирлигидан мамнун борарди. Бирдан буни яна бир

маротаба исботлагиси келди, хунгиллаб чопкилаётган болакай бўйнига қилич урди. Болакайнинг сапчадек узилган боши, хей, дариг, бирам аянчли думаладики тақирда кипкизил чизиқ тортганча...

Маҳмуд Торобий бериқокда каловланиб тўхтади, куруқшаган лаблари нимадир деб жонсиз шивирлади, бирдан хўнграб йиғлагиси келди, аммо бақрайган кўзларидан қатра ёш сизмади. Беҳолу безабон тураркан у Жалолиддин қорачиқларида яққол акс этган даҳшат маъбудидан нажот тилаётгандек эди...

ИККИНЧИ ҚИСМ

ҒАЗАВОТ

МУКАДДИМА

Қачон тугаркин бу кўҳна дунё еалваси? Беминнат фароғат, беминнат тўкинлик насиб этармикин одамзодга? Кимсан — Бухоро ҳокими жаноб Бурҳониддинни шундай армон қамраган. Тахтга минсам, тугал бахтим шу деб ўйлаганди, аттанг, ўйи пуч экан. Энди кўзига яққол кўрина бошлади чархнинг кемтиги! Ёлеиз ўзини ўзи саволга тутади: мен кимман? Пешонамга яна не ёзуқлар битилган? Жавоб ўрнига тубсиз бўшлиқ ва тақир саҳро, шу тақир саҳрони қучган қоронгиллик пардаси еира-шира гавдаланади. Астагина оҳ тортади: майли, бари-барига — Чиғатой пўписасига ҳам, Маҳмуд ялавоч инжиқлигига ҳам, Бўринайхон билан Жомеуржин керилишларига ҳам чидайди, шу тож-тахт учун тишини тишига босади. Аммо бугунгиси... ошиб тушиди. Оҳ, бетамизлар-а!

Эрталаб нимагадир алағда эди. Сўнг ясовулбоши кириб, қаро терга ботган кўйи ҳодисотни маълум қилдию яшин чалган каби саҳнда тек қотди. Авваламбор кўзига ширин жони кўриниб кетди. Чинданам салтанат остонасида ақлга сизмас бир бало узала тушиб ётгандек...

Энди пешонасини қайси деворга уриб ёрсин!? Кимга ҳам оғиз очиб бўлади бу воқеа ҳақида?!

Суюнган тоғлари, ишонган боғлари саналмиш вазиру вазародан таскин берувчи бирон маслаҳат чиқишига сира ишонмасди. Қолаверса, улар билан бу ҳақда сирлашиш бориб турган ақлсизлик бўлур эди. Боши говлаб кетди. Ахийри Алиакбар хожа ал-Бухорийга даракчи жўнатишини маъқул кўрди. Хожа дунё кезган, паст-баландни кўрган, фақат ўша етиши мумкин бу мушкул савдо тағига. Агар шайтони лаъин васвасасига учган ўша нобакорни топиб берса, хожани қулоғига сийму зарга кўмади. Дўппи кетса кетсин, обрў кетмасин.

Диққати ошган ҳоким эшикоғасини чорлади:

— Хануз хабар йўқми ундин?

— Тақсир!..

Саройга хос тоза либосларга ўранган қирқ ёшлардаги эшикоғаси бошқа сўз тополмай новдадек эгилди.

— Яна киши йўланг! — бўкирди Бурҳониддин ер тепиниб.

Эшикоғаси тисарила-тисарила чиқиб кетгач, ўйлади: «Лаънати хожа Бухородамикин ёки пири муршиди Маҳмуд

ялавоч қошига лўкиллаб қолганмикин?» Асли ҳоким Алиакбардан анча-мунча шубҳаси бор, тушмагур билиб-билмай кўп ликиллаатади-да думини. Бир кун ундоқ, бир кун бундоқ: қиё-фасиз махлуқнинг ўзи. Таажжубки, айтишларича, кўп вақтини Хўжандда кечирармиш. Ёмби топганми, нима бало, Хўжанддан?!

Майли, итми-битми, нима бўлганда ҳам, бугун ҳокимга худди шу хожа жуда-жуда керак. Куреурнинг бир фазилати бор. Ховли-ҳарамини тарк этиб ойлаб кета олади. Уни шаҳарма-шаҳар, далама-дала, қишлоқма-қишлоқ изғишга чиқарган.

— Ассалому алайкум, тақсири олам!

Ногоҳ хаёли пардек тўзеиди. Ижозатсиз кирган бетавфиқ бандани жеркиб бериш учун лаб жуфтладию ўзини иштиқ қилган Алиакбар хожа ал-Бухорийни кўриб юмишади.

— Э, хожа, бормисиз? — Ҳоким бир кўнгли тахтдан тушиб, қучоқлашиб кўришгиси келди, яна ўзини тийди. — Сизни кутиб кўзимиз тегишди-ку!

Алиакбар хожа кутилмаган чорловдан хушнуду хушҳол эди, нечукким, бирдан ичига гашилик чўкди. Тахтда виқор тўкиб ўтирган, қалин қошлари такаббуруна чимирилган ҳокимга синовчан тикилди: «Ў, туллак, яна икки оёғинг бир этикка тиқилмиш чоғи, сўроқлатиб қопсан!» Ўзи эса соқол босган бетида хайрихоҳлик ила икки қадам илгари босди:

— Замонида камина улуғ Чингизхонни ҳам соме қилмиш.

— Биламен, сиз мўғтабар одам, — деди ҳоким тахт сиртига зарб қилинган садафларни оҳиста силаб. — Аммо ҳар қанча мўғтабар бўлманг, биз билан ҳисоблашмакка мажбурсиз. Сиздин холислик талаб қилишга ҳақлидирмиз.

— Қиблагоҳим, дилинғизни оғритган бўлсам афу этгайсиз, — қовун туширганини пайқаб, бошқатдан тавозе билан қўл қовуштирди хожа. — Қулинғиз ҳар не хизматга тайёр, амр этгайсиз.

Ҳоким пича юмишади, лекин шунда ҳам қовоқ очмай, ўзини бошига мислсиз кулфат тушган, мададга муҳтож одамдек тутди. Рўпарасида қад буккан бу бандани чақириб бекор қилдими? Бу ҳам бориб турган суллоҳ, ичида икки дунёдаям гап ётмайди. Лекин иложи қанча, унга ёрилмаса, ҳасратини айтадиган бошқа одам топмоғи маҳол.

— Жаноби хожа, — синиқ кулди ҳоким Бурҳониддин. — Бугун эрталаб Эрали ҳузуримга бир ханжар олиб кирди, айтишича, Арк дарвозасига санчиғлиқ эрмиш!

— Ё раббий! — ёқа ушлади хожа. — Бу не каромат?

— Фақир ҳам билолмай доғдамен.

— Бухоро мусулмонлари диёнатларини ютқонлари рост шекилли, уч кун бурун андоғ кўргилик Шаҳобиддин Манғитий хонадонида ҳам содир бўлмиш, бош вазир жаноблари ақлдан озмишлар.

— Ростинғизми, хожа?

— Тангри ҳаққи, ростим, жаноб!

Энди сабр ҳам, қаҳр ҳам кифоя қилмай қолди, баттар каловланган, рангида қон қолмаган ҳоким Бурҳониддин беихтиёр тахтдан сирғалиб тушди. Шундоғ алфозда эдики, иложи бўлса ҳозироқ салтанатдан кечса, бўйнига сиртмоқ бўлиб тушмоғи мумкин бўлган барча ҳашам, ҳою-ҳаваслардан бир умрга қутулса! Чинданам тахт бехосият зрурми? У кимга вафо қилибдики...

— Ҳожа, азизим, балони даф этишда кўмагингизга муҳтожмиз, — деди Бурҳониддин илтижо билан. — Имоним комилки, бунинг тағига фақат сиз етурсиз, сиз.

Хукмдор дегани Чингиздек, жилла қурса Чигатойдек бўлса экан! Оғзидан гапи тушиб кетаётган мана бу банда жафокаш улусга қандоғ оталик қилур?! Хайф сенга бунингдек улуг мартаба. Аммо ўзи дилидагини тилига чиқара олмади. Одатдагидек турланиб-тусланди.

— Сиздек оқил ва танги хукмдорнинг илтимоси мен учун фармони олийдир, — деди ниҳоят хожа, ўзини холис хизматга ҳамшиша шайдек кўрсатиб. — Токи тирик эканман, хизматимни аямасмен.

— Офарин сизга, — Бурҳониддин мамнун ҳолда хожанинг кенгига елкасига қўл ташлади. — Густоҳ банда кимлигини билиб бергайсиз, иншооллоҳ, пайини қирқурмен. Мана бу сизга хамир учидан патир, — ҳоким танга тўла халтача узатди. — Фақат бу гап орамизда қолгай.

Хожа халтачани олар-олмас таъзим қилди: «Айтганингиз каби бўлеай!..»

Хожа чиқди. Жимжит хобгоҳда ёлғиз қолган Бурҳониддин узоқ кезинди, хаёлига бирон маънили фикр йўламасди. Таскин берар деб май буюрди, кайфи ошгандан сўнг Эралибекни эслади, уни ҳузурига чорлаб, Арк теварагида соқчиларни кўпайтиришни буюрди. Ярим оқшомгача базми жамшид қуриб, дардини енгиллатган бўлди. Ниҳоят, бу эрмак ҳам кўнелига урди, ағёнлар билан созандаларга хушламайгина жавоб берди. Тунни қандай ўтказишни ўйлаб турганда ўқдек отилиб Эралибек кирди. У дор остидан қочган одам каби еулдирарди: «Тақсир, тақсир!..» Кайфи тарқаган, гарангсиз қолган ҳоким унинг қўлида шам ёруғида ялтираётган дандон сопли ханжарни кўрди. Бу ханжар учидан оёқ тағидаги эроний гиламга бамисоли олов тусли қон чакиллаб томаётгандек эди...

Б и р и н ч и б о б

АРШДАН ТУШГАН ДАРВЕШ

Махмуд ялавочнинг кўнгли аллапайтдан бери гаш... У гийбатга, фиску фужурга ботган саройни тарк этиб, бир вақт ўзи шаҳар ташқарисиди, Сирнинг ўнг соҳилида қурдирган кўшкни хилват тутган. Ислимий нақшлар билан безатилган шинам айвонда у хомуш ўлтирар, руҳида бир толиқиш бор эди. Бу толиқишни тоза чечаклар, сабзалар бўйи билан тўйинган баҳор ҳавоси ҳам даф этолмасди. У мағрибдан машрикқа қадар чўзилган олис тоғларга жимгина тикилади, аста-аста юриб Сир бўйига тушади. Сокин оқаётган дарё ботаётган қуёш нурида шафақланиб жимирлайди.

Соҳил жимлигини кимнингдир гўнғиллаши бузди. Дарахтзор оралаб, ўт-ўланни босиб, кўшк сари баланд бўйли, елкалари кенг, тимқора қалин соқоли кўксига тушган дарвеш келар эди. Дарвеш... Қараши хотиржам, вазмин одимлайди. Устида хирқа, бошида чўнқайма кигиз қалпоқ, белидаги чилвирига осилган кашкули оҳиста силқинар, йўнилмаган эгри таёғи қўлтиғига қистириғли. Кўшкка яқин қолганда, у шитоб билан ўнг томонга бурилди ва бир зумда шарпадек йўқолди. Таажжуби ортган Махмуд ялавоч унинг ортидан хомуш қараб қолди. «Гадо эркан, садақа қилмоғим жоиз эрди», деган ўй кечди миясидан ва шошилмай кўшкка кўтарилди. Эртаси куни қуёш ботар маҳали қора соқолли дарвеш яна соҳилда пайдо бўлди. Энди у ҳассага таяниб келар, чехраси алланечук ҳорғин эди. Кўз кири кўшкдамиди, шафақланган дарёдамиди, билиш қийин. Озгина май ичиб сархуш бўлган Махмуд ялавоч дарвешга пешвоз юрди. Уни кўшкка чорлаб, жиндек суҳбатлашиш нияти бор эди. Лекин Оллоҳнинг бандаси яна ногоҳ йўлини ўзгартирди, ҳаял ўтгунча бўлмай, дарахтзор ичига кириб кетди. Ноиб оғринди, аммо ҳар кеч бу гўшада ҳозир бўладиган қаландарга қизиқиши ортаверди. Нечундир, кўнгли у билан дарди-ҳол қилишни тусарди. Бир куни чошгоҳда хос навкарлар сардори амир Зувалак ундан хабар берганда, бирдан дили равшан тортди.

— Хўш, қани у бандаи хокисор? — деди ошиқиб.
— Қиблагохим, ул бандаи хокисор бориб турган безбет-дир, — деди амир Зувалак дарғазаб холда.

— Қандоғ фаҳм этдинг?

— Камина йўлини тўсдим, сиздек зоти шариф кутаётганини маълум қилдим. Аммо йўлидан қолмади, бор, хўжанга айт, садақасига зор эмасмен, ўз камига яратсин, дейди. Жоним бўғзимга тикилиб, хассасини тортиб олдим-да, яғринига туширдим.

— Боплабсен... Аммо у фақир садақа қилмакка мойиллигимни қаёқдан билибдир?

— Хайронман, таксир... Бир балоси борга ўхшайди. Ижозат этсангиз, хибсга олдирам.

— Эҳ, Зувалак, қани сенинг бурунги шахтинг, фаҳму фаросатинг, бир қаландарни тутиш учун ҳам мендан изн сўрайсанми? Тез жўна, ер тагидан бўлса ҳам топ!

Амир Зувалак зувва йўқолди. Гумашталари билан Сир бўйидаги хилватгоҳлар оралаб кезди. Шахристон кўчалари, мусофирхона, карвонсарой, киморхона, исловатхоналарни тит-пит қилди, гадо ва қаландарлар тунайдиған хароботларни қолдирмай қараб чиқди. Йўқ! Қора соқолли дарвеш ерга кирганми, осмонга учганми — беиз, бедарак эди. Лекин, эртаси амир Зувалак хўжаси қошида юкуниб бориб, бир қошиқ қонидан кечишни сўраб турганида халиги дарвеш, осмондан тушдими, ердан чиқдими, яна пайдо бўлди. У сўқмоқ бўйлаб илдам юриб келиб, ноибни ҳам, соқчибошини ҳам таажжубга қўйиб, хонтахта ёнига чўқди.

— Жаноб, камина ўз оёғим билан хузурингизга келдим, амирингиз гуноҳидан кечгайсиз, — деди у дўриллаган товушда ва бақувват қўлини кўксига қўйди. — Анчадан бери кутасиз фақирни, бирон қор-қолингизга ярасам деб, мана, келдим.

— Кутганим рост, аммо... сиз...

Чигатой хоконнинг Мовароуннаҳрдаги дасти узун, бели бақувват ноиби ночор илжайиб, гудранди. Рўпарасидаги барваста қоматидан шижоат, тийрак қарашидан қатъият ёғилаётган нотаниш кимсага ҳавасланиб тикилди. Қўзлари... Оҳ, бу қўзлар одамзод кўнгли туб-тубини ҳам бемалол кўра олишига, шууридаги ҳар қандай ниятни уқа олишига ишонини мумкин эди. Илгарироқ шунингдек бир сеҳргарни Чигатой саройида учратган, Саккокий деган ўша зот қароматларини кўриб неча марта ақли лол қолган эди.

Нақл этадиларким, айни авж баҳорда Чигатой аҳли аёли, арқони давлати билан поёнсиз даштда ўтов тикиб, барра гўштига тўйиб, уд тинглаб сархуш ўлтирганида, иттифо-

ко осмонда турналар арғамчи солиб ўтаверибди. Мунаж-жимлар пири Саккокий ҳам шикорга чиққан, ҳукмдорнинг ўнг тарафида қўр тўккан экан. У ногоҳ кўкка кўз ташлаб сўрабди: «Кўнгиллари шу қушлардан қай бирини тилайдир?» Пири беҳад катта кетганини кўрган ҳокон масҳараомуз кулибди ва камон буюрибди: «Карвонбошисини, ўртадагиси ва охиргисини!» Мулозимлар ҳали камон келтириб улгурмасларидан «қур-қур»лаб учиб бораётган уч парранда Саккокий афсуни билан бирдан ўмбалок ошиб қуйига шўнғибди ва гуп этиб ҳокон ёнига тушибди. Унча-мунчага ҳайратланмайдиган ҳокон ўшанда бир ёқа ушлаган экан...

— Дарвеш, сўйла, кимсен, қаерликсан? — ниҳоят орага чўккан жимликни кўтариб сўради Маҳмуд ялавоч. — Хўжанд қавмидан эмассен чоғи?

— Кимлигимни ўзингиз айтдингиз, — кулиб, ноибдан нигоҳини олди дарвеш. — Қайси жой иссиқ, юмшоқ, тўкин бўлса, ўша ер манзилим эрур!

— Тўғриси айт, дарвеш, саргардонлик жонингга тегмадими? — меҳрибонлик хисси билан сўради Маҳмуд ялавоч. — Ахир, қуш ҳам ўз инида арзанда, шодланур!

— Оқилона фикр қиласиз, жаноб, — ноибни ҳайрихоҳлик билан қувватлади дарвеш. — Қуш бола очганда бир шодланур, қачонки боласи қанот боғлаб ўзи билан учганда икки шодланур! Дунё кезмакдин ортиқ лаззат топилмас!

— Фақир ҳам сен айтаётган дунёни қаричма-қарич кездим, аммо лаззат эрмас, азоб ва ғам кўрдим, англадимки, одамзоднинг бошида паноҳи, супрасида урвоғи бўлмаса бекор, — дарвешни мот қилганига амин бўлган Маҳмуд ялавоч мийиғида кулди. — Биласен, қурук гап қулоққа ёкмас.

— Ўзимга маъқулини дебмен, айб санамангиз.

— Ҳа, ҳа, тушунамен, қаричингдин ортиғига ҳадинг сизғас, — энди завқ билан очилиб кулди ноиб. — Қаён иссиқ, юмшоқ ва тўкин эрса, ўша ер манзилим демишсен, шундоғ жойни сенга раво кўрурмен, рози бўлурсенми?

— Миннатли паловдан миннатсиз ёвғон аълодир, бегларбеги.

— Не гумон қиласанки, фақих миннатпараст?

— Ҳукмдорлар ҳушлагани шул эрур, — деди таъна оҳангида дарвеш, енгил сўлиш олиб. — Алар аввал мурувват кўргазидирлар, кейин эрса... ҳар не яхшиликларини бурундан булоқ қилиб оқизадирлар.

— Ҳадингдан ошмагайсен.

— Сиз ўзингиз миннатга кўмилган, каминани ҳам анингдек жазога маҳкум этмакчисиз, — муғомбирона ил-

жайди дарвеш, кашкулини тинғирлатиб чертаркан. — Йўк, худойим сақласин, неки топган-тутганингиз ўзингизга буюрсин.

Оббо, шаккок банда-ей! Тилини бир қарич қилиб бунча чўзмаса! Нимасига бу қадар ишонади? Асли дунёдан маза-матра кетгани, одамлар ўртасидан меҳр-оқибат кўтарилгани шудирки, ётай деса жойи, ейин деса бурда нони йўк, йиртик ҳирка, кўхна қалпок, дардисар кашкулу хассасидан бўлак давлати бўлмаган бурдсиз саёқ кимса Чигатой хоқоннинг Мовароуннаҳрдаги устунини изза қилиб, таънамаломатга кўмиб турса!

— Биродар, тилингдин тойдинг, лекин, майли, фақир афу этурмен, — нигоҳини номаълум нуқтага қадади Маҳмуд ялавоч. — Худо ҳақи, ақлим етмайдир, ёруғ дунёга келгон эркансен, нечун одам боласидек яшамайсен?!

Нечундир дарвеш бўзарди, жимгина ненидир мулоҳаза қилди: чамаси, уни ноиб овозидаги ўқинч оҳанги лол қолдирган эди. Беихтиёр у бошини кўтариб, одатига кўра баланддан келишга тиришаётган амалдор суҳбатдошига синчков тикилди, унинг кўзларидан юраги тубидаги асл муаддосини уқиб олмоқчига ўхшарди.

— Сиз ўзингиз одамдек яшайсизми, тақсир?

— Шукр, бир нимарсада камлик сезмасмен.

— Бир нимарсада сезасиз, шу кунгача сезмаган бўлсангиз, энди сезасиз, — мойлаб қизартирилган кашкулини меҳр билан силади дарвеш, сўнг жим қолди.

— Нимага шама килаётирсан?

— Э-э, қўйинг, ўзим ҳам билмасмен... узр, узр, — дея у юзини дарёга ўгирди. — Билсангиз, жаноб, камина аллақачон шоҳлик мартабасига эришибмен, баланд тахтдин тушгим келмас. Сиз-чи, сиз... икки дунёдаям дарвешлик тўрвасини бўйнингизга осолмайсиз. Осолсангиз... ташланг устингиздаги аломат либосларни, маним каби кийим кийинг, асо ушланг, бирга-бирга чўл кезайлик, кенту шаҳар оралайлик...

— Водариг, фақир сени авлиё дебмен, уччига чиққан телба экансен-ку, — бошини сараклади Маҳмуд ялавоч. — Ялангоёк, ялангбош чўл кезиб, кенту шаҳар кезиб сен не яхшилиқка етишибсенки, фақир етишамен?!

— Ё раббано, сиз сўқирлик дардига мубталосиз... Ҳа, ҳа, сиз камина етишганимни кўрмагайсиз, билмагайсиз, чунки ул Аршдадир, ул Аршда хомийлик қиладир, ер юзидаги уволу савобни тарозига соладир, орифларни алқайдир, жоҳилларни қарғайдир. — дарвеш ваъз айтаётгандек вазмин киёфа олди. — Шукр, камина умр бўйи унга сифина-

мен, ул зот абадий барқарор ва абадий воҳид эканини эътироф этибмен. Сиз сиғинган зот эрса йўқлик ичра таслим эрур, у сизга не ваъда қилгон бўлса, барини ўзи билан қаро ер тагига олиб кетмиш, эрта-индин бу қиблагохингиз ҳам ёруғ дунёни тарк этгусидир, сиз ёруғ дунёда ёлғиз сувратингиз билан сўппайиб қолурсиз.

Дасти узун, нафаси ўткир Маҳмуд ялавоч ҳали-хали армонда: нега ўша палла оғзига келганини қайтармай вайсаган, ўзини осмону фалак чоғлаган ярамас банда шохини қайириб қўймади, нега уни жаллод ихтиёрига топширмади, зиндонга солиб азобламади. Энди тасаввур қилиб кўрса, ўшанда у алланечук карахт бўлиб қолган, инонихтиёрини қандайдир куч измига бериб қўйган эди. Эзмалик қилаётган дарвешни жимгина тинглар, шунга маҳқум этилганига ўзини ўзи ишонтирар эди. Сўнг, бирдан хушёр тортди, барибир машини сустрок эди.

— Жазаванг қўзимиш, дарвеш, бас! Индамасам фақирни кофирга чиқазиб қўядирсен. Фақир ҳам Аршу аъло сохиби қодир Эгамга топинурмен. Муҳаммадга уммат эканлигимга ўзи гувоҳ! Сен андоғ алжирашингни қўй, билмаган одамингга тухмат қилма! — Маҳмуд ялавоч кафтини аста чаккасига босди, қисқа сукутдан сўнг деди: — Ғам чекма кўп, шукр, фақирнинг юзи ёруғ!

— Элингизга ҳам айтинг шу сўзингизни!

Жиддий киёфада, истехзосиз, самимий жавоб қилди дарвеш ва ё раббано дея қўзғалди. Барваста қаддини ғоз тутиб, чилвирини таранг қилиб боғлади, қўлини кўксига босганча, ноиб билан хайрлашди. Ноиб қилт этмади, дилида шу дамгача пинҳон бўлиб келган аллақандай яра қўзи ногоҳ очилиб кетгандек эди...

Исм-шарифи, макони номаълум дарвеш, амир Зувалак айтганидек, чиндан ҳам безбет, бетгачопар экан. Маҳмуд ялавочнинг шундоқ ҳам зим-зиё дарди-дунёсини бешбаттар қоронғиликка гирифторм эди. Илгари билмасмиди, юраги тагида йиринг бойлаб ётган яра борлигини... Нимадандир эзила бошлаган кезлари сал сезгандек бўларди. Ҳамроҳига айланиб қолган ғашлик буровга олганида юраги, йўқ-йўқ, юраги таги сим-сим ачишиб қўярди. Дарвешнинг сўзлари нақд ўша жойга бориб тегди, шунда яраси ситилди. Бағрини зах ерга бериб ўйлади: э Парвардигор, бунга ҳам бир даво бормикин ё йўқ?! Ғойибдан нидо келди: мулла Маҳмуд, сен бор-йўғи ўртамиёна бир тижоратчи эдинг, фалакнинг гардиши билан ялавоч-элчи бўлдинг. Айт-чи, шундай шарафга ҳамроз бўлсанг ҳам имонингни сақлаб қололдингми? Қайси бетинг оқ, қайси бетинг қора, билармисан?

Афсуски, билмассан. Бирок дардингга малхам излайсан, излайсан, топмоғинг эса душвор!..

Махмуд ялавоч ўз ёғига ўзи қоврилди. У ёруғ дунёдан бадар кетишга рози эди. Таваккалига бирон ёкка бош олиб кетайин деса, бир томонда сарой ташвишлари оёғида кишан бўлиб ётибди, бир томонда хотин, бола-чака ғами... Хаммадан аламлиси, у ҳар кадамда, ётган-турганда Бешбалиқ дағдағасига нишон эканлигини ҳис этади.

Зерикарли кунларнинг бирида Чиғатой хоқоннинг иззатли элчиси Тобур қиётни қабул қилди. Нечундир бу гал Тобур қиёт анчагина димоғдорлигини сездириб қўйди. Элчи ҳадяга қўшиб сўрғичланган мактуб топшираркан, пўнғиллади: «Жаноб, сиз Чиғатойнинг боғлаб қўйган итисиз, ҳар не амрига кулоқ осмоғингиз керак!» Нимадир Махмуд ялавоч ичини куйдириб ўтди. Хе, турки совук, Чиғатой ити ким: уми ёки сен? Ўйламай-нетмай бидирлашини қаранг. Ахир, у кимсан жаҳонгир Чингиз назарига тушган одам эмасми? Колаберса, унинг олдида Чиғатой ғимирлаган бир кўнғиз... Мавриди келса, у билан бир ҳисоб-китоб қилади. Қоронғи ғўрига аламу армон билан кетмас. Чиғатой шунчалар бемехрки, ноиб улусдан тўплаган бож, хирож, ўлпон, пай солиқларини Бешбалиққа мунтазам жўнатиб турса-да, ундан тузукрок мурувват кўрганини эслолмасди. Бунча қаҳрга кўммаса у Мовароуннаҳр аҳлини? Айтганча, Чиғатой Тобурдан мактуб ҳам йўллабди. Очофат хоқон мактубида солиқлар миқдорини ошириш, босқоқлар жадал ва хавф-хатарсиз ҳаракат қилишлари учун барча зарур чораларни кўриш устида гап борарди. Буниси майли, одатдаги юмушлар... Чиғатой тез кунда Бешбалиққа қирк нафар онаси ўпмаган қизни тухфа қилиб юборишни сўрабди. Қайсидир ўғли уйланаётган экан, шу муносабат билан у саройини ва тўй хашамини Мовароуннаҳр гўзаллари безашини орзу қилибди. Хали бу савдо ҳам бор экан.

Тобур қиёт келтирган бир нарсасига ўн ҳисса нарса олиб жўнагандан кейин Махмуд ялавоч хоқон хоҳишини қай йўсинда бажо келтиришни ўйлаб боши қотди. Шундоғ қилсинки, сих ҳам куймасин, кабоб ҳам... Шу қарорга келгач, у машварат чақирди. Машваратда кўпдан бери Хўжандда туманбоши лавозимида турган Чекан кўрчи, ҳос навкарлар сардори амир Зувалак, бош вазир Нодирхўжа Шафқатий, девонбеги Мирғиёс синчи ҳозир бўлишди. Туни билан режа тузган ноиб асл муддаосини ҳозирча улардан ҳам яширишни маъқул кўрди.

— Билурсиз, сарой ҳам турли икир-чикирларга кўмилганини... Мулозимлардин шикоятлар эшитиладир. Шў

боис, ҳар не важни осон қилмак ниятида сарой хизматига тағин қирқ канизак олмакка қарор бердим.

— Кўп маъқул ўйлабсиз, — деди Мирғиёс синчи тавозе билан. — Шукр, хазинангиз ақчага тўла, аларни мояна билан таъминлаш бобида қийналмасмиз.

— Бу ишда ёрдамингизга мухтожмен, — деди ноиб маъюсланиб.

— Ташвиш тортманг, жаноб, сизнинг номингиздан сарой учун сўралса, ҳар қандай ота-она арзандасини йўқ демас, — қуллук қилди Нодирхўжа Шафқатий, унинг ҳалимдек юмшоқ товуши хастаҳол эшитилди. — Ишончли кишиларимизни сафарбар этурмиз, иншооллох, тилагингиз мустажоб бўлур! Хатто камина ўн гулидан бир гули очилмаган дилбандимни сизнинг мурувватли илкингизга топширишга розимен.

Махмуд ялавоч қалин қабоқлари ичра кўмилган чағир кўзлари билан қулганча мамнунлик изҳор қилди. Иш хамирдан қил суғургандек осон кўчаётгани кўнглини ўстирди. Қирқ сулув саройда тўпланса кифоя, сал вақт ўтгач, уларни хуфия тарзда Бешбалиққа қандай етказишни ўзи билади. Илоҳим, амир Зувалакнинг боши тошдан бўлсин. Енг ичида иш битиришда у чунонам устаси фаранг. Бир хавотир бор, лакмалик қилишганини сезиб қолган ота-оналар саройни бошларига кўтариб, доду фиғон қилишлари мумкин. Лекин уларга жавоби тайёр: «Хотиржам бўлинг, алар Чигатой тўйида қатнашиш учун кетишди, тўй ўтиши билан қучофингизга қайтишади!» Нима бўлганда ҳам шунга ўхшаш гап тарқатади, орада битта-яримта шаллакисининг оғзини мойлайди ва амаллаб сувдан қуруқ чиқади.

«Яхши бузоқ икки онани эмади». Бу ақидани у азалдан миясига синдириб олган, бинобарин, кўпинча шунга амал қилиб келди. Ҳозир ҳузур билан тахтга суянаркан, мийиғида қулди. Рост, Чигатойни кўргани кўзи, отгани ўки йўқ, аммо... не иложки, ҳозирча жилов ул суллох қўлида, шул боис унинг кўнглини топишга ҳаракат қилади. Ҳали Махмуд ялавочнинг ҳаётдан умиди кўп, чунончи, ўғли Масъудбекни бирон шаҳар хокимлигига кўтаришни мўлжал қилган, бу ниятини ушатишда Чигатойга суянмаса бўлмас.

Бекасам чопон, учи қайрилма сахтиёний этик кийиб, ихчам салла ўраган баланд бўйли, хушмўйлов эшиқоғаси шовурсиз кирди. У чўғдек ёнаётган эроний гилам бўйлаб тахт сари чаккон йўрғалаб борди-да, хаёлчан ўлтирган хўжасига мулойим табассум қилганча найча қилиб ўралган

мактубни тутқизди. Эшикоғаси бўсағагача орти билан тисарилиб бориб, секин ғойиб бўлгандан сўнг ноиб мактубни очди ва шошилмай ўқиди:

«Юртоға, Тобур ташрифидин вокифмиз. Чигатоё хаддидан ошибдир. Сиз эрса ул бетавфиқ амрини вожиб санамакдасиз. Фикрингиздин қайтинг. Хоқонга рад жавоби йўланг. Билингки, бугун бўлмаса эртага барибир найрангингиз очилур, жонингизни эрса нишонга олурлар. Ноиблик тахти сабил қолмасин».

Ажабо, мактуб имзосиз эди. Ким ёзиши мумкин уни, юрак ютиб? Ноиб эшикоғасини итобга олди, эшикоғаси кўркиб кетди ва мактубни қайсидир мадраса муллаваччаси тайин-тайин қилиб ташлаб кетганини айтди. Негадир шунда ноиб хаёлида алп келбатли, қоп-қора соқолли дарвеш жонланди. Бу ўшанинг иши, фақат ўша шундай каромат қилишга кодир... Фақат беозор, жаҳонгашта бир қаландарнинг сарой ғалваларига аралашиб юриши унга эриш туюлди. Чамаси, бу ерда бошқа бир гап бор, сарой кишиларидан қай биридир, ҳасади келиб, йўлига тўғаноқ бўлишга қасдланган. Ким экан ўша суллоҳ? Ким бўлса ҳам, Маҳмуд ялавоч совунига кир ювиб улгурмаган экан!

Чигатоё хохишидан кўра ўз режаси Маҳмуд ялавоч учун ҳамма нарсадан қадрли эди. Нима бўлганда ҳам қулай имкониятни бой бермаслиги керак. Тезда мактубни унутди, унда орага солинган пўписани ҳам эсдан чиқарди. Кўпинча ичкарида бошқа, ташқарида бошқа гап қиладиган бош вазир Нодирхўжа Шафқатийни муттасил тергади, сарой оёққўли чаккон канизакларга муҳтожлик сезаётганини, айниқса, кейинги вақтларда нуфузли меҳмонлар шарафига уюштирилаётган базмлардан путур қочганини эрта-кеч таъкидлаб турди. Бош вазир билан девонбеги йўллаган оқсочлар хар кун турли хонадонларга тумшук тикишар, бўй етган кизларни кўз остига олиб, ота-оналарни тилеғламалик билан аврашарди.

Кунлардан бирида Нодирхўжа Шафқатий кулиб деди: «Ҳазратим, кўп қайғу чека берманг, учраган дарахтни тепсангиз ондин дувиллаб ойдек-ойдек кизлар тўкилур!» Кўп ўтмай бош вазир топиб сўйлаганига имон ўғирди, кўнгли равшан тортди. Сарой хавоси ва туз-насибасини хавас қилган, пушти-паноҳлари розилиги билан Аркка юзланган тўда-тўда кизлар ноиб ақлу хушини ўғирлади. Харир парда ва чиммат ортидан ўгринча сузилишлар, нозу истиғно билан киприк қоқишлар... Қани буларнинг ҳаммасини ўз изнига тортиш иложи бўлса?! Амр этдики: «Канизакликка саралаб олинг!»

Ажаб савдо юз бериб жанжал чиқишига озгина қолди. Хушнуд ноиб эса мийиғида кулди: ана, улар, оккушлар янглиғ тизилганча Чиғатой ҳузурига кириб боришади. Чиғатой, нигоҳида сук, Мовароуннаҳр малакларига пешвоз юради. Тилидан миннатдорлик сўзлари учади, бу сўзлар Хўжанддаги садоқатли ноибга аталган...

Аттанг, кутилмаганда оёқ остидан галва чикди. Нима бўлди — билмайди. Сарой аъёнларидан битта-яримтаси озгидан гуллаб қўйганми ёки ҳалиги безбет дарвеш кароматини такрор қилганми? Қўйинг-чи, шаҳар барҳандек кўзғалиб қолди. Шафиқия мадрасасининг хипчадан келган, оқ салла ўраб, оқ ятак кийган эътиборли муллабаччаларидан бири шаҳар бозорининг коқ ўртасида, айни пешинда, суҳандонлик қилди: «Хушингни йиғиб ол, фуқаро, Маҳмуд ялавоч қизларимизни Чиғатойга арзимаган пулга сотмокчи». Бу гапни эшитиб тажанг бўлган фуқаро ноиб саройини босмоқ учун отланди, иттифоқо, жоме масжидида пешин намозини ўқиб, хос навқарлари қўриқчилигида кўчага чиққан ноиб можародан хабар топди. У ўйламай-нетмай ёнидагиларга буюрди: «Бурдаланг, Худодан безганларни!» Сўнг у имога махтал сарбозлар қилич яланғочлаб аҳли бозорни қандай тумтарақай қилганини синиқ кулганча от устидан томоша қилди. Кўнгли ғаш... Бетавфик улус суюлиб, ўзидан кетиб бораётганини ўйлади. Бу кунда шаҳару теварак-атрофдаги қишлоқларда бузғунчилар уруғи урчиган, улар авом орасида юриб, бўлар-бўлмас маломатлар тарқатиб, ташвиқот юргизишади. Мана бугунги ноҳушлик ҳам шунинг оқибати бўлса ажабмас. Шаккоклар жиловини бўш қўйгани учун унинг ўзи ҳам айбдор. Алами келиб ноиб алланечук қўнишди. Худди шу он калта соқол қўйган, кўзлари қийғирникидек тик боқувчи жуссадор йиғит рўпарадан чиқиб, камондан ўқ узди. Маҳмуд ялавоч бир инграндию эгар қошига кулади. Ўқ ўнг елкасига санчилган эди.

Бунча совуқ экан ажал нафаси. Ноиб зим-зиё бўшлиқда муаллақ тургандек эди. Беихтиёр унсиз оҳ чекдию зилдек оғирлашган танаси куйига, аллақандай тубсизлик сари эна бошлади. Оқ нурлар билан қопланган баҳаво манзилда уни ҳарир кийимдаги хушсурат фаришталар илиқ қаршилашди. Улар меҳрибонлик билан баданию юз-кўзларини силаб-сийпалашарди. Теваракни қоплаган сабзаворлар ичидан сирли шивирлашлар эшитилади. Шивалаб ёмғир ёғаётир, у ҳўл ўт-ўланлар оралаб борадир. Ивиган уст-бошим қачон қурийди, деб ўйлайди. Бир вақт қараса... Ё, фалак, манов банда ким?

Жикка терга ботган Махмуд ялавоч бехосдан чинкириб юборди, аста кўзини очаркан, тепасида хиёл қимтиниб, паришонхол ўтирган дарвешни кўрди. Аввал уни танимади, танигач, зўр-базўр илжайди. Анча-мунча хушини ўнглагандан кейин дарвешдан сарой табиби мулла Ибод Хўжандийни суриштирди. Дарвеш елка қисди. Пойгакда қўл ковуштирган амир Зувалак аста келиб ёнига тиз чўкди. У нукул шивирларди: «Хайрият, Эгам ёрлақади, Эгам!»

— Амир, не кўйга кўйдинг фақирни? — анчадан кейин тилга кирди Махмуд ялавоч. — Энди холим не кечгай, нахотки, дийдор махшарда колур?

— Ундог деманг, киблагохим, иншооллох, умрингиз узун бўлгай, — таскин берди ноибга амир Зувалак. — Хайрият, бахтимизга мана бу зот бор эрканлар, жароҳатингизга бир дору суркадилар, андин сўнг чехраи муборагингизда тириклик нишонаси барк урибдир.

«Дарвеш, дарвеш!..» Ноиб шифтга тикилганча, дилида недир эзгу истаклар кўзгалиб такрор қилди бу сўзни. Бозор майдонидан чиқаверишда рўпара бўлган йигитни, чийиллаб учиб келган камон ўқини тасаввур қилиб, кўнгли чучмал тортди. Неча кун беҳуш ётди, мана бу банда елкасидан ўқни қандай суғуриб олди, ярасига қачон малҳам босди — билмайди. Э, дариг, у бўлмаса холи не кечарди?!

— Сен фақирнинг азиз меҳмонисен, — деди ниҳоят Махмуд ялавоч ютиниб. — Хоҳласанг саройда қол, тоабад бошимда кўтаргаймен! — Дарвешдан садо чикмагач сўради: — Не ғалат кимсасенки, фақирдин исми-шарифингни яширадирсен?

— Исми-шарифимни дарвеш Адоий дерлар, — кулди у хотиржам.

— Балли сенга, дарвеш Адоий, қилган яхшилигинг мендин қайтмаса Эгамдин қайтсин, — Махмуд ялавоч юзига чин миннатдорчилик ифодаси балқиди. — Аммо, то танда жоним бор экан, хизматингга яраша сийламакка уринурмен, иншооллох, оёкка туриб кетсам!

— Ҳар не сийлов каминага чикора... Нафсим ҳеч нарса тиламас, — хиёл маъюс тортди дарвеш. — Айтганча, жаноб, кулфатдин мен сизни огоҳ этган эрдим, нечун инобатга олмабсиз?

— Оҳ-хо, мактуб эгаси сенми? Ўзим ҳам сезган эдим, — яраси зирқиради чоғи, Махмуд ялавоч лабларини жуфтлаганча жим қолди, захил тортган юзида шубҳа аломатлари зуҳурланди. — Сенга осон, жаноб Адоий, аммо менга-чи, менга ҳам осонми? Сен бир бедана, ўрми, жарми, битбилдик! Мен эрса... юртни ўйлаймен, халқни деб ғам ютамен.

— Йўк, ога, адашмасам, сиз кўпроқ ширин жонингизни ўйлайсиз.

— Балки сен ҳақдирсен... Лекин, айт-чи, жонни, болачақани ўйламай яшаб бўлурми? — овози инграниб чиқди Маҳмуд ялавочнинг. — Ҳар ким чекига тушганини тортгай... Сен дарвеш, фақир ҳукмдор. Чарх иккимизни ҳамсуҳбат қилганини кўринг.

— Эҳтимол бу чархнинг хатосидир.

— Андоғ демагил, фақир, сени топганимдин мамнунмен, — деди фахр билан Маҳмуд ялавоч. — Ўйлайменки, мендек ҳукмдор кўнглини овлаганиндин сен ўзинг ҳам шодсен.

— Бир қошиқ қонимдин кечинг, тақсир, камина қўлоёғингизда кишан кўрамен, — кесатди дарвеш Адоий. — Қўлоёқда кишан билан ўзни ҳукмдор санамак қай рисолада ёзилган?

Маҳмуд ялавоч жавобга безиллади. Танидаги оғриқ руҳига кўчгандек бўлди.

— Дарвеш, сен ўк ярасини тузатмакдасен, бироқ ичимдаги азалий ярани тирнай-тирнай қонини оқизмакдасен, — деди аллатовур надомат билан ноиб. — Шафқат қил... Айтдим-ку менга осонмас деб. Сен хайриятки фақат кишанни эслатдинг, аммо бўйнимга гул осилганини билмайманми? Ҳеч ким менга шафқат қилмади, ҳеч бўлмаса сен аягин, ниманг кетади аясанг, дарвеш?!

— Тангри аясин сизни, тақсир.

— Ҳа-ҳа. Тани бошқа дард билмас... Сенга таъна қилиш бўлса, таънадан осони борми? Агар чарх сени менинг ўрнимга қўйса кўрардинг. Гоҳ Хоразмшоҳ қўлида, гоҳ Чингиз кафтида ҳаппактош бўлсанг билардинг. О, бечорагина, бурро тилингни кесиб итларга ташлашмасмиди! Кўркув тушгач жонингга... тиз чўкардинг, эмаклардинг, этак ўпардинг, ёлборардинг. Жаҳонни титратиб турган ҳукмдор эса, аҳволингни кўриб ғолибона тиржаяди, ўз жонингни қайтариб ўзингга ҳадя қилади, эвазига эса имонингни, ҳа, ҳа, имонингни сўрайди. Неча марта ўзимга ўзим савол берганман: мол-ҳол, жон ширинми ёки диёнат? Жавобини билардим, лекин ўзимни билмасликка солдим, ҳа, ҳа, атай... Чунки энди менга барибир, мен бу фоний дунё устидан, ғаламисликда шайтонни ҳам ора йўлда қолдириб кетадиган зўравон ҳокимлар устидан қулишим керак эди. Йўкса улар мени нобуд қилишарди. Чингиз бу дунёдан ўзини ғолиб санаб кетди, асли у эмас, мен ғолиб эдим! Унинг қиличи зўр чиқди, менинг ўйлаб топган йўриғим! Охирида эса

томошабин бўлдим! Кўрдим мени таҳқирлаган разиллар аҳ-
волини, сичқон ини минг танга бўлди уларга?!

«Бир ховуч разилга қасдма-қасд! Ё, раббано!» — ёқа
ушлади дарвеш Адойи; унинг тик боқувчи чағир кўзларида
нимадир яшиндек ёниб ўчди.

— Таксир, разиллардан ўпкалайсиз, ортингизда алар
билан бирга хокисор фукаро ҳам борлигидан тондингизми?

— Фукаро? Не ул? Чибин билдим ани... Хануз чибин атар-
мен, — калин лабининг бир четини буриб қўйди ноиб. —
Фукаро деб оғиз кўпиртирма, дарвеш, фукаро на яхшилиқни, на
ёмонлиқни ёлчитгай! Бунга ўзим гувоҳ... Фукаро зўр экан, нечун
Чингиз лашкари йўлини тўсмади, хўш?

— Бўхтон қилманг фукарога... Тўсди, о, тўсганда-чи!
Аmmo сиз шохлардан ортгандан сўнг унинг кўнглига кириб
олдингиз, унинг журъатини, сабру бардошини қурт бўлиб
кемирдингиз. Бу дахшат эди, дахшат!

— Мен, мен-а? Тухмат бу!

Алам, аччиқ алам ўтганидан Чигатой ноиби аста-секин
тўлганди, отилиб турмоқчи ҳам бўлди. Аmmo жароҳат сан-
чиги бирдан жунбушга келиб, жисми-жонини тўшакка бат-
тар михлаб ташлади. Энди у ҳаддан ортиқ чарчаган, баҳсу
мунозара юргизишга бошқа холи қолмаганди. Ярим соат-
лардан сўнг дарвеш Адойи унинг ярасига малҳам сурқадди,
сўнг Арк ховлисига чиқди.

Коронғиликка чулгана бошлаган ҳовли сокин... Ҳар за-
монда мудофаа девори устида, учбурчак шинақлар ёнида
нари-бери ивирсиб юрган соқчиларнинг гўнғирлаб гаплаш-
гани эшитилади. Соқчилар машғал ёқишди, у маҳобатли
пешайвон тошустунига суянди, нечундир кўнгли ғаш эди.
Кўз ўнгига Маҳмуд ялавочнинг заъфар қиёфаси келди.
Ажабо, бу қандай киши? Икки ўт ўртасида қолган ожиз
банда эмасми? Йўқ, у бахтиёр — бахтиёрлиги шундаки,
омадсиз эканини билмайди. Агар саҳрода ҳазрати Хизрни
йўлиқтириб қолса у нима сўрарди? Шаксиз, ҳамма ўзи
каби бўлишини...

* * *

Аҳли сарой орасида озми-кўпми обрў-эътибор қозониб,
каттами-кичикми нуфузга эга бўлиб келган мулла Ибод
Хўжандийнинг жони нақ халқумида: таг-туғи номаълум
бир жодугар саройда наmunча пашшадек айланишиб қол-
ди? Нонини яримта қилмасайди. Пихини ёрган экан, ило-
жини топса Маҳмуд ялавочнинг у енгидан кириб буниси-
дан чиқса. Ноибни жоду қилди, оёққа турғазди. Бу ишни
нега у эплолмади, эплаганда қандайдир гадойнинг эмас,

ўзининг ошиғи олчи турарди. Шунча илму ҳикмати билан ҳеч нарсага ярамаса-я! Тўнка экан, тўнка! Аввалдан Махмуд ялавоч билан ораси совуқроқ эди, бу ҳол азза-базза тантиқ ўғлини суннат қилдирган кундан бошланди. Рости, ўзиям сўқирлик қилган-да, бечора болагинанинг дингилгинасидан сал ортиқ олворган экан, томни бошига кўтариб чунонам йиғладики! Сўхта босади, малҳам суркайди, куйруқ билан асални аралаштириб боғлайди, қани энди тузалса! Табиблик номини кўтариб юрганларига пушаймонлар еди. Ғазаби кўзиган Махмуд ялавоч уни саройдан қувиб юбормоқчи бўлди. Орага бош вазир Нодирхўжа Шафқатий тушди, йўқса... кавуши ўнгланган эди. Шундан бери ҳеч омади чопмайди. Сал илгарироқ катта малика Сарвиҳон бикач оғриб қолганда ҳам бирор дори-дармони билан тайинли ёрдам беролмади. Мана энди буниси чикди оёқ тагидан. Қайси касофат экан ноибга ўқ узган? Шу воқеа бўлмаса, аввалги кўргиликларни бир амаллаб босди-босди қилган эди. Аммо буниси... Лаънати ноиб аввал кафанини бичмаган бўлса ҳам энди бичади, саройдан энди думини тугади. Ваҳ, бу жодугар, девор тагида қолгур, Хўжандда қаёқдан пайдо бўлди?! Худо хақи, у жодугар, жодугар бўлмаган тақдирда ҳам жосус, қайсидир мамлакат хуфийси. Кеча-кундуз ухламай саройдан сир ўғирлайди, ноиб ҳазрати олийларининг-ку тоза бурнидан бурундиқ ўтқазиб олган, ноиб шу кунларда унингсиз томоқ емайди, унингсиз мажлис курмайди, зиёфатларга бормайди. Кеча кўрдик, дарвени тушмагур Шафиқия мадрасасида изғиб юрган экан, жаноб ноибнинг арзанда ўғли Маъсудбек билан. Ниҳолдек нозик йигитни қаланғи-қасанғи гаплари билан ўзига оғдириб олса нима бўлади? Чув тушади-ку йигит бечора, бу дунёси ҳам, у дунёси ҳам куйиб кетади. Йўқ, бу беандишаликка жим қараб туриш — гуноҳи азим, ноибга барини оқизмай-томизмай айтиши керак. Лекин, ажабо, ноиб басир, кар — унинг оҳу ноласини тингламади. «Мулла Ибод, бу кунингдан кўра ўлганинг яхши, уч пулга арқон беради, ўзингни ос!» — деди, ха, ха, шундоғ дағдаға қилди. Қани шу дамда ер ёрилсаю қаърига тушиб кетса! Аламига чидай олмай, уйда кўрпага ўраниб ётди, димикиб ўлишига озгина қолгач, бош вазир хузурига бориб, дардини ёрди. Нодирхўжа Шафқатийнинг ҳам хасратидан чанг чиқиб турган экан, уни тинглаб ўтириб, баттар тутатди. «Мулла Ибод, — деди талмовсираб. — Сизнинг гамингиз ғамми, биздан ахвол сўрамайсизми? Жаноби ноиб эсини пакқос епти: худобезори гадони менинг ўрнимга кўтаришни ният қипти. Келганингиз яхши бўлди, бир тадбир ўйлаб топмасак, шўримизга

шўрва тўкилгай!» Сўнг икковлон маслаҳатни пишитиб, саройга йўл олдилар. Бу гал мулла Ибод кўл қовуштириб турди. Нодирхўжа Шафқатий ичидаги зардобни қатра қолдирмай тўкди: «Ҳазратим, бир қошиқ қонимдан кечинг, сизнинг муборак оёғингизга санчилаётган тикан камина оёғини ҳам қакшатадир. Сиз ақли расо инсонсиз, аммо бу кунда бир ноқису нотавон сизни қарахт қилмиш. Ани зудлик билан тафтиш қилмоғингиз жоиздир. Кўпдан бери Балх ва Ҳирот амирлари Найманнинг қолган-қутган беклари билан тил бириктириб, Чигатой бошига ғавғо орттириш пайидалиги сизга аён эрур. Сизнинг қўйингизга илон каби кириб олгон бетовфик ўша ножинслар айғоқчиси эканини ишончли одамларимиз маълум қилдилар. У ўртадаги хуфиялар орқали Ҳиротга ва Балхга мужда етказар экан!» Кечагина тўшакдан турган Маҳмуд ялавочга бу гап палаҳмондан отилган тошдек ёмон тегди. Хайтовур, у бош вазир муждасига ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмасди. Фақат «ишончли одамлар» кимлигини суриштириш калласига келмади, бирон тайинли фикр ҳам айтмади. Бош вазир не қўйга тушганини табиб билмайди, аммо ўзининг ҳафсаласи пир бўлди. Эзилиб, ранг-қути ўчиб, уйига келди ва яна ими-жим кўрпага ўралиб ётди. Эл орасида юролмай, саройга боролмай қолганини ўйласа, ичини нимадир омбирдек бурай бошлайди. Ярамас ноиб бунча ғўдаймаса! Анов томонда орқа тоғи бор-да, ўшанга суянади. Аммо, шошмасин, ўша хоразмлик иблисни бир бопламаса, ёруғ жаҳонда юрган экан. Етти йиллик чаён захрини қаро кунда асқотар деб шишада сақлаб қўйибди. Бир йўлини қилиб ўша савилни доригами, майгами, овқатгами қўшиб берса... Аммо буни эплаш осонмас. Тозидек сезгир соқчилар кўзини шамғалат қилиш лозим. Бахтига, шу қуни уни саройга индамай ўтказиб юборишди. Уззукун у вазиру вазаро билан бирга бўлди. Кўз кири эса дарвеш Адойида эди. Мавридини топиб унинг халтасини ўғирлади, кейин билдирмай жойига қўйди. Шунақа қалтирадики! Лекин ҳадемай насиб этадиган қувонч олдида бу кўрқув сира арзимас эди. Ана энди Маҳмуд ялавоч онасини кўради, ҳайё-хуйт деб нариги дунёга сафар қилади, анови шайтон ҳамтовоғи эса Чигатой қаҳрига учрайди. Энди ҳаммаси зора ўнгланиб кетса, илоҳим, ноиблик тахтига Нодирхўжа Шафқатий кўтарилсин.

Кеч тушишини ва Маҳмуд ялавоч дори ичадиган пайт бўлишини мулла Ибод ичи тирналиб кутди. Кўнглида ғулғула, бир жойда ўтиролмай, аъёнлар суҳбатига аралашолмай, айвонда асабий кезинади. Кутилмаганда миясига бошқа фикр келди. Бордию дарвеш Адойини буткул шармандаи

шармисор қилса-чи?! Шунда бир ўқ билан уч кийикни қулатмайдими: Маҳмуд ялавоч тирик қолади, дарвеш Адоий таъзирини ейди, ўзи эса эски мавқеини тиклаб олади. Эшикоғаси ҳайҳайлаганига қарамай, мулла Ибод ҳобгоҳга шахт билан бостирайб кирди; у останада тимирскиланиб тўхтаркан, бир ҳайрон бўлган ноибга, бир беозоргина жилмайиб турган дарвеш кўлидаги пиёлага ваҳима аралаш тикилди. Орадан тахминан бирор дақиқа кечди, аммо у товуш беришга ботинмади, тиззалари қалтирай бошлади.

— Ноиб жанобларини билмадим, аммо камина сизга муштоқ эдим, — ноўнғай жимликни бузди дарвеш Адоий, хотиржам алфозда. — Хўш, нечун индамайсиз?

Хануз қарахт табиб жаноблари... алхол кўзлари бежо, афти ҳам аллатовур кўпчиган, қотма чаккаларидан иссиқ тер қуйиларди. Ниҳоят, аста илгари босди, сўнг бирдан ўзини ноиб пойига ташлади.

— Қиблагоҳим, бу ножинс жодугарнинг сизга қилган ҳар не каромати ёлғон, Тангрига қасамки, ул бетавфик жонингиз қасдидаги балойи азим эрур!

— Не деб алжирайсен, мулла Ибод? — деди ноиб энсаси қотиб.

— Пиёладаги захар, ичманг, асло ича кўрманг!

— Нима? — бақрайиб қолди ноиб, анчадан кейин ўзига келиб жаҳл аралаш сўради: — Шу гап ростми, дарвеш?

Маъюс турган дарвеш Адоий пинақ бузмади.

— Ғўлин шимиётирмисен, гумроҳ? — деди токатсизланиб ноиб.

— Тақсир, аввал ўзи нўш этсин, шунда билингай, — суҳбатга аралашди бир чеккада кўл боғлаган амир Зувалак.

— Тўғри, шундай қилсин, — уни қувватлади мулла Ибод.

— Сиз ҳам шу фикрдамисиз? — ноибга кўз қирини юборди дарвеш.

— На илож, булар дилимга шубҳа солмишлар.

— Яхши, фақат бир шартим бор, — деди ўйланиб дарвеш Адоий. — Бул доридан каминадан сўнг мулла Ибод ҳам татисинлар.

— Албатта, албатта, сиз тирик қолсангиз, — деб илжайди табиб.

Энди дарвеш Адоий нигоҳида бир қадар қатъият, умидворлик зухурланди, у пиёладаги гулобий суюқликни бир томчи қолдирмай сипқорди, сўнг кафти билан бамайлихотир лабларини артди. «Хайрият, — деди ичида мулла Ибод кулимсираб. — Тамом, заволи етмиш! Бу кундан саройда камина байрам қилурмен!» Нечундир табиб жанобларининг

асаби симдек таранг тортилди. Хозир қулайди, хозир... Аввал муздек кўкаради, кейин бўғилади, телбаваш қиёфада юзтубан йиқилади. Беш, ўн... дақиқа кечди, барзангидек кўкрак кериб турган дарвешни жин ҳам урмади.

— Навбат сизга, мулла, — деди ниҳоят дарвеш Адойй, пиёлага шишадан дори қуяркан.

Шўрлик табиб нақ шайтони лаъин рўпарасида тургандек эди. Лаънатининг бир мўйига ҳам пугур етмади. Нахотки у ишониб юрган нарса кучдан кетган бўлса... Ёки у адашиб шишага бошқа нарса томиздими? Шиша бегона деса... Йўк, ана, ўзи: сиёх рангда, бўйни ингичка... Ҳалиги шубҳаси тўғри, бирон нарса аралашган-у, унинг захри кесилган. Э, аттанг, яхши режа ўйлаб топган эди-да! «Лекин бу иблис, иблисга ҳамтовок!» — деди ичида табиб ва пиёладагини кўтариб юборди. Ўша захоти, ха, ўша захоти томоғига чиппа олов ёпишди, олов бир зумда бутун жисмига ёйилди, «куйдирмакда» дейишга улгурди, холос. Ногоҳ товуши ўчиб гуппа қулади. Юз берган ходисага ноиб ҳам, амир Зувалак ҳам хайрон. Бирпасдан сўнг амир Зувалак жасад тепасига борди ва унинг ваҳм қотган кўзларини кафти билан юмдириб қўйди.

— Жаноблар, бу доруга захар қўшилгани рост, — деди анчадан кейин дарвеш Адойй таассуф билан. — Аммо бу разил ишни камина эмас, марҳум банда адо қилган.

— Сиз бундин вокифмидингиз? — бетокат сўради ноиб.

Дарвеш жавоб ўрнига истехзо аралаш кулимсиради.

— Ахир сиз андин менга ичирмакчи эдингиз-ку!?

— Асло, асло... Камина табибни кутдим.

— Оғу нечун сизга таъсир қилмабдир? — ноиб гиламда жонсиз ётган мулла Ибоднинг чўяндек қорайган бетига кўз қирини юборди: ичини ҳар хил гумон таталаётган эди.

— Камина болалигимда қорақурт ютганмен. Чарвига ўраб!..

— Қорақурт?

— Шундоғ... анинг захридин ўткирроқ захар бўлсагина каминани йиқитиши мумкин, — энсасини қашиб қўйди дарвеш Адойй. — Раҳматли падарим қорақурт ютишнинг хислати тўғрисида кўп аломат ҳикоятлар сўйлардилар.

— Вах, одамзод!

Тўғри, бу бандага Оллоҳ назари тушган, унга асло фириб бериб бўлмас, лекин унинг ўзи истаган одамани истаган пайтида деворга суянтириб кетгай. Унинг кўнглини тополсайди, саройда қолармиди. Ноиб шундай бир одамга мухтож, агар фисқу фасод ичида эсон-омон юрмоқ истаса,

ганимларини мот қилмоқ пайида бўлса, уни ҳузурида олиб қолиши керак. Сезади, дарвеш ўғли Маъсудбекка ихлос қўйган, шундан фойдаланади, ўғлимни панохингга ол, ақлу ҳушини пешлаб бер, давлатга кўмаман, деб кўнглини овлайди.

Амир Зувалак гумашталари мулла Ибод жасадини замбилга солиб, хобгоҳдан олиб чиқишди. Эртаси куни сирли ўлим топган табибни тупроққа топширишди. Жанозага Маҳмуд ялавоч билан бирга дарвеш Адоний ҳам қатнашиб савобгар бўлди. Жаноза ўқиладиган пайтда бош вазир Нодирхўжа Шафқатий алағдалик билан кўп типирчилади, бир неча бор у мулла Ибоднинг ўғли Содикбек сари энгашди ва дарвеш Адонийни кўрсатиб неларнидир пичирлади.

И к к и н ч и б о б

«УЧҚУР АРҒУМОҒИНГНИ ЭГАРЛА!..»

Жаҳаннам дегани балки шудир. Ҳар нарса бу ерда мубҳам, малолли, кеча билан кундуз фарқсиз кечади. Ойдин нима — алҳол унутилган, унутилган... Димикқан ҳавода сокин бир ларза сезилади, ларзаки, ер юзидаги жамики ваҳимани жамлаган. Девор, не-не бандаларни кўрган бу девор, недандир хижолатдек, соқовланиб гунг-гурс туради.

Не аламки, куни кеча Худо қарғаган қаттол гўша Маҳмуд Торобийни зимзиё қўйнига олди. Толиқиб, бир ҳолга келган, сабр косаси лим-лим тўлган Шамсиддин Маҳбубий уни дафъатан танимади, танигач, туркий қавмларни қон қақшатаётган Бурҳониддин етти пуштини тавқи лаънатга кўмди, сўнг ҳам ўзи, ҳам шогирдига Оллоҳдан шафқат ва шафоат тилади.

Ажабо, Маҳмуд Торобий чархи каж бошига солган қулфат даҳшатини сезмаётгандек: бир бурчакка қисилиб олганча бефарқ ўлтиради. Қараши маъносиз... Гоҳо тилида ёлғиз калима: «Тақдир бизни шу ерда учраштирдими, қиблагоҳ?» Шунда устоз, жойнамозига оғир чўкканча, ғамгин бош тебратади, устоз билмайдики, баҳодир ич-ичида нимадир аччиқ-аччиқ жунбушга келади, баҳодир тасавурида яйдоқ чўл, йўлки, асов от туёқлари тагида ингранди. Бедовни тўхтовсиз қичаётган суворий тақимига оғзи бўғилган қопни жон-жаҳди билан босиб олган. «Ойи, ойижон!» — дея чинқирганча, болакай бедов ортидан югуради ва бано-

гоҳ ярақлаган шамшир норасида бўйнига тушиб, атрофга кон сачрайди, тиркираган кон уфқ этакларига, йўқ, бутун заминга, осмону фалакка сачрайди.

Баходир букчайиб қолади, ожизлик инон-ихтиёри устидан бутунлай ҳукм юргизаётганига имон ўгиради. Синглиси Суйгуна Зебо Муҳиддин Камол билан биргаликда бало-қазодан эсон-омон кутулиб кетганини эслаб руҳи бир қадар ёришади. Лекин, баходир ғофилки, тақдир Суйгунани ҳам, Муҳиддинни ҳам аямаган, сингил аъмоли қил устида, довқур йигит қайсидир овлоқда яраланиб ётмиш!

Маҳмуд баходир устодга афсус-надомат билан нигоҳ ташлади ва шу маҳал тепада нимадир кетма-кет гурсиллади. Кимлардир талваса ичра ихраб-сихради. Сўнг зилдек сукунат чўкди. Кимлардир эҳтиёткорлик билан қадам босиб канахона оғзига яқинлашди ва чаққонлик билан арқон туширди. Устод билан шогирд хайрон: нималар рўй бераётир?

Бир зумда улар ўзларини тепада кўришди. Зиндоннинг асосий бўлмаси ҳисобланган кенггина бўлмада бесаранжомлик ҳукмрон эди. Бир чеккада шўрлик Муқбил маймоқ кулликланиб, оғзига пайтава тикилганча, ғужанак бўлиб ётади. Посбонлару гумашталар ундан беш баттар холга солинган. Торгина йўлакда бир неча оёқ-қўли боғли соқчи устидан ҳатлаб ўтишга тўғри келди. Аввалига устод ҳам, шогирд ҳам кунлари битганига имон ўгиришди. Хаёлларида тап-тақир Арк майдонида ҳамиша хизматга шай турадиган консираган кунда жонланди. Сўзамол зиндонбонни афтодаҳол кўришгандан кейин эса сергак тортишди. Аммо бу ёғи ғалати... Ҳар бир юмушни аниқ-пухта бажараётган халоскорлар ўзларига тобе йигитларга сира ҳам ўхшамасди. Турки-тароватлари ва кеккайишларидан мўғул қавмидан бўлган хос мулозимларни эслатишарди. Сунг ҳазрат Маҳбубий кўкимтир калта камзул, кирмизи шалвар, саҳтиёний этик кийган, белларига ханжар осиб олган бу тоифа хизматкорларни Бурҳониддин хонадонида кўп кўрганини, ҳатто даставвал ўзини шулар ҳибсга олишганини хотирлади. Миясида ажиб фикр ярақлади: Гура қилган бу ишни, Гура! Нега боши балога қолишини ўйламабди экан? Бу унинг мулозимлари-ку!

Улар шаҳар нафасини туйиб беихтиёр энтикишди, азалий ва абадий шовқин-сурон рутубатга узоқ вақт кул бўлган дилларини гўё аллаларди. Сўнг ҳар бирига алоҳида эгарланган от ўнглаб, икки ёққа олиб кетишди. Улар бир-бирларига кўзлари қири билан хайр-хўш айтиб улгуришди, холос.

Маҳмуд Торобийнинг дили ғаш, ўзи хайрон; булар ким, не истайдилар? Нега устозни бошқа ёққа, уни бўлак то-

монга олиб кетмоқдалар? Саволларга бирон тайинли жавоб айтмайдилар. Шундай топшириқ олганлар гўё...

Ярим соатча юришгач, бедовлар жилови тортилды. От устида бир чимдимгина мизгиган Махмуд баходир киприк очди ва шаҳар чеккасидаги уч пахсали работ рўпарасида туришганини кўрди. Дарвозадан элликларни қоралаган ҳабаш аёл чиқди. Унинг ҳавоси шунақа баланд эдики, от устидаги суворийлар бараварига таъзим қилишди.

— Азиз меҳмонни қабул эт, опача, — деди барваста сарбоз.

Ҳабаш аёл совуқроқ илжайди, сўнг ола-була кўзларини баходирга қадаб, ногоҳ юмшади:

— Хўш кўрдик, йигитлар сараси.

Ҳабаш аёлни чалпакка ўраб ташласанг ит емаслиги аниқ, лекин овози қаймоқдек юмшоқ эди, енгил таъзим билан қилган лутфу карами эса яқин-орада мулозимат кўрмаган йигитни шамдек эритди. Чиндан ҳам аёл хатти-харақатида қандайдир шайтоний жозоба бор эди. Кўзлари кўмир ичидаги чўғдек шуъла сочар, пилдираб олдинга тушиб йўл бошларкан, яна илиққина жилмайиб кўярди. У бир сўз қотмай йигитни ҳовли этагидаги мевали дарахтлар панасида жойлашган шинамгина уйга бошлаб борди. Остонага етар-етмас баходирнинг димоғига гуп этиб буғ тафти урилди, шундагина у аёл муддаосини англади ва унга миннатдор бокди.

Махмуд баходир қачон кўзгуга қараганини эслолмайди, ногоҳ йўлакка қўйилган баланд тошойнада ўз аксини кўриб, дафъатан ўзини таниёлмай қолди. Ойнадан қоп-қора тўрва соқоли кўкрагига тушган, бурни сўппайиб, ёноқлари бўртиб чиққан рангпар кимса тикилиб турарди. Забардаст елкалари чўкибди, чўнг билаклари ингичка тортиб, кўзлари киртайибди. Э воҳ, бу ўша, елкаси ер кўрмаган пахлавонми?

Хозир ҳаммасидан ҳам кўра сартарош лозимлигини ўйлади. Эринчоқлик билан ечина бошловди ҳамки, остонада оғзи бўғилган чарм халтача кўтарган кимса пайдо бўлди. Имо-ишорасидан билдики, Оллоҳ ниятига яраша керакли одамини йўллабди. Фақат, бечора гунг экан...

Сартарош эпчиллик билан унинг говлаган соч-соқолини бирпасда кузаб қўйди. Сўнг қайта-қайта таъзим қилиб жўнаб қолди. Орадан ўн дақиқа ўтар-ўтмас яна бир кимса кўриниш берди. Бу шўрлик ҳам соқов эди. У қалин шоҳи матодан тикилган оқ шалвар, енги узун оқ кўйлак, зар жияк солинган қизғимтир банорас камзул, баҳмал дўппи ва саҳтиёний этикни бурчакдаги миз устига тартиби билан

териб қўйгач, аста икки букилди. Сўнг ичкари хонага бош-лади, баходир у ўзини бугхонада ювинтириб қўймоқчи эканини англаб, бундай хизматни рад этди. Хузур қилиб ўзи ювинди, жиндай бўлса-да олам ғалваларидан, руҳини чул-габ олган оғриклардан йироқлашди.

Жон-тани кушдек енгил тортган Махмуд баходир гу-машта келтирган либосларни бир хижилланиб, бир хавас-ланиб кийди. Энди руҳида хорғинлик эмас, шижоат ҳоким эди. Фақат, таажжубки, тақдир сийлаётирми ёки масхара килаётирми? Ҳар ҳолда у ортида кўнглига яқин кишилар турганини тасаввур қилгандай бўларди. Ажаб умид билан тагин ўзини кўзгуга солди, энди рўпарасида бутунлай бош-ка одам бўй ростлади: шахзода сувратли ўғлон! Сал озгани-ни айтмаса, нақд ёшлигига, қачонлардир ўжар Субуҳабиби-ни мафтун қилган хушсуврат йигит холига кайтган эди. Во дариф, ўша меҳрибон гулираъноси бугун ёруғ оламда йўқ, уни етиму ўксик қилиб кетди.

Оғир хотиралар гирдобига тушган баходир қароқларига иссиқ ёш қуйилди. Шу дам ҳабаш аёл товуши эшитилди.

— Нозаниндай бўлиб кетибсиз, йигит, қани юринг.

— Опажон, айтинг, камина қайдамен? — ўксиниш ара-лаш сўради баходир. — Эшитишимча, Бухоронинг қадимги подшолари ўз ёвларини қатл олдидан шундоғ ардоқлаган-лар!

— Бундай хаёлларга борманг, сиз юлдузи қулган йигит-сиз.

Энди тақдирга тан беришдан ўзга илож қолмади, охи-рига қадар кутишга қарор қилди. Шошилмай ҳовлини ке-сиб ўтишди ва қибла тарафдаги мухташам иморатнинг ик-кинчи ошёнасига зина бўйлаб кўтарилишди. Топ-тоза пат-гиламлар тўшалган кенггина йўлак уларни ислимий нақш-лар чекилган бағдодий эшик рўпарасига етаклаб келди. Аёл эшикни тортинмай очиб, хангу манг бўлиб келаётган йигитни хушмуомалалик билан ичкарига чорлади.

Чоркунжак саҳн нозик гулбарглар тасвири туширилган эроний гиламлар билан сарафроз, этакроқда зарҳал билан зийнатланган хитойи чинни кўзалар тизилган, улар ёнида уд чалаётган аёллар қиёфаси ифодаланган хайкалчалар ту-рар эди. Ўртадаги узун хонтахта сархил неъматлар билан тўлғазилганини кўрган Махмуд баходир қулт эткизиб ютинди, аммо нафси қанча хуруж қилмасин, дастурхонга узалмади.

Ҳабаш аёл манзиратни жойига қўйгандан сўнг хонадан шарпадек сирғалиб чиқди, ҳаял ўтмай эшикда зардўзи дўп-пи кийган, сочини майда ўриб елкасига ташлаган, қош-

кўзига дид билан ўсмаю сурма қўйган зулфи гажак нозанин кўринди. Жувон босайми-босмайми қилиб охиста юриб келар, дуркун коматидан ажиб назокат ёғилар эди. У қўлидаги майкўзани хонтахта четига эҳтиётлаб жойлаштирди, енгил таъзим қилгач, хайратга чўмган йигит рўпарасига омонатгина чўкди, сўнг қайрилма киприкларини тезгина кўтариб, йигитга бир кур қараб олди.

— Исминг недир, эй пари? — Маҳмуд баходир жувоннинг ойни уялтиргудек жамолига асир бўлган эди.

— Факира Моҳигулмен, — деди у хаяжонли товушда.

— Моҳигул, Моҳигул... Бинойи исм, — деди Маҳмуд баходир завқланиб. — Хўш, Моҳигул, сўйла-чи, сен билан мен қандоғ гўшада ўлтирибмиз, кимнинг тасарруфидамиз?

— Авф этгайсиз, барно йигит, факирага бул борада сўйлашмак тақиқ этилмиш, — гуноҳкорларча бўйнини эгди Моҳигул.

— Ажабо, нечун? — таассуф билдирди баходир. — Унда не борада сўйлашмакка изн бермишлар?

Моҳигул жавобга ийманиб, гулдор чинни майкўзага кўз қирини ташлаб қўйди. Гўё бу билан дедики, куйган жонимни итобга олиб нима қиласиз, қийнаманг, факиранинг вази-фаси ушбу идишдаги сеҳргар бирлан кўнгил овлашдир. «Унда нечун жимсен, тўлдирмайсенми, сипкормаймизми, бу тириклик сувини!» — деб юборишига оз қолди. Зўрға ўзини тийди, ўз жодусига тортаётган майкўзага тикиларкан, зиндонни, у ердаги можароларни эслади, шўрлик хотини билан ўғли қисмати ёдига тушиб, кўзларида халқа-халқа ёш айланди. Моҳигул унинг суву селоб бўлиб ўлтирганини кўриб шошди: чехрасида бир таассуф зухурланди, сўнг бир иштиёқ билан майкўзага қўл чўзди.

— Ҳайронмен, сиздек мард бир одам дилида армон не қилсин, алам не қилсин, — ингичка қошларини чимирди Моҳигул. — Мабодо бўлса, мана бу чоғир барини ювгай, барчасидан фориг этгай!

— Камина гўрлигимда ондин тўйиб-тўйиб ичдим, наф топмадим, у ҳам бандаларни алдагай, ваъдаси ҳам, хумори ҳам ёлгон!

— Қисмат алдовидан кўра май алдови афзал, пахлавон, — деди жувон ўғринча қараш қилиб. — Бул чархи кайда май қудратига суянмасангиз нимага суянурсиз?

— Майи нобга суянмак девоналик.

— Оллох ўнг қилгай девонанинг ишини!..

Косагул жувон ширин жилмайди. Ғамзада Маҳмуд Торобийнинг юраги сим-сим тўкилди, ташналик, жонни чатнатиб юборадиган ташналик яна ружу қилди. Босармикин шу азоб-

ни майи ноб? Охуваш косагул табассум қилмакда: босади, босади... «Ол, ола қол, андуҳдин фориг бўлгайсен!» Унинг амрига бўйсунгиси келади. Ғойибдан эса сокин бир нидо эшитилади. «Тутгил ўзингни, ул сени мазахлайдир!»

— Мохигул, жомни қўй жойига... Айт, ундаги нарса нима, ажалми, тириклик муждасими, адоват шарбатими? — ўзида тушунуксиз ғашлик туйди Махмуд баходир. — Айт, қай бири? Қай бири? Фақир они ичай, сархуш бўлай! Нафс балоси ғолиб бўлиб ўзлимни ботқоққа итқитай! Йўқ, Мохигул, шафкат қил, менга раҳминг келсин, жомни яшир, кўзим тушмайдиган жойга яшир!

Мохигулнинг гул-гул очилган чехраси бирдан сўлғинлашди, не қиларини билмай жовдиради. Ахир у нозу карашмаси, асалдек ширин лутфу карами билан не-не муз дилларни эритмаган, не-не алпларни тиз чўқтирмаган, аммо мана бу йигит хатто қўлидан қадах олишни ҳам истамай турибди.

— Ихтиёрингиз, — дея зардали шивирлади у, — фақир бир жориямен.

— Асло! Сен дилдорсен!

— Маним кунимни ғанимингизга ҳам кўрсатмасин Эгам.

Энди Мохигул товушини ўксиниш босиб кетди, яна бирор лаҳза хомуш тургач, май тўла жомни аста лабига теккизди ва бирдан охиригача симирди. Тубсиз қароқларида ажаб хузур аксланди, кафти билан аста дудоғини артди.

— Сезиб қолсалар ўлдирарлар, — деди алланечук саросималаниб.

— Ўлдирарлар? Кимлар?

— Шафкатсиз Гуранинг одамлари.

— Тавба, Гура дедингми?

— Тили-забонимни очиб қўйди манов нарса... Хай, остирса остирар ўша сатанг, — лабини бурди Мохигул. — Билсангиз, барно йигит, биз ҳаммамиз Гура хотунга тобеми. Бу ховли-ҳарамга қўшиб бизни Чигатой Гурага тортиқ қилган, Гура ўғли Ганду Чинони шу ерда жойлаштирмакчи эди, арзандаси ўлиб, нияти амалга ошмади.

— Шундоғ дегин, энди камина ҳам анга тобеми?

— У ёғини билмадим, йигит...

Мохигул, майи ноб таъсирига берилган Мохигул хақиқат бетидаги пардани тортиб туширди. Сўнг ўзи кўрқиб кетди, катта бир гуноҳга қўл ургандек нафас ютиб ўтирди. Зимдан унга қараркан, Махмуд баходир шуурини ғазабга ўхшаш нарса чулғаб олди. Кўз ўнгида атласу кимхобга бурканган, нозик қўллари ва қулоқларида тилла тақинчоқ-

лари ялт-юлт қиладиган Гура хотуннинг келишган қадди-басти гавдаланди. Гура, Гура... Ох, телбагина аёл, нега ундай қилдинг, не муддаода ўта қалтис ишга журъат этдинг? Нахотки баходир юрагидаги музни эритмоқчи бўлсанг? Сен билмайсенки, баходир бошига не савдолар тушди, у нима ғамда-ю, сен эса кўнгил кўчаларида сарсонун саргардонсен!

Унғайсиз жимлик... Моҳигул нигоҳида маъюслианиш... Лекин у ўзини тутолмай нукул жилмаяди, кулгичлари хусни мулкани тағин ҳам нурлантиради. Дафъатан кўнгли мусиқа тусайди, кула-кула, саллона-саллона токчадан садаф билан мунаққаш қилинган жонона танбурни келтиради. Нозик панжалар ҳароратини туйган танбур ҳазин нолишлар билан исён кўтиради.

— Амр этсангиз, қайси куйни чалай? — деди Моҳигул танбур пардаларини эҳтиёткорлик билан созларкан.

— Қай бири ёқади ўзингга, ўшани чалгайсен...

Нигоҳини бир нуқтага қадаганча Моҳигул секин бош ирғади, нигоҳида ўша маъюслик... Бутун инон-ихтиёрини у танбурга берган эди, ниҳоят исёнкор торлар эшила-эшила, гўё унинг юрагидаги аламу армонларини оҳангга сола бошлади. Бўлмани тутган куй бир титраниб тинган маҳалда гумашта зира ҳидини анқитиб барра кабоб келтирди, иштаҳаси очилиб, Маҳмуд баходир «хужум»га ўтди...

— Чал, эй малак, чалавер! — деди сархушланиб.

Шамдек эриб, тўликиб ўлтирган жувон йигитнинг ҳар не тилагига иштиёқманд эди, ногоҳ кўзлари чакнади, танбурни шундоғ сайратдики, бутун борлиқ унинг измига бўйсунди. Ҳам руҳан, ҳам жисман чарчаган йигит куй шавқидан эриб мудради, кейин уйқуга чўмди. Уйқусида ҳам мусиқа садоларини ҳис қилиб ётди. Ажабки, энди танбурни Моҳигул эмас, Гура хотун чаларди. Гура хотун бир холда... Олтинранг сочлари тўзғинган, қовоқлари кўпчиган, дудоклари какрок... Ахийри у танбурни бир четга қўяди, нечундир хўрсинади, ўксиниш аралаш шивирлайди:

— Хей, ўғлон, учқур отингни эгарла, мени мингаштир, ғурбатдан холи хилват жойларга олиб кетгил!

— Гура, Гура, сен мени зиндондан қутқарибсан-у, аммо шайтони лаъин қафасига солмишсен!

— Йўқ, ўғлон, энди сен на зиндонда, на қафасдасен, озодсен!

— Ҳазратим-чи?

— Ҳазрат ҳам хур...

— О, Гура, жоним садаға сенга!

— Эгарла учқур отингни, ўғлон!

Гира-шира коронғуликка чулганган кенг даштнинг у бурчидан-бу бурчига саросар чопганча Махмуд баходир бедовини кидирди, тополмади, кўнгли гуссага тўлди. «Отим қаён қолди?» — дея алам билан ғудранди ва ўз товушидан уйғониб кетди. Аллақачон тонг бўзарибди. Ташқарида сахархез қушлар мажлис тузиб чақчаклашар, деразалардан тушаётган шафаксимон ёруғлик бўлма нақшларини қирмизи тусга бўяган эди. Бундай шоҳона масканга қандай келиб қолганини дафъатан эслолмади, кейин зиндондан ўзини ўғирлашгани хотирасига келиб, ғалати холга тушди. Ҳовлига чиқиб ювинди, сахийлик билан ифори бўй таратаётган гулларни томоша қилди, нечундир бир ғашлик билан изига қайтди. Бўлмада ҳабаш аёл қаршилади, унинг ковоғидан қор ёғарди.

— Не мужда бор, опача? — хавотир аралаш сўради баходир.

— Хозиргина Гурадан элчи келди, шўрликни зиндонга тикмишлар! — шундай деркан ҳабаш аёл хўнграб юборди.

— Сабаб? — деди баходир анграйиб.

— Сабаби аён, ўзингизни гўлликка урманг... Бўринайхон тўполон кўтармиш, — пикиллаганча давом этди у. — Хоним огоҳ этибдики, энди бунда узок қолмоғингиз хавфли, тезда бошингиз оққан томонга жўнар экансиз.

Бўлмага ранг-рўйи ўчган Моҳигул кирди. Бугун у ясантусанни ўзгача қилган: сочини иккита қилиб ўрибди, зардўзий дўпписи устидан чамбарак қилиб айлантирибди. Ўсма-сурмани кош-кўзига кечагидан ҳам нафисроқ қилиб сурибди, ёноқларини билинар-билинемас упа-эликка бўябди. Эғнида марғилоний саккиз тепки атлас кўйлак, лозима, оёғида учли зар қавуш, бежирим зар нимчаси тикмачокдек кўксини таранг тортиб туради. Дудокларида синик бир қулги...

— Йигит, сиз энди озод қушсиз, учасиз-кетасиз, — Моҳигул бўсагадан бериюкда паришонхол тўхтаб, бир озор билан сўйлади. — Тирик бўлсангиз, унутмағайсиз, бу ёруғ оламда бир мушфиқ тутқун борлигини... Шўрлик умид узмаски, бир кун қайтиб келурсиз, ул бечорани жабру жафолардан халос этгайсиз.

— Йўқол, гўрсўхта, кимнинг кўзи учиб турувди сенга, — ҳабаш аёл Моҳигулни кўксидан итарди, у бош эгиб чиқиб кетгач, баходирга юзланди. — Гура яна демишки, сиз қайда бўлманг, ўзи топиб олармиш, сиздин хар не кўмагини дариф тутмасмиш.

Қандайдир куч Махмуд Торобийни жоду қилди ва у танидаги қарахтликни аниқ туйди. Хаёли эса чирпирак бў-

либ кетди. Ахир қандоғ гап: гулдек нозик, паридек сулув малика зиндон комида курт-кумурсқаларга таланиб, хор ва абгор бўлиб ётса! Ох, Гура, Гура! Сенинг ҳам пешонанг шўр экан-да! Шўр бўлмаса... Йигит муштларини тугди, ни-мадир кўксиди алангаи оташ бўлиб ёнди. Майин бир товуш янгради кулоклари тагида: «Учқур аргумофингни эгарла, ўғлон!..»

У ч и н ч и б о б

ЕР ОСТИ МАМЛАКАТИДА

Хўжанд арки ташқаридан ҳам, ичкаридан ҳам кўриқланади. Муюлишларда, маҳалла, бозорларда хуфиялар изғийди. Вазирлар, уламолар, лашкарбошиларгина эмас, айғоқчи изидан айғоқчи қўйилган. Чингизийларга тақлидан ноиб Маҳмуд ялавоч шундай коидани яширикча жорий этган, боринги, Арк девори устидан куш ҳам учиб ўтолмас. Баъзан у кечки пайтлар амир Зувалак билан бирга сайрга чиқади, шу баҳонада посбонлар хушёрми, ғафлатдами — ўзи текшириб кўради. Жума куни кечкурун у соқчибошини хузурига чакиртирди, ундан шаҳар осойишталиги қай даражадалигини суриштирди, фуқарони қон-қақшатаётган ўғри-каззоблар қўлга тушган-тушмаганлиги билан қизиқди. Сўнг гапни айлантириб келиб, дарвеш Адоййга такади.

— Тўғрисини айт, амир, — деди у жиддий тарзда, — сенингча, у қандоғ одам, ишонса бўлғайми унга?

— Хушёр, зол... Атрофингизга ўралашаётганидин хавотирдамен, — чўчинқираб сўзлади амир. — Кўп гапирадир, кўп кароматлар кўрсатадир, асалнинг ҳам ози яхши, қиблагохим.

— Фақирга қилган яхшиликларидан тонасенми?

— Асло тонмасмен... аммо... Айтмак қийин...

— Чайналма, амир!

— Фаҳми ожизимча, дарвешлик анга касб эмас, шунчаки ниқоб, — сал дадиллашди амир Зувалак. — Гаплари галати... Ҳеч эътибор қилдингизми? Эсланг-а, оёқ-қўлингизга кишан солинганини айтиб, сизни масхара қилмиш! Хўш, не тилакда... не кишанни писанда қилур?

— Ҳа, ҳа, чиндан қизиқ...

— Сиз анинг олдида ипақдек эшиласиз.

Нечундир Маҳмуд ялавоч елка қисди, кулимсиради.

— Масъудбекдин гап сўранг.

— У ўзини кўпрак ўғлимга якин олмакда.

— Худо хақи, дарвеш Масъудбек бошини айлантириш билан овора, — дарғазаб киёфага кирди амир Зувалак. — Алар суҳбатидан вокиф эмасмен, аммо кўнглим сезмакдаки... дарвеш уни бад кўчага судрамакда. Шу сабаб, афу этинг, қиблагохим, ул жодугар ортидан одам кўйдим.

— Бу тадбиринг маъкул, амир.

— Хузурингизга кела туриб ҳам аларни бирга кўрдим. Арк айвонида гурунг курмишлар. Одатдагидек, дарвеш вайсамакда, Масъудбек анинг оғзига термулган... Илохим, охири бахайр бўлсин...

Шубҳа... Шубҳа имонни ҳаром қилади. Ноиб ўйга толди, амир Зувалакка жавоб бергач, негадир юраги қисилверди. Истайдими, йўқми, у дарвешга суяниб қолди, энди унингсиз кўп нарсани тасаввур қилолмайди. Дарвеш ҳам унга, сарой тутумига ўрганаётгандек эди. Ажабо, у никобда юрган бўлса, унда ким эрур?! Аршдан тушган фариштами, шайтони лаъинми? Ёки Арабдан, ёки Хуросондан, ёки Ҳинддан келган жосусми? Асл нияти недир? Унга таъна тошларини ёғдирган бўлса нима қилибди? Эшитардики, тарки дунё қилган, Тангри дийдорига ошиққан орифийлик даъвосидаги кимсалар адолатпеша ва чўрткесар бўлурлар! Хўш, у, Чифатойнинг суянган тоғи, дарвеш таъналарига не муносиб жавоблар берди?! Фақат тилини ари чакқандек гўлдиради, бор бўй-басти билан рўпара бўлган ҳаққа тик қарашдан чўчиди. Дарвеш Масъудбекка хайрихоҳ эканлигини яширмайди, бир гал у ихлос билан деди: «Илохим Тангри Масъудбекка узок умр берсин, анинг пешонаси ёру!» Ушандан бери у Масъудбекдан бир қадам ҳам ажралмайди, бири пилик, бири... амир Зувалак таъкидича, алар ҳозир ҳам бирга эмишлар. Алар хузурига бориб, суҳбатларига секин қулоқ тутса...

Арк айвони ярим айлана шаклида, забардаст пештоқни оқ мармар тошдан бино қилинган улкан устунлар адл кўтариб туради, шифт вассажуфт, деворларга ганчдан ислимий нақшлар чекилган, лоланусха зар қандилларда милтираб ёнаётган саноксиз шамлар ён-атрофни кундузгидек чароғон қилган эди. Айвон ўртасидаги кўк кимхоб ёпилган миз ёнида, пастак нақшинкор курсиларда ўлтирган дарвеш Адой билан Масъудбек баҳсга шўнғиган... Нигоҳларида жиддийлик, завк... Мулоқотга шу қадар теран берилишганки, сал нарироқда тўхтаган ноибни пайқашмади.

— Энди, айт-чи, йигит, тўққиз учга етгайми? — миз устида турган қизил баҳмал муқовали рисолаани аста ёпиб сўради дарвеш Адой.

— Етмагай, огажон.

— Нечун?

— Дуо кетмиш... Яъни, бани одам йилнинг тўққиз ойида фақат йигиб-теради, аммо шу йигиб-тергани уч ойлик кишга камлик қилади, — Масъудбекнинг тийрак кўзлари сокин порлар эди. — Жамийки тирик жонни қийнаган нарса шу, тирикчилик гами.

— Баракалло, баракалло, — деди дарвеш Адойй қониқиш билан; бирпасдан кейин яна савол ташлади: — Сенда катта омонат бор, эгасига қачон қайтарарсен?

— Амр келган куни, таксир.

— Жуда соз... Кеча ила кундуз орасида не ётадир?

Кўп балони билади бу жаҳонгашта дарвеш... Шукр, ўғлининг ҳам мияси тўла, жавоблари аниқ, пухта эди. Ажабо, энди нима деркин? Қизик, ўзи ҳеч ўйлаб кўрмаган экан, чиндан ҳам кеча билан кундуз оралиғидаги илғаб бўлмас масофани не унсурлар забт этмиш?!

— Таксир, бу савол кўп мажхул... Ҳамма ҳам англамас алар ораси не эканини, — деди қисқа мулоҳазадан кейин Масъудбек. — Фаҳми ожизимча, ул ораликдаги нарса ҳар кимга ҳар хил қиёфада кўринур. Каминага эрса ул нарса гул ва шамшир сувратида намоён бўлгай!

— Ох-хо, гул ва шамшир! Дидингга балли, йигит! — деди дарвеш Адойй қувониб.

Кутилмаган маъни... Не хулоса яширинган тагида! Ҳеч нарсага тушунмаган ноиб захархандали жилмайди. Секин хобгоҳга қайтди, уйқуси қочган эди, кеча ва кундузни ҳам боғлаган, ҳам айирган нарса бутун шуурини қамраб олди. Эрталаб у тахтда қўнишиб ўтирганда ҳам шу ҳақда ўйларди. Ҳеч ақлига келмаган экан... Кеча, кундуз... Ажабо, ўғли улар ўртасида гул ва шамшир кўраркан, у-чи, у нима кўради?! Нечундир у бирдан кўрқиб кетди, тасавурида тубсиз бўшлиқдан бўлак ҳеч нарса йўқ эди. Кейин... хаёлида чалажон илон чангаллаб олган баҳайбат калхат гавдаланди. Нега, нега? Сабабини билмайди. Бирдан Чингизни эслади, қулоқлари тагида унинг бир баҳонада айтган гапи янгради: «Махмуд, шуни унутмаки, мен калхатман, хохла-сам ерни чангаллаб кўтараман-да, осмону фалакка парвоз қиламан!»

Нечун уни хотирлади, нечун?

Хушсуврат эшикоғаси кириб эҳтиром билан таъзим қилганини Махмуд ялавоч сезмай қолди. Эшикоғаси дарвеш Адойй исмини тилга олганда бирдан сергакланди. «Ижозат, кирсин», деркан, нечундир кўнгли бир ёришса, бир хира тортарди. Дарвеш яна жавоб тилайди, кетаман,

деб нозланади, сарой ҳавоси димиқтириб юборганидан нолийди. Бирдан энсаси котди. Э-э, кетса садкаи сар, шунга хам ота гўри қозихонами? Қайтанга у саройда пайдо бўлгандан бери ҳаловатини йўқотди, оёғи тагидан хали ундай, хали бундай ғалва чиқади. Амир Зувалак рост айтади, шакарнинг хам ози ширин!

Оқ яктаги устидан анча уриниккан белбоғ бойлаган дарвеш Адойй остонада тўхтади. Одатдагидек, шижоат ва улугворлик ёғилиб турадиган чехрасида айни пайтда ажаб хотиржамлик зухурланган, нигоҳидаги қатъият чўғдек ёлқинланган... Дарвеш беихтиёр бўлма тўрига, тахт ортига тираб қўйилган, учига йўлбарс боши тасвири ўрнатилган залворли найзага тикилганини ноиб пайқади. Бундай найза Чингиз ва унинг ворислари томонидан энг ишончли хам эътиборли саркардалар, амирлар, ҳокимларга тақдим этиларди. О, не омадки Маҳмуд ялавоч шундай шарафга муяссар бўлган, тагин десангиз, хурмат ва шараф рамзи саналган найзани ноиблик ёрлиғи билан бирга кимсан етти иклимни титратган жаҳонгирнинг ўз қўлидан олган. Бу кандай юксак иззат эканини мана бу манглайи қора дарвеш тушунармикин? Элу элат-чи? Эҳ-хе, нимасини айтасиз, агар у Чингиз даврида эгаллаган нуфузи билан қалқон бўлиб турмаганда бу кунда айшини сураётган амирзода, хонзода, беклар ва ҳокимлар, мўминлар бошига яна не-не кулфатлар тушарди, фақат Яратганга аён...

— Жаноб, хуш кайфият тилайман сизга, — дарвеш Адойй шон-шавкатини кўз-кўз қилаётган найзага яна бир қаради. — Қалай, яхши ухладингизми? Камина мижжа қоқмадим, тешиқ-тирқишдан кимдир таъқиб қилаётгандек. Ким экан деб хит бўламен!

— Билмадим... Камина андоғ ухлабменки, думбамни кесиб кетганларида хам билмас эдим, — хохолаб қулди ноиб, ёлғонлаганидан асло хижолат чекмай. — Яқин-орада бунақа хузур қилмагандим. Тўғриси, жиндай шароб нўш қилувдим, чамаси шу жонимга ора кирди.

Дарвеш Адойй нечундир огринди, ичида қулди: «Ўтриқлайди. Суврати хам, сийрати хам бошқача сўйламакда!» Сўнг у хаёлга толганча дераза сари йўналди. Соқчилар ивирсиб юрган ховлини, қўқиштоб осмонни, кунчиқардаги иморат томи узра қанот қоқаётган кабутарларни жимгина кузатди.

— Таксир, фаҳмимча, бу кеча сиз хам тузук ухлолмадингиз, — бехосдан у ўғирилди. — Ха, ха, тушингизда сизни арвоҳлар безовта қилди, уларга эргашиб қайгадир бориб келдингиз. Шундоғ эмасми?

Яшин чалди гўё ноибни, яшин... Ақл-хушидан ажраганча, не деярини билмай, қотиб ўтирди. Руҳида талваса... Ох, бу даҳшат-ку! Қаёқдан билди руҳлар тинчини ўғирлаганини? Тун бўйи ором билмагани тўғри, тикан устида ётгандек тўлғанди, тўлғанди-ей. Бир пайт қарасаки, патлари қоп-қора, тумшуғи оппоқ бир калхат учиб келибди. Калхат уни елкасига миндирибди, сўнг баҳайбат қанотларини ёйганча, кўкка шитоб кўтарилибди. Учибди, учибди, ниҳоят, қирраси осмонга тиралган чўккилар рўпарасида кўнибди. «Сумеру тоғи-ку!» — дея ажабланибди ноиб. «Ҳа, Сумеру тоғига келдик, ер ости мамлақати шу ерда!» — дея калхат тилга кирибди ва унга сап-сариг ёғду сочаётган тилла дарвозани кўрсатибди...

— Нечун индамайси, жаноб? — тахт ёнидаги курсига чўкди дарвеш Адойи. — Худо ҳақи, озгина сўйланг, билгим келмакда.

— Дарвеш, алжирайсен, бу нима қилик, — деди ноиб оғриниб. — Фақирни ҳеч қандай арвоҳ-парвоҳ безовта қилгани йўқ, донг қотиб ухладим.

— Афу этинг, камина баъзан шунақа бефаҳмман.

— Ҳаддимдин ошамен десанг-чи, бандаи нотавон?

— Ҳа, ха... Фаромушликни қаранг, асли камина хузурингизга бутунлай бошқа муддаода келган эдим.

— Хўш, хўш?

— Бугун камина Хўжандни тарк этурмен, берган тузингизга рози бўлинг, яхши-ёмонимни афу этгайсиз.

— Бекор қиласан, дарвеш, Хўжандда камлик кўрмадинг.

— Ҳақсиз, аммо камина бу ерда ортик қололмаймен, — деди қатъият билан дарвеш Адойи. — Не қилай, тақдир... Бирламчи, чўл чорламакда, иккиламчи, сарой мен ўйлагандан ҳам ортик бижиган экан! Сиз қандоғ чидайсиз бунга, билмадим. Аммо камина сабрим битди. Ҳатто бунда кафанимни ҳам бичиб қўймишлар. Нодирхўжа бу ишга бош қўшган. Андин сиз ҳам эҳтиёт бўлинг.

— Нодирхўжа! — тахтдан отилиб тушай деди ноиб.

— Доруға заҳар аралаштирмак фикрини ҳам ул зот бермиш.

— Йўғ-е!

— Ҳа, ха... Ул зот ноиблик тахтига даъвогар, — дарвеш ноибнинг қоғоздек оқарган бетига бир қараб олди. — Энди хайр, жўнармен, дийдор махшарда қолмаса боз учрашурмиз. Ушанда каминани эътироф этсангиз кифоя!

— Сенга туғишганим каби ўрганиб қолувдим.

Хаёлида олис саҳрони, кимсасиз дашту биёбонни жонлангирган дарвеш Адойи жавоб қилмади. Сарой теварагида

ўралашиб юрганини ўйлаб, нечундир ўзидан гижинди. Бу не ҳаёт, не тирикчилик? Бунда сохиби тахт ҳукмдор эмас, гумон ва адоват ҳукмдор! Аттанги, Маҳмуд яловоч буни ҳам билмайди, бу масканда ҳамма тирик жон, ҳамма нарса менга тобе деб ўйлайди. Кошки шундай бўлса!

— Қасам ичамен, дарвеш, сен телба, андоғ телбасенки, маним тор саройимга эмас, Оллоҳнинг кенг дунёсига ҳам сифмайсен, — деди ҳазил аралаш Маҳмуд яловоч. — Сен фақирга кўп хизмат қилдинг, кичик бир ҳадям бор, кетар бўлсанг, шуни кабул қилгайсен.

— Камина ҳадя олиб ўрганмаганмен.

— Ўжарлик қилма, дарвеш, мендин ёдгорлик... Чархи кажда ҳар не воқеот рўй берур, мабодо бошингга кулфат тушса, тортинмай кел, ушбу нарса кушойиш топишингга воситачи бўлур!

Маҳмуд яловоч бўлма тўрига ўтиб, нафис жило берилган ёғоч тахмондан ёқут кўзли узук олди. Узукни дарвеш Адоийнинг ўртанча бармоғига авайлаб кийгизди, сўнг уни бағрига босди. «Бор энди, — деди маъюсланиб. — Тангри омадингни берсин!» Дарвеш лаб ёрмади, индамай бурилди-да, остона хатлади. Арк дарвозасидан бафуржа чикди, Хўжанднинг ўрта кўчаси бўйлаб ҳар тарафга шошилаётган, хорғин киёфаларида недир ташвиш аксланган одамлар оқи-мига сингиб йўқолди...

* * *

Нихоят, патлари тимкора, тумшуғи оппоқ калхат учиб келди. Калхатни мовий тусли жажжи кушчалар ўраб олишганди. У атрофига виқор билан назар ташлар, кизғиштоб кўзлари гўё олов пуркар эди. Баҳайбат канотларини сил-китганда денгиз шовуллашига ўхшаш бир шовур эшитиларди. Мовий тусли кушчалар булбулдек қувноқ нағмалар килишарди. Калхат оппоқ тумшуғини олдинга чўзганда Маҳмуд яловочни негадир қайноқ тер босди. Ноиб улкан парранда елкасига миниши зарурлигини англади. Титраб-қақшаб, жони зиркираб минди ҳам... Куш ҳавога шахд билан кўтарилганда юраги ўйноқлади. Ҳозир гуппа қулайман-да, харсангларга урилиб тарикдек сочилиб кетаман, деб ўйлади. Аммо у йиқилмади. Куш уни суяб, эхтиёткорлик билан учарди.

Маҳмуд яловоч вақтдан, макондан гўё адашганди. Аммо ҳар лаҳзада қандайдир ғойибона куч сезгиларини толикмай ишлашга мажбур этарди. Гўё у зимзиё тубсиз бўшлиққа зарра-зарра таралади: сўнг яна зарра-зарра йиғилади. Ногоҳ кўриб қолди: бир ҳовуч нур зулмат пардасини шитоб

ёриб борарди. Нур гоҳо кўзига тушар, шунда у энтикиб кетарди. Нақ қирқ кеча, қирқ кундуз шу ҳолда кечди. Матонатли калхат нур ортидан қолмай учди, учди, учди... Ниҳоят, боғ-роғлар, яшил сабзаворлар билан қопланган жимжит водийда, шаркираб оқаётган дарё бўйида кўнди. Чор-атрофни кўкка тиралган пурвикор чўккилар ўраганди. Ногоҳ Маҳмуд ялавоч Бурҳониддин кўрғони ўртасида қурдирган қўшк деворидаги илоҳий манзарани эслади: «Ахир бу Сумеру тоғику!» — дея кичкирди. «Топдинг, Сумеру тоғига келдик, ер ости мамлакатига йўл шу ерда», — чулдираб тилга кирди калхат ва сарғимтир ёғду сочаётган тилла дарвозага ишора қилди.

Тилла дарвоза ричирлаган товуш чиқарганини, қандайдир ғойибона куч оёғини ерга тегиздирмай ичкарига судраб кетганини Маҳмуд ялавоч элас-элас билди. Зулмат, зулмат... Кўзи бирон нарсани илғамас, тор йўлак бўйлаб борарди. Гоҳо тошгами, суякками тўқишади, кўркувдан титрайди. «Фақир қайларда адашиб юрибмен?» — хит бўлиб гудранади. Энди у тақир дашт бўйлаб, оқиш туман оралаб илгарилайди. «Бу туман мени ютса керак», — деб ваҳимага тушади; қадам босгани қатра хоҳиши қолмади. «Қимирла, хей, инсон!» — тепадан нидо келди. «Ё раббий, фақир қайга борурмен?» — титраб кетган ноиб кўрка-писа сўради. Ғойибдаги овоз таҳдид қилди: «Раббано сенга бегона, ул зотни унут!» Ноиб бўғзига йиғига ўхшаш нарса тикилди: «Нечун?» Ғойибдаги овознинг кескин хулосаси янгради: «Сен жаннатдан ҳам, дўзахдан ҳам мосувосан, Эрлик¹ ҳукмронлик қиладиган ер ости мамлакатига маҳкум этилгансан!»

Дарди дунёси баттар қоронғилашган Маҳмуд ялавоч тап-тақир ерга тиз чўкди, гавдасини телбаваш тебратиб, бошига муштлаб ўйлади: «Ё раббано, алҳамдулиллох, мусулмонмен, мендек бандангга жаннатингни раво кўрмабсен, дўзахингни лойиқ кўрсанг бўларди!» Ноиб сукунатга қулоқ солди, лекин энди ҳеч қандай жавоб келмади: тақирда ўша алфозда титраниб тураверди. Кўнгли хуфтон эди. Кимсасиз даштда ҳасратлашадиган бирон тирик жон кўринмасди. Ахийри у чўллаб дарё сари юрди. Энгашганини биледи, сув қирқ газ чуқурликка тортиб кетди. Ноилож у изига қайтди, егулик излаб тепалик этагига борди. Сайхонликдаги боғда ўриқдан тортиб шафтолигача, олма-анордан тортиб беҳигача фарқ пишган. «Худога шукр!» — деб юборди қувонганидан. Аммо, бахтига қарши, қайси дарахтга

¹ Шомонийликка кўра, ёмонлик тангриси.

якинлашса, меваси тошга айланиб қолаверди. Ажабки, ўша дарахтдан узоклашгани заҳоти у чамандек гуллар, мева тугар, меваси дархол ранг оларди. Ногоҳ, у кенг майдонни эгаллаган гулзордан чиқиб қолди. Гулзорни сарин бўйлар тутган эди. Аммо, у бирдан бад ҳидлар тарата бошлади. Боши айланиб кетган ноиб ўзини чечаклар кўрпасига отди, чечаклар тезда тиканга айланди ва баданига санчилди. Ноиб нолиш қилди: «О, Худойим, фақирни қутқаз бу азоблардан!» Юксакларда тантанавор қаҳқаҳа янгради, нидо эшитилдики: «Билиб қўй, эй инсон, ер ости мамлакатида Худойинг амри кесмайди, бу мамлакатда ҳокими мутлақ Эрликдир!» Эрлик, Эрлик... алам билан у қўл силтади ва боши оққан томонга кетди. Иттифоқо, омонат қурилган паскам кулбага дуч келди.

Кулба олдида бир туп зардоли... Ҳосили шиғил... Чунон пишганки, зардек товланади. Бир пайт кулбадан одмигина чит қўйлак кийган, бошига дока рўмол ўраган ўрта яшар, хушсуврат аёл қувноқ холда қўшиқ хиргойи қилиб чиқди. Қўлидаги челакни зардолига тўлдирди, бир донасини оғзига солди. Аёлга ҳаваси келди, зипиллаб бориб у ҳам зардоли шохига осилди, шунда бирдан ер ёрилди, дарахтни қомига тортди. У ўйиқ лабидаги бўзтиканга осилиб зўрға жон сақлади. Аёл бирдан чинқирди (ажабо, уни қайдадир кўргандек эди), супурги билан ноибни савалади: «Шумқадам, ризқимизни қийдинг-ку!» Шовқинни эшитиб, этакда қўш ҳайдаётган, гавдали киши югургилаб келди. У, эғнида бўз қўйлак, бўз иштон, оёғида чорик, қўлида заранг гаврон, нима машмаша, деб дағдаға қилди. Қўшчининг укки кўзларидаги шиддат ноиб юрагига ўт қалагандек бўлди. Ажабо, бу ҳам танишдай... Ғайирона қараши ҳам, ажин босган дўнг пешонаси ҳам, сийрак соқоли, ясси бети, ясси бурни ҳам... кимнидир эслатди, кимнидир. Қўшчига қайтадан синчиклаб тикилди, кўрдик, энди унинг киёфасида сокин бир табассум, қорачиқларида қаҳр... Эсини таниб билган одамларидан бири, шу кишигина бир пайтда шундай турлана оларди. Олампадох Чингиз! Наҳотки бу кимса ўша? Унда анови аёл Бурта қурчин экан-да! Э дариг! Бу не кўргиликки, етти иқлимни титратган жаҳонгир, жамийки одамзодни оғзига қаратган қоон энди бунингдек хор: бир ҳабибга, бир гумаштага зор бўлиб ер хайдаса... Ҳусни малоҳати ва нуфузи эл ўртасида дoston бўлган Бурта қурчин эса жория аҳволида: қўй-эчки боқиб, хас-хашак ўриб, қозонкуяга ботиб, ғарибона кун кечирмақда!

Тақдир кўчаси кўп экан... Ҳоконлар ҳокони жамийки эришган нарсаларидан юз ўгириб боқийлик томон сафар

қилган кун ҳали-ҳали Маҳмуд ялавочнинг ёдида: осмон қовоғини уйган, қўшин таҳликада... Аждаҳо тасвири туширилган оқ тугга қора латта чатилган, маликалар, канизаклар сурманг либосларга ўралган. Қудратли мамлакат тагидан зил еган, лекин буни ҳали авом билмайди. Содиқ сарбозлар найзаларини тик тутганча наъра тортишарди. Қурбонликлар ҳисобига етмоқ маҳол эди. Шомоний кохинларгина эмас, жангу жадалда пишиб кетган аскарлар ҳам ҳоқон кўкнинг ўн етти табақасидаги энг олий жойни эгаллаши, сахийдил Улген¹ хурматига сазовор бўлишини аниқ-тиниқ тасаввур қилишарди. Ҳоқон улар назарида, дунёдаги энг улуғ одам эди. Улуғ одам ўлимида ҳам шараф топиши керак. Ҳоқон жасади солинган тобут қайси йўлдан ўтса, ўша йўл ёқасида шаҳар борми, кент, овул борми, бари қийратилди, гулдек санамлар чопилди, мўйлави сабзалаган йигитлар сўйилди. «Рухингиз коон ҳузурига учсин!» — дея фидойи тобуткашлар, қуллар, ошпазлар, иморатсозлар, зироатчилар, заргарлар, темирчиларни тириклай кўмишди. Ҳатто улар жўшиб кетиб бир-бирларини чавақлашди, ўз томирларига ўзлари ханжар тортишди. Шухрати ер юзаси салтанати шухратидан кам бўлмаган самовий салтанат лаззатларидан бебахра қолмаслик учун шундай қилишди. Босқинлар давомида жувонмарг қилинган бандалар сон-саноғи бўлмагани каби, Чингиз изидан жўнатилган фуқаронинг ҳам сон-саноғи йўқ эди.

Мана энди Маҳмуд ялавоч таажжубда: Чингиз билан Бурта қурчин нечун Эрлик ҳокимлик қиладиган ер ости мамлақати — жаҳаннам қаърига тушиб қолди? Ахир улар нафаси ўткир шомонлар томонидан Улген тасарруфидаги ўн етти табақали кўкка, жаннатлар диёрига юборилган эди-ку!

— Ҳоқоним, ҳоқоним!

— Эҳ, сенмисан, хоразмлик паҳлавон! — жаҳонгир қулба рўпарасидаги суфа сари юрди, Бурта қурчин унинг тагига бўйра тўшади. — Хўш, гапир, не муждалар келтирдинг?

— Қадрингиз билинмакда, қиблагоҳим, беқлар сизнинг номингизга иснод юқтирмакдалар, ҳокимлар тожу тахт талашиб бир-бирларининг суяқларини ғажимакдалар, бунингдек аҳволда сиз бино қилган давлат таназзулга юз тутгай, — Маҳмуд ялавоч ҳоқон рўпарасида бафуржа чўқди. — Чигатой билан Ўғатой орасига совуқчилик тушган, Чигатой жамийки улусларга ўзи эгалик қилмоқ қасдида.

— Тўхта, бас қил, мулла Маҳмуд! — кутилмаганда ҳоқон гавронини ерга қарсиллатиб урди. — Энди бунақа

¹ Шомонийликка кўра, яхшилик тангриси.

фиску фасоднинг менга сарик чакачалик аҳамияти қолмаган. Яхшиси, сен улус аҳволидан сўзла, қандай кун кечирмакда авом? Кут-барака борми?

— Сиз кетдингиз, хоқоним, кут-барака ҳам кетди, — деди афсус билан Махмуд ялавоч. — Тангри заминни гуллатиш, бебошвоқ одамлар эсини киритиб қўйиш учун сизни яратган экан, нодонлар бунинг кадрига боришмади.

— Эски дардимни қўзгаяпсан, — шундай деб жаҳонгир жим қолди, анчадан кейин Буртага қарата деди: — Хотин, ўригимиз қани?

Ўчоқ бошида куймаланаётган Бурта қурчин индамай қовоқ уйди, кейин суфа пастида қунишганча қўл қовуштирган чақирилмаган меҳмонга таънали қаради. Чингиз нима гаплигини билиб олиши учун унинг надоматга тўла шу боқиши кифоя қилди.

— Биродар, биласан, менинг жойим ўн етти табақали кўк тўрида эди, аммо гуноҳим кўплиги учун Эрлик мени Улгендан талаб қилди, Улген мени жаҳаннам ўлкасига туширишга мажбур бўлди, — энди Чингизнинг укки кўзлари аллатовур ўкинч билан лиммо-лим эди. — Биринчи куниёк Эрлик мени оёғимдан осдирди. Шунда Улген... илоҳим у тоабад омон бўлсин!

— Бўғилиб кетяпман, хоқоним! — ёқасини йиртди ноиб.

— Оламгирлик қиличини қўлга олганимдан сўнг не-не юртларни вайрон қилдим, одам қонини дарё қилиб оқиздим... Эҳ, нимасини айтасан... — Чингиз ўтирган жойида букчайиб олди, нигоҳи номаълум нуктада эди. — Такдирни қараки, Бухоро жангида чиркираб йиғлаётган бир гўдакни чопиб ташламоқчи бўлган сарбозни шаштидан қайтарган эдим. Ўша гўдак руҳи Улгенга арз қилибди, шу воқеани айтиб Улген Эрлик билан талашди. Охири Эрлик Бурта ёнимга келишига рози бўлди, бир туп зардоли, бир парча ер, бир жуфт хўкиз тақдим этди. Ҳа, айтганча, эчкимиз ҳам бор... Шунақа, тирикчилигимиз ўтаётир, нолимаймиз. Аммо, ошна, ер ости мамлақатида сенга кун йўқ!

— Оллоҳ каминани ҳам хор қилиб қўймас.

— Ҳали билмайсан Эрлик ғазоби қанақалигини!

— Эрлик билан тил топишармен, — деди кутилмаганда Махмуд ялавоч. — Сиздек улуғ зот шундай ночор кулбада яшашига мен чидолмасмен. Гумашталарингиз нечун шохона сарой қуриб беришмабдир?

— Гумашталарни озод қилдим. Бу кулба, билсанг, сен айтаётган саройдан авло... Ҳа, хотин, ёвғонинг пишдими, келтир, қорним пиёз пўсти бўлиб кетди, — Чингиз Бурта

курчинга қарата қичқирди, сўнг бемалол чорифини ечди. — Тавба, сенда шафқат ҳисси бор экан-а, менинг ахволимга ачиняпсан. Аммо, инсоф билан айт, ахволимга нима қипти? Ҳаммаси бинойидек! Кўкдаги салтанатда ҳам, ер остидаги салтанатда ҳам ҳамма баробар, шоҳу гадо йўқ... Тирик жон борки ўз гамини ейди, ҳеч ким ҳеч кимга соҳиб эмас. Фақир уруша-уруша, қон тўка-тўка жаҳонгир бўлдим десам, йўқ, адашибман, эришганимни мана ўзинг кўриб турибсан.

— Ҳоқоним, камина бунингдек бедодликка тоқат қилмасмен.

— Чидайсан, Эрликни қўлига тушсанг чидашга мажбурсан.

— Амр қилай, гумашталарингиз қайтишсин, — деди дағдаға билан Маҳмуд ялавоч. — Алар сизга улуғвор қошона қуриб беришсин, ул қошонада пар тўшакларда хордик олиб, парилар билан суҳбат қуриб, шоҳона таомлар тановул қилгайсиз.

Чорифини аста бир чеккага олиб қўяркан, Чингиз захархандали кулди, сабрсизлик билан ўчоқ тарафга қараб қўйди, чиндан ҳам иштаҳаси карнай бўлиб кетган эди.

— Ҳовликма, хоразмлик паҳлавон, бу ерда жаҳонгир бўла туриб менинг сўзим ўтмайди, сеники қаёқдан ўтсин, бор-йўғи бир ноиб бўлсанг. Э, ҳали билмайсан-да Эрлик қаҳрини, унинг фаришталари ҳар кўзингга мингтадан тикан санчишсами?

Энди Маҳмуд яловоч шаштидан тушди, йўлда кўрган-кечирганларини эсларкан, тагин ҳам баттар шалвиради, чор-ночор ўйлади: «Во ажабо, умр бўйи ёлғиз Оллоҳга сизинсам-у, тақдирим Улген ёки Эрлик деган зотлар қўлида қолса?!»

— Ҳоқоним, абадий содиқ қулингиз бўлишга қасам ичамен, фақирни паноҳингизга олинг, — илтижо қилди Маҳмуд яловоч. — Ўтинамен... Ҳар не юмушингизни қилайин: ерингизни ўзим ҳайдаймен, ҳўкизингизни, эчкингизни боқамен, овқат пиширамен, маликам сиз билан машғул бўлмоқлари керак.

— Энди мен бировнинг хизматига муҳтож эмасман.

— Йўқ деманг, хоқоним... Тангри ёрлақасин сизни!

— Сен Тангридан гуноҳингни сўраб олгин.

— Не экан менинг гуноҳим, сизга ўхшаб одам қонини дарё қилиб оқизмаган бўлсам... Беозор савдогар, холис элчиден.

— О, сен-а! Беозор савдогар, холис элчи! Аммо макрингдан ҳам сўйлагил! Сен ҳамиша макр панасида кун кўрдинг,

мен буни билардим, лекин индамасдим, негаки менга худди шу нарса зарур эди. Шунини унутмаки, сендаги макр билан мендаги кахр бирлашмаса... бирон натижа чиқариш мушкул эди. Сен мен томонга ўтишинг билан Хоразм ожиз чумолига айланди. Агар сен бўлмасанг мен Хоразм олдида ким эдим. Чувалчанг-да. У мени осонгина эзгилаб ташларди. Балки сен хали ҳам билмассан: кимнинг олдидаги бурчингни ўтадинг? Сен жаҳолат қонунига кўра иш тутган эдинг, шундай экан, айт-чи, мен тўккан қоннинг тенг ярми сенинг чекингга тушмайдами? Сўйла, қай биримизнинг гуноҳимиз оғир? Меники бир бўлса, сеники икки эмасми?

Ерга қапишиб қолган Маҳмуд ялавоч кўксидан хўрсиник аралаш аламангиз нидо узилди. Томоғи қақраган... Бутун вужудидан қора тер қуйиларди. Тўғри, у буткул беайбман демасди, беайб Парвардигор, лекин ҳеч қачон Чингиз пиширган ошга шериклигини ўйламаганди. Ҳа, ҳа, ўйламаганди. Йўқ, у тухмат қилмакда, тухмат!

Бурта қурчин дастурхон ёзди, овқат сузиб келди. Хошуланиб ўлтирган Чингиз Маҳмуд ялавочни ёнига қорлади. Маҳмуд ялавоч оч эмасми, унга индамай бўйсунди. Эндигина қошиқни кўлига олганди, ногоҳ суфа устида чағалайга ўхшаш қуш чарх урди, қуш Маҳмуд ялавоч олдидаги сопол товоқни чангали билан ағдариб кетди.

— Кулбамиз устида бало айланишаётир, — тўнғиллади Бурта қурчин.

Маҳмуд ялавоч тепалик томон парвоз қилган қушга дарғазаб тикилди. Чингиз эса мийиғида кулди. «Шукр қил, кўзларингни чўкиламади», деди, кейин товоқни бирпасда бўшатди. Очликдан силласи қуриган Маҳмуд ялавоч суфа бурчида гужанак бўлиб ётди, Чингиз чоригини кийиб, гавронини елкасига ташлаб, омочи сари йўл олди.

— Ўлгим келяпти, — деди ноиб жаҳонгир даладан кайтгач.

— Бир марта ўлгансан, шу кифоя, — деди совуққонлик билан Чингиз. — Ер ости мамлакатида туғилиш ҳам, ўлиш ҳам йўқ, бунда фақат жазо бор, азоб бор. Юр, хоҳласанг эрта бошингга нималар тушиши мумкинлигини кўрсатаман. Э, аттанг, ундан кўра ўзингнинг дўзахингга тушаверсанг бўлмасмиди, ошна!

Не дахшатли макон экан бу макон? Юраги сирқираб кетган Маҳмуд ялавоч анчагача жойидан жиллолмади: тақдирига лаънат ўқиди. Шу асно Бурта қурчин этак тарафдан соқоли узун, соқолидан ҳам шохи узун сариқ, сержун эчкини етаклаб келаверди. Бир пайт қуриб кетгур эчки бир силтаниб бўшалди, тирақайлаб қочди, кейин эса маъраган-

ча Маҳмуд ялавочга ташланди. Шўрлик ноиб ана-мана ўзини ўнглагунча қорнига калла қўйди, у кулади. Анча олислаб кетган Чингиз ўзини тўхтатолмай хохолаб кулар эди.

— Хоқоним! — дея тўнғиллади ноиб.

Аммо Чингиз эшитмади, олисда элас-элас кўринаётган чўкки сари илдамлаб боради. Ноилож Маҳмуд ялавоч ҳам унинг ортидан судралди, у бошига тушган таҳкирларга чи-долмай бетиним хўрсинарди. Хамма нарса — тошлар, гиёҳлар, дарахтлар унга қовок уяр эди. Бир пайт у чангалзорга ўралашиб қолди, кўрдик, Чингизнинг пойида чечаклар очилган...

Само билан бўйлашган чўкки этагида нимадир гувларди, аллатовур ваҳимали овозлар акс садо берарди. Ўксиниш, ингранишлар... Бетиним оҳ-воҳлар... Бунда ҳар зарра, ҳар унсур кечмишига яраша укубатга дучор этилгани англашилади. Қўрқув нима? Азоб туғар экан-да уни? Демак, бунда одам эмас, кўрқув туғилади, кўрқув ўлади. Маҳмуд ялавоч зўраки илжайди, туман ичидан кўзига сон-саноксиз ёғоч ва темир дорлар чалинди. Дорларга кимлардир оёқларидан осилган, тагда олов лангиллаб ёнарди. «Қара, Маҳмуд, бу олов куйдирмайди», деб қўли билан ишора қилди Чингиз. Маҳмуд ялавочнинг кути ўчди, эвоҳки, чиндан ҳам маҳкум кимсалар тарашадек қотган, соқоллари, қош-киприклари қиров боғлаган, оғизларидан оққан сўлакайларига-ча яхлаган. Музлатгувчи оташ! Ё раббано, бу салтанатнинг дўзахдан фарқи шул экан-да!

— Маҳмуд, яхшилаб, қара, анови икковини таниётирсанми? — хиёл ўксиниш билан сўради Чингиз.

Ажаб синоат... Маҳмуд ялавоч томирларидаги қон ҳаракатдан тўхтаётган бошлаганини туйди. Юраги ҳам... шуури ҳам... Э, дариг! Зўр-базўр диққатини бир нуктага жамлади ва бехос ўгирилиб рўпарасида аста тебраниб турган, бошлари музлатувчи олов ичида қолган кимсаларга тикилди. Ногоҳ юраги сувга тушган олмадек қалқиб кетди. Нечун танимасин уларни, нечун? Ахир бири Алиакбар хожа ал-Бухорий, иккинчиси Юсуф Кенка ал-Ўтрорий-ку! Эсида, 1218 йили улар билан Хоразмга Чингиз тарафидан элчи бўлиб келгани... Йўғ-а, у элчибоши эди, элчибоши! Бу лавозим унинг обрў-эътибори ва нуфузини осмону фалакка кўтарди, айни пайтда бу лавозим... уни чоҳдан олиб чоҳга тикмадимми?! Бари шундан бошланди: қаро қуни ҳам, ёруғ қуни ҳам... Ўшанда Худо бир асради. Чингизни жинидан баттар ёмон кўриб қолган Хоразмшоҳ уларнинг терисига тириклай сомон тикишига бир баҳя қолди. Агар ўшанда Маҳмуд ялавоч тадбиркорлик қилмаганда ҳаммаси тамом

эди. «Султоним, буюринг, не хизматингиз бўлса қилай, камина Хоразм фарзандимен», деб ялтоқлангач, Хоразмшоҳ ховридан тушди, уни ва шерикларини шоҳона мукофотлар билан сийлади. «Чингиз ким, қанча кўшини бор!» — кўзларини қисиб Маҳмуд ялавочдан сўради Хоразмшоҳ. У ростини сўзласа, эхтимол Хоразмшоҳ хушёр тортармиди? Йўқ, у ўзиникига қолганда ҳақдан тонди, деди: «Султоним, ер юзида куч-қудратда сизга тенг келадиган ҳукмдор йўқ, Чингиз дегани бир бақа, бир ҳовучгина лашкари бор, уни бир хамла билан тору мор этгайсиз!» У билмасди мана шу ёлғони Хоразмга кафан бўлганини!..

— Танидим, хоконим, танидим, — деди у ниҳоят зўр-базўр.

— Алар қорачўғида не кўраётирсан?

— Ҳеч нарса...

— Яхшилаб қара, гумроҳ.

— Қорачуғлари музламиш.

— Уларга лойиқ мукофот шудир. Ҳали бунга сен ҳам етишгайсан, — шу лаҳза нимадир гумбурлади, Чингиз беихтиёр тисарилди. — Ана, алар ёнида бир дор бўш, шу сеники... Энди тадорикингни кўр, ҳозир Эрлик мулозимлари келурлар, оёғингдан осурлар. Жисминг оловга текканда бўзлама, бардош қил, зора энгил тортсанг. Гуноҳингдан тонишни эса хаёлингга келтирма, барини эътироф эт, эътирофинг синдириши мумкин олов кучини.

— Қутулмоқ иложи борми бул офатдан, хоконим! — деди жавдираб Маҳмуд ялавоч, аста Чингизнинг пинжигга тикиларкан.

— Билмадим, билмадим... Ал-Бухорий билан ал-Ўтрорий тоабад маҳкум бўлмиш, сен ҳам ўшалар қаторидасан. Қандоғ қутулардинг? Менга қолса, балки бошқачароқ бўларди. Ҳар ҳолда менга хизматинг ўтган... Қўй, эзмаланмайлик, оёқ товушлари эшитилмиш, мулозимлар келурлар.

Маҳмуд ялавоч Чингиз этагига ёпишди: «Халос қилинг!» Аммо Чингиз барини тортиб олди: «Имконим бўлса, бу мамлакатдан мен ўзимни халос қилардим!» Шундай дея у ортига бурилди. Ола-була либосларга ўранган никобли мулозимлар ҳозир бўлишди. «Менга тегманг!» — чинқирди Маҳмуд ялавоч ва ерга узала тушиб ётиб олди. Ҳўнг-ҳўнг йиғлади. Аламда ўртанаркан, Чингизнинг «гуноҳингни эътироф эт» деган сўзларини эслади. Ўзга не иложи қолди. Балки Чингиз алдаётгандир, ўзи эса чалғиётгандир, музлатгувчи олов жисми-жонига азоб эмас, роҳат бағишлар... Мулозимлар нечун жим, нечун уни дор тагига судрамаётирлар? Алар кўнглини овласами... Қаловини топиб Хоразм-

шоҳ доридан қутилган эди, йўлини қилса, иншооллоҳ, ер ости мамлакатининг доридан ҳам омон қолгай!

Мулозимлар хануз сукутда. Ха, ха, ўйлагани тўғри, булар ҳам ўзига қарам югурдакларга ўхшаб тамагир чоғи, не сийлов берса, не каломлар айтса. Ишлатмаган не макри қолган? Дилида умид уйғонган паллада чўкки учи бир чайқалди, атроф ёришиб кетди. Мулозимлар уни халкадек ўрашди, хазин овозда марсия куйлашганча рақс тушишди. Эпчил танлар эшилади, буралади, илондек бир-бирига чир-машади. Махмуд ялавоч бундай рақсни шомон кохинлари қурбонлик чоғи ёки бирон нуфузли марҳум зот ортидан гулом ёки чухра жўнатиш муносабати билан ўтказадиган маросимларда кўп кўрган эди. Нечундир у сархушланди, ногоҳ қадди аста-аста юқорига кўтарилаётганини сизди. Ажабо, у пардек енгил эди, ҳавода қушдек муаллақ сузарди. Бу синоатдан ҳайрон қолди. Қуйида эса фаришталар ҳамон рақсга тушишар, бир маромда куйлашарди, нигоҳларида эса яшилсимон ёлқин... Дафъатан ноиб оёқларига сиртмоқ тушди. Энди у зилдек оғир эди. Аввал қорачиқларини забт этди олов совуғи...

* * *

Неча кун бўлди, билмайди, узлатга чекингандек Махмуд ялавоч... Қорачиқлари чиндан музлаб қолгандек... О, қора калхат! Оппоқ тумшуғи, жияқлари қизғимтир ўткир кўзлари! Гўё ўша баҳайбат парранда уни кадам-бақадам таъқиб қиларди. Кўпинча у тонгда учиб келади, ноиб унсиз додлайди ўзини қуш елкасида кўрганда...

Қора калхатни чалғитмоқчи бўлган каби яна Аркни тарк этиб, Сир бўйидаги шинам кўшқда ўрнашиб олди. Озгина бўлса ҳам бу ерда у ўзини эркин сезарди, бу ерда нимадир унга таскин берарди. Ким билади, балки танҳоликдаги майхўрликдир! Бугун айниқса Хўжанднинг қирмизи мусалласига мойил эди. Мўйлави сабзалай бошлаган косагул қўлидаги тилла жомни эҳтиётлаб оларкан, беихтиёр тамшаниб қўйди.

Сўнгра жомни бир симиришда бўшатди, шу паллада остонада амир Зувалак пайдо бўлди. У косагулга жавоб берди.

— Хўш, амир, сўйла, не гап? — деди нохушлик билан.

Амир Зувалак асли гурганжлик, отаси амир Матназар Махмуд ялавочнинг падари билан қиёматли дўст тутинган эди, катта босқин пайтида у Чингизга қилич ўқталади, лекин омади юришмай, асир тушади. Чингиз амирни қатл эттиради. Ўшанда Махмуд ялавоч унинг ўғли амир Зувалак

жонини тилаб олган, у шундан бери халоскорининг беминат хизматида.

— Таксир, амрингизга кўра Шафиқия мадрасасида тинтув ўтказдик, — амир Зувалакнинг қораширғайдан келган ясси бетиде ташвиш зухурланди. — Муллабаччалар норозилик эълон қилмишлар.

— Баттар бўлишсин, — гудранди ноиб, бепарволик билан. — Шафиқия мадраса эмас, ғаламисхона, фақир ул диёнатини йўқотган гўшадин Масъудбекни чиқариб олмоқ пайдамен.

— Худо ҳақи, тўғри қилгайсиз... Қиблагохим, ушбу далил ҳам шуни тақозо этур, — Амир Зувалак қўйнидан найча қилиб ўралган мактуб олиб узатди. — Тинтув пайтида Қамбарали исмли муллабачча хужрасидан топилди.

— Кимга аталган?

— Айтгани тилим бормас. Ўғлингизга.

— Ўғлимга? — Таажжуб ичра шивирлади Махмуд ялавоч ва мактубни очди.

«Хўжанддек шаҳри муаззамда хушбахтлик ва зукколикда ягона Масъудбек жанобларини ушбу арзи хол билан безовталашга журъат этибменки, узрхоҳликда беназир эканлигингизга ишонганим туфайлидир.

Камина киндик қоним томғон Хўжанд туфроғини сабил қилганим ва ушбу кунда Бухорода комиллик даргоҳи саналган Конибахт мадрасасида шогирдлик илкини тутганим ўзларининг таъби фахмларига аёндыр.

Мадраса мударрислари пешвоси ҳазрат Шамсиддин Маҳбубий орифлик сари интилган зот бўлиб, ҳаргиз иймонларини пок сақламишлар, камсуханлик ва саховатпешаликни мўътабар тутмишлар. Айтадиларки, ул зотга падари бузрукворларидан қоладиган мерос ончаким, ҳатто подшоҳлар ҳам шунча давлат соҳиби бўлмас. Шунга қарамай, касблари фақироналик, кўп вақтларини Ғори дарвешонда хилватда кечирадилар. Саноксиз мурид излари туфроғини кўзларига сурмиш... Аҳли устод, аҳли толибгина эмас, таъбир жоиз бўлса, бутун Бухоро ул зоти муқаррам қошида таъзимда эрур.

Оллоҳ мурувватига кўра, ҳазрат паноҳида таҳсил олиб камолга етган Махмуд Торобий исмли зот ила ошно тутинибмен. Кўп хушахлоқ, кучидан кўра чандон ақлига суянган, мўмин дардини ўз дардига йўйган банда эрур. То хануз бир киши кўрмабдики, ул яқбора адолат зиддига номаъқулчилик қилганини. Баъзи кунлар ул кимса чархи гардун кажлиги ила келишолмаган толибларни йиғиб ваъз ўқийдир, айтадириким, бани одам онасидин хур туғилган, дунёнинг серғалва

айвонидин рихлатга хурликда кетмоғи лозим. Бир гал демишки, ахли толиб, бошингиз узра яраклаб турган болтаи каттолни кўрадирсизми, йўқми? Алалхусус, холис ниятда айтилган ушбу сухани аркони давлат орасинда ақлга сифмас қаро бўёқлар билан бўяб-бежалган ҳолда тарқалмиш. Шаҳобиддин Манғитий каби аъёнлар фатвоси ила Бурхониддин ўйламай-нетмай Маҳмуд Торобийни ҳибсга олиш ҳақида амр айлабдир. Ҳоким хохиши Шамсиддин Маҳбубий тарафидан зарбага учраган, шунда ҳам фармон ўз кучида қолган. Тортишув оқибатида ҳоким билан ҳазрат ўртасидан оламушук ўтадир. Сарбозлар эрса қурук қайтадирлар, сабабки, Маҳмуд Торобий инилари ва Нусрат Ҳожиб, Муҳаммад Хорун, алп Хомуш каби қиёматли дўстлари билан аларни қилич яланғочлаб қаршилаганлар.

Жоним ардоқлиси Масъудбек, бу кунда анча фаромушмен, негаки, ҳоким билан ҳазрат можароси газакламиш, оқибатда, Шамсиддин Маҳбубий жаноби олийлари шаҳри муаззамдин, сарой аҳлидин совуб, ҳажни ихтиёр этмишлар. Эрта-индин Маҳмуд Торобий ила узок сафарга жўнасалар керак. Фаромушлигим боисини англагандирсиз. Энди, билмадим, камина холи не кечадир. Суянчиғимдин айрилмакдамен. Бу шаҳарда бошқа қаровчим ва таъминотчим бўлмаса. Муллабаччалар чор тарафга тарқаб кетмақдалар. Ҳазрат эсон-омон қайтгандан сўнг камина сизни Бухоройи шарифга таклиф этамен. Агар сиздек нуктадон зот ул ашроф паноҳида таълиму тарбият кўрса, нур устига чандон нур эрур. Сихатингиз ва бахтингиз абадийлик бўлгай. Иншооллоҳ.

*Фақирингиз Вафо Хўжандий.
Битдим: 634 ҳижрия, савр...»*

Хусниҳат билан настаъликда битилган мактубни елкаси тиришган кўйи ўқиб чиқаркан, Маҳмуд ялавоч амир Зувалакка не деярини билмай гаранг эди. Бағрини қаҳрга ўхшаш нарса тилимлади. «Фитна хиди анқийдир!» — деган хаёлга бориб ранг-кути ўчди. Нима қилса бу Масъудбекни, ҳеч қолмади-да гўрлиги! Ҳанузгача ўша кофир билан ора очди қилмабди. Вафо... Вафо ибн Элназар Масъудбекка эргашиб саройга бир марта келган, шундай бўлса-да, турқи-тароватини яхши эслайди. Бўйи теракдек узун, елкалари кенг, туташ қошлари тагидан тик боқувчи кўзлари истеҳзо билан лиммо-лим, юпқа лаблари устидаги мўйловчаси омонат кўндириб қўйилгандек туюларди.

Вафо ибн Элназар Шафиқия мадрасаси муаллимларини нечундир жинидан баттар ёмон кўрарди. Айниқса, бош

мударрис Ашрофхўжа Хўжандийга назари тушганда энсаси котарди. Кунлардан бир кун Ашрофхўжа қайсидир камбағал толибдан пора ундирганини эшитади, эрталаб ховлида таҳорат олаётиб, унинг афтига қарата обдастани отади. Қаншари ёрилиб шармандаи шармисор бўлган аллома даввои дoston қилгандан кейин қозикалон Қавомиддин Олчиний ҳукмига кўра шаккок шогирд зиндонга солинди, орадан кўп ўтмай Хўжанд тупроғидан бадарға қилинди.

— Амир, Қамбарали қайда? — деди ноиб хаёлдан чалғиб.

— Ул нобакорни бир тўда шериклари билан зиндон қилдим.

— Тунда бекитикча... Хуйт! — алланечук ваҳима акс этди ноиб киёфасида. — Иложи бўлса, хат сохибини ҳам... Бухородаги ишончли кишилар оркали...

Амир Зувалак бир ишшайиб шарпадек ғойиб бўлгач, Маҳмуд ялавоч жомадонда ётавериб сарғайган мактубга ҳадик ила тикилди, пар ёстикқа беҳол ёнбошларкан, хаёли қочдй. Бундан фитна хиди келмасми? Ажабо, ўғли нима учун орага суқилиб юрибди? Ул бетамиз келиб-келиб Вафо Хўжандий билан оғиз-бурун ўпишса... иснод-ку!

Т ў р т и н ч и б о б

АЖАЛ РАҚСИ

Бухоройи шариф ҳашаматли Робия саройи билан фахр этишини Суйгуна Зебо тўнғич акаси Маҳмуддан эшитган, қасри олий таърифи ақлу ҳушини ўғирлаган, токи тирик экан, уни бир кўришга иштиёкманд эди. Тақдир Арш меҳри тушган маҳобатли кошонага кизгинани рўпара қилди, фақат бундай дийдорлашувни у сира кутмаганди.

Меҳрибон акаси Маҳмуд баҳодир Торобқалъа майдони четида ноҳосдан юзага келган таранг вазиятда (суллоҳ Бўри бир тўда хос навкарлар билан қутилмаганда ёпирилиб келувди) ночорлик туфайли ўзини Мухиддин Камол илкига топширганда нақадар алам ютди...

Қаҳру ғазабга тўлган мўғуллар таъқибидан бир амаллаб қутулишгач, сал енгил нафас олишди, кечаси атрофини саксовуллар ўраган жимжит овлоқда тунашди. Аммо Суйгуна мижжа қокмади, аччиқ кўз ёшлари дарё бўлиб ёноқларини ювди. «Она, онажон, оғир кунингизга ярамаган ношуд болангизни кечиринг!» Тилидан шу сўзлар бир лаҳ-

за ҳам тушмади. Сўнгсиз ўртаниш ила у азонда отга минди, жиловни тўппа-тўғри Торобга бурди. Не киларини билмай, Муҳиддин Камол унга эргашиди. Йўғ-а, аввал Суйгунани аҳдидан қайтаришга уринди, аммо ёлборишлари зое кетди. Хайтовур қизгина ич-этини еб безовта бўлганича бор экан, онаизори Озода Зайнаб хануз ўша жойда, тақирда хол-бехол инграниб ётарди.

— Меҳрибоним! — от устидан ўзини ташлади ҳиқиллаб Суйгуна.

Ранг-рўйи захил тортиб, кўзлари киртайган Озода Зайнаб кўзғалмоқчи бўлди, эпполмади, оғир уф тортди. Юраги эзилган Муҳиддин Камол аста келиб, ингранаётган онаизор устига энгашиди. Худди шу пайт ён томондаги чалдевор ичидан бир шарпа суғурилиб чиққанини кўрди. Шарпа тозидек сакраб қайсидир девор панасига ўтди, сўнг тапир-тупур қилганча қалъа томон югурди. Йигит сергакланди, кўнглига шубҳа оралади, бу ердан тезроқ жўнаб қолишга ошиқди. Суйгуна онаси бошини тиззасига олиб ўлтирарди, кўзлари тўла мунг, ҳасрат. «Қимирланг, азизим», дея шивирлади Муҳиддин ва кампирни бағрига босиб кўтармоқчи бўлди, лекин шу он атрофни масиққан отларнинг туёк товушлари тутиб кетди. Бирдан Муҳиддин Камол ўзини эгарга олди ва қиличини суғурди. Навкарлардан бир бўлаги уни таъқиб қилишга киришди, у олиша-олиша дарё томон чекинди.

Суйгуна Зебо карахт, доғи аламга кўмилганча, онасини силаб-сийпалаб ўтираберди. Юз навкар билан бостириб келган Томиш хотиржам алфозда отдан тушаркан, муғомбирона кулди. Жаҳд билан қиз бошидаги қийиқчани юлиб олувди, майда ўрилган тимқора сочлари елкасига ёйилиб тушди.

— Бўри тузоғига илиндинг, бечора оху, — деди Томиш. — Сардор сени Бухорода тўрт кўз билан кутмакда!

Қаҳри қаттиқ мингбоши номини эшитибоқ навкарлар чортоқдан кечинган бедовлардек тисарилишди. Барибир улар қизнинг лолагун юзидан нигоҳ узолмай туришарди. Ўнғайсиз жимликни барваста коматли, йўғон билакларини жун босган, ўрта ёшлардаги сарбознинг хирқироқ товуши бузди. Кишига нигоҳини тикандек санчиб қарайдиган бу кимса Томишнинг бирга ўсган дўсти Сабук олғир эди.

— Чакки қилаётирсан, ошна! — деди секин Томиш.

— Бас! Бу дунёда Сабукнинг йўлини тўсадиган одам ҳали онадан туғилмаган! Қани, бўл, Тороб аҳлини тўпла! — У қаҳ-қаҳ отиб, кўкрагига муштлаб қўйди. — Кўриб қўйишин, Сабук ҳали эти ўлмаган оху билан қандоғ жанг қилишини!

Жахонгир Чингиздан мерос қолган Буюк Яса йўриқларига кўра, харбу зарбда тап тортмай жон олиб, жон берган мўғул аскарлари хоҳиши ҳамма нарсадан устун, илло айни вазиятда унга чексиз имтиёз берилар, ғолиблик нашидасини суришга у тамоман ҳақли эди.

Худди шу лаҳза ноғора оғир-оғир гумбурлади, кўчаларни жарчилар чинкириғи тутди. Ана-мана дегунча Тороб аҳли кенг майдонни тўлдирди. Ажаб иштиёқ билан нарибери одимлаётган Сабук олғир ярим белигача ечинди ва ногоҳ Суйгунага ташланди. Кизгина устидан бир ҳамладаёқ кийимларини сидириб олдию у ёлғиз шалварда қолди. Шўрлик кизгина дод солишни ҳам, бировдан мадад тилашни ҳам билмасди. Шу лаҳза қаники ер ёрилса... У ўзини ночор-нотавон ҳис этди. Қайда қолди қарчиғайи Муҳиддин Камол, нечун кўмакка учиб келмаётир? Ёки унинг ҳам қанотлари қайрилдими?

Лаънати Сабук ожизаларни эрмак қилишнинг ҳадисини олган: нола чекаётган кизгинага арслондек ташланиб, жўрттага қувади, осонгина тутиб олиб қучоғига босади, сочларини силаб ўзича эркалайди, қулоғига неларнидир шивирлайди. Тийиксиз хирс ахийри Субукни шер қилиб юборди, у хар кўйга тушиб, Суйгунани эрмакларга ўтди. Энди уни эмаклар таъқиб қила бошлади. Шунда Суйгуна жон ҳолатда совут ёнида турган қилични шартта суғурдию биқинига тикиб олди. «Оҳ, манжалаки, единг-ку!» — дея ингранди сарбоз ва оғзидан қони келиб тақирда чўзилиб қолди.

Майдон шунақа гувладики! Орият кўзиган навкарлар шаддод қизни бурда-бурда қилиб ташлаш учун тўфондек кўзғалишди. Агар Томиш билан Жомғуржин аралашмаса, чиндан ҳам уни соғ қўйишмасди...

Томиш уни Бухородаги ўша энг машҳур кошинкорий иморатга рўпара қилган чоғдаёқ Суйгуна Зебонинг юраги алланечук жизиллади. Ховлисига ёғоч дарвоза орқали қирладиган баланд пештоқли, икки қанотида мовий гумбазларию муқарнасли миноралари қад ростлаган бу қаср Робия саройи эканини у биларди.

Йигирма дақиқалардан кейин Суйгунани зимзиё хужрага камашди. Хужра шу қадар тор эдики, сал қимирласа ёки ўғирилса елкалари совуқ деворга тегар, ҳашаматли обида заминиде бунингдек дардибедаво хилватхоналар борлиги ақлга сифмас эди.

«Омад чапга кетмиш!..» Кизгина аста-секин ўкинчга тушиб боради, аммо билмайдик, тақдир орқаваротдан бошқа оғир кулфатлар ҳозирлаб қўймиш: янғаси Субуха, жияни Жалолиддин ёлғон дунёдан рост дунёга сафар айлаган, тўн-

— Тилингиз бурро, фахмингиз аъло экан, оппок қиз, — хурилиқо нозик бармоқларини кўксига босиб, синиқ кулди. — Бул гўшани Робия саройи дерлар. Бунда кимлар мажлис қурмаган? Борар жойларини билганлар ҳам, билмаганлар ҳам... Ҳай, жонгинам-а, мени яхшилаб таниб кўйинг, мен онабоши Садафбиби бўламен, бахтиқаро онабоши... Мана бу Нигина, бу Мубарро... Аммо сиз кўзга жуда яқин экансиз, хунуккина бўлиб туғилсангиз не қилар эди?!

Эрта-индин йигирма билан юзлашадиган Суйгуна Зебо Тангри ато этган хусну малоҳати билан ҳар қанча ҳаволанса арзийди. Неча ҳафта-ойдан бери ўзига оро беролмайди, шунга қарамай, лобарликда тенгсиз эди. Ҳатто хорғинлик ҳам ранг-рўйига ярашиб тушган, дурқун кўкси, лўппи ёноқлари, бўлиқ билаклари бир-бирига монанд, бир тутам қўнғироқ сочи манглайида, бир саф майда ўримлар эса ёноқларига талпинган гажаклари ила қовушиб недир муддаода, эҳтимол, ошиқоналик даъвосида, нозик бўйни оша елкаларини мастона-мастона қучган...

Тахминан ярим соатлардан сўнг пушти матодан тикилган кўйлак кийган қирқ ёшлардаги хушрўй аёл Суйгуна Зебони кичикроқ бўлмага олиб ўтиб ювинтирди. Сўнг ҳафсала билан уни ясантирди: ёқасига садаф қадалган оппок кўйлак кийгизди, сочини икки толим қилиб ўрди, қошқўзига ҳафсала билан ўсма-сурма тортди. Ниҳоят, сандиқчадан ипга тизилган дур, билақузук, сирға оларкан, ҳавас билан кулди. Тақинчоқлар Суйгунага чунон ярашганини кўриб кўзлари чарақлади.

— Вой, дод-ей, сен қайси онадан туғилгансен ёки осмондан тушган фариштамисен? — у Суйгунага суқ билан тикилар, ёноқларини силаб-силаб кўярди. — Сен шаҳзодаларга муносиб малак эркансен, билмадим, не муддаога эришурлар сени руҳлар ёнига жўнатиб?

Суйгуна Зебо аёлга қизиксиниб тикилди. Бурчакдаги ойнада ўз аксини кўраркан, нечукким бармоқ тишлади. Ойнадан ғамзали қараш қилаётган сулув нигоҳидаги ўт еру кўкни ёндирмоққа қодирдек эди. Туйқус аёлнинг халиги гапи хотирига келиб ғашланди. «Рухлар ёнига? Тавба?» Қизгина бўшашган кўйи пичирлади, аёл изидан ҳашаматли бўлмага қайтди. Халигилар хануз ўша алфозда, бир-бирларига елка тираганча, хомуш ўлтиришганини кўриб алағдалиги ортди. Анча кейин сизди ўшалардан бирига айланиб қолганини...

Неча кун ўтди, билмайди, у ўз хаёли билан машғул, у ўз фикр-ўйи билан овуна бошлади. Қани, Тангридан муруват бўлиб, онаизоридан, акаларидан бирон мужда келса...

Мухиддин Камол холи не кечди? Онаизорини йўқлаб Мухиддин Камол билан Торобга борганида нечун янгаси билан жиянини учратмади? Шу хил жумбоқлар миясида тўхтовсиз гивирларди. Неча дафъа у қизларни суҳбатга тортишга уриниб кўрди, бариси бекор кетди; улар на бир нарса тотинишади, на борди-келдидан гаплашишади.

Робия саройининг ҳашаматли бўлмаси Суйгуна кўз олдида назокатини кун сайин йўқотиб борарди. Энди у хаёлий рангларга бурканган мунаққаш гўшада эмас, туриш-турмуши зулматдан иборат бўлган зиндонда, юмшоқ пар тўшаклар устида эмас, тақир харсанг теграсида ўтиргандек қийналади. Хузурларига ҳар куни ўн марталаб кириб чиқадиган, истаса қарғиш-алқиш, истаса хушқаломлик билан муомала қиладиган хушрўй жувонга умидвор тикилади. «Опа, жоним опа, не қилурлар бизни?» — дея сўроқлайди изиллаб. Аёл оғиз очмайди, хонтахта устидаги егуликларни алмаштиради, унинг ўрнига ўзини онабоши деб таништирган хурилиқо жавоб беради: «Пишириб ерлар бизни!» Шундай деркан, унинг нигоҳида теран бир мунг акс этади, Суйгунанинг юраги шигиллайди, негаки, бу мунг эртанги кунидан огоҳ этгандай бўлади.

Маза-матрасиз иззат-икром Суйгуна Зебони толиқтирди, ҳар кун эрталаб хушрўй хотин кумуш баркашда қатлама-сомса ёки иссиқ жиззали патир, қаймоқ кўтариб кирганда бирдан бўғилади, унга ўлим тилайди. Ажабки, аёл бугун бошқача эди, эрталаб у хиёл ховлиқиб, ҳаяжон билан кириб келди. Унинг хуш-хандон чехрасига тикилиб Суйгуна, хозирок ташқарига қанот қоқиб учиб чиқадигандек, хиёл енгил тортди. Жория йўрғалаб бориб онабошига юзланди.

— Садафбиби, жоним, изимдин юргил, булар ҳам кўзгалсинлар! — деди у сурмали кўзларини сузиб.

— Йўлни қай ерга солурмиз, опажон? — сўради Садафбиби талмовсираб. — Бизни кўп боқдингиз, туришганингиздек сийладингиз, қарз бўйнимизда қолган экан, барига рози бўлгайсиз.

— Ундай деманг, биби!

— Ота-онамиздин розилик тилолмадик.

— Оҳ, ҳур синглим, нечун бундай қайғуга изн бермишсен, бахтинг очилиб турган бўлса... Ношукрлик қилма, кўзёшларингни арт, изимдин тушгин, булар ҳам тезрок кўзгалсинлар.

— Опа, опажон, сўзлангиз, бизни не тақдир кутмакда? — олов сочди кўзларидан Суйгуна Зебо. — Балки бизни жардан ташлаб юбормакчилар? Балки дорга торт-

макчилар, балки аждаҳо комига луқма қилиб тикмакчилар? Нечун индамайсиз, нечун?

— Хур синглим, хуну бийрон бўлма, бахтинг очилмиш... Агар мен ҳам ёш ва парисиймо бўлсайдим, сизлар билан муборак сафарга отланардим, — у хусну жамолини камситишга уринаётгани Суйгуна Зебони хайрон қолдирди. — Афсус, бу саодат факирага насиб этмас, факира бундин қисилганмен.

— Йўқ, опажон, Тангри сизга мурувват қилмиш! — деди Садафбиби йиғидан ўзини зўрға тийиб.

— Ношукргина, бўла қолинглар. Сафо бўлмасида Тамуфин ота аркони давлат пешволари билан кутади, тагин ул зот бошимда ёнғоқ чакмасин!

Сафо бўлмаси... Тамуфин ота... Нечукким бу тушунчалар қизлар тасаввурини чакмоқдек ёритиб ўтди. Барибир улар шошилишмади, қадам олишлари пойма-пой, оғир эди. Олдинда бораётган онабоши томоғини нимадир гиппа бўрди, аммо у йиғлашдан чўчиб, изидан ғамгин келаётган қизларга ўзини хуш-хандон кўрсатишга тиришади. Ёнма-ён одимлаётган Суйгуна унинг чехрасидаги шикаста табассумни ҳазм қилолмай қийналади. «Нечун у кулмакда?» — дея ўзича ғудранади ва бир-бири билан кесишган йўлақлар бўйлаб қайгадир ошиқаётган одамларни кўради.

Узун йўлакдан анча юришгандан сўнг Сафо бўлмасининг бағдодий эшигига рўпара бўлишди. Эшикнинг икки тарафида найза-қалқон ушлаган соқчилар гердайиб туришарди. Ичкари ола-ғовур, ҳар жойда тўда-тўда бўлиб олган сарой аъёнлари, шаҳарга таниқли бой-боёнлар, беклар, лашкарбошилар, авлиёлар ўзларича бугунги маросимни муҳокама қилишади, ҳоким Бурхониддиннинг мархум ўғли Ганду Чинони хотирлаб ўтказиладиган ушбу маърака салтанатга ҳам обрў келтиришини чечанлик билан таъкидлашади. Фақат Бўринайхон оғзига талқон солиб олган, у суҳбатга жимгина қулоқ тутар, ҳар замонда зуғум билан атрофига алангларди. Томиш кўриниши билан дарҳол уни бир чеккага тортди.

Бурхониддин меҳру муҳаббатини қозонган икки лашкарбоши орасида кечган суҳбатдан ғофил бўлган Суйгуна Зебо саросима ичида, турфа хаёллардан алағдаланиб, ўксина-ўксина одимлар эди. Афту башараларида истехзо ва ғайирлик зухурланган бу одамлар не муддаода? Оҳ, тунчи, тун намунча таҳликали? Осмондаги юлдузлар гўё тўкилиб битган, йўқ, юлдузларни тубсиз бўшлиқ буткул ютган, деразадан яйдоқ осмоннинг ўзи ним талғир тусда кўринар эди...

Сафо бўлмаси олдинги бўлмага қараганда қарийб уч баробар кенг, шифти ҳам бениҳоя баланд, фақат кўримсиз; кўпдан бери таъмир кўрмаган деворлари ёрилган, нақшсиз, ганч сувоқлари кўчиб тушган, сахнга обаки чоркунжак гишт фарчланган, на шам, на қандиллар кўзга ташланар, равоқли токчаларда жинчиروқлар тутаб ёнар эди. Девор тагида, тахминан ҳар тўрт-беш қадамда котиб турган, зангори шалвар ва нимча кийган гумашталар машъала тутиб олишганди. Жинчиروқлар ҳам, машъалалар ҳам қора мовутдан узун камзул кийган, юм-юмалоқ калласи тақир, кўса киши — Тамуғин ота бўй-бастини ёритишга хизмат қилаётгандек эди.

Қоҳин маросимга мос кийинган: эгнидаги камзулига қуш патлари, айиқ териси қадалган, нари-бери юрганда бўйнидаги садаф, бўри ва йўлбарс тишларидан қилинган шода шиқирларди.

Тамуғин ота мўғул қавмларида Аланқува хотун замонидан бери одат бўлган русум — марҳумлар хотирасини шарафлаш маросимларини ўтказавериб кўзи пишган. Шомонийликда ўзини беназир санайдиган бу зот улуг Чингизнинг кўпгина нуфузли авлодлари назарига тушган, зеро, қазои муаллақ билан юзлашган жаҳонгир руҳини эътиборга молик, яъни олий даражали қурбонликлар билан сийлашга нафаси ўткир авлиёлар қаторида фатво берган ва бу билан ҳамиша фахрланарди. Мана энди у Бурҳониддиннинг марҳум ўғли Ганду Чино ёнига янги чўриллар йўллаши керак.

Маросим ҳар жиҳатдан бекаму кўст бўлишини яхши кўрадиган Тамуғин ота бирор қоида бузилишига тоқат қилолмасди. Айниқса бугунги маъракага алоҳида иштиёқ билан хозирланди. Пихини ёрган қоҳин кўпдан ҳоким марҳаматига сазовор бўлишни орзу қиларди. Ҳокимга яқинлашмак — хою ҳавасга берилиш, ажаб ноз-неъматлар билан файзли зиёфатларга кўмилиш, обрў-иззат орттириш, мўмай ҳадяларга сазовор бўлиш дегани. Асли у ўзини тарки дунё қилган банда каби кўрсатишга тиришарди, лекин... нафси баё — кўксининг аллақайси бир тубида ўрнашиб олган очофат хис кеча-кундуз ғимирлаб оромини бузгани бузган.

Тамуғин ота ана шуларни ўйлаганча Гура хотун билан етаклашиб кириб келган Бурҳониддин сари пешвоз юрди, тавозе билан таъзим бажо айлагач, унинг тумшугига исирикдонни яқинлаштирди. «Кетгил бундан, ёвуз руҳлар, Эрликнинг безбет қашқирлари!» — дея минғирларкан, ҳоким нечундир афтини буриштирди.

— Сизнинг кадамингиз билан мажлисимиз обод бўл-
гай, — дея илжайди кохин, сўнг Гурага қарата лутф қил-
ди: — О, хоним, баҳор чечагидек очилиб кетибсиз. Сиз-
ни кўрган ҳар қандай фаришта ҳасадда куймаги тайин!

Асли Гура бир вақтлар юрагида чексиз доғи алам қол-
дириб нариги дунёга бевақт кетган ўғли Ганду Чино ёди
билан боғлиқ маросимга одмигина кийиниб келган, шунга
карамай, у чиндан ҳам малоҳатли, нозик қадди-бастидан
илоҳий бир жозиба ёғилаётгандек эди. Аммо у пихини
ёрган кохиннинг таъриф у тавсифига эътибор бермади, гўё
уни кўрмагандек, овозини эшитмагандек, хотиржам илгари
босди.

Энди бўлмада машъала кўпайган, бўлма кундузгидек
ёруғ, шифт эса осмон гумбазидек гунг-гурс турар, ундан
гўё кохиннинг кенг очилган қўлларига Улгеннинг хайру
эхсонлари тўкиларди. Аста-секин кохин хайкал сувратига
кирди, хиёл бақрайган кўзларида недир даҳшат котди, не-
дир илтижо аксланди. Ўзини улуғ шомонлар авлодидан
санайдиган бу банда ҳолатидаги беқарор шиддат ранг-
рўйларида қон қолмаган кизлар юрагига оғриқ ва талваса
солди. Қизлар Улген бахш этадиган нурни сира тасаввур
қилишолмади. Борлигини нур эмас, зимзиё бўшлиқ қаъри-
да кўраётган Суйгуна Зебо эса кохинга жимгина тикилар-
ди, гоҳо хаёлида кўча-кўйда мудом жазава билан зикр ту-
шадиган дарвешлар жонланарди.

— О, мўътабар Улген, кел, бад ниятли Эрлик зуғум ила
қавмларимизни ҳоритмиш, ёлбораман, уни даф этгил! — Та-
муғин ота қўлларини силкилаганда чопонига қадалган айиқ
териси парчалари ва қуш патлари ялтирар, унинг важоҳатида-
ги ваҳимани кучайтирарди. — Қудратли Улген, амр этгил,
мана бу оқбилак бибижонлар Бурхоннинг ўғли Ганду Чино
билан дийдорлашгайлар, улар жаннат салтанатида ул ўғлон-
ни оқ ювиб, оқ тарагайлар, ўғлонга сочларини супурги, қўлла-
рини косов қилгайлар!

— Овмин! — деди гуриллаган овозда кохин гумашта-
лари.

— Овмин! — деди аёнлар, беклар, аслзодалар, нав-
карлар.

Суйгуна Зебо оёғида мажол қолмади, ҳар замонда гум-
бурлаб эшитилаётган довул садоси қулоқларини батанг қи-
ларди. Кохин ваъзидан билди сал-пал вазифаси нелигини...
Лекин бу нарса сира ақлига сиғмасди, кохинга нафрат
билан қаради. Кохин эшик томонга сирли тарзда имо қил-
ди. Шу заҳоти кўк шалвар ва қирмизи нимча кийган чи-
ройлигина йигит катта мис баркаш кўтариб унинг ёнига

борди. Баркашда бўри ва арслон тишларидан тузилган шодалар чошланган эди.

— Бибижонларим, олис сафарингиз чоғида ушбу муқаддас шодалар ҳамроҳингиз бўлсин, алар сизлар Чигатой ва Бурхониддин элчилари эканлигингизни билдириб тургай!

Шодумон қийқириклар янгради. Шавкатли Чигатой шаънига олқишлар ёғилди, хокимни ҳам мактовларга кўмишди. Шовқин-сурон остида Тамугин ота қизлар бўйнига муқаддас шодаларни осиб қўйди. Лекин қизлар юзидан маъюслик аримади, онабоши Садафбиби ердан нигоҳ узмас эди. Хўрлиги тутган Суйгуна Зебо шодани бўйнидан шартта юлиб олди ва пойига ташлади. Қизгина қилган шакколикни фақат Бўринайхон сезди, ичида кулди. «Кўзида олов бор, уни ўчириш керак», дея алланечук ҳавас билан пичирлади лаблари.

Нихоят Тамугин ота жойига қайтди. Коҳин шишиниб, бўғилиб бораётгандек эди. Қорачиқларида аллатовур яшил аланга товланди. Кўллари аста-секин юкорига кўтарилди. Дераза оша кўкка тикилганча ажаб ихлос билан хитоб қилди: «Мурувват қил, юбор тезроқ фаришталарингни, қудратли Улген!» Лабларидан охирги сўз учиши билан довул қаттиқроқ гумбурлади, гўё шифт силкинди, бир нечта машъала ўчди, ним коронғилик чўқаркан, очиқ эшикдан шовурсиз қанот қоқиб шарпалар кирди. Қора либосларга бурканган шарпалар ҳануз ўртада ғамгин ўй сураётган қизларни халқага олишди. «Қуллуқ сенга, марҳаматли паноҳим! — нидо қилди Тамугин ота, титраётган панжаларини чаккаларига босиб. — Фаришталарингни юбориб юзимни ёруғ қилдинг: энди кўнглим тўқ, фаришталаринг аларни Ганду Чино қучоғига элтишига ишонаман!» Коҳин жим бўлди, охирги машъала ҳам ўчирилди, тоқчалардаги жинчирокларгина қолди. Энди Улген фаришталари мунчокдек тизилганча, узун кўлларини бир маромда силкита-силкита қизлар атрофида йўргалашар, шиша каби йилтираётган кўзларида недир рағбат акс этганди.

— Бошланг тун сайлини, алар руҳини кўрқувдан халос этинг, алар руҳига ёруғлик беринг, токи салтанат эшиғи олдида титрашмасин, — ҳайрихоҳ оҳангда хитоб қилди коҳин, у кўлларини гоҳ юксакка, гоҳ пастга туширарди. — Ганду Чино мусибат тоғидан чеқинмиш, аларни абадий ҳузур берадиган булоқ бўйида кутгай. Ганду Чино пешонасига юлдуз балқиган ўғлон, аларга ҳам юлдуз улашадир. Бошланг тун сайлини, бошланг, алар билишсин саодатли фурсат келганини!

— Бошланг, бошланг! — чинкиришди гумашталар.

Сафо бўлмасида қоронғилик куюклашди, зил жимлик чўкди, бу жимлик аро енгил шовур тараларди; қора либосли фаришталарни зулмат пардаси ютиб юборгандек бўлди. Ҳар замондагина улар кўзга чалинади: ингичка гавдалари илондек бураларди, қўллари тун қушларининг қанотлари янглиғ енгилгина биланглайди. Махкумалар эса дилдираб туришади, ногоҳ улардан бири беҳол инграниб кулади. Нигина билан Суйгуна уни аста суяшди.

— Алар руҳини кўрқувдан халос этгайсиз, — жимликни бузди Тамугин ота товуши хириллаб, сўнгра у, ажабтовур бақрайганча, қўли билан қандайдир ишора қилди, довул ва ногоралар сокин гумбурлаб тинди, фаришталар эса туртина-суртина ўзларини эшикка уришди. Алланечук енгил тортган Бурхониддин Гурани етаклаб йўлга тушди. Аммо маросим давомида афту ангоридан истехзо аримаган Бўринайхон анчагача жойидан қимирламади, бош вазир, девонбеги, козиқалон, беклар ғойиб бўлишгандан кейингина Суйгунага совуқ назар билан бир каради-да, бурнига бурундук солингандек оғир жилди.

Маҳобатли Сафо бўлмаси дилхаста, маҳзун, афтодахол қизлар ихтиёрида қолди. Ярим окшомгача уларни ҳеч ким йўқламади, ниҳоят зангор шалвар, қирмизий нимча кийган, калта қилич осган беш-олти гумашта қовоқларидан қор ёғдирганча уларни ташқарига чорлади. Шаҳар чеккасида, яйдоқ даштда, бир вақтлар Ганду Чино дафн этилган жойдан берироқда қазилган чуқур — руҳлар мамлакатига элтувчи чоҳ ўн гулидан бир гули очилмаган сулувларга мунтазир эди...

Бешинчи боб

ҲАЗАВОТ

Яна нима кутсин чархи каждан Махмуд Торобий? Чарх раъйини синдирмак осон эмас ахир! Гура хотун тасарруфидаги ғаройиб қасрда чорасиз ётганча шу хил ўйлар гирдобада алағда эди. Борликни шом қоронғиси чулғаганда жулдур кийимга ўралиб, бошига учлик кигиз қалпоқ кўндириб, тол ҳассага суяниб қаср дарвозасидан олазарак чиқди. Ҳар қадамда ис олишга устаси фаранг хуфиялар изғиб юрганидан вокиф, шу сабабли у юрак ховучлаб, ботиниб-ботинмай илгарилар, олисда бирон навкар қораси кўринса тезда ўзи-

ни панага урарди. Нима бўлганда ҳам қандайдир бир илинж юрагига қувват бағишлар, энг мухими, журъат ва шижоатни сўндирмасликка ундарди. Ўша илинж ила жинкўча, пасткўчалар бўйлаб узоқ юрди. Бухорони яхши билишига қарамай, қайсидир маҳаллада адашиб қолаёзди. Бири-бирига мингашиб кетган чалдеворлар уни чалғитди. Хароботлар оралаб бораркан, кўнгли бузилар, шаҳри муаззам хусни малоҳатини ғорат айлашга фатво берган кажрафтор фалакдан ўзича нолирди.

Маҳмуд баҳодир бир ошнасиникида бирон ҳафта хуфия турди, сўнг маҳалладан маҳаллага, ховлидан ховлига ўтиб, ниҳоят, Абу Ҳафс тепалигига етиб келди. Тепалик жимжит, ой ёруғида ўнқир-чўнқирлар оқариб кўринар, ҳар замонда аллақаердандир бойкушнинг безовтаҳол сайраши элас-элас эшитилар эди. Маҳмуд баҳодир аллатовур энтикди, сўнг тепалик этаги бўйлаб масжид рўпарасида чўққайиб турган мезанани нишон олиб юрди. Мезанга эллик қадамча қолганда давангирдек икки йигит чаққонлик билан йўлини тўсди.

— Қайт орқанга, гумроҳ! — деди бири дўлайиб.

— Балки бу жамоамиздандир! — деди иккинчиси қоронғида кўзларини чакнатиб.

— Билмадим... Хой, гумроҳ, айт-чи, тўққиз учга етгайми?

— Етмас! — деди Маҳмуд баҳодир чўзиб ўтирмай.

— Ие, мулла Маҳмуд, Худоба шукур-е, ўзингмисан?! — биринчи давангир уни дабдурустдан қучоқлаб олди. — Танимабмен, сен ҳам танимадинг. Камина Алп Хомушмен! Қани, амр қил, баҳодир, қайси ярамас мўғулнинг қалласини сапчадек узай?!

— Шошилма, йигит, — дея кулимсиради баҳодир.

— Барини ҳазратдан эшитдик, Гура хотун аломат иш қилмиш... Неча кундан буён йўлингизга кўз тутамиз.

Алп Хомуш бағрида Маҳмуд баҳодир Тороб бўйини туйгандек бўлди, дили яйради. Беихтиёр болалиги эсига тушиб кетди. Нақадар шўх, гажир эди Хомушиддин тушмагур: жардан жарга булутдек кўчарди, текканга тегиб, тегмаганга кесак отарди. Эҳ-хе, унга қўшилиб қанчалар абгор бўлган, қанчалар!

Ҳозир Алп Хомуш изидан шошилмай одимларкан, Маҳмуд баҳодир бир севинар, бир ўқинарди. Хонақоҳ остонасида Алп Хомуш уни яна бағрига босиб ўпди, у «бисмиллоҳ...» дея аста ичкарига қадам босди. Хонақоҳда учта яримлаган шам липиллаб ёнади. Тўрда Шамсиддин Маҳбубий соқолини силаб хомушгина ўтирибди: чамаси у қан-

дайди масалага жавоб кутади. Ҳазратнинг икки тарафидан шайх Иброҳим, Мўйин темиртак, Наврўзбек, Муҳиддин Камол, Хур Қийғир, Кичкина Қийғир, Вафо Хўжандий ва яна тўрт-беш нотаниш йигит жой олишган. Улар жиддий нигоҳларини ерга қадаб чуқур мулоҳазага берилишган. Остонада типпа-тик турганча Маҳмуд баходир аста йўталди, дастлаб уни Хур Қийғир кўрди ва телбаваш қиёфада кичкирди: «Улуғ сардоримизнинг қадамларига ҳасанот!» Баходирни соғинч ҳисси ўртаётган эди, у беихтиёр яйраб кетди, укаларини ачомлаб ўпди. Раҳнамойи олий — ҳазрат Маҳбубийни, сўнг дарвешлар пири шайх Иброҳимни бағрига босганда қароқлари жикка ёшга тўлди.

— Ов, кўзи бежо банда, бормисиз, — Хур Қийғирга қарата кўзини қисаркан, Наврўзбек қаҳ-қаҳ отиб кулди. — Менга қаранг, вой-бў-ў-ўй, сўппайиб бурунгинангиз копти-ку, а? Энағар Бурҳон кана зиндонда қарашмас эканми?

— Балки сизга қарашар, мулла Наврўз, бир бориб кўрмайсизми Бурҳон қаҳқашонини?! — синик илжайди Маҳмуд баходир. — Сизга атаб боқиб қўйган кўчқори бўлса ажаб эмас!

— Бурҳон кўчқор боқишни билмас, кана семиртиришга устаси фаранг, — охиста кулганча гуруннга қўшилди Мўйин темиртак. Бу ҳазилдан сўнг ҳамма мириқиб кулди, негадир қовок солиб ўтирган ҳазрат Маҳбубий чехрасига ҳам илиқ табассум ёйилди.

— Хўш, ўғлим, қалайсиз, букилганингиз йўқми? — анчадан кейин меҳрибонлик билан сўради ҳазрат Маҳбубий. — Фақир буларга Гура хотун журъатини сўзладим. Булар минг бир режа тузишиб, охири зиндонбон Мукбил маймоқни ийдирмак тараддудиди эканлар. Мукбил маймоқ соясиндин ҳам чўчийдиган кўкнорихаёл бандалигини булар қаёқдан билсинлар.

— Мукбилни латифа қилишибдир, эшитдингизми? — деди Вафо Хўжандий жиддий қиёфада, ҳамма эътиборини ўзига қаратиб. — Бир кун эрталаб маймоқ посбонликда турган экан. Қараса, Арк тарафдан Бурҳониддин келаётган эмиш, боши иккита кўринармиш. Ҳоким яқинлашгач, у депти: «Жаноб, камина бу кеча калламни йўқотиб эдим, ана сизнинг елкангизда кўрдим, инсоф билан қайтариб беринг!» Зиндонбон даъвойи достонини эшитиб ҳокимнинг жаҳли чиқибди. «Нималар деб валдираяпсан, энаси байтал, — деб уни жеркиб берибди. — Мен ўзим калламни йўқотмишмен, бу ёкка ўшани қидириб келаётирмен!»

Қаҳқаҳа шифтни кўтариб ташлагудек бўлди.

Махмуд баходир айникса хузур қилди, кўнглини гашлик бир зумга бўлса ҳам тарк этди. Маза қилиб куларкан, туйкус бир четда суҳбатга ҳам, ҳазил-мутойибага ҳам аралашмай жимгина хаёл суриб ўтирган Муҳиддин Камолга кўзи тушди. Муҳиддин ҳам унга ногоҳ қаради, лекин шу захотиёқ нигоҳини яширди. Ҳазрат жигарбанди кўзга тик боқиб сўзлайдиган йигитлардан эди-ку, унга не бўлибдики, бу қадар бўшашган?

— Йигит, сихатинг тузукми? Суйгуна хақида каминага не хабар берурсен? — деди кутилмаганда Махмуд баходир.

Энди Муҳиддин Камол ерга батамом қапишиб қолаёзди, думалоқдан келган бугдойранг юзи чўяндек чўқалиб кетди. Ахир, нимани гапирсин, ёв олдига тушиб қочганинимми, Суйгуна Зебо хаёти ва номусини таҳлика остида қолдирганинимми? Йигит оломон билан тўлган майдонда Суйгуна Сабук олғирни чавақлаганидан, уни Бухорога келтиришгани, Робия саройида ҳибс қилишганидан беҳабар эди. У ўшанда дарё соҳилида изидан қувиб келган ўн чоғли муғул билан якка ўзи солишди. Курагидан яраланиб йиқилди. Суллоҳлар уни ўлдига чиқаришди ва тақирда ташлаб кетишди. Агар шу атрофда сурув боқиб юрган Тошман калта исмли чўпон ўтиб қолмаганида, холи не кечиши ёлғиз Оллоҳга аён эди.

Қачондир Бухорога келгандан сўнг Муҳиддин Камол Суйгуна тутқундалигини сезиб, дардини Жўра говбошга ёрди. Жўра говбош тумшуғини тикмаган тўйнуқ йўқ-да. Бир вақтлар Гура хотун ҳазратникига эмин-эркин кириб-чиқиб юрганда у малика билан танишган, унинг энг яқин кўнгилтопар жорияси бўлмиш Зубайдахон билан танишиб қолган эди. Бир амаллаб у Зубайдахон билан алоқа боғлади. Зубайдахон Суйгуна Зебо Робия саройида пинхона сақланаётганини маълум қилди.

— Суйгуна ҳибсдами? — деди баходир муштини тугиб.

— Ҳа... Оға, ҳар не миннатингиз бошим устига... Лекин, камина... Торобга кирмайлик деб бир неча бор айтдим Суйгунага, — бир хил аламзадалик бор эди Муҳиддин Камол товушида. — Ҳарчанд ёлворганларим зое кетди. Лаънати Бўринайхон Торобда Томиш дастасини пистирмага қўйган экан, қалъа майдонида...

— Сен эплаб олишмагансен, — гиналади Шамсиддин Маҳбубий.

Зил-замбил жимлик чўқди, отасидан бундай гапни кутмаган Муҳиддин Камолнинг дарди-дунёси қоронғилашди. Алам ичра шахт қўзғалдию ташқарига отилди.

— Дилини оғритдингиз, — деди Махмуд баходир аста.

— Оғригани тузук... Оғриса... хушёрроқ бўлади, — деди хазрат ранги ўзгариб. — Қани, менга айтинг-чи, Торобга Зор Жаҳон билан учрашувга борганда эҳтиётсизлик қилмаганига ким кафолат беради?

— Йигитга унақа гуноҳларни ағдарманг.

— Ағдарманг, ағдарманг... Шунга ўхшаш эҳтиётсизликлар туфайли ишимизнинг чуви чиқди. Хол мерган ўлдирилди, Вардонзе, Шофиркон, Варахшадаги ишончли одамларимиз калласи танидан жудо килинди. Тагин айтолмасман не бўларини?

Хазрат куйинганича бор: омад чиндан юз ўгирди. Ниятлари улуг эди, авваламбор Торобни ғазавотга тортишни, сўнгра теварақдаги қолган шахару кентларни ҳарбу зарбга оғдиришни мўлжаллашган эди. Ғазавот белгиланган кунда, эвоҳки, ваъдани куюқ қилган валломатлардан ҳеч бири қорасини кўрсатмади. Чор тарафдан гўё қўллари қирқиб қўйилган эди. Шўрлик Холдор мерган-ку жувонмарг бўлди. Ҳатто Зор Жаҳон ҳам, Нусрат Ҳожиб ҳам, Алп Хомуш ҳам бедарак бўлишди. Кишини умидсизлик чоҳига йрғитадиган бу сир тагига ҳали Маҳмуд баходир етган эмас, лекин нима бўлганда ҳам ўктамлик билан кўплардан ажралиб турадиган Муҳиддин Камол хоинликдан холи эрур. Бунга имони комил! Фақат, ҳайронки, ўшанда разилликка борган ким? Ким жамоа шўрига шўрва тўкилишида жонбозлик кўрсатди?

— Хазратим, тороблик биродарлардин мужда йўқми? — деди ниҳоят Маҳмуд баходир хўрсиниб.

— Зор Жаҳондин мактуб бор, — Шамсиддин Маҳбубий нечундир безовтахол кимирлаб қўйди, елкасига тегирмонтош ортилган каби букчайиб олди.

— Нималарни ёзибдир?

— Ахвол танглигини... Жомғуржин ўша уни Нусрат Ҳожибга қўшиб уни ҳибс қилган ва қалъа ертўласига қаманган. Уч кунча бурун бир амаллаб қочишибди. Ишончли одамлар билан тагин тил бириктириш пайида эмишлар.

— Жуда соз!

— Зор Жаҳон сиздин хол сўрамиш, сизга муштоқ...

— Ҳа, ҳа... Иншооллох, дийдорлашурмиз.

Абу Ҳафс хоноқохининг кенггина хужрасида, милтиллаб ёнаётган шамлар ёруғидаги гурунғ кейин чунон кизиди. Узлуксиз азоб, тайинсиз шубҳа, аччиқдан аччиқ ғашлик комида қолиб келаётгани сабаб асаби таранг тортилган Маҳмуд баходир баҳсга ҳадеганда аралашавермади. Ахийри у жойида ёнбошлаб, кейин қаттиқ уйқуга чўмди. Субҳи содиқдан хабар бериб хўрозлар маст кичқири бошлаганда кимдир оҳиста туртди. Масрурона бир шивирлаш эшитилди: «Оға, оға,

суюнчи! Суюнчи чўзинг!» Ажабо, бу ким бўлди, Мухиддин Камолми? Баходир шошди, чунон шошдики! Алланечук се-винч ила кўзини очди. Ўзини яхшироқ ўнглаб улгурмасидан киз боланинг кўнгилга якин, дардга малҳам бўлиб босилгудек соғинчли нидоси ҳонақоҳ бўйлаб таралди...

* * *

Ҳонақоҳ гумаштаси эрталаб ташқарида, мезана тагидаги супада дастурхон ёзиб нонушта тайёрлади. Бомдоддан кейин, Мўйин темиртак ўзини мезбон санаб, биродарларини супага чорлади. Чойни ўзи қайтарди, нон ушатди, хушсуханлик билан манзират қилди. Новвой ҳозиргина тандирдан узган иссиқ ширмой нонга кўзи тушгандан кейин Махмуд Торобий нақадар очикқанини билди, тезгина оғзига бир бурда соларкан, салом бериб бир чеккада ўлтирган Суйгуна Зебога гинаомуз қаради.

Суйгуна хижолат оғушида... Бир жихатдан тўлиб, тўлиқиб бораётган эди, ҳатто тийғи қаттолга монанд узун киприклари хиёл намланган. Юпка дудоқлари қимтилган. Нечукким, гапиришга чоғи келмас. Нимани гапирсин, нимани? Бари тушдек ўтди-кетди, энди бошидан кечирганларини тўкиб-сочгани билан бирон фойдаси борми? Бекорга ярасини янгилагани, акаларини эса қайғуга ботиргани қолади.

— Сўйла! — дея қистади Хур Қийғир.

— Сендан умидимизни узган эдик, — гудранди Кичкина Қийғир.

Хайхотки, шунда Суйгуна Зебо бир титранди; кўксини сим-сим ўртаган нарса маъюслик чўккан қароқларидан жола бўлиб қўйилди. Хаёлидан эса очик майдонда, улус кўз ўнгида номусига тажовуз қилмакчи бўлган Сабук олғирни чавақлаб ташлагани, сўнг хибс қилингани, коҳин Тамугин чангалига илингани, у бир тўда сулув кизлар билан уни мархум чингизийлар хизматига, рухлар мамлакатига тириклай жўнатиш учун ҳукм ўқигани, йўлда соқчиларни чалғитиб қочгани, Садафбиби ва Нигина деган кизларни изидан эргаштиргани липиллаб ўтаберди. Биргина бошига шунча ғаму кулфат тушди. Биров ишонар бу можароларга, биров ишонмас!

— Энди тийиларсен, бир ўлимдин қолмишсен, — деди анчадан кейин Махмуд баходир зарда билан.

— Тийилсам чарх вафоси ортарми? — деди Суйгуна Зебо тўнғич акасига жавобан. — Ортса, майли розимен!

— Чархни қўйгин ўз холига!

— Чарх нечун мени ўз холимга қўймас!

— Сен шаккок... оғритмишсен онаизоринг дилини!

Бехосдан Суйгуна Зебо кичкириб юбораёзди. «Сиз-чи, сиз фориғми андоғ гуноҳдин?!» Зўрға ўзини босди, шу лаҳза Тороб кишлоғи этагида, тақир ерда, ҳалиги ола-тасирдан кейин хуш-беҳуш инграниб ётган шўрлик волидасини кўргандек бўлди, бирдан томоғига аччиқ йиғи тикилди. Лаблари гезарди, чехрасида беадад афсус-надомат ифодаси изғиди, тўнғич акасига нимадир деб оғиз жуфтлаганда Абу Хафс тепалиғи кунчиқар томонида кўндаланг тушган кўчадан от чоптириб ўтган жарчи товуши эътиборини тортди. Ҳамма каби у ҳам ўша ёққа қаради.

— Халойиқ, эшитмадим дема, бугун пешинда Арк майдони томошахона бўлур. Салтанат ғанимларини зиндондин бўшатган ожизаи нотавон Гура хотун боши жаллод кундасида танидин жудо қилингай! Улуғ хоқонимиз Чиғатой ҳазратлари шундоғ амр бермишлар.

Ҳамма ҳангу манг: жарчи алжираётирми ёки улар янглиш эштишдими? Ана бедодлик! Манманлик дардига мубтало бўлган Чиғатой ўзининг тус жиянини ўлимга буюрмишми? Нечун Бурҳониддин орага тушмабди?

— Эсини еб қўйибдир ул нокас, — тўнғиллади Маҳмуд баҳодир.

— Зўр келса у онасини ҳам аямас, — деди бўшашган ҳолда Шамсиддин Маҳбубий.

— Ул онадин эрмас, иблисдан туғилган, — қаҳрини тўқди Хур Қийғир.

— Биродарлар, каминага ижозат беринг, Бешбалиққа борай, хобгоҳига кириб ўша ярамасни топай, киндигидан ханжар солиб бўғзигача обборай, — деди одатдагидек қизишиб Наврўзбек.

— Иним, Чиғатойни чавақлаганингиз билан бир натижа чикмас, — деди вазминлик билан Маҳмуд баҳодир. — Эҳтимол Гурани қутқарурмиз, мана бу чинакам савоб эзур!

— Бир оғиз сўзингиз кифоя, Гуранинг хатто тирноғи ҳам мертилмас, иншооллоҳ, — қўлини кўксига босди Наврўз полвон, у қилич дастасини кисиброк ушлади, зимдан Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга маъноли нигоҳ юборди.

Қонга бўялиб, оху фарёдлар ила чулғаниб, юракларни сиркиратадиган томошаларга Бухоро элининг тоб-тоқати йўқ... Лекин бундан бош тортган тақдирда ҳам шўрига шўрва тўкилади. Шу боис шаҳар оёққа қалққан: темирчилар, косиблар, кўнчилар юмушларини чала қўйиб, заргарлар, савдогарлар дўконларини ёпиб-ёпмай, каппончилар, мардикорлар, кулоллару кошинпазлар, мисгарлар, сомонфурушлару баззолар чопонларини елкаларига ташлаганча шу тарафга шошилишади. Майдон шу қадар тирбандки, дон сепилса ерга тушмас.

Дафъатан арк дарвозаси шарақлаб очилди. Дабдабаю асъасага мойил аркони давлат кўринди. Олдинда ёқут жиға кўндирилган симобий салла ўраган, жиякларига зар тикилган банорас чопон кийган Бурхониддин виқор билан йўрғаларди. Ҳоким ортидан чехраларига алланечук ҳадик оралаган Бўринайхон, қозикалон Расулберди, бош вазир Шахобиддин Манғитий бедана юриш қилиб илгарилайди. Аркони давлат ҳалойиқдан ажралиб турган бой-баёнлар, беклар, уламолар ёнига қўшилди. Олий насабли зотлар маҳобатли девор тагида тирғилиб олишди. Икки тарафни узун найзалар билан қуролланган хос навқарлар эгаллашди. Олдинда, сахн ўртасида кунда қўйилган, бўйи нақд икки газча келадиган, билаклари харидек йўғон, калласи қозондек катта, ниқоб кийган жаллод кўлида ойболта билан тош қотган.

Бир пайт зиндон тараф шовқин-сурон бўлиб қолди. Одамлар ўлгудек қалтакланган, қонига бўялган, қўллари боғлиқ Мукбил маймоқни зиндон дарвозасидан тепиб-тепкилаб судраб чиқишганини кўришди. Кимдир шўрликка ачинди, кимдир бу кунингдан кўра баттар бўл, деб таъна тошларини ёғдирди. Зиндонбон навқарларни кўтара қилиб сўқар, ҳар замонда пўнғилларди. «Сиз фақирни хор қилдингиз, аммо қадримни Яратган эгам билур!» Навқарлар уни жаллод рўпарасида тип-тикка қилиб қўйишди. Гура хотунни эса аравада олиб келишди. Маликанинг чехраси сокин, елкаси узра ёйилиб тушган паришон сочларини панжалари билан тарарди. Ҳар замонда у ёнида букилиб ўтирган, пик-пик йиғлаётган жорияси Зубайдахонга маъюс тикилади ва унинг кўнглини кўтариб қўяди. Зубайдахон, чамаси, маликаси ёнида ўзининг ҳам боши кесилишини англаган, ёш тўкабериб қобоқлари шишиб кетган эди. Гура, умрида бунча кўп оломонни кўрмаган Гура таажжубда: буларни ўлими намунча қизиқтирмаса?! Аллақачон у ажалига рози бўлган, фақат ўтли қарашлари, илиқ сўзлари билан кўнглига чўғ ташлаган ўша азамат туфайли... Айниқса, мана шу лаҳзада жаллод кундаси бахш этадиган неъмат унга нақадар лаззатли туюлди, ҳатто дилини бир хил ғурур қамради: «Мен жонимдан кечдим, аммо сендан кечмасман, кечмасман! Бун биласанми, билмайсанми, бепарво йигит?!» Гура ажаб энтиқиш билан шивирлади, сўнг оломон ичидан ўшани қидирди, йўқ, тополмади. Бир ўртанди, бир ўртанди!

— Ҳазрати олиялари, сиз гуноҳингизни бўйнингизга олурсизми? — ҳоким Бурхониддин имоси билан тилга кирди қозикалон Расулберди. — Не ваядан андоқ машъумона йўл тутдингиз?

Хамон Гура гамгин кўзлари билан Маҳмуд Торобийни кидиради, нечукким у йигит дийдорига зор-интизор, охириги бор кўзларига тикилса-да, сўнг жон узса, майли. Шу ўй бутун хаёлини эгаллагани боис козикалон сўроқларини эшитмади.

— Англаб етгансизми гуноҳингизни? — яна савол ташлади козикалон, бир оз асабийлашиб.

— Тавба, — ўзини ўнглаб олди ниҳоят Гура хотун, — бу не бедодликки, кунда пойига келтириб ақлингни пешламоқчи бўлурлар!

— Биласизми, гуноҳингиз нелигини? — бетокат бўлди кози.

— Йўқ, билмаймен, — деб Гура тескари ўгирилди.

— Салтанат фанимларини озод этмишсиз.

— Ажаб бўпти.

— Улуғ хоконимиз фармони адолатли фармон, шундоғми?

— Шундоғ.

— Охириги тилагингизни айтинг, хоким жаноблари Чигатой номидин инобатга олмакчилар, — козикалон томоқ кирди, «тўғримми» дегандек, Бурхониддинга қаради. — Қани, хоним, кулоғимиз сизда, бўла қолинг.

— Ҳоким маним тилагимни эшитмакка қодир эканми? — захархандали кулди Гура хотун, лабларини қимтиб. — Ул бир кўғирчоқ бўлса! Ҳаммангиз кўғирчоқсиз, жаноблар, ҳаммангиз! Чигатой истаган пайтида ҳар бирингизни бурдалаб итлари олдига улоқтиради.

— Бунинг тили захардан аччиқ, — орқадан пўнғиллади Бурхониддин, ранг-кути ўчиб. — Улуғ хоконимиз билади кимга қандай жазо беришни. Жаллод, кўрсат хунарингни!

Тўлиб-тошиб турган майдон оҳ дея оғир чайқалди, сўнг қабристон сукунати чўкди. Узун оёқларини ваҳимали кериб турган жаллод косасидан чиққан кўзларини Гурага қадади. Энди Гура саросимада, фақат бу ҳис кўрқувдан эмас, кимнингдир дийдорига интиқлик туфайли туғилгани англашилади. Йиғига зўр бераётган Зубайда билан кучоқлашиб хайрлашди, сўнг майдонга яна бир назар ташлаб, кунда сари илдам борди. Чамаси, аёл киши ўз ўлимини бундай совуқкон кутиб олиши жаллодни хайратга солди; у бош чайкаганча ойболтасини ҳозирлади. Шу маҳал оломон орасидан хирка ва учли қалпоқ кийган барваста киши ажралиб чиқди, эпчиллик билан жаллод ёнида пайдо бўлди. Каландар нигоҳида ўт чакнарни, ногоҳ қўлида ханжар ялтиради, у «Ё, раб!» дея ханжарни хангу манг ҳолда тисарилган жаллод қорнига тикди.

— Ким бу азамат? — оппоқ соқолини силаб сўради бир қария.

— Ие, Маҳмуд баҳодир-ку! — деди кимдир.

Сўнг олатасир тўполон бошланди. Қий-чув, камон ўқларининг визиллаши, қиличларнинг шарақа-шуруқи босди. Росмана жангни кўриб оломон тисланди. Аллақачон саҳнга кўтарилган Вафо Хўжандий билан Наврўзбек Бўринайхон йигитларини қилич билан қаршилашарди. Мингбоши ташаббус қўлдан кетганини фаҳмлади шекилли, зипиллаб Арк дарвозаси томон югурди. Сўнг қоч-қоч бошланди.

Маҳмуд Торобий, қўлида ханжар, кунда олдида маъюс турар, бир чехраси сўлинқираган Гурага, бир карахт бўлиб қолган Зубайдага, бир ерда чўзилиб ётган жаллодга тикиларди, кейин майдон жунбушга келганини кўриб қичқирди.

— Халойик, қачонгача зулматга ботасен? — Майдон узра Маҳмуд Торобийнинг йўғон овози гулдиради. — Зулматдан халос бўладиган вақтинг етмадими? Мўғул зоғларига қачонгача масхара бўласен, қачонгача аларнинг товони ни ялайсен?

— Маҳмуд Торобийга қулоқ солинг! — қичқирди ҳазрат Маҳбубий.

— Ким шахидликдан кўркмагай, у енгай! — гулдиради Маҳмуд баҳодир овози.

— Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз! — шайх Иброҳим олдида турган Кичкина Қийғир қиличини боши узра кўтарди.

— Ўғлим, Маҳмуд, сен бошла, сен билан бирга жаҳаннамга ҳам киришга тайёрмиз, — деди жазава билан Мўйин темиртак.

— Ур, ёвни ур!

Дархол саросар оломондан ажралиб чиққан юз чоғли ёш-яланг Арк девори таги билан чекиниб бораётган навқарларни таъқиб қилишга тушди. Шунда мўминлар қонида қудрат ва шижоат ниҳон эканлиги, бу қучлар уйғонганда ҳар не разолатни бурдалаб ташлаяжаги аёнлашди.

О л т и н ч и б о б

БЎРИНАЙХОН ИЗЗАТИ

Аввалгидек чув тушиб қолишдан чўчиган Маҳмуд Торобий теварақдаги шаҳар ва кентларга чопар йўлламади, тўғриси, бу ҳақда ўйлашга вақти ҳам бўлмади. Аммо эл ичида

гап ётмас; ғазавот овозаси яшин тезлигида тарқалди. Маҳмуд баҳодир шижоати азоб-уқубат тагида ётган кишилар дилидаги аламу армонларни қўзғаб юборди. Бир неча кун ўтар-ўтмас Варахшада косиблар ва темирчилар тўполон кўтаришди, аввал улар мўғул босқоқлар ва ерлик бойлар додини беришди, кейин зудлик билан келиб Маҳмуд баҳодирдан паноҳ тилашди. Кўпдан тинчи бузилган Ойтуғди, Реза, Манғит кишлоклари ёш-қариси калтак, ўрок, болта кўтариб Тороб сари силжишди.

Тороб тўполон ичида колди, биров бировни танимасди, издиҳом билан қишлоғига кирган Маҳмуд баҳодир Наврўз полвон билан Вафо Хўжандийга тезда Жомғуржинни ушлаб келишни буюрди. Аммо доруға аллақачон жуфтакни ростлаган экан, ҳеч қаердан топишолмади. Сўнг Хур Қийғир унинг изидан икки азамат йигитини жўнатди.

— Во-о, энагинангни от қувласин, Жомғуржин, сичкон инини шунақа ижарага оларкансан-ку, — ҳамроҳларига дағдаға билан сўзлар эди Зор Жаҳон. — Бошимизга не кунларни солмадинг-а!

— Отам, дилдан қарғанг, Жомғуржин деганлари тезроқ жардан учиб ўлсин, — деди қувлик билан Наврўзбек.

— Иншооллох, у бундан ҳам баттарроғига йўлиққай. Аммо, ўғлим, Жомғуржин битта эмас-да! Буларнинг бари бошимизга битган бало!

— Рост айтасиз, Бўриси ундан бешбаттар!

— Бўри одамлари билан шу атрофда писиб ётибди, иложини топсаю бизни ғажиб ташласа, — деди хиёл ғашлик билан Зор Жаҳон. — Аммо ярамаснинг иззатини жойига қўйиш керак.

— Очиги, Бўри сиз билан бизни назарига илмас, ул ярамасни Маҳмуд Торобийнинг муборак боши қизиқтирур, — нигоҳини бир нуқтага қадаган Наврўзбек юзига нимадир соя солиб ўтди. — У Чифатойнинг назарига тушмакчи.

— Баланд дорга осилибди-да?

— Шунақа... Лекин биз қараб турарканмизми?

— Иншооллох, баҳодирнинг бир мўйи ҳам мертилмас!

— Уни Оллоҳнинг ўзи паноҳида асрагай!

Бу сўзлар замирида аламзадалик ҳам, армон ҳам, озгина эҳтиром ҳам бор эди, Буни Маҳмуд Торобий англаб паришонхол кулиб қўйди. Улус дилида қайнаб-тошаётган иззату ҳурмат туйғусини у ҳар кадамда хис этарди, бундан гоҳ қувонар, гоҳ истиҳола қилар, гоҳо Торобнинг хилват жойларида ёлғиз кезиб, оғир-оғир хаёлларга ботар эди.

Етти пушти ғалвисоз ўтганига қарамай, падари Қоплон баҳодир қилич чопкилаш, найза ирғитиш, камондан ўк узиш хаддини мукамал эгаллаган эди. Аммо падари бузрукворининг энг ажойиб хислати мардлик эди, шу боис тиш-тирноғигача қуролланган мўғул бостириб келганда шошиб қолмади, дахшатли жангда Торобқалъа қўшини сардори Муҳаммад Фирдавс ҳалок бўлгач, у вақтни бой бермай ташаббусни қўлга олди, «баҳодир» унвонини ўшанда орттирди ва ҳатто бу унвонни Маҳмудга мерос қилиб қолдирди. Қамал узокқа чўзилиб, Тороб тиз чўкишга мажбур бўлди ҳамки, Қоплон баҳодир қиличини ташламади, қонхўр ёв билан кўп олишди. Ўша йиллари Маҳмуд отаси тўплаган даста билан хилват тўқайда яшириниб яшаганини, очдан ўлмаслик учун кийик ва тустовуқ овлаганларини ҳануз яхши эсларди.

— Баҳодир, иним, хуш кўрдик, — викор тўкиб турган йигит этагини тавоф қилди Зор Жаҳон. — Дийдорингизга боқиб тўймаймиз, илоё Эгам сизга басаломат имону узок умр берган бўлсин.

— Қуллук, тақсир, қуллук, — бош ирғади баҳодир.

— Торобдан ўргилай, энди ул ўзимизники!

— Иншооллох, Бухорога ҳам етишурмиз, — Маҳмуд баҳодир оти сағрисига камчи билан секин уриб қўйди. — Аммо, ўртанаменки, Оллох раҳматига етишганлар қайтмай, алар дилимизга азоб солиб кетмишлар!

— Айниқса, волидаи мухтарамангиз...

Яна алланечук титраниб чиқди Зор Жаҳоннинг товуши... Ошнасининг бу хайрихоҳлиги Маҳмуд баҳодирга оз бўлса ҳам таскин берди. Эвоҳ, чарх чиндан ҳам қаттол эканки, уни аямади, бевафо дунёнинг тубсиз гирдобига яна бир марта хас каби ирғитди. Ахир, ўртанмасинми, куймасинми? Ул зоти шарифанинг не оғирини енгил қилди? Аксинча, шўрлик бошига оғир савдолар солди, ҳаммадан аламлиси, уни ёмон кўзлардан асроллади. Энди кўкси тўла армон: жиллакурса тобуткашлик қилолмади. Дийдор маҳшарга қолди, маҳшарга! Дилини тийиқсиз безовталиқ чўллаган шу маҳалда Жўра говбош чопиб келиб ўзини унинг пойига отди.

— Тақсир, ёғий босмиш!

— Ёғий! — у беихтиёр қиличини кинидан суғурди.

Кўпдан сезарди Бўринайхон ошқора харбу зарбга талабгор бўлишини, Торобга қутурган туядек ташланишини, шунинг учун ҳам у бунга зимдан ўзини ҳозирларди. Мана, ўйлагани келди, энди у ҳам тап тортмай, кўкрагини кериб майдонга чиқиши лозим. Фақат ғазаб, билакдаги куч кифоя эмас, иймони комиллик ҳам зарур савашув чоғида. Булар-

ни бирлаштиролса... насиб қилса, ниятига етгай! Аммо Бўринайхон ҳам пихини ёрган: у жаҳонгир Чингиз товоғидан ош еб, ул жангари сабоғини кўрган! Шундай ёвуз билан бел олишишнинг ўзи бўлмас!..

Кунботарда кўтарилган чангу тўзон қишлоқ сари лаҳза сайин яқинлашар, унинг дахшатли шиддати безовта юрагини қамраб олаётган каби Маҳмуд баҳодир таҳликага тушган, қилич дастасини тутган қўли увишиб қолгандек эди...

— Эшитдингизми, ёғий устимизга келаётир?! — деди ниҳоят Маҳмуд баҳодир теварагига аланглаб.

— Эшитдик, тақсир, эшитдик, — деди Наврўзбек муштини хавога ўқталиб. — Ёв кошимизга ажали билан келур!

— Иншооллох!...

— Бўрининг кафанини бичурмиз!

— Бурҳон кана учун ҳам тайёр кафан!

Ажабо, Маҳмуд баҳодирга нимадир етишмаётгандек эди, ногоҳ халойиқ нигоҳидаги ажаб устиворликни ҳис этгандан кейин шаҳти ўзгарди. Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳимга қараб олгач, юракдан чиқариб кичқирди:

— Жони-жигарларим, жон эмас, номус азиз, номус!

— Бале, ўғлон! — қувватлади уни шайх Иброҳим.

— Сиз каминага ишонурсизми? — сўради у.

— Ўғлим, сизни Яратган эгамнинг ўзи йўлламиш бизга, — деди Шамсиддин Маҳбубий ғазавотчилар номидан, — сиз тоабат сардоримиз бўлурсиз. Сиз белни маҳкам боғланг, биз мазлумларни саодат сари етакланг. Жонга жон, қонга қон!

— Халойиқ, билгилки, шiorимиз ягона: «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» — шамширини боши узра кўтарди Маҳмуд баҳодир. — Ҳар бирингизни, илоҳим, Оллохнинг ўзи қўлласин, азизларим! Сизнинг пок имонингиз қиличдир, унга ҳеч бир ёғий бас келолмагай. Имон билан ўлимга борурмиз, ўлим эса халоскоримиз! Ёху, ёху, сен — Имон! Ёху, ёху, сен — Акбар! Йўл бергайсан илоҳим, Улуғ ғазавотга!

— Ғазавот! — дея кичқирди шайх Иброҳим. — Имонимиз қилич, имонимиз найза! Пешонангда юлдуз ёнишини кўр, халойиқ!

Маҳмуд баҳодир мунаққаш эгарда қийғирдек қўнган, чарс нигоҳида ғазаб, аллатовур чатнаган лабларида шивир: «Бу не, жунунми ёки шунчаки ховлиқиш? Балки бу муваққат талвасадир? Йўғ-а, тепадан Яратганнинг ўзи кўриб тўрибди-ку: сабр косаси тўлган, ортиқ токат қилолмасмиз. Узоқ чўзилган мутелик хотимаси — жиҳод! Ё, Акбар!» Баҳодир сезимларидаги ўртанишни туйиб, ўзидан нажот

кутаётган халойикка юзланди. Худди шу лаҳзада майдон узра Шамсиддин Маҳбубий овози янгради:

— Шодлан, мағрурлан, халойик, душманга эркини бермаган Ёфас ўғлон авлоди эканингни унутма! Шох Арслон, Малик Санжар ва Жалолиддин Хоразмшоҳ қони томирингда кўпирсин. Фахр қилгинки, бу кунда Маҳмуд баҳодир Оллоҳдин мадад тилаб, майдон талаб қилибдир!

— Биз Маҳмуд Торобий билан бирга борурмиз ўлимга!

— Ғазавот!...

→ Ўлган шахид, ўлдирган ғозий!

Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим юзларига фотиҳа тортишди: «Ов-ми-и-ин!» Сўнг оломон бараварига ушбу каломни такрорлаб, еру кўкни ларзага солди. Энди жиҳод кичик жилгадан нақд наҳрга айланганини пайқаш кийин эмасди, олий саодатга етишмак қасдини қилган қўлларда попуқдор найзалар, пўлатдан ясалган ойболталар, тиканакли чўқморлару калтаклар аёвсиз силкинар, чанг-тўзонли ҳавода ҳосил бўлган ғаройиб манзара Маҳмуд Торобий кўзини жимирлатарди. «Хийй!» — дея баҳодир бедовига қамчи босди, бедов кейинги оёқларида тикка турди ва пишқирганча йўртиб кетди. Тўлиб-тошган оломон ҳам кўзғалди, оломон эмас, улкан черик даҳшат ичра таг-туғи билан кўчгандек эди...

Шаксиз жанг олдидан Бўринайхон: «Суст навкарни ўзим бўғиб ўлдиргум! Ё хаёт, ё мамот!» — деб фармон берибди. Чамаси, аламзада сардор бугунидан ҳам, эртасидан ҳам деярли умидини узган сарбозларни анча руҳлантирган кўринади. Гўё Чингиз арвоҳи мадад учун келгандек, улар қонга ташна қиличларини ҳавода ўйнатиб ғазавотчилар устига ёпирилишди ва ўлар-тириларларига қарамай савашга киришдилар.

Бутун ҳарбу зарб майдонида ҳокимлик қилаётган мана шу урхо-ур Маҳмуд Торобийда бир кўрқув, бир ғазаб уйғотади, илло у чингизийларга хос бунингдек хиёл ясама шиддатни ҳазм қилолмас, улар шиддатини ўйлаганда ёки бунга дуч келганда ғашлик билан қоришиқ ҳасадга ўхшаш бир хис вужудини чулғаб оларди. Ажабо, нечун унда бу хил ҳолат кечур? Нахотки ожизлиги туфайли? Ахир у савашувларда ҳеч бир паҳлавондан қолишмайди-ку? Мана, ҳозир ҳам зулфиқорини ўйнатиб майдонга тушганда ёғийнинг манман деган валломатлари зору зор қақшамакда-ку. Аммо улар кўпчилик... эҳ-хе, қаёқдан пайдо бўла қолишди. Гўё у тубсиз гирдобга тушиб қолди. Эвоҳ, бу тузоқ-ку! Ҳарнечук, Бўринайхоннинг хийлаю найранги! «Таним қуршовда, рухим-чи?» Ногоҳ шу фикр келди хаёлига ва ўзига сиртмоқ

ташлаш учун пайт пойлаётган икки сарбозни чаптастлик билан конига бўяди. Шу асно қарасаки, Бўринайхон нарироқда, бедов устида қакқайиб турибди. Илло нигоҳидаги ҳасад захрига чидаш маҳол!

Маҳмуд баҳодир шижоати тошиб чинқирди: «Хей, Бўри, танти бўлсанг туш майдонга!» Хос навқарлар сардори захархандали иршайди ва бурнини жийирди. Сўнг эҳтиёткорлик билан издиҳом орқасига ўтиб, чекинишга амр берди.

— Ака, сезишимча, Бўри шу атрофда тунайди, — мўғул сарбозлар фавқулодда тезлик билан олислаб кетгандан сўнг гап қотди Муҳаммад. — Азонда пойлаб бориб аларни боссак... не дейсиз?

— Маъкул, аммо уддасидан чиқамизми?

— Ихтиёрни каминага қўйсангиз.

— Жуда соз, фақат Суйгуна қалъада қолсин.

Қайноқ терга ботган Суйгуна Зебо сал нарироқда ҳамма гапни эшитиб турарди. Акаси қилган ҳалиги гап унга камситишдек туюлди, аллатовур ўксинди. Нима, бировдан камлиги борми? Йўқ, асло! Қиличбозликми, найзабозликми ё камонбозлик — ҳадисини олган. Ҳозир ёмон солишдими? Барзангидек уч мўғул орасидан эсон-омон кутилиб чиқди. Муҳиддин Камол ўровга тушиб қолган экан, унга ёрдамга шошилди. Рўпара келган ғўлабир сарбоз қалласини сапчадек узиб ташлаганини, эҳ, акажони кўрмади-да, кўрса бунақа гап қилмасди.

Суйгуна Зебо қулоғи динг эканини Хур Қийғир пайқади, шу сабаб акасига нима дейишни билмай ғўлдираб, нари жилди. Фаши келган Суйгуна унинг изидан жўнади, ёнидан қовоқ солиб ўтган Суйгунага Маҳмуд баҳодир ажабланиб тикилди. «О, шаддод қизгина, илоҳим сени ўзи паноҳида асрасин», деб қўйди ичида.

Маҳмуд баҳодир кўнгли аллатовур ғаш, кеча ҳам таҳликали... Ишқилиб тинч ўтсин-да! Суллоҳ Бўри кўпам йироқлашиб кетмагандир, ҳаммани ухлатиб бостириб келиб қолса ҳам ажабмас. Мўғул деганнинг одати шунақа, кучи етмадими, бас, хийлаю найрангга ўтади.

Маҳмуд баҳодир ғазавотчиларни хавф-хатардан яна бир марта огоҳ этди. Шунинг учун ҳам хонадонларда жинчи-роқлар ва шамчиноқлар деярли ўчмади: соқчилар бир зум ҳам ором билишмасди. Бундан ташқари, қалъа майдони теварагида, кўчалар, иморатлар атрофида қилич осган, найза, ойболта тутган чопонли эркаклар бир-бирларига ҳазил-мутойиба отган қўйи айланиб юришарди. Ҳар жой-ҳар жойда олов ёқишди. Атроф ёришди: ўт нурида қалъанинг забардаст девори яллиғланиб кўринарди. Осмонни тўлдирган

юлдузлар таажжубда: Тороб тунини чароғон қилган гулханларда не синоат пинҳон?

— Таксир, қорин ногора чаляпти-ку? — Зор Жаҳонга қараб кулди Маҳмуд баҳодир.

— Ҳозир дастурхон қилурмиз, — Зор Жаҳон гулхан ёнида олача гиламга белбоғини дастурхон қилиб тўшади, бир зумда кулча, қатпатир, ширгуручли товоқ, майизу ҳолва билан тўлдирди. — Олинг, биродари азиз, камига маъзур тутгайсиз.

— Ўх-ў, зўр-ку, ҳеч камчилиги йўқ!

Иштаҳаси карнай Маҳмуд баҳодир бемалол чордона қурди, сўнг тасбеҳ ўгираётган ҳазрат билан шайхга қаради: «Қани, бошлангиз!» Ширгуручни ҳамжиҳатлик билан баҳам кўришди. Чой устида суҳбат Бўринайхон таъзирини егани устида борди. «Ҳали, у бизни тинч қўймас», деди алланечук хавотир билан Шамсиддин Маҳбубий. Маҳмуд Торобий унинг фикрини маъқуллади. Рақиби жанг кўравериб пишиб кетган, хийлагарликда ҳеч ким унинг олдида ип эшолмайди. Тунда соқчилар қалъани мижжа қоқмай кўриқлаши керак. Акс ҳолда... чув тушиб қолиши мумкин. Баҳодир шубҳаси Зор Жаҳон билан Наврўз полвонни кўпроқ ташвишга солди. «Ҳа, у бориб турган туллак», дея тўнғиллади Зор Жаҳон ва посбонлардан хабар олиш учун кўзгалди.

Маҳмуд Торобий умрини темирчилик билан кечирган чол изидан анчагача қараб турди, сўнг гиламга аста ёнбошлади. Нимадир ичини аста-секин тимдалади, ажабо, дилида тушунуксиз ғашлик... Бир нарса етишмаётгандек диққати ошади. Аксинча, хотиржам тортса, шодланса арзимасми, ахир, шукрки, улус у тарафда, не-не покдомон одамлар қўлтиғига кирди.

Азонда сал мизғиган экан, иттифоқо Наврўзбек уйғотди.

— Жоним оғам, муборак бўлсин. Хур Қийғир Бўри ноқасни хибс қилиб келтирмиш, — деди у қулоғи тагида дўриллаб. Босинқираб ётган баҳодир сакраб туриб кетди, у ён-бу ёнига алангларкан, майдон этагида хору абгор тизилган сарбозларни, улар ичида шумшайиб турган Бўринайхонни кўрди. Таҳорат олиб бомдодни туширгандан сўнг ўша тарафга ошиқди.

— Таксир, оғзи-бурни қонга беланган маҳлуқ илкингизда, — Маҳмуд баҳодирга пешвоз юрди Нусрат Ҳожиб. — Жамоа ҳукм чиқармоқликни сизга топширур: осдирасизми, чопдирасизми, ихтиёрингиз!

Ажабо, Маҳмуд Торобий кўнгли бўм-бўш... Фақат руҳида тизгинсиз бир бўрон қўзғалаётгандек. Аста келиб у «оғзи-бурни қон маҳлуқ» рўпарасида тўхтади. Унинг кўпчиб, кўка-

риб кетган башарасига ҳам алам, ҳам ғолиблик нашидаси билан тикилди. Кўзи олдида эса — липиллаб оқиб бораётган қоп, тупроққа қизил чизик тортганча думалаб кетган бош...

— Нусрат, Бўри полвонга яроқ беринг!

Рухидаги бўрон нидосига кулоқ тутдими? Балки унча-мунча нарсани назар-писанд қилмайдиган иззат-нафси амрига бўйсунгандир? Буни ўзи ҳам билмади, ўз хохишига шу қадар берилгандики, ҳатто атрофидагилар оҳ тортганча бир чайқалиб олишганини ҳам пайқамади. Елкасини қиса-қиса Нусрат Ҳожиб Бўринайхонга қилич тутказгандан кейин гулдирраган товушда наъра тортди. Баходир шаҳти бениҳоя, лекин тўши ҳам, боши ҳам яланг эди, аксинча мингбоши жибада, дубулға кийган, билакларигача ҳимояли эди. Ярамас, дарҳол қалқон панасига олди кўксини, баходир нидосига жавобан хайқирганча, кутилмаганда ҳамлага ўтди. Баходир чап берди, сўнг ғазаб билан чунон қилич урдикди, Бўринайхон қалқони кўлидан учиб кетди. Кейинги зарбда у қиличидан ажралди. Баходир ҳам қиличини улоқтирди, кела-сола буқа каби сузмоқчи бўлаётган рақиби белига ёпишди ва одатига кўра уни силтаб юборди. Бўринайхон чирпирак бўлиб ағдарилиб тушди, энди у бошидан жудо бўлиш ҳақидаги ўйдан эмас, бунингдек аянчли ҳолга тушганидан ўкинди. Баходир эса унинг яқинига ҳам йўламади, нарироққа бориб, тўрсайиб турди.

Ана шунда кимсан Чиғатой хоқон қўшинида садоқат билан хизмат қилиб келаётган, хув жар ёқасидаги шарми-сорликни айтмаса, то шу кунга қадар мағлублик нималигини билмаган қаҳри қаттиқ саркарданинг афти шунақа буришдики! Юрагини алам ёндирди: не-не ботирларни ер ўпишга мажбур қилган, не-не кентлар ва шаҳарларни қон қақшатган алп келиб-келиб бир тасқара ялангоёққа иккинчи гал масҳара бўлиб ўтирса-я! Мингбоши вазоҳат билан кўзғалди, ердан қиличини олди-да, сарбозлардан бирига юзланди.

— Йигит, шафқат қил, калламни уз, иззат билан кетай ёруғ дунёдан, — деди мингбоши алланечук дағаллик билан. — Истамайман мана бу қурбақалар кўлида ўлишни, бундай шармандалиқдан Тангри асрасин!

Ранг-қути ўчиб титрай бошлаган ёшгина сарбоз не қиларини билмай аста тисарилди. Ҳафсаласи пир бўлган Бўринайхон унинг кексароқ шеригига илтижоли боқди. Аммо буниси ҳам сардор хохишини бажо келтиришга ботинмади.

— Кўрнамаклар!

Бўринайхон бир зум нафасини ютиб тек қотди. Анчадан кейин эса бошини ҳам қилганча гандираклаб юра бош-

лади, ҳали йиқилганда бошидан тушган дубулғасини дуч келган тарафга тепиб юборди, худди шу маҳалда майдон узра ингичка хитоб янгради: «Мушкулингни мен осон қиламан, паҳлавон!» Нечундир сардор кулоқлари шанғиллаб кетди, ҳатто устидан бир челақ совуқ сув қуйиб юборилгандек ҳолга тушди. Овоз эгасини у таниган эди. Чиндан ҳам бир неча дақиқадан кейин рўпарасида Гура хотун пайдо бўлди.

— Гура, ёпирай, сенмисан? — деди Бўринайхон ўзини босиб олишга тиришиб. — Ўнгимми, тушимми? Алар туркига қандоғ чидаб юрганингга хайронмен!

— Бўри, бер қилични, истагингни адо этай, — деди Гура хотиржамлик билан. — Биласан, Аланқува авлодиданман, майли, сендек соҳиби иқтидорга шарафли ўлим насиб этиши учун қўлимни қон қилсам қилибман!

— Тангрига қасамки, ўн йил илгари сенинг қўлингга жон беришни орзу қилардим. Ишон, Гура, энг катта тилагим шу эди. Энди... фақат номус амрига кулоқ тутгум! — Сардор кўкси оғир кўтарилиб тушди, қисқа сукут сақлаб деди: — Гура, айтгил, эшитиб кетай, сен кимга вафо, кимга жафо қилдинг?! Айт! Сир сақлаганинг билан қошки билмасам? Алвидо, ўз кўнглига ўзи эғалик қилолмаган санам!

Майдон зил сукутда... Ногоҳ Бўринайхон бир оҳ чекди, олазарақ кўзларидан икки томчи ёш сизиб чиқиб гўштдор ёноқлари бўйлаб думалади. Кейин бошини адл кўтарди, жимгина хаёл сураётган Маҳмуд баҳодирга, чимирилиб турган Гурага алланечук виқор билан қаради, сўнг бехос бўғзига қилич тортиб юборди...

Е т т и н ч и б о б

ТАЛВАСА

Алҳазар, алҳазар, тенги йўқ қудрати билан машҳур тожу тахт — улуғ Чингиз асосини қўйган салтанат таназул сари оғмаги наҳотки тайин?! Тайёрга айёр бўлиб олган Чиғатой қўл ковуштириб ўтиришдан нарига ўтмайди чоғи. Бухоро узра пайдо бўлиб чор тарафга таҳдид солаётган кора булут чиндан-да еру кўкни ағдар-тўнтар қилиб ташласа, у — кимсан Маҳмуд ялавоч, мислсиз шухрату беҳисоб мол-мулк эгаси, қай кунга тушади? Илло хонумони куймасми? Оғир, беадад оғир! Нима бўлганда ҳам ётиб қолгунча отиб қолиш керак. О, қалланг сапчадек узилгур Чиғатой,

инингда нимани пойлаб ётибсан?! Отасига ўхшаб бу банда ҳам нақд илон ёғи ялаган, зеро биладика, ул ярамагурнинг умиди ўзидан, Бухорога ўша қўшин тортиб борсин, конижони бир қавмлар бир-бирлари гўштларини очофатларча гажисин, деган хаёлда бўлса не ажаб. Қалтис вазиятда пайт пойлаб, жонни ва тахту тожни қутқарадиган чораи тадбир излаб, бикиниб ётишдан қулайи борми? Балки, хоқон ҳали можарони эшитмагандир, лекин, хабар олган бўлса, тезроқ бориб исённи бостир, деган маънода фармони олий ҳам юборар? Йўқ, ундай амр келмади. Мовароуннаҳрга Чигатойнинг ўзи қадам ранжида қиларкан. Махсус чопар муждасига кўра, Махмуд ялавоч хоқонни Самарқанд остонасида кутиб олиши, бахаво дала-даштда бир кун-ярим кунлик хордикдан сўнг, у билан биргалашиб Бухоро сари юриши керак эди.

Тайсаллаб, мулоҳаза юритгани вақт қани, шу сабаб у учкур бедовни миниб, Самарқанд ҳокими Сайфулла Акбарий хузурига ошиқди. Ғазавотдан аллақачон дарак топган Сайфулла Акбарий дасти узун бекларни қанотига олиб, йириккина қўшин сафлаганини, мудофаа деворини тепасидан қуш ўтолмайдиган қилиб мустаҳкамлаганини кўрди. Тадбиркор ҳоким билан ноз-неъматларга тўла дастурхон устида узок маслаҳат курди.

Ҳали олис-олислардан улўф хоқон тушган аравани қўриклаган жанговар карвон кўнғироғи эшитилар-эшитилмасдан шаҳар аъёнлари, аслзодалару савдогарлар, акобиру ашрофлар, дин арбоблари Миёнкол тоғи этақларига мўру малахдек кўчишди. Ёқимли шабадада оҳиста чайқалаётган ям-яшил дарахтлар билан қопланган адирлар этагида, қирғоғини емириб оқаётган сой шовуллаши эшитилиб турадиган теп-текис сайхонликда сон-саноксиз дошқозонлар ўрнатилди, қулай жойларга бахмалу шохи, бўз чодирлар тикилди. Кўркам тепаликда кўндирилган оппоқ кигиз ўтов узра чингизийлар сулоласи шавкатини ифодалайдиган аждаҳо суврати зарбланган бежирим оқ байроқ сокин хилпирай бошлади.

Эртаси куни чошгоҳда Жом тарафдан чанг-тўзон кўтарилиши билан кўналгани бараварига гумбирлаган беҳисоб карнай-сурнай, ноғоралар саси тутиб кетди. Шиддат-ла елиб келаётган карвонда ҳам ажиб улўвворлик, ҳам ажиб кўтаринкилик мужассам эди: карвон гўё бу дунёнинг ғам-ғуссаларию чарх бевафолиги, беқарор турмушнинг жамийки икир-чикирларини тап тортмай, бемалол босиб-янчиб келарди. Олдинда сулоланинг энг мўътабар хоқони ташрифидан огоҳ этувчи, рангин либослар кийган, қуролли етти азамат йигит (бири оқ ўтов устидаги байроққа ўхшаш туғ кўтариб

олган) сурон солиб, қийқириб, отларини илдам йўрғалатади. Кейинроқда катта издиҳом: беҳисоб хос навкарлар қуршовида шоҳона безатилган, момикдек юмшоқ кўрпачалар, лўлаболишлар қўйилган соябонли арава илгарилайди. Аравада соҳиби даврон нечукким хомуш ўлтирарди, тигдек ўткир нигоҳи номаълум нуқтада — совуқ йилтиллайди.

Тош йўл ёқасида сафланган мўътабар зотлар ёнидан шитоб билан елиб ўтган илғор дастага деярли ҳеч ким эътибор бермади, аммо шоҳона безатилган арава яқинлашиши билан қолғуларнинг масрурликка даъват этувчи алёрлари яна ҳам баланд пардаларда янгради. Хоқонга озор бермаслик тилагида бир маромда елаётган арава ўнгга бурилиши билан Маҳмуд ялавоч эллик қадамча нарида илҳак турган, бир хилда кўкиш дастор ўраган, шовилмай пичоқ қайраётган кишиларга имо қилди. Шу заҳоти қулликлаб қўйилган етмиш туя, етмиш бия, етмиш кўй-кўзи бир йўла бўғизланди, йўқ, мўғул одатига кўра, чавақланди. Ниҳоят, арава оҳиста тўхтади, баланд мартабали зот олдиға фақат Маҳмуд ялавоч яқинлашишга журъат этди. Хизматга шай мулозимларни бир чеккага суриб, бир оёғини улов зинапоясига теккизган Чигатойға қулимсираганча қўл чўзди, бир кўнгли унинг этагини ўпмоқчи бўлди, аммо қандайдир куч амри билан ўзини тийди, сўнг меҳмонни даст кучоқлаб олмоқчи бўлди. Аммо Чигатой унга рўйхушлик бермади, зинапоядан ўзи силтаниб, қоплондек чаққон сакради. Оҳ, қанийди ер ёрилса, Маҳмуд ялавоч ерга кириб кетса!

— Қадамларига ҳасанот, — деди ноилож илжайганча.

Чигатой гунг... Лаблари гезарган... Салдан кейин чаккасини ҳафсаласиз қашиганча тўнғиллаб сув сўради. Зумда ҳозир қилинган муздек айронни ҳузур қилиб симиргач, теварагига нописандлик билан аланглади, совуқ нигоҳи беҳос ўзини хотиржам тутишга тиришаётган Маҳмуд ялавочда тўхтади. Ич-ичидан қоврилиб турган ноиб ҳам унга тик қаради. Тавба, етти иқлимни эгаллаган Чингиз ҳатто бунақа иззатни кам кўрган, зеро, у эҳтиром изҳор этгандан меҳру мурувватини аямасди, бу бўлса...

Наҳотки, ўгли Масъудбек ҳақ? Наҳотки, у Чигатойдан кўрқади? О, ҳатто буни ўйлаш ҳам аламли! Хўжанддан узилганда, Самарқандга яқинлашганда ўйлов қилдики: майли, хоқоннинг ҳурматини жойига қўйиб кутиб олсам олай, аммо унга заррача сир бой бермайман, ҳатто икки энли паст тушмайман! Ўйлови бошқачайди, мана, амали бошқа: тиззалари қалтиради-я, ҳатто этагини ўпмоқчи бўлди-я! Лекин хайрият, ўпмади, ғурурини кўпам поймол қилмади. Чигатойман деб кўкрак керса керибди-да!

Рости, хоконнинг ўзига ярашиб турган келбати, шу келбатга муносиб хавоси ҳам бор. Олтмишни қоралаб қолганига қарамай у қирчиллама йигитдек бакувват, беҳисоб лаълу ёқут қадалганидан деярли бўш жойи қолмаган заррин жиякли қора мовут чопонда бениҳоя барваста кўринади, шошилмай, виқор билан қадам ташлаганда нафис ишлов берилган саҳтиёний этиги енгил товуш чиқаради.

Лекин икки кўзи... бамисоли сариқ ёғду сочаётган икки чирок! Калин қобокларида умидсизлик билан қатъият оралигидаги бир тушунча ифодаси... Ясси юзи маъносиздек. Пучук бурни серғушт ёноқлари билан баравардек туюлади. Ҳар замонда силлиқ жағида илиниб тургандек таассурот уйғотадиган сийрак соқолини эринчаклик билан силаб кўяди...

— Жаноб, оқ ўтов сизга мунтазир!

Энди Маҳмуд ялавоч товушидаги такаллуф оҳангида анчайин дағаллик сезилди. Бу суллоҳ қўйиб берса бул юртда ўзича шишиниб боряпти. Бас, илонга илон, шерга шер бўлиш керак. Етар шунчаси, ахир, қачонгача унинг соясига кўрпача тўшайди? Тўғри, у бир тоғ, лекин, нега тоғни тоабад елкасида кўтариб юриши керак?!

Чор-атроф қафтдагидек кўриниб турадиган тепаликка Чигатой учун алоҳида ўрнатилган, найзабардор навқарлар кўриқлаётган маҳобатли оқ ўтов ичкараси нақшинкор саройдек шинам, ораста — ипак кашталар билан жиҳозланган, оёқ остига чўғдек туркман гиламлари тўшалган, адас кўрпа-кўрпачалар солинган эди. Синчков Маҳмуд ялавоч илғадики, фавқулудда бу ҳашамлар меҳмон дилига маъқул бўлса-да, у ичидагини сиртига чиқармай турибди.

Узоқ йўлда бениҳоя чарчаган Чигатой юмшоқ жойга гунгурсдек чўзилгандан кейин Маҳмуд ялавоч раш ҳолда изига бурилди, кўналғада ҳукм сураётган бесаранжомлик дилини баттар ранжитди. Хоконни кутиш маросимида ким ҳозир бўлган бўлса — бари недир илинжда елиб-югуради, хушомадни ўрнига қўйиб яхши кўрингиси келади. Биров демайдики, хой, одамзод, тавозени намунча жойига қўймасанг?! Бундоғ ер билан битта бўлиб иззат ва бойлик ортиргандан кўра, қадди-бастингни адл тутсанг-чи. Номингни, имонингни булғамасанг-чи! Бундан кўра ғарибликда кун кечирганинг афзал эмасми?!

Маҳмуд ялавоч мўғул боёнлари рўпарасида ялтоқланиб гап сотаётган Сайфулла Акбарийга нигоҳ қадаб ғижинди, сўнг ўзидан ҳам койинди. «Мен-да хом сут эмган бандамен, ўзимни гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ташлаймен», деган мулоҳаза билан тагига ўт ёқилган дошқозонлар томон жилди, бовурчиларга зарур кўрсатмаларни бергач, шошилмай ор-

тига қайтди. Ўтов ичи димиққан, хоқон сокин уйқуга чўмган, теран жимликни гўнғиллаб учаётган ёлғиз пашша бузаётган эди.

— Бу юрт чибини ҳам тинчлик бермас, — гўлдираб гавдасини кўтарди хоқон.

Ноиб мийғида кулди: «Баттар бўл, тулки!»

— Ҳозир бу ярамас таъзирини берамиз, — Махмуд ялавоч хоқон оромини бузган жондорни дастрўмоли билан истар-истамас ҳайдади. — Нечун бунчалар таъна, олампа-ноҳ? Сиз Мовароуннаҳрда ардоқлисиз, мўмин бандалар сизга юкунмак ила бахтиёрдирлар.

Ногоҳ олов сочди Чигатойнинг укки кўзлари! Дилидан бир совуқ ўй ўтди. Қаранг-а, ардоқли экан Мовароуннаҳрда... Нонкўрнинг ўйлаб топган гапини қаранг... Андава тортишга бирам устаси фарангки! Нима қилса ҳам жонинию молини асраб қолса! Ахир у гарангми, билмайдими, бами-соли ланғиллаб турган бир тандир-ку, бу лаънати Мовароуннаҳр! Ҳўлу курукни баравар ёндиришга кодир! Шуми уни ардоқлагани! Ҳой, дариг, нима бўлди қудратли Чигатойга? Жаҳонгир чирогини ёқиб ўлтирган заковатли ва матонатли ўғлонга?! Нахот унинг отамерос даҳшатли қиличига бу ёввойи ўлканинг тўфондек кўтарилаётган қаҳру қазаби бас келса? Балки ўша тўфонга куч бераётган касо-фатлардан бири — шу, Махмуд ялавочдир!?

— Шундоғми, жаноб? — деди хоқон нигоҳи янаям ўтли ёниб. — Сал оширдинг чоғи? Мукулмонлар менга юкунмакдан тонмоқ ниятида эмасмилар?

— Йўғ-е!

— Унда нечун сўйламассан Бухоро маломатидан?

— Бухоро... Ҳа, айтганча... Бежизмас ташвишингиз!

— Мен уларнинг калла суягидан итимга ялоқ қилишни ор кўраман!

— Ҳоконим, бу ўринда Бурхонни айбламак ножоиз, — деди қисқа сукутдан кейин ноиб. — Фиштни қолипдан кўчирган Гура хотун! Худо ҳақи ўша! Лекин билмадимки, бу не савдо?

Нохуш хабарни Чигатой ҳафта бурун майин жимирлаб оқаётган анҳор бўйида, оқбадан тераклар соясида қўйилган тахтиравонда хордиқ олаётган паллада эшитганди. Шамсиддин Махбубий билан Махмуд Торобий зиндондан жуфт-такни ростлашибди. Не илож, бунга чидаса бўларди, аммо... даҳшатлиси, уларни қочиришда жияни Гура ҳомийлик қилибди. Бу қандоғ жафо?!

Чигатой ўша куниек Бухорога фармони олий жўнатди: «Кундада, жаллод ойболтаси остида беномус боши узил-

син!» Хали юрагини куйдирган алам ўтига жиндай сув сепилмай туриб, Бухоро газавот комига тортилгани ҳақида хабар келди, Махмуд Торобий Гурани жаллод ойболтаси тагидан тортиб олибди, сўнг ўзига ўхшаган жангариларни салтанатга қарши гижгижлабди.

— Сендан сўрамагим керак не савдолигини, — дағдаға билан жимликни бузди Чигатой. — Сен ҳам ўзингни Гура хотун панасига тортмоқчисан шекилли? Эсингни йиғ, ўлмасам кўрасан, Бурхон билан Бўрини товдан тириклай юмалатаман!

— Алар шу жазога лойиқ!

— Шуни билки, жаноб, зўравонликни биз қилурмиз, токи бизга қилич ўқталмакка қурблари етмасин!

Энди Махмуд ялавоч не калом, не мулоҳаза билан вазиятни юмшатишни билмай жавдиради, хайриятки, бовурчилар бениҳоя улкан хитойи чинни лаганда иштаҳа кўзгаб буғланаётган, зира-мурчга ва саримсоққа бўктирилган димлама киргизишиб, уни танг аҳволдан қутқаришди. Аввал ҳоқон таомга қайрилиб ҳам қарамади, ноиб лутфу қарам ила бир неча бор манзират қилгандан кейингина икки бурда гўшт еди, сўнг, иштаҳаси йўқлигини айтиб, жойида мудрашга тушди.

Махмуд ялавоч сезадик, Чигатой зоҳиран асабий, жунуваш бўлгани ҳолда ботинан осойишта, беғам... Қизиғи, ҳоқон қачон мурувват кўргазишни билмаса ҳам қачон қархланишни ёки қачон сабр-бардошли бўлишни яхши билди. Бирор шаҳарга қадам ранжида қилганда ҳоқон бозор кезиш, нарху навони суриштиришни ёктирарди: баъзан заргарлик дўкони ёнида соатлаб туриб қолар, дидига ўтиришган буюмни албатта харид қиларди. Дала-даштда юрганда эса унинг жон-дили ов, навқарлар учиб бораётган қушни ҳатто кўзидан уришини оғиз кўпиртириб мақташарди. Хусусан, Махмуд ялавоч ҳоқоннинг шикорга ўчлигидан тузуккина вокиф, шу боис эртаси қуни уни Миёнкол тоғида кийик ва каклик овлашга чорлади. Қутилмаган таклиф ҳоқон чиройини очиб юборди, лекин у жайрон, бўри ёки йўлбарсни поёнсиз адирларда отиб ўрганган эмасми, бир-бирига туташ тизмалар ҳамда айқаш-уйқаш ўнғирларда омади чопмади. Чарчаб, ҳолдан тойгани, асабийлашгани қайта ортиқча бўлди.

Ажабки, Миёнкол суюкли жонлуғларини улуғ жаҳонгирнинг доққур арзандасидан ўлиб-тирилиб яшираётгандек эди. Миёнкол бағрини тилка-пора қилиб ташлашга қасдланган каби, елкаларига ўргатилган лочин қўндириб олган бадқовоқ қушчилар қатор тизилганча, камонларини шай

килиб, илгариди шиддатланиб боришарди. Одатдагидек, Чигатой аъёнлари ва хос навкарлар ихотасида, кўзини қисиб олган, ҳеч кимга гап қўшмас, ўз хаёли билан машгул эди. Тўриқ бедовга огир чўккан Махмуд ялавоч негадир ўнғайсизланади, гоҳо ичида алам билан сўкинади, бағри-тош соҳиби давроннинг гўрига ғишт қалайди.

Иттифоқо, пасту баландни гумбирлатганча елиб боришаркан, бир томони ҳар ёнга марварид томчилар сочиб оқаётган сойга туташ тик газа рўпарасидан чиқиб қолишди. Газачетидаги баланд қоя устида жунни ерга тегар даражада ўсик, шохлари буралиб кетган, пахмоқ соқолли така атрофни мағрур кузатиб турар, ҳар замонда кавш қайтариб, хавотирили тарзда маъраб-маъраб қўяр эди.

— Ноиб жаноблари, — ногоҳ оти жиловини тортди Чигатой, — айтчи, хув анави не махлук?!

— Така эрур, — деди ноиб бепарволик билан.

— Янглишдинг, жаноб, ул кийик. Наҳотки кийикдан такани фарқ қилолмасанг?!

— Йўк, олампадох, янглишмадим, ул така эрур, тоғ такаси, — яна хотиржам жавоб қилди ноиб. — Аммо эти кўп мазали, кийикникидан асло қолишмас!

— Ҳей, сурбет, басир бўлибсан-ку! — олайди хоқон.

Бечора ноиб, ичи музлаганча, сукут сақлади, Бешбаликдан ташриф буюрган меҳмонлар, ҳатто ўз аъёнлари (фақат амир Зувалак аламини ичига ютиб хўмрайиб олганди), хусусан Сайфулла Акбарий ўзига тиржайиб қараётганини илғаб, чунон эзилдики! Оҳ, лаънат, барига лаънат! Тоза жонидан тўйди-ку! Қуриб кетсин бунақа амалдорлик... Аммо, бас, фикридан қайтмайди, осдирса осдирсин, сўйдирса сўйдирсин!

— Олампадох бунингдек ўтрик... Такани кийик дейилмоғида не маъно бор? — деди қисқа жимликдан сўнг Махмуд ялавоч, елка қисиб. — Сиз хоқон, фақир... Лафзни бузмак Тангрига ҳам ёқмас!

— Менга ёқибдими, Тангрига ҳам ёқади, — чўрт кесди хоқон. — Сен бунни қачондан бери сезмайдиган бўлиб қолдинг, калтафаҳм?!

— Тақсир, ноиб жанобларининг бир қошиқ қонидан кечинг, — ногоҳ гап қотди Сайфулла Акбарий, хоқонга хайрихоҳлик билан. — Адашмасам, кейинги вақтда ул зотнинг қорачуғи чиндан ҳам хиралашган, шу боис...

— Қорачуғи хиралашган банданинг ақли хиралашмасми, ажабо? — масхарали тиржайди хоқон. — Хўш? — Махмуд ялавочга бир қараб олди. — Жаноб, бу ахволда

биз тарафдан ишониб топширилган тожу тахт ташвишларига қандай чидамакдасан? Аммо, энди тушундим: Бухоро нечун бу кунда устимизга қутириб от қўймиш!

— Бухоро йўриги бўлак, таксир, — деди Маҳмуд ялавоч энсаси котиб, сўнг надомат билан ўйлади: «Бари Бухоро туфайли... Бир важ топса-да, суяк суягимгача ғажиса?!» Кўнгли чўкиб, ўзини ёмон ҳис қила бошлаган ноиб отини қичаб олдинга ўтди ва алланечук ғашлигу ғайирлик билан камонини такага тўғрилади. Аттангки, камдан кам хато кетадиган ўки бу гал фириб берди.

— Шунақа, нишонга ҳамиша ҳам теккизавермайсан, — буткул ўзини қўйвориб пичинг қилди Чиғатой. — Аммо ўйловинг бошқача, худди Тангри ҳамиша сен тарафда. Элинга қайишганинг тузук, аммо бизни ҳам унутма, тузимизни егансан!

Энди Маҳмуд ялавоч ўзини бу дунёдаги энг ёлғиз, энг химоясиз, энг нотовон одам қаторида кўриб, ғамгин қиёфа олди, Чингиздан қолган оғзи катта арзандага не деб жавоб қиларини билмай, ҳушсиз ҳолда ортда қола бошлади...

Маҳмуд ялавоч ўзини ўзи койиди: қаёқдан ҳам ўйлаб топди шу шикор савилни? Агар маза-матрасиз кечган ўша сайру томоша бўлмасайди... ҳалигидай нохушлик юз бермасмиди, шундоқ ҳам тирноқ тагидан кир кидириб ўлиб-тириладиган Чиғатой унақа тўнини тескари кийиб олмасмиди... Йўқ, у билан ўчакишмагани маъқул, томирларида жаҳонгир қони кўпираётган бу доғули билан талашиб-тортишиб нимага ҳам эришарди. О, унинг қаттоллиги! Худо ҳаққи, у адолатни менсимас, аммо шафқатсизлик бобида отасидан ўтказади. Наҳотки кўрмаётган бўлса тирноқларидан чак-чак қон томиб турганини! Кеча бекор қилди, шаккоклик билан, йўғ-е, ношудларча бетига сапчилади. Ў, гумроҳ! Нима, қоядан учиб ўлгир ўша такани «кийик» деб қўя қолса имонини лойка босармиди? Ёки осмон узилиб устига тушармиди? Э, бандаи мўмин, шоҳлар кўнглини овлашда устаси фаранг эдинг-ку, нима бўлдики, бундай лаб-даханингда тоядиган одат чиқардинг?..

Миёнколни манзил тутгандан бери Маҳмуд ялавоч деярли ҳаловатини йўқотганди, энди эса тунлари умуман мишжа қокмай, ўз ёғига ўзи қоврилиб чиқадиган бўлди. Чегарасиз азоб экан уйқусизлик! Ажабки, ёстиққа бош қўяр-қўймас, киприклари ковушар-ковушмас чўққидаги ҳалиги мағрур така, бурама шоҳларини ўқталганча, тепасида савлат тўкиб турволади. Айникса ярамаснинг бақрайган ўлимтик кўзлари... ваҳима! Эвоҳки, Чиғатой шу жонлуф нигоҳлари билан ўзига ўқрайиб боқаётгандек...

Айниқса, бу кеча сира ором ололмади, киприклари тош бостирилгандек оғир, лекин кошки уйку келса... Чамаси, қай маҳалдир сал пинак қилди, йўқ, асло унақамас, пинак қилгани ёлгон, дард, ҳа, беадад дард чекди. Очиқ кўзлари аллабир нуқтага қадалганди. Ажабо, бу не нуқта? Даҳшат ифода этмиш! Ёпирай, ахир бу сиртмоқ-ку! Шифтда, кўнда-ланг тўсинда осилган! Ким илдириб кетди уни, ким? Хос навкарлари қаерда? Амир Зувалак-чи?

Билдики, бу Чигатой шумлиги, агар у имо қилмаган эрса ҳеч ким журъат этолмасди. Илон ёғини ялаган ҳокон нимага шама қилаётгани аниқ: ҳой, қарғиш теккан ношуқр банда, қорнинг тўйиб эганни танимай қолибсан, агар ҳадингдан шунақа ошаверсанг, қисматингга шу нарса ёзилгай!

Эсида, қайсидир йили, не сабабдандир қовоқ-тумшук қилиб Бешбалиқ билан муомаласини совутганда, Чигатой хос элчиси Тобур орқали, эскирган ёғоч сандиқда, дамида қон қотиб қолган аломат бир шамширни ҳадя қилиб жўнатганди. Тобур келтирган матоҳ туфайли ўшанда у ўз ёзуғини англаган, жони ҳар лаҳза қил устидалигини сезиб, тақдирига тан берганди. Уйлай-уйлай, ахийри, сийму зар билан зийнатланган мунаққаш сандиқни беҳисоб жавоҳирот ва қимматбаҳо молларга тўлдириб, оралиқда бир жуфт оқу қизил атиргулни жойлаштириб, асъасаю дабдаба билан жўнатганди ҳоконга. Нима қилсин, ўйлаб топгани шу бўлди, илло шу билан дилидагини шоён этиб, анча хотиржам тортди. Лекин, энди буниси... Сиртмоқ! Рост, буниси яна ҳам даҳшатлироқ. Қандай жавоб берса жаҳл отига минган соҳиби давронга маъқул тушгусидир? Нега ўзингни гарангликка урасан, эй, хом сут эмган банда, унга сендан атиги биргина нарса керак — содиқлик!

Маҳмуд ялавоч ажални эслатиб ваҳима солаётган арқонни амир Зувалакка ҳам кўрсатишни истамади, уни шоша-пиша ечиб олиб яшираркан, оёқ-қўлида бир живирлаш сезилар, дард-дунёси зим-зиё эди. Ажал нафаси... худди кўкдан келмиш! Не синоат, ҳукмдорлар қаҳри ҳар нарсага қодир экан-да! Нима, у ҳукмдор эмасми, бу жаҳонда унинг сўзи кесмасми? Шукр, у ҳам соҳиби даврон, унинг ҳам ҳар каломи мисоли шамшир, фақат, ҳайҳотки... ҳайҳот!

Тонг азонда, буқаламун фалақдан ўзича нолиб, мўғул тупроғига илк бора қадам босиб, Чингизга учраган, унга элчибошликка ёлланган кунини (о, ўша машъум 1218 йил-а!) қарғаб ётганда, Чигатойдан мужда келди. Ҳозир Чигатой хузурига боргандан кўра биратўла Азроилга йўлиқиб қўя қолгани минг марта аъло эди, лекин иложи қанча, ҳеч нарса

кўрмаган-билмагандек, ясама табассум билан оқ ўтов остонасига қадам қўйди. Чамаси, хоқон ўзи каби тунни бедор кечирган: ковоғи солиқ, нигоҳи ҳорғин, алланечук бўшашиб ўлтирар, умуман, бутун туриш-турмушида қатъиятдан кўра бир хил аламзадалиқ кўпроқ зухур эди.

— Жаноби ноиб, Маҳмуд Торобийни танийсанми? — деди қўлларини кўксида ковуштириб хоқон; у шундай юмшоқ оҳангда савол ташладики, кеча бетига сапчилаган ноибга нисбатан заррача гина-кудурати йўқлигини очик эътироф этгандек бўлди.

— Танимасмен ул бадкирдорни, — деди ноиб бир ажабсиниб, бир ташвишланиб.

— Шунақа дегин? Аммо энди танийсан! — истехзо аралаш илжайди Чиғатой. — Хабарким, ул кўрнамак ўзини Бухоро султони деб эълон қилибди! Хўш, қалай, маъқулми? Маъқул бўлса... янги подшоҳни қутлагани Бухорога тезроқ жўнашга тўғри келади.

— Тавба, тавба! — деб ёқа ушлади ноиб.

— Аввал жиловни бўш қўймагин эди.

— Рост айтасиз. Аммо, хоқоним, туркийларда бир нақл бор: бузокнинг югургани сомонхонагача! Иншооллох, унинг ваҳимаси ҳам кўпга бормагай!

— Эҳтимол... Қиблагохим дердиларки, илдинингга болта уришларига йўл қўймагил, минг йилдан кейин бўлса ҳам асорати билингай, — Чиғатой ноибга синчковлик билан разм солди. — Хўш, ул нобакор болта ўқталаётган экан, томиримизни мўлжал олмаётганига ким кафолат беради?!

Энди Маҳмуд ялавоч оғзига талқон солмиш... Ҳарҳолда у олампаҳоқ дардини озми-кўпми тасаввур қила оларди. Шаксиз, жангу жадал кўравериш кўзи пишган Чиғатой бир вақтлар Бухоро осонгина қўлга киритилганини, аммо энди худди ўшандай осонгина бой берилиши мумкинлигини ўйлаб астойдил қайғураётганди. Фалокат олдини фақат кўп сонли, аҳил, бақувват қўшингина олиши мумкин: захирада турган аскарлардан бир қисмини Бешбалиқдан шошилинч чакириб олиш зарурати туғилди. Бу фикр Маҳмуд ялавочга ҳам маъқул тушди, шунингдек, ўз навбатида, у Сайфулла Акбарий, Чакан кўрчи, амир Зувалакка Хўжанд, Самарқанд ва Панжакент черигини жанговар ҳолатга келтириш ҳақида фармон берди. Ҳар қандай тўсиққа қарамай, тез орада Бурхониддин навкарлари билан бирлашмоқ жоизлигини қатъий уқтирди. Маҳмуд ялавоч кутилмаганда бошқа қиёфа олгани, исённи бостириш учун жаҳд билан киришгани Чиғатойни анча мамнун қилди. Афсуски, хоқон қувончи узокқа чўзилмади. Бурхониддин Бухорони, ўз жонини ас-

раб қолиш ниятида, кичик бир даста билан тарк этганини эшитиб сочини юлди. Тўғриси, у бу муждага ишонмади. Махмуд ялавоч кўз ўнгида жикқа терга ботган чопарни кўтара қилиб сўқди, хатто уни фитначига йўйиб, қаро ерга тириклайин кўмдиришига бир баҳя қолди. Нохуш хабардан адои тамом бўлаёзган Махмуд ялавоч қиблагоҳига таскин беришдан нарига ўтолмади. Тўғри, унинг кўнгли юпанчга мушток, аммо ҳозир юпанч нимани ҳам ўзгартирарди? Тагин, қарангки, орадан беш кун ўтгач, Чиғатой оқ ўтов олдидаги сайхонликда машварат ўтказаетганда, узоқ йўл босиб ҳолдан тойган Бурхониддин оху фиғон билан келиб ўзини унинг оёқлари остига ташлади.

— Пушти паноҳим! — деди ҳикиллаб.

— Хўш, Бурхон баҳодир, ҳолинг қалай? — Бухоро ҳокимини ҳалимдек юмшоқ товушда мазахлади Чиғатой. — Ўн минг лашкар билан бир қарғага бас келолмабсан-да, суф сенга!

Чиғатой ҳар қанча захрини сочмасин, Махмуд ялавоч кўксини раҳму шафқат ҳисси қамраб олди. Чиндан ҳам Бурхониддин ночор аҳволда: шўрлик, қаноти синган, абгор, нотавон, бор-йўғидан айрилган. Улген ўзидан юз ўгиргани ва бутун аъмоли-бадини Эрлик ихтиёрига топшириб қўйганини ифода этишга қалом тополмасди.

— Қиблагоҳим!..

— Бухоро учун бошинг билан сен жавоб берасан, — сабр косаси тўлган Чиғатой ногоҳ ўқирди. — Наҳотки кўшинни ташлаб қочдинг? Ақлга сиғмас... Чингиз тузини еган бирон саркарда ҳалигача бу қадар густохлик қилмагани!

— Қиблагоҳим, билмабсиз уларни... Тангрига қасамки, улар шайтонваччалар эрур, — Бурхониддин кўрка-писа ўзини оқлай бошлади. — Қулингиз кўп азият чексам-да бўлмади, улар мени ҳам, черикни ҳам жоду қилишди. Бухорони жанг қилмай олишди.

— Жанг қилмай? Ё Тангри! — кўкка илтижо қилди Чиғатой. — Шу қадар ҳезалак эканингни билмабман. Гап шу, жаноб: бир ой муҳлат, Махмуд Торобийни бир ёқли қилсанг қилдинг, бўлмаса ўзингдан кўр, май ўрнида қонингни ичаман.

Яшин чалган каби бир тўлғонди Бурхониддин, у Бухоро тақдири ҳам, ўз тақдири ҳам қил устида қолганини аниқ тасаввур қилди ва аста эмаклаб бориб ҳокон этагини ўпди.

Унинг наинки кўшинни, қолаверса, бутун Бухорони ўз холига ташлаб келгани фақат Чиғатой эмас, бошқалар кўнглига ҳам гулу солди. Ноиб айникса дилгир... Махмуд

Торобий эрта-индин зўрайиб Нур, Самарқанд, Панжакент тарафларга юриш қилиши тайин, шунда Чигатой у билан хоҳласа уришади, хоҳламаса ими-жимида пойтахтига жилади. У-чи, у қайга боради?! Хоразмга қадам босолмас... Умр эса охирлаб қолди. Ахволи шу тариқа бораверса, шўрига шўрва тўкилиши тайин. Омад қайтса қийин-да... Не йўриқ билан унинг пайини қирқиш мумкин? Ёки эси борида этагини йиғиб, бирон ёққа жуфтакни ростласинми? Илон ёғини ялаган Чигатой назаридан қочиб кутулиб бўлармикан?

Чигатойнинг авзойи бузук. Маҳмуд ялавоч назарида у ҳаёт-мамот масаласи муҳокама қилинаётган машваратда эмас, оламдан ўтган яқин киши таъзиясида ўтиргандек эди. Шаксиз, Чигатой тақдир чархпалаги тескари айланиб кетишидан чўчимакда: жаҳонгир отаси каби жанг майдонида шармандаи шармисор бўлишга унинг ҳам қилча тоби-тоқати йўқ эди. У биргина қоида, қон-қонига сингиб кетган биргина йўриқ билан устивор: мен кучлиман, ким бўлишидан қатъи назар, ҳамма менинг пойимга бош уриши керак!

Ниҳоят, у Маҳмуд ялавочга қарата деди:

— Жаноб, шайланинг, эрта тонгда Бухоро сари от солурмиз!

Бу муждани ноиб нохуш қаршиласа-да, мамнун бош ирғади.

Шомга яқин машваратчилар чор тарафга таркашди. Қовоғи солиқ Чигатой хос мулозимлари ихотасида оқ ўтов сари юрди. Маҳмуд ялавоч бўсафага қадар унинг изидан тимирскиланиб борди. Хокон бир нарса демагандан кейин ўз ўтови томон шошилди. Бугун аср намози қазо бўлди, энди инсоф қилиб шом ва хуфтонни вақтида адо этса... Шу ҳаёл билан ўтов орқасига ўтиб таҳорат олди, алланечук енгил тортиб, қиблага тикилди. Қуёш ҳозиргина ботган, осмон чети, чўккилар гардиши қирмизий тусда товланади. Пойидан то олисдаги хув мунғайган қоялар этагигача бўлган масофада гулобий бир ёғду пардаси сокин живирларди. Ҳозир ноиб юрагига қил сиғмасди, шу боис ҳам шом арафасидаги жозиб манзарадан завқлана олмади. Шошилмай артинганча эрта нималар бўлишини ўйлаб турганда ўнг тарафдаги қалин бутазордан беҳос жулдур кийинган дароз киши чиқиб келди. Киши шитоб билан унга яқинлашаркан:

— Ассалому алайкум, хўжам! — деди қироат билан.

— Кимсен, гумрох, бемахалда не муддаода санғимишсен? — ёқасига туфлаб қўйди Маҳмуд ялавоч.

— Камина Вафо Хўжандиймен, Бухоро элчиси!

Жулдур кийимли киши қатъий оҳангда лутф қилдики, у ўзига ҳам, ўзига берилган ваколатга ҳам бениҳоя ишониши

англашилди. Аллақаеридир зиркираб кетган Маҳмуд ялавоч хиёл тўрсайганча, хиёл ҳовлиққанча унга зимдан разм солди. Кўзига инсу жинс кўринаётирми, нима бало?! Йўғ-а, ростдан бу ўша, Хўжанддан бадарға қилинган шаккок муллабачча-ку! Ҳа, Худо ҳақи ўша, ана, узун бўйли, елкалари кенгина, юзи чўзинчоқ... Бухорода кўним топгани ростмикин? Элчиман, дейдими, вой Худойим-эй, наҳотки уни ўгли юбормиш?! Аммо, йўқ, амир Зувалак кишилари Масъудбекни аллақачон ҳибс қилиб, Хўжандга жўнатишгандир!

— Бул қаро кунда Бухородин ит ҳам, бит ҳам кутмасмен!

— Таксир, каминани танимадингизми?

— Танидим. Сен устозига таёқ кўтарган искирт шогирдсен.

— Лекин ҳозир камина искиртлигимни билдиргани эмас, бошқа тилакда келдим, — Вафо Хўжандий нигоҳида таассуф аксланди. — Сизга айтадиган муҳим гапим бор.

«Ифлос қадами ўтовни ҳаром қилгай!» Маҳмуд ялавоч Вафо Хўжандий хатини эслади ва шундай хаёлга борди. Лекин чақирилмаган меҳмон хатти-ҳаракатида ажаб катъият туйиб, ноилож уни ичкарига етаклади. Ҳар ҳолда Эгам меҳмонни фаросатдан қисмаган экан, Чигатойнинг серсавлат ноиби юмшоқ кўрпачада ўлтиргунга қадар пойгакда қўл боғлаб турди, сўнг бафуржа тиззалади.

— Хўш, биродар, сўйла, — деди тажанглик билан Маҳмуд ялавоч, сўнгра у ўзини шундай киёфага солдики, гўё ўтов бўлмасида бўлак ҳеч ким йўқ эди.

Ҳали нечукким Вафо Хўжандий ошиқаётган эди, энди эса бир қадар хотиржам... Фақат ноиб истехзосига жавобан чехрасида сокин бир киноя зуҳурланди. «Билардим, сенга рўпара бўлиш осон эмаслигини, лекин иложим қанча», деган фикрни бошидан кечирди. Энди ноиб нигоҳи нақд тиканга айланганини билди, бир пайт ўртанча бармоғини безаб турган ёқут кўзли узукни аста суғурди ва унга узатди. Узукни айлантириб кўраркан, ноиб юмалатиб қўйилган кундадек қотди. Во ажабо, бу ўша, дарвеш Адоийга қилган совғаси эди.

— Таксир, узук эгаси сиздин мадад сўрайдир, — Вафо Хўжандийнинг дафъатан янграган овози ноиб хаёлини тўзитди. — Ул зот бошига ташвиш тушубтур.

— Узук эгаси... дарвеш Адоийми?

— Йўқ, таксир, Маҳмуд Торобий!

Кимдир шундоқ ҳам бўшашиб, лаб-лунжи гезарган Маҳмуд ялавочнинг қоқ манглайига гўё чўкмор билан туширди. Андоғ туширдик, шўрлик тарикдек тиркираб со-

чилди. Қанчадир вақтдан сўнг ўзига келганда, суллоҳ элчи, қачонлардир кекчи муаллимни шарманда қилган Вафо Хўжандий қора дажжол янглиғ рўпарасида кўланка солиб турарди. Нимадир деб гўлдиради унга қарата, чамаси айтдики: «Алжирама, гумроҳ банда!» Сўнг у титраб-қақшаганча узукни кўзларига яқинлаштирди. Йўқ, адашмабди, бу — ўша, ўша, ўша... Ё раббано, Махмуд Торобий уни қўлга туширганми ёки дарвеш Адоий унинг ўзи эрурми?!

— Илтимос, ўзингизни босинг, гап жиддий масала устида бораётир, — эшик тарафга ўғринча қараб қўйди Вафо Хўжандий. — Кулфат орттирсанг тортинмай кел демишсиз, ўзлари келолмай, каминани юбордилар.

— Фақир Махмуд Торобийни танимасмен, — ноиб гинжанган кўйи узукни Вафо Хўжандийга ирғитди. — Билиб қўйинглар, фақир бошим кўчада қолмаган, назарқарда кишилар ҳомийлигида эрур, бекорга овора бўласизлар.

— Ваъдангизга вафо қилмас экансиз, биз ҳам қўл қошуштириб турмасмиз, — Вафо Хўжандий жўрттага узукни тепага отиб чакқонлик билан қайтариб илиб олди, шам шуъласида унинг жодуваш жило бериши ноиб кўнглига ваҳима бўлиб кирди.

— Айт, гумроҳ, не қилмоғим керак, — деди у тамом бўшашиб, анча мулоҳазадан кейин.

— Бирламчи, ишончли кишилар оркали Самарқанд ва Хўжанд фуқаросини оёққа тургазгайсиз, токи улар газавотни маъқуллашсин, иккиламчи, ихтиёрингиздаги ёлланма кўшинни зудлик билан Махмуд Торобий илкига юборурсиз.

Энди Махмуд ялавочнинг соқол босган энли, сергўшт бетини алланечук совук бир истехзо, хиёл дилгирлик, умидсизлик билан қоришиқ таъна кўланкаси қоплади...

— Биродар, Тангрига қасамки, келгинди ғаламисларни ўзим ҳам жинимдан баттар ёмон кўраман, — у чуқур сўлиш оларкан, беихтиёр бошини ҳам қилди. — Ишон, уларни кўргани кўзим, отгани ўқим йўқ! Лекин... не қилайки, ипсиз боғланганмен!

— Таксир, «лекин»га бало борми?

— Фақирга қийин, билмайсен, фақат сен эмас, бошқалар ҳам билмас, — унинг бўғзига аччиқ нарса келиб урилгандек бўлди. — Бу юртни бошқариш... осонми? Эҳ-хе! Қани Худо чинакамига ёрлақаган бир валломат чиксаю унга топширсанг барини!

— Ўша валломат Махмуд Торобий эрур! — деди Вафо Хўжандий ҳаяжон оғушида енгил таъзим қиларкан, унинг тубсиз қорачиқларини ажиб бир шижоат ёлкини чулғади.

— Оширма, галварс, у бир ялангоёк бўлса!

— Сиз бунча паст кетманг, Маҳмуд Торобий Бухоро султони-ку!

— Султон-а?! Қўй, ошна, калламни қотирма, келган жойингга жимгина қайтиб кетавер! — деди қўнишиб Маҳмуд ялавоч. — Сен кўқларга кўтараётган ўша таги паст султонга икки дунёда ҳам ишонмаймен! Тавба, у бутун ер юзини измига солган мўғулни йиқа оларканми? Хўп, йигит, сен шунга кафолат берасанми? Кафолат беролсанг... айтганиннга юрай, аммо... сен гўдакларга ишонадиган бўлсам хар не боримдан ажралиб қолишим тайин!

— Таксир, нечун бу қадар қалтирайсиз, бас, ўзингизни қўлга олинг, ечиб ташланг танингиздаги кўринмас ипларни! — юмшоқ-юмшоқ сўзлай бошлади Вафо Хўжандий. — Шундагина хар не борингизни сақлаб қолурсиз!

— Бари сенга осон чоғи!

— Оллоҳ сизга имкон яратмиш, гуноҳингизни ювиш учун бундан қулайроқ фурсат қайтиб келмагай!

— Жонингни суғуриб олмай, қайси гуноҳимни пеша қиласан, нокас?!

— Яхшиси, эслатмай, ўзингиз билурсиз.

Маҳмуд ялавоч бемаврид келган меҳмонга тикилиб қарахтланди, бир ўқсинса, бир қазабланди. Оббо бетавфикей, ўйламай-нетмай алжирашини... Аттанг, ўшанда, вақти борида, ярамасни зиндонда чиритиб юбормаган экан-да! Энди бойқушдек сайраб жиғига тегмакда! Ҳатто жари-ўри номаълум, зимистонга кўмилган даҳшатли йўлга бошлаш пайида! Айниқса, таги-тугини биров билмайдиган анови дарвешни боласидай кўриб ардоқлаганини айтмайсизми? Не кун эдики, кўзини парда қопламиш: уни авлиё санади, ўзига бош вазир қилиб олмоқчи бўлди! Ана лакмалик! Меҳр боғлаган кишиси илон экан, захарли илон! Агар бундан Чиғатой хабар топса борми, тамом, терисига тириклай сомон тикади! Энди бошини қайси деворга уриб ёрсин, ё раббано!

— Йигит, одамни роса ҳовлиқтирдинг, шунча кўп юк ортдинги елкамга, мажақланишим аниқ, — деди ниҳоят Маҳмуд ялавоч, чеҳраси хиёл нурланиб. — Озгина ўйлаб кўрай, жавобини иншооллоҳ эрта кечқурун айтурмен.

Вафо Хўжандий бош ирғади. Сўнгра у енгил таъзим қилиб шоҳона безатилган ўтовдан чикди. Ўзини бениҳоя аянчли хўрликка гирифтор этилгандек ҳис этаётган Маҳмуд ялавоч уни бутазор томонга алағдалик билан кузатиб қўйди. Хуфия келган элчини тевааракда изғиб юрган соқчи-

лар кўриб колишидан чўчиди. Хуфтон қоронғилиги ичра у алам билан ер тепинди, телбаваш алфозда уриниб-суринганча ўтов теварагида айланди. Наридан-бери хуфтонга юмалаб олгандан кейин амир Зувалакни хузурига чақиртирди. Амир Зувалак ҳеч қачон хўжасини бу қадар абгор, бу қадар афтодаҳол кўрмаган эди. Сўзларига диққат билан қулоқ солди. Сўнг у қайгадир ошиғич жўнади, шу кетганча кичик саҳарда ҳориб-чарчаб қайтди. Сокин ўтовда мижджа қоқмай ўлтирган ноибга тавозе билан нимадир узатаркан, чуйкалган бетида аллатовур фаҳр зухурланди. Шам ёруғида товланиб кетган нарса ёқут кўзли узук эди...

УЧИНЧИ ҚИСМ

ШАҲИДЛАР
ВА
ФОЗИЙЛАР

МУҚАДДИМА

Улус талабига биноан ҳар жума Мох бозорини бориб кўриши Маҳмуд Торобийга одат бўлиб қолди. Бозор айланиши — кони фойда эди: Оллоҳ назари теккан савдодек нозик юмушининг аллақайсидир нуқталарида яхшини ҳам, ёмонни ҳам учратиши мумкин. Лекин ажиб дунё экан бу дунё, ками ҳам, фитнаси ҳам тугамас экан. Демакки, унинг куйди-пишидисидан, жонини жабборга бериб елиб-югуришидан не фойда?!

Маҳмуд Торобий Жўра говбоини паришонҳол эргаштириб ҳаёт ўзи бир бозор эканлигини ўйлаб бораркан, молларини тинимсиз кўкка кўтариб мақтаётган ҳолвапазлару шиннифурушлар, чиннисозлару кулолларга гоҳ ажабсиниб, гоҳ кулимсираб тикиларди. У расталар бўйлаб шошилмай ўтди ва не хаёлда эгарсоз-югансозлар растаси сари бурилганда иттифоқо кўзи бир қоп сомон орқалаган чуваккина чолга тушди. Оғир қоп тагида нақд чумолидек бўлиб қолган чол ҳам уни кўрди, бир неча қадам босгач, елкасидан юкини туширди, калтагина йўталиб қўйди. Шўрлик қайноқ терга ботган, энтикиб-энтикиб нафас оларди.

Ногоҳ Маҳмуд Торобий шоффриконлик оинаси тўйидан қайтаётганда, тақир даштда, тошлоқ адир қиялигида кўргани — эти бориб устихонига ёпишган чўғир билан қўши қўшаётган қария муслимни эслади ва чуқур хўрсинди. Бу не ҳол: тақдир одамзодни қариганида ҳам аямаса! Одамзод, ўз гуноҳларига ўралишиб қолган одам боласи ёруелик ила саодатга етишмаги учун нима қилмоғи керак?!

— Отам-ей, қариб қолмишсиз, иссиқ жойингизни совутмай, Оллоҳ таоло даргоҳига сизиниб ётсангиз бўлмасми, — деди Маҳмуд Торобий хайрихоҳлик билан. Чолнинг тарамтарам ажин босган бетиди ажабсиниши зуҳурланди. — Шукр, ўғил-қизингиз бордир, алар бир бурда нон топиб беролмасми?

— Шукр, ўғил-қизим бор, аммо алар қўлига қараб ўлтирайми, берсанглар ермен, урсанглар ўламен деб?! — Энди чолнинг хира кўзлари аллатовур шуълаланди, анчадан кейин сўради: — Эй пўрим банда, Хотамитой каби муомала қилурсен, аслинг ким, нечун мендек ғариб аҳволига ачинмакдасен?

— Отам, фақир подшоҳингиз Маҳмуд Торобиймен, — тортинмай ўзини танитди баҳодир, мишигида кулганча.

— Воҳ-ҳо-ҳо-о, Оллоҳ фақирни ўз ноибига рўпара қилмиш, кўзларимга ишонмасмен. Сен... Сувратинг ҳукмдорни-

ки, аммо сийратинг... Тангерига қасамки, сен ўз қавмимдан эрурсен!

— Бале сизга, топдингиз, отам!

— Нечун унда дабдабаю асъасага берилмишсен? — деди истеъзо билан чол; у таънаси ҳамсухбатига қандай таъсир қилганини билмоқчи бўлиб, унинг қизгимтир бетига тикилди.

— Шукр, андоғ нарсалардин йироқмен, — зўраки илжайди баҳодир.

— Йироқмен дегин, ҳе гофил?! — чол уни сира тортинмай қайириб ташлади. — Сен, йигит, ўзингни уммонга ташла-мишсен, кучаниб сузмакдасен, аммо қаён сузаётганингни ўзинг ҳам билмассен. Охири бир кун танингдан мадор арир, олдингда биргина йўл қолар — чўкиш!

Во ажабо, мияси суюлган бу чол бор-йўғи бир сомончи бўлса, дунёнинг ақли етган-етмаган аччиқ-чучугига тумшуқ тиқишини кўринг. Кўнгил сўраб балого қолди, энди нақд қирқ танга тавон тўламоғи жоиз, индамай йўлингга кетаберсанг бўлмасмиди, ҳей, ноқобил банда?!

— Гапим оғир ботдими, иним, йўқ, ботмасин, — деди мийиғида кулиб чол. — Фақирга ўхшаган биронтага маслаҳат солсанг айтарди: тожу тахт не-не аломат одамларни домига тортмаган!

Торобий ўнғайсизланди:

— Оллоҳ шуни буюрган эркан, пеишонага битилганидан қочиб қутулиб бўларми?

— Ҳа, ҳа, пеишонангда бўлса чидашга мажбурсен!

— Кимдир ўйлаши керак элни!..

— Оҳ-ҳо, ҳали сен юрт отаси эканингни пеиш қилурмисен?

— Шунчаки гап келганда, узр...

— Ҳа, тузук, мўғулни қувлабсен, аммо қутулдим дема, эрта бошқа ёв келади, ташқаридан келмаса ичингдан чиқади. Қани, кўрамиз шунда не қилурсен, калла кесмай, қон тўкмай тура олармикансен?! Тожу тахтни қонсираб турадиган қиличгина сақлай олади, иним!

— Фақир муддаоси бўлак, — гудранди баҳодир.

— Барини биламен, тилагинг — улусни саодатманд қилиш! — деди у ўнг қўли билан ҳавони сермаб. — Аммо шуни бил: бу — хомхаёл, ул нимарса ила узоққа боролмассен. Сенку Маҳмуд Торобий экансен, ўша Искандар ҳам дунё тубига етолмаган. Искандар замонида авом гарданидан тушмаган юк сенинг сояйи давлатингда ҳам тушмас.

— Гап фақат шундамас...

— Ҳўш, яна нимада? Ҳа, ҳа, сенинг катта дардинг — мўғул... Майли, нима бўлганда ҳам қиличингни маҳкам тут, қилични ва отни саралаганинг каби, дўстларингни ҳам сарала, шунда панд емассен.

— Куллуқ, отам!

— Кечирасан эзма чолни... Бир айтдим-қўйдим-да. Кулоққа оласенми-йўқми, ўзинг биласен...

Тавба, қанақа бу чол: ҳукмдорларни ҳам назарга илмайди. Балки, у ҳақдир, фақир у ҳақирни тирикчилик уқубатларидан, босқину офатлардан қайси подшоҳ форис айлабдики, бу ишни у мошага миндиради. Ўша гап — ўша, бу дунё бири кам дунё...

Бозор ўртасида саросар туриб қолган навқирон султон аста кунчиқар томонга ўгирилди. Оғир қопини орқалаганча одамларни оралаб, туртина-суртина бораётган чол ортидан тикиларкан, пешонасига аста уриб қўйди...

Б и р и н ч и б о б

БУ НЕ ДАРДИ РҶЁ?

Ғалвага, аламу изтиробга кўмилган кўҳна дунёни бир лаҳза, ҳа, атиги бир лаҳза даҳшат кўзгусига солиб кўрсатган ўша хол ҳали-ҳали кўз ўнгида: Бўринайхон бўғзидан тизиллаб отилган қон кийимини бўяб, бирдан туфрокқа сачради... Ва дами қизарган қилич бир томонга учиб кетди, сардор эса хиркираганча чалқанча қулади... Майдонни тўлдирган одамлар тахта бўлиб қолгандилар. Бехосдан юз берган ҳодисани тасаввурга сиғдириш қийин эди. Майдон тубсиз ўпконга тушиб кетгандек бўлди, анча маҳалдан кейингина ҳар жойдан оҳ-воҳлар эшитилди. Асир тушган сарбозлар тесқари ўгирилганча пик-пик йиғлашарди.

Тўғри, Махмуд Торобий кондан кўркмасди, қон хидини фарқлаб ҳам ўтирмасди, лекин, ҳар ҳолда у ўша паллада гўё ўзига ўзи бегона бўлиб қолди, шуурида ҳам муздек совуқ ғубор туйди. Совиб улгармаган жасад тепасида Гура хотун бепарво турганини кўрди. Унинг чеҳрасида акс этаётган ифодалар руҳан тантана қилган ғолибни эслатарди. Шунчалар ёмон кўрарканми у Бўринайхонни?! Нима учун? Бу савол жумбоқлигича қолди. Мана энди Торобий Бухородаги энг маҳобатли Малик Санжар қасрининг кўркам, бениҳоя кенг, шифти баланд бўлмасида ёлғиз кезинаркан, негадир шу ҳақда узоқ ўй сурди. Ўйлагани сари Гура чеҳрасида қотган ифодалар хаёлини олиб қочар эди.

Иймони пок, нияти тоза мусулмонлар қаторида Махмуд Торобий ҳам тақдирга шак келтиришни гуноҳи азим санайди, лекин, пири раҳнамолигида халойиқ ўзини султон деб эълон қилганига ҳануз кўниқолмай қийналади. Ахир, авлод-аждодидан ким тож кийибди, ким тахтга минибдики... Истиҳоласини тортина-тортина Шамсиддин Махбубийга айтди. Ҳар ҳолда ҳазрат унинг кўнглини тушунарди, шу боис, одатича, босиқлик билан уни юпатди: «Ўғлим, Худо хоҳлабдики шундай бўлди, энди ношукрчилик қилманг, жаноби Расулиллоҳ Муҳаммад алайҳиссалом шажарасида ҳам шоҳ ўтгани йўқ эрди!» Ҳа, дарвоқе... У бундан озгина тасалли топди. Торобга кутвол қилиб тайинланган

Зор Жаҳон амри билан оқ кигиз топиб келтиришганда у ўзини анча босиб олганди. Поёнсиз иззат-икромга кўмилганда яна ҳам аниқроқ билди халойиқ ўзига чин ихлос боғлаганини. Офтобда кумушранг жило бераётган кигизда у Арш билан юзлашгандек бўлди. Тани гўё мумдек эрирди, илло, илиққина ва юмшоқ парга чулганганди, пар оғушида энтिका-энтика қайгадир сузиб борарди. Қарасаки, бойдоқ олдида Шамсиддин Махбубий билан шайх Иброҳим, сўнг укалари, Гура хотун, синглиси Суйгуна Зебо, Муҳиддин Камол шошилмай илгарилашади, улардан кейинда Зор Жаҳон, Жўра говбош, Нусрат Ҳожиб, Эрдана кузгун, Алп Хомуш, Наврўзбек, Вафо Ҳўжандий нигоҳлари ёниб одимлашади. Халойиқ қадами айниқса шаҳдам эди. Улар: «Илоё, шохимизнинг умри узун бўлсин!» — дея айюҳаннос солишади.

Халойиқ, неча йиллардан бери оддийгина ҳузур ва шодланиш нималигини унутган эмасми, бу талотўпни ўз қадрининг баҳоси деб билган, аламларини унутган, еру кўкка сиғмай қолган эди. Энди халойиқ ёруғ дунёда тирикчилик деган абадий машмаша зуғуми остида хол-бехол нафас олиб ётаверишдан кўра бошқачароқ ташвишлар ҳам борлигини ногоҳ англаб етгандек эди, энди у Оллоҳ раво кўрган саодатли кун завқ-шавқи чегарасиз бўлишини рўй-рост истаётганди, шунинг учун сохиби давронлик рутбасига эришган мухтарам зотни оқ кигизда Тороб қалъаси атрофидан етти марта айлантирди.

— Ўғлим, энди сиз эл мададкорисиз, — деди фахр билан ҳазрат.

Мана қисмати қаён бориб такалди, шу заҳоти дилига чўғ тушгандек бўлди, йўқ, дилида азалдан хил бўлиб ётган чўғ бехосдан аланга олди. Ҳар мардумни бир бағрига тортгиси келарди, ҳар бири ярасига малҳам бўлиб босилишни истарди. Йиғлаётганларни мен учун йиғлашяпти, деб ўйларди, кулаётганларни мен учун кулишяпти, деб санарди. Демак, улардан қандай ажралсин, асло ажрала олмайди, аксинча ҳужайра-ҳужайра бўлиб уларнинг қон-қонига сингиб борарди. Сайилга ижозат берганда Торобнинг бепоён дала-даштларида шодлик чечак бўлиб, гулираёно бўлиб очилди. Сокин бўғотларни тутган кушлар нағмаларига ошиқларини зор-интизор кутаётган лобар қизларнинг хазин лапарлари қўшилди. Ҳар замонда уларга мажнунлик даъвосида юрган, юракларини муҳаббат оташи тўлдирган ўктам йигитлар ўйноқи овозда жўр бўлишарди. Дошқозонларда дамланган палов ҳидидан тўйиб қолган Маҳмуд Торобий ёшлигида ўзи ҳам қўшиқ айтиб вақтини хушлагани-

ни хотирлади. Кўпинча у димоғида куйларди, тўғриси, унча қиёмига етказолмасди. Шаддод хотини Субухабиби «нўноқ-қинам» деб уни масхара қиларди, сўнг ўзи ширали, тиник товушини баралла қўйиб юборарди.

Жума куни Шамсиддин Махбубий ва шайх Иброҳим тақлифи билан Торобдаги жоме масжидида Махмуд баҳодир номини хутбага қўшиб ўқитиш муносабати билан йиғин бўлди. Имомликни пири муршидларнинг ўзлари камоли эҳтиром билан адо этишди, улар улус тақдиридаги энг қувончли айём шарофати билан биринчи бўлиб Оллоҳга худойи аташди. Кейин уларга тақлид қилган мўминлар ўнлаб қўй-эчки, ҳўкиз сўйишди, қурбонликлар қониқи Махмуд Торобий пешонаси, чаккалари, қулоқлари орқасига яхши ниятлар билан суркашди. Бундан баҳодир енгил тортар, қўнгли тоғдек ўсар, дўрдок лабларидан миннатдорчилик сўзлари учарди.

Маросим хурсандчилиги авжига чиққан маҳалда соқчи-бошиликка тайинланган Жўра говбош саркарда Томиш беш юз кишилик қўшин билан Тороб бўсағасида ҳозир бўлгани, султон билан ошиғич учрашиш ниятида эканини билдирди.

Кутилмаган хабар улусни безовта қилди, Махмуд Торобийни эса жиддий ташвишга солди. Ахир, Томиш Бўринайхон думи, Бўринайхонга ўхшаб пихини ёрган кимса (ҳозир унинг ўрнида эмиш), унга ишониш маҳол, илло, не муддаода келдийкин?! Элчи бўлса, ажабо, нечук тасарруфида тиш-тирноғигача қуролланган улкан черик?!

Аллақачон мингбошилиқ унвонини олган Томиш умри бино бўлиб қўй оғзидан чўп суғурмаган кимса қиёфасига солганди ўзини. Сийрак соқолли, сарғишдан келган думалоқ бетида қуюнчақликка мойил меҳрибонлик нишоналари балқиб турарди, бутун одамзодни мурасага чақиришдек оғир вазифани гарданига юклаганга ўхшарди. Соқчибошига миқ этмай қуролини топшираркан, худди шу ҳолни тасдиқлагандек бўлди, теварагига қузғундек бир аланглаб олгач, қалъа сари виқор билан юриш қилди.

Алағдалиқ Махмуд Торобий кўксини лаҳза сайин қаттиқроқ сиркиратади, аммо ўзини бепарво кўрсатишга тиришади. Ҳар ҳолда бундай учрашувга тайёр бўлмагани боис жиндақ каловланган эди. Қалъа биқинида тикланган баланд суфада, қўшқават атлас кўрпачада чордона курди, икки тарафида биродарлари кўр тўкишди.

Маккор ва синчи Томиш салобатли соҳиби ҳурматини баланд тутган ва ҳар не бало-қазони даф этишга ҳозир у нозир аҳил даврага дуч келганини англади. Тўғриси, рангкути ўчганидан билиндикли, даҳшатли ҳасад уни нақд бўғиб

ўлдираёзди! Лаблари гезарган, кўзлари маънисиз йилтирган ҳолда таъзим қилгани чорланди, кейин бехосдан ўйла-ниб қолди: бу бир бедаво кас бўлса! Султон эмиш, тожу тахти қани? Бетавфиқ савдойига қолибди-да шавкатли Бухоро куни? Тавба, бу ярим оламни оғзига қаратган Мухаммад Хоразмшоҳнинг ҳаром тукига арзирмикин?

— Таксир, мен Бухоро салтанати элчисиман, — ниҳоят тилга кирди Томиш, ясама табассум билан. — Салтанат беъга қолди, сиз султонлик унвонини олганингизни эшитиб жаноб Бурҳониддин ўз хоҳиши билан истеъфо берди. Бухоро ашрофлари тиладиким, сиз шаҳри муаззамга юзлансангиз, сабил қолган тахтни муборак илкингизга олсангиз.

Тангри шохидки, Бурҳониддин амал деса ўзини томдан ташлайдиган одам, у ўлиб-тирилиб етишгани — чексиз имкониятлари бўлган тахтдан осонгина воз кечмаги маҳол, йўқ, кўзни очиш керак, бу ерда бошқа бир гап борга ўхшайди.

— Жаноб, элчимен дейсиз, элчига жанговар қўшин не ҳожат? — истехзо билан сўради Шамсиддин Махбубий.

Томиш ўзини шундоқ вазмин тутдики, бир мўйи ҳам кимирламади. Ичида эса хато қилганини тан олди. Агар қўшинни бунақа оти овоза, кети дарвоза қилиб етаклаб келмаганида, аксинча, йўлдаги бирон тўқайдами, жар-чуқурдами, пистирмага қўйганида, бундай таъна-дашномга қолмай, ишни осонгина битирарди. Пайт пойлаб черик пандан куюндек отилиб чиқардию тахтни эгаллаш учун Бухорога ошиқаётган баттолни халқадек ўрарди. Ва ёнидаги ифриндиларига қўшиб янчиб ташларди. Ғўрлик ўтди, ғўрлик! Аммо хали ҳам кеч эмас, энди бу ёғига хушёр бўлиши, бирор важ-қарсон ўйлаб топиши керак. Агар Махмуд Торобийни Бухоро сари боришга кўндиролса... Энг қулай жой Фаридон кўприги... Қўшин кўприк устида подшоҳни ўрайди, ўқ ёмғири ёғдириб, ҳалок этади.

— Таксир, қўшин энди Махмуд Торобий ихтиёрида, — Томиш қиёфасидан бирон маъно уқиш маҳол эди. — Қўшин султонга хизмат килур, ул мухтарам зотни ёмон кўзлардан асрагай!

— Ҳа, бале! — деб минғирлади Зор Жаҳон.

— Йўқ, биз гўл эмасмиз, мўғулга ишонмаймиз, — дўлайди бирдан Наврўз полвон. — Султонимизни муҳофаза қилишга ўз қурбимиз етур!

— Иншооллоҳ, иншооллоҳ! — чинқиритди ҳар тарафдан йигитлар.

Махмуд Торобий сукутда; балки омади чопгани ростдир, балки Бухоро заминига кириб боришнинг бундан қу-

лай фурсати келмас? Фақат бунга улуғ зотлар нима дейишаркин? Қош қўяман деб кўз чиқармаслик керак-да. Ким билади, эхтимол, Бурхониддин саховат билан тутаетган тилла жомдаги майи нобга тил торткизмай тинчитадиған оғу аралашғандир?!

— Ўғлим, ягона армонимиз Бухоро-ку, — энгашиб шоғирди қулоғига пичирлади ҳазрат. — Арслон олға босса тор ҳам бўй эғади!

— Рост айтасиз, ҳазратим, — севиниб кетган Маҳмуд Торобий ирғиб турди ва оломонга қарата хайқирди: — Жаноблар, Бухоройи шариф бизга мунтазир!

— Тезроқ тортинг йўл танобини! — деди шайх Иброхим.

— Ё, Оллоҳ! — деб қўйди кимдир.

— Бухоро, илоё узилсин оёғингдаги кишан!

— Илоё, илоё узилсин!..

Томиш алам билан ўйлади: «Ё, қодир Тангри, наҳотки булар бари мўру малаҳдек ёлғон шоҳ изидан тушса?! Еру заминни эзғилаб ташлашади-ку!» Ҳар қанча зол бўлгани билан сардор бу ёғини ўйламаған эди, пўртанадек кўприб-тошған бойдоқ ичида у ўзини ҳасдек ожиз сезди. Машқи пасайиб қолған отини қамчилай-қамчилай чеккароққа чиқиб олди.

Кўнглида соф орзулар жўш урган Маҳмуд Торобий эгарда мағрур ўтирибди. У қувончини яширолмағди, ортидан дўнгу қирни текислаб, жару чуқурни тўлдириб келаётган бутун бошли денгизнинг бир зарраси эканини ўйлаб ғайратга тўлади. Шиддат билан кўчған издиҳом наъра тортиб, енг шимариб Бухоро сари талпинарди, залворли қадами тағида мушфик замин титрарди. Замин ундан нажот тиларди, илло, энди уни оломон дейишга тил бормас, энди у— лашқар, ақлу фаросатга, ботирликка суянған, эртасига ишонған қудратли лашқар!

Уни қаранг, Томиш эса аланг-жалаңг. Унга не бўлди? Сим-сим тарангликни теран хис қилди Маҳмуд Торобий ва ногоҳ кўрдикки, Бухоройи шариф элчиси Томиш билан келған амирлар, босқоқлар, навқарларнинг кўзлари қонга тўлибди, улар қашқирлар каби Фаридон кўприги икки ёнидаги ялангликни эғаллаб олишибди. Ҳатто тишларини қайраб, лаблунжларини аянчли шишириб, қиличлари ва камонларини шай тутишибди. Маҳмуд баҳодир сардорга ўқрайди:

— Хой, Томиш, аҳдингдан қайт, йўқса қўл теккизмаёк кўзларингни ўйиб олармен!

Шўрлик сардорда жон қолмади, жаллод кундасига рўпара қилинғандек, юраги така-пука бўлиб, телба каби гарангсиди. Тавба, хуфия ниятидан уни ким воқиф этди экан?

Нахотки хамма нарсани кўриб-билиб турса? Ким у ўзи: жодугарми, иблисми? Танрига қасамки, ер юзига сиғмай кетган, не ниятдалиги номаълум шунча фуқарони орқасидан эргаштириш ҳар кимга ҳам насиб қилмас!..

Томишнинг бир ишораси билан кўшин тинчиди.

Ола-тасир бойдок яна олға интилди, дашт гумбирлаб аксадо берарди, осмону фалакни қуюқ чанг-тўзон тутди. Ҳадемай губор ичида Бухоро миноралари элас-элас кўринди. Тажанг юзларга хазонмарг боғ-роғлар ичра дилтанг, гўристон сукунатига кўмилган шаҳарнинг дим хавоси урилди. Шаҳар издиҳомга Канпирак девор кунчиқаридаги Талипоч дарвозасини рўпара қилди, дарвоза остонасида Шамсиддин Махбубий таклифи билан Маҳмуд Торобийни яна оқ кигизга солишиди. Куролланган ўн чоғли азамат оқ кигизни лашкар олдида бошлари узра даст кўтариб боришди. Одам тирбанд Арк майдонидан, кўчалардан шитоб билан ўтишди. Ҳар замонда бойдокни телбаларча кийқиришиб навкарлар тўсишарди, шунда Хур Қийғир йигитлари дарҳол қилич яланғочлар, охирги талвасани эслатувчи ҳужумни даф этишарди.

Бундай йўл жангларида қатнашолмай Суйгуна Зебо армонда. Қизгина қўлини Гура хотун қисиб ушлаб олган, гўё унинг соясига айланган, ундан ажралмайди. Урхо-ур бошланган захотиёқ унга ёлборади: «Ох, Суйгуна, мени ёлғиз ташлаб кетакўрма!» Шунда гўё Гуранинг оғзидан алангаи оташ отилиб чиққандек бўлади. Тўғри, Суйгуна унинг табиятини унча билмайди, лекин акаси ва пири комилга кўргизган муруввати учунми астойдил меҳр боғлаган. Тагин ўзича хаёлга толди: «Бу сулув аёл нахотки акамни деб эридан кечган бўлса? У янгам ўрнида янга бўла олармикин?»

Синглисидан бир кадам колмай келаётган Гурага Торобий ҳар замонда ўғринча қараб-қараб қўяди. Оқ кигиз устида ҳамон у мағрур борарди. Бардорчи йигитлар шаҳар бўйлаб узоқ айланишиб, ниҳоят, Малик Санжар қасри рўпарасида тўхташди. Қасрнинг маҳобатли куббалари, забардаст пештоқларини томошалаб, унинг кўнгли нур тушгандек чароғонлашди. Баҳодир шу иморатни кўналға қилишни маъкул топди. Атрофдаги маҳаллалар, кўчалар, хиёбонлар гавжум, ёш-яланг томлар, дарахтлар устини эгаллаган, чолу кампирлар остоналарида очик чехра билан туришар, хамма келишган навкирон султонни кўришга, унинг этагини ўпишга ошиқарди.

Малик Санжар қасри ҳовлиси лашкарнинг кичик бир бўлаги билан тўлди. Ҳориб-чарчаган кишилар дуч келган жойда — сахнда, айвон девори ва устунлари остида чопонларини болиш қилиб чўзилишди. Баҳодир, уларга тикилар-

кан, ўзи ҳам қаттиқ толиққанини хис қилди. Бир пайт қараса, шайх Иброҳим ёлғизланмиш, у айвонда, икки тавакали бағдодий эшик рўпарасида аллатовур мунғайганча ўй сурарди. Аста бориб суярган, пир киприкларида нам кўрди.

— Отам, нечун хомушсиз?

— Ўғлим, бул иморатни кўриб кўнглим бузилди, камина замонида шу жойда соқчилик қилганмен, Малик Санжарга хизматим ўтган эди, — шайх Иброҳим енгил хўрсинди. — Ушбу эшик сизни Оқ бўлмаға элтадир, ул бўлма Малик Санжар хобгоҳи эрди, илоё у сизга тоабат насиб этсин!

Водариф, давру даврон ўтаверар экан, кечагина бедови туёғидан чакин чақнатиб бутун Бухоро заминини титратган Малик Санжардек паҳлавондан бугун ному нишон ҳам йўқ, илло, у меҳр қўйиб бино қилдирган ва зийнатлаган олий иморат эса, энди унга буюрибди. Ахир, Халлоки олам, бу бедодлик бўлмай нима?! Малик Санжардан-ку ақли-хушни паришон қиладиган қасри муборак қолибди, ундан не қолгай?!

Ҳақиқат булким, Малик Санжар қасри сўлим, дилтортар, назокатли бўлишига Оллоҳ ўзи фатво берган: диди баланд, кўли гул усталар ташқари-ичқари деворларни, буржлар ва равоқларни раъноу наргис япроғи қадар нозик ислимий безаклар билан оҳорлашган. Ичма-ич кетган хоналар жилоси кўзларни қамаштиради, айниқса ҳобгоҳ вази-фасини бажарган Оқ бўлма жозибадор. Киши бунда ўзини кушдек енгил ва эркин хис этади. Панжарали дераздан ёруғлик мўл-кўл тўкилади, шифт ва девордаги ганч билан ишланган гул шаклли нақшлар ўзаро шундай туйғунки...

Афсуски, қаср кўпдан қаровсиз қолган, Малик Санжардан омад қайтгандан сўнг руҳонийлар «тавки лаънатга учраган макон» деб гап тарқатишган эди. Донғи кетган иморатнинг ғарибона аҳволи Махмуд Торобийни шаксиз қаттиқ ранжитди. Узоқ мулоҳаза қилиб ўтирмай, илгари Бурхониддин саройидан важҳи маош олиб турган, энди нима қилишни билмай довдираб қолган усталарни ҳузурига чорлаттирди. Ҳафта-ўн кун давомида ҳафсала билан адо этилган таъмир аввало Оқ бўлма, қолаверса, бошқа катта-кичик хоналар чиройини яшнатиб юборди.

Оқ бўлмани энди таниш маҳол: оёқ остига туркману афғон гиламлари тўшалган, деразаларга ҳаворанг дарпардалар тугилган, бурчак-бурчакда, пасқам курсиларда гултуваклар тизиб қўйилган, тилла суви юритилган мис занжирларга осилган биллурий қандилларда кеча-кундуз порлаб ёнадиган шамлар илохий уйғунликни яна ҳам нафис тутаётгандек туюлар эди.

Ажаб муаззамлиги ва шинамлиги билан Оқ бўлма чиндан шоҳона, фақат унда бир нарса — тахт етишмайди. Махмуд Торобий бир оғиз суҳан қилса Бухоро усталари хатто Искандар Зулқарнайнга ҳам насиб этмаган тахти олийни зумда мухайё этишарди, аммо баҳодир буни тиламади. Золим ва конхўр ҳокимни Бухорои шарифдан қуллаб юборган жангари Малик Санжар хобгоҳида тахтсиз ўлтирган экан, ўша мағрур банда ҳурмати учун у ҳам истамади. Бўлма тўрида тахт ўрнида узунасига миз қўйдирди. Ҳузурига ташриф буюрганларни у миз юқори тарафидаги мунаққаш курсига чўккан қўйи қабул қиларди. Лекин хобгоҳида камдан-кам бўларди, кўпинча шаҳар кезар, одамлар ҳаёти билан танишар, Мох бозорига кириб нарх-навони суриштирарди.

Махмуд Торобий бугун Оқ бўлмага камалиб қолган, эрталабдан бери ҳаёл билан машғул, режа пишитарди. Нечукким у ўзидан хафа: ташлаган ҳар қадами ношудлик мевасидек туюлади, аламзада улус дардига малҳам бўлолмаётганини ўйласа, юраги баттар эзилади. аммо, тахтга нечук келди, ўзини кўз-кўз қилиш учунми? Нечун шаҳар ҳалигача қароқчи урган ховлидек хувиллаб ётадир, нечук ҳануз кўчалар девоналар ва оч-яланғочлар билан тўлиботошмиш? Алар ҳолини ким сўрайди, ким? Тез орада бошланадиган улуғ машваратда шуларни орага солишни мўлжаллаган. Авом аҳволини тезроқ бир ёкли қилиш керак. Улуғ машварат унинг хоҳиши билан таъсис этилди, ҳафтада бир бор — жума куни аср намози арафасида бўлади, Бухоро ва ён-теварақдаги вазият, энг муҳими, газавот тақдири муҳокама қилинади.

Бўлма сукунати Махмуд Торобийни асир қилиб олгандек эди, дераза тагида тинимсиз одимларкан, ногоҳ яна кўз ўнгида Бўринайхон бўғзидан тизиллаб отилган қон жонланди. Майдонда янграган оҳ-воҳлар, навкарлар йиғиси, Гура хотуннинг қилт этмай бепарво туриши... Не синоат, Гура хатто қилич талаб қилди, хотиржам дедики, мен Аланқува авлодидан, майли, сендек паҳлавон шарафли ўлим топиши учун қўлимни қонга беласам белабман-да! Ана шу сўзларни айтар чоғида Гура кўзлари нақадар чакнади, унинг қароқларидаги бу ёлқин яшин тезлигида баҳодир дилини забт этди. Баҳодир ўша лаҳзада эс-хушидан айрилгандек эди...

* * *

Кишу ёз Зарафшон нафаси уриб турадиган Тороб кишлоғи адирларида доруға Жомғуржинга тегишли уч мингдан

зиёд йилки боқиларди. Адолатни орага солган газавотчилар тез орада доруға ер-суви ва мол-мулкини мусодара қилишди, йилкисини ҳам бўлишиб олишди. Ҳали хаяжонини босиб улгурмаган Махмуд Торобийга кулоқлари динг, бўйни оққушникидек қайрилган, ингичкабел, чопса туёғидан чақин сачрайдиган саман тегди. Пайшанба кунлари у онаси, хотини ва ўғли қабрини зиёрат қилгандан сўнг Зарафшон соҳилига борар, Фаридон кўприги тагига тушиб ғамгин ўлтирар, ора-сира саманни меҳр билан чўмилтирарди. Иссиқлаб кетса ўзи ҳам мавж уриб, лойқаланиб оқадиган сувга шўнғирди. Сўнг соҳилга чиқиб юмшоқ қумга чўккалардида, оқимга термуларди, билмасдики шу палла рўпарасидаги калин тўқай ичидан бир жуфт охуваш кўз унга интиғу интизор тикилиб турарди...

Иттифоко, бир кун кўриб қолди, юраги сувга тушган олмадек қалқиди. Ёпирай, у ким, Гурами? Нима қилиб тентираб юрибди бу ёқларда? Нахотки уни кузатаётган бўлса?! Бир жойда туролмай қолди. Кўнглига ўт тушгандек бўлиб ўша тарафга умтилди. Тўқайни тит-пит қилиб чикди, лекин, Гура ерда ҳам, осмонда ҳам йўқ эди. Гўё сув парисидек ўзини тўлқинлар қаърига отиб ғойиб бўлган эди.

Эртаси куни Махмуд Торобий бедовини етаклаганча яна Фаридон кўприги яқинига келди. Лекин, нимагадир, сувга шўнғишга ҳам, отини ювинтиришга ҳам хуши йўқ эди. Нигоҳи тўқай тарафда... Бир жуфт кўз, олов кўзлар қани, қайда қолишди? Бугун улар кўриниш беришмади, унга интиғу интизор термулишмади. Ногоҳ шунда бир зорли нидо эшитилди: «Рози эмасмен, рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!» Аниқ-таниқ англади: зорли нидо дарё тубидан келаётган эди. Йигит донг қотиб қолди. Оҳ, деди астагина ва беихтиёр кўксини ушлади. Қумда шовур... Аста ўғирилди ва Гурани кўрди.

Гура, Гура... Сарой дилбари... Йўғ-а, у оху эмасми, Бухоро даштларида ҳеч кимга тутқич бермай чопиб, чопқиллаб юрган қоракўз кийик эмасми?! Қараши, жон олувчи қараши ҳар қандай йигит гурурини поймол этишга қодир, ҳозир у Махмуд Торобийни ҳам бор-йўғидан жудо қилиш, осмон қадар баланд иззат-нафсини поймол айлаш истагида бир-бир босиб келарди. Малак маликалик либосини ечиб ташлабди, эғнида марғилоний атлас кўйлақ, атлас лозим, гулобий бахмал нимча, нозик оёқларида бежирим кавуш, кулоқларида сирға, қайсидир панжасида ёқут кўзли узук ялтирарди. Бир тутам сочи пешонасида, қолгани елкаси оша паришонҳол ёйилиб тушган, эпкинда ажиб навозиш билан тўлғанарди.

Қирмизи лабларини хижолатомуз кимтиганча Гура икки қадамча нарида тўхтади, сокин кулди. Дур сочилгандек бўлди оғзидан... Йигитни эса гўё яшин чалди, гап қотгани мажоли етмасди. Нихоят у аста бошини кўтарди ва аёл қорачиқлари бир ҳасратга, бир ўкинчга тўлалигини кўрди. «Гура, адашиб колмишсиз», деди ахийри, ундан нигоҳини олиб қочаркан.

— Адашмадим, сизни излаб келдим, — деди Гура истигно билан.

— Йўқ, менимас, бошқа бировни излайдирсиз.

Гура чехрасида ўпкаланиш... «О, жоним, бу дунёда мен учун сиздан бўлак ким азиз!» — деб юбораёзди. Йигитдаги жиддиятни кўриб, ўзини тийди. Йигит хануз гангиган, ичида недир иссиқ нарса тошар, аммо, тилига бирон тузук калима кўчмасди. Ажабо, нега уни кўрса ўзини йўқотиб қўяди, гўдакдек довдирайди? Ахир у бировнинг хасми бўлса... Бировнинг хасми... Лекин ўша «биров»дан кечган, буткул кечган. Шаддот, шунақа шаддотки! Саҳройилиги борда! Агар ёкмаса бу ёруғ дунё ҳам уч пул унга! Хали-ку рўзғор... Биларди, рўзғори омонат, устига устак эрта қариган бадқовок Бурҳон кана билан тирикчилик қилиш... Ундан кўра ўлгани минг марта авло-ку!

— Сиз энди султонсиз, мен каби бир ғариба арзини тинглашдан орланасиз, — Гура маъюсланди, лекин недир кўланка мунис чехрасини ажаб навозишли қилиб кўрсатаётган эди. — Ёки орланмайсизми, орланмасангиз... гапим бор.

Мақр сари оғди малак, мақр сари... йўғ-а, нега энди?! Арзи не эканлигини у яхши билади, лекин доим ўзини гўлликка уради. Ахир уни деб ширин жонидан айрилишга бир баҳя қолди. Эл ичида шармандаи шармисор бўлганичи! Шуларнинг барига қарамай Гура қалтис ишга қўл урди, эрта аъмоли-бади нима бўлишини ўйламайди. У эса... ундан икки оғизгина ширин сўзини аяйди.

— Гура, фақир султон бўлса эл учун султон, сен учун... бир ҳабиб, — ниҳоят бамайлихотир лутф қилди Маҳмуд баходир. — Эҳтимол сен бўлмасанг азиз бошим жаллод кундасида хор бўларди. Қилган яхшилигинг каминадан қайтмаса Оллоҳдан қайтсин!

Хол-беҳол турган Гура аста-аста ўртанди; недир дард уммон бўлиб кўнглини тўлдирган, хозир уни тўкмоқчи эди. Аммо бу бепарво йигит ҳар гал шундай чап беради. Унинг қийноқларини кўриб ҳузур қилса керак-да! Қанақа одам бу ўзи? Гурури тоғча бор-ов, тоғча! Санамлар санами Моҳи-гулга ҳам иримига мундай киё боқмабди, агар унга элакиш-

ганда борми, айтардики, ҳей, барно йигит, ул бир жория азиз-у, биз, малика ноазиз бўлиб қолдикми?!

— Бас, жоним, бас, — узун киприкларини пирпиратганча қумга тиззалади Гура, — мен изингиз гардини кўзимга сурсам дейман, сиз эса... неларни орага тиқиштирасиз. Жонимни хижолатга қўймангиз.

— Гура, Гура! — хиндий мушку анбар бўйидан йигит сархушланди, у кўзларини юмганча бир лаҳза тек турди, сўнг беихтиёр бошини аёл тиззаларига қўйди. — Сен каминани жоду қилгансен, Худо ҳақи сўзимга ишон! Ўтинамен, яна шундоғ қилки, мен сендин безай, тоабад безай! Йўқса, эл умидини узсин, султонидин айрилур!

Гура бир титранди: танига нимадир живирлаб югурди, патила-патила қалин сочга нозик бир энтикиш билан суқланиб тикилди, сал ўзини ўнглаб олиб, йигит чаккаларини аста-аста силади.

— Ундай демангиз, жоним, — энтикиш аралаш шивирлади аёл, — ундай демангиз. Нечун сизни ўзимдан бездирай, ахир мен изингиз гардини кўзимга тўтиё қилиш тилагидаман!

Намунча овози ширали, ёқимли... Жодуси бор, жодуси! Бўринайхонни, яна не-не паҳлавонларни шу овози кўпроқ мафтун қилган бўлса ажаб эмас. Қаттол ажали олдидан Бўри қачонлардир унинг қўлида ўлишни орзу қилганини эътироф этмадими?! Балки у ҳам... Нечукким йигит бирдан сергакланди, барибир недир куч ҳушини ўғирлаётган эди. Ажабки, у шу кунларда хоҳиш-иродасидан йироқлашиб бораётганини ўйлади. Энди жоду қилинганига буткул амин бўлди ва ҳалиги зорли нидони эшитди: «Рози эмасмен, рози эмасмен хунимга хун олмасангиз!» Беихтиёр йигит елкалари титранди, кўз ёшлари Гура этагини ҳўл қилди.

— Афу эт мени, Гура, — ниҳоят Маҳмуд баходир қаддини ростлади: ғамгин нигоҳини аёл нигоҳига қадади, шикаста хўрсинганча унинг тилларанг гажагига дағал панжаларини теккизиб қўйди...

Қуёш тиккага келиб қиздирди, Маҳмуд баходир қалъада Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим кутиб қолганини ўйлаб, жўнаш учун ҳозирланди. Дарвоқе атрофдан кўрикчилар кузатиб турган бўлишса не хаёлларга боришмади. Яқинда соқчибошликка тайинланган Жўра говбош бир дақиқа ҳам уни қаровсиз қолдирмайди. «Афу эт, Гура!» — деди Маҳмуд баходир яна бир маротаба ва саман сари жилди. Кутилмаганда Гура олдини тўсди. Аламини зўр-базўр ютаётган аёл нимчаси ичкарасидан мўъжазгина ханжар олди ва уни йигит олдига иргитди.

— Санчинг кўксимга, Тангри хаки, бирдан-бир муродим кўлингизда ўлиш, — Гура ёноқлари лов-лов ёнар эди. — Шафқат килинг менга, мен бахтсизман, сиз меҳрингизни бериб бахтли қилишни истамас экансиз, ушбун юрагимга уриб бахтли қилгайсиз.

— Гура, сенга нима бўлди, йигиб олсанг-чи эс-хушингни, — деди йигит жаҳли кўзгаб.

— Эс-хушим жойида... Тонманг: сиз менга газанда деб нафрат билан қараётирсиз, — аёл ўзини буткул қўйворди, йигит унинг қадди-бастидеги жозиба ногаҳоний дағаллик билан алмашганидан таажжубда эди. — Эҳтимол, ҳақдирсиз, ахир мен қавмимни хўрладим, эрим бетига оёқ босдим, бадном бўлдим. Бадном кимсани не қилурлар, ўлди-рурлар?! Сиз мени энг сўнгги илинжимдан бенасиб этманг!

— Ҳазилни мавриди эмас, Гура, — деди баҳодир куюниб.

— Нечун ҳазил қилай?

— Энди сен бизнинг қавмимиз учун азиз кишисен, кўнглингдан ҳар хил шубҳаларни ҳайдагил! Во дариғ, ёки сен бизга ҳам хиёнат қилурсенми, ўзингга шунчалар ишонмайсенми? Агар ундоғ бўлса Тангри сени у дунё-бу дунё кечирмагай!

— Йигит, билингки, фақира аввал кўлингизга гул тутдим, кейин ханжар, — Гура овози истехзоли жаранглади. — Аммо сиз на унисига парво қилдингиз, на бунисига! Айтинг, ношудлик қилмаётирсизми? Султонлик мартабасига эришган сиздек баҳодирга бу ҳол ярашмас!

Мана буниси ҳам макр... жонни чирқиратиб исканжага олгувчи, гурурингни ер билан битта қилгувчи макр... Аёл аллатовур мунғайиб, тўлиб-тошиб турганини, киприклари намланганини кўриб унга раҳми келди. Лекин, начора, ким ҳам тонибди тақдирдан?..

Салдан кейин у яйдоқ отини Тороб томонга қичаб борарди...

* * *

Мингбошилиқ унвонига эришган Томиш Маҳмуд Торобийни қишлоқдан чиқар-чиқмас ёки Бухоро остонасига етар-етмас саранжом-саришта қилишига аъёнлардан ҳам кўра Бурхониддин кўпроқ умид боғлаган эди. Аммо унинг нияти пучга чиқди, суллоҳ Томишдан ўтган ношудлик оқибатида Маҳмуд Торобий беҳисоб лашкар олдида, иззат-икром билан, оқ киз устида савлат тўкиб ўлтирганча, шаҳри муаззамга эсон-омон кирди, баҳодирдан яхшилиқ кутмаганлар эслари борида сичқон инини ижарага олишди, шаҳарни тарк этишни

истамаган аслзодалар авом қаторида нон-туз, совға-салом билан янги султонга пешвоз чиқишди. Азамат йигитлар Маҳмуд Торобийни оқ кигизга солиб, Арк майдонидан олиб ўтишаётганда Бурҳониддин мудофаа девори устида, шинак олдида ғам ютиб, хомушланиб турарди. Ноиложликдан у ҳам баҳодирни кутламоқ ниятида эди, аммо кўп ўтмай уни кишанбанд қилишди ва зиндонга тиқишди.

Жоме масжиди имомлигидан кечган ва девонбегилик лавозимига кўтарилган Ғиёсхўжа ал-Бухорий, бош вазир Шаҳобиддин Манғитий, қозикалон Расулберди вақтида Бурҳониддинга садоқат билан хизмат қилишган, ундан муносиб сийловлар олишган, беадад ҳурмат-эътибор кўришган эди. Лекин улар кўрққанларидан қатлга ошқора монелик қилишолмади, бу билан нодон Бурҳониддин Чиғатой ноғорасига роса ўйнаган, у айнан шундай жазога лойиқ, демоқчи бўлишди. Айни пайтда бош вазир ишончли кишилар кўмагида, хуфия тарзда, ҳокимни зиндондан қочириш чорасини кўрди ва роса икки саноч тилла сарфлагач бунга эришди...

Эртаси куни жоме масжидида хутбаи олий ўқиладиганда, шайхулислом Самандар Варахшагий таклифи билан Шамсиддин Маҳбубий шаҳар ҳокими этиб сайланганда Маҳмуд Торобий кўпроқ Шаҳобиддин Манғитий афт-башарасига диққат қилди. Собиқ бош вазир ўзида эмасди, ўлган кунидан жамоа манфаатини маъқуллаётган эди.

Жомеда кечган йиғин энг нуфузли йиғин эди, шу боис Маҳмуд Торобий ана шу қулай имкондан фойдаланиб қолишни маъқул топди, улус кўзи ўнгида аркони давлатини тузиб олди. Султон дабдабадан кечди: жамоа розилиги билан кўп лавозимларни бекор қилди, вазиру вузаро сонини камайтирди, ҳозиргина баланд мартабага кўтарилган Шамсиддин Маҳбубий оталиғи — бош маслаҳатчиси бўлиб қолди. Анча қариган бўлса ҳам Иброҳим Торобийга девонбегилик лавозимини лойиқ кўрди.

Лекин қошки эди шу тадбирлар билан ишлари осонгина ўнганса... Уммон каби жунбушга келган тўполонлар ичида Маҳмуд баҳодир гоҳо ўзини баргдек ожиз сезар, гоҳо чархи каждан ўзича нолир, чорраҳада саросар қолган улусга ҳам, ўзига ҳам Худодан кушойиш тиларди. Икки кунча бурун хос хуфияси Эрдана кузгун келтирган хабарга кўра, Маҳмуд ялавоч ва Бурҳониддин Бухородан қочган зодагонлар ва босқоқлар ҳомийлигида Карманада куч тўплашаётир, хатто Чиғатой ҳам Карманада эмиш, ғазавот аҳлига қарши бўладиган юришга ўзи бошчилик қилармиш...

Бейхтиёр Маҳмуд ялавочни эслаб ох тортди, ўкиниб ҳам қўйди. Раҳматли отаси демишки: «Ўғлим, наридин келган

ёвдин кўркма, ўзингникидан кўрк!» Қанчалар ҳақ экан падари, ахир Маҳмуд Торобий уни улусга қайиштириш учун озмунча саъй-ҳаракат қилдимиз?! Қурғурнинг дилидаги муз жиндай эримади, қайтага Вафо Хўжандийдек садоқатли йигит унинг кўлида жувонмарг бўлиб кетди.

Лекин тепада Қодир эгам бор-ку, у баридан вокиф бўлган ҳолда, не савобу не уволни ўлчаб, тарозисига барини солиб турибди-ку! Нахотки, Маҳмуд ялавоч шунчалар ғофил, нахотки у жафокаш юртга, мушфик элга қилган тааддиларига ҳисоб берадиган кун албатта келажагини билмаса?! Чиндан ҳам агар у жилла қуриганда ўзига садоқатли қўшинни бир иложини қилиб Бухоро ихтиёрига ўтказиб юборганда бўйнидаги гуноҳини озми-кўпми ювган бўлмасмиди?!

Маҳмуд Торобий, гўё рўпарасида титраб-қақшаб ноиб турибди-ю, уни ғазаб билан бўғаётгандек, қўлларини чўзиб чангак қилди, шу асно кириб қолган эшикоғаси — бир вақтлар Конибахт мадрасасининг обрўли мударрисларидан бўлган, хазрат Маҳбубий назарига тушиб келган Расул Шафрикониёунга ажабсиниб тикилди. Баҳодирни эшикоғаси ғазабнок ҳолда кўп кўрган, аммо ҳозиргидек ҳолда... Ёпирай, султон кўзларидаги ўт тошни эритишга ҳам қодир-ов!

Хаёли чалғиб турган бўлса ҳам Маҳмуд Торобий эшикоғаси муддаосини дарҳол фаҳмлади. Машварат вақти яқин, шу сабаб остонада ҳозир бўлган аъёнлар, лашкар сардорлари ичкарига киргани изн сўрашаётган экан. Баҳодир ижозат берди, шу билан хаёли яна Чигатойга, Маҳмуд ялавочга оғди. Дунё ишларини тушуниш намунча мушкул, у кимга умид боғловди — Маҳмуд ялавочгами?! Соддалиги устидан укаси Муҳаммад мириқиб кулмаганмиди, э, ака, Маҳмуд ялавочнинг совунига кир ювиб кўрмагансиз-да, демаганмиди?! Укаси ҳақ бўлиб чикди, у эса бетининг терисини сидириб қолаверди, э, дари!

Маҳмуд Торобий машварат аҳлига хомуш бир алфозда ўгирилди, орада ҳам бийрон, ҳам чаккон шогирд Вафо Хўжандий йўқлигини ўйлаб ўкинди, сўнг, нечундир нигоҳи бир Муҳиддин Камолда, бир Эрдана қузғунда тўхтади. Эл ичида гап ётмас экан: бу кунда синглиси Суйгуна эркаклар билан тенг турганини, ҳатто жанг кўрган йигитларни ора йўлда қолдираётганини майда-майда гап қилишарди. Буниси-ку майли-я, Суйгуна Муҳиддин Камолга кўпдан бери соядек эргашиб юрганини катта қозонда қайнатишаётган эди. «Бир балоси бўлмаса шудгорда қуйрук на қилур», дея сур кимсалар гоҳо ари инига чўп ҳам суқиб қўйишарди. Чамаси, бир хил муждалар Шамсиддин Маҳбубий қулоғига ҳам етган

кўринади, у яқинда тўйга шама қилди, икки ёш бошини қовуштириб кўйиш савоблигини орага қистирди. Аммо ҳозир мавридими, юракка қил сиғмайдию тўй сиғармиди?

Ажабо, юракка тўй тугул қил сиғмас экан, унда нечун унинг ўзи ақли билан келишолмай инон-ихтиёрини кўнглига топшириб кўймиш?! Нима, ёлғонми тунлари ухламай ох уриб чиқишлари, кўксини захга бериб ётишлари ёлғонми? Эҳтимол, эрта-индин улус Суйгуна билан Муҳиддин орасидаги гапни унутар, йўғ-а, уларга хайрихоҳлик билдиришар, аммо ўзи билан Гура орасини боғлаган ипга қаҳр назарини солишмайдимиз?! Ҳали қош қўяман деб кўз чиқармасайди, думбуллик киладиган бўлса эл аяб ўтирмайди, ҳазон янглиғ осмону фалакка чирпирак қилиб учуриб юборади. Ана, қайсидир кунни Эрдана кузгун Жўра говбошга демиш: «Биродар, султонимиз қандоғ одамки, кўра-била Гура илонни кўйнида ардоқламакда?» Ишонган кишисидан шу маъни чиққандан кейин бошқалар юз-хотир қилиб ўтирармиди. Султон аввал авом қорнини тўйғазсин, устини бутласин, ошиқлик қочмас, деган гап ҳар қандай дарбадар оғзининг бир чеккасидан чиқиб кетади-да!

— Ўғлим, хизматингизга мунтазирмиз, — ниҳоят жимликни бузди Бухоро шахрининг ҳокими, бош маслаҳатчи Шамсиддин Маҳбубий. — Биз кўнглингиз қатидаги тафсилотларни билмай доғдамиз, сўйланг, тинчликми?!

Ғойибдан қийғоч қошлар тагида таманноли чақнаган, нозик бир гина, теран бир мунг зухур бўлган, аёрини қатл этмак қасдида сафланган қайрилма киприклар қуршовидаги охуваш кўзлар таъқибига учраб турган Маҳмуд Торобий ҳазрат сўзларини эшитмагандек эди, ҳануз у олисидаги шахлолар бандиси, ҳануз бекалом қотган, бу қадар сархушлиги боисини бир англар, бир англамасди...

— Ўғлим, қулоғимиз сизда, — деди ҳазрат яна ғашланиб.

— Пийрим, Эрдана кузгун мужда келтирмишки, ёғий қадами яқин, — паришонҳол қиёфада сўйлади Маҳмуд Торобий. — Демак, биздин шитобона тадорик жоиз, акс ҳолда ганим чангалига осонгина илинурмиз!

— Илоё, султонимиз юзи ёруғ бўлсин! — таомилга кўра Шамсиддин Маҳбубий кўлини кўксига кўйиб энгил таъзим қилди. — Сиз айтган тадорик ўз маромида борур, иншооллох, Абу Ҳафс тепалигида тузилган лашкаргоҳ маҳобати фалакни тутубдирки, эшитса, ёвнинг ўтакаси ёрилғай!

Пири комил нафаси пок: кўрган-билганини бежамай тилига чиқаради, омонат истакларга ишқибоз эмас. Унинг бу

одатини яхши билган Махмуд Торобий мамнун бош ирғади. Султон кўнглини бошқа бир нарса кўпроқ ўртаётганиди: ёвга рўпара бўлиш ва басма-бас сўқишиш учун ғазаб ва ғурурнинг ўзи кифоями? Ҳарбу зарб майдонига таваккал киргандан не фойда? Озгина бўлса ҳам савашмоқ ҳаддини олмоқ керак. Ушбу бобда ғаним нақадар олғир! Ҳийлаи найрангига эҳтимолки Искандар Зулкарнайн ҳам тоб беролмасмиди. Курул-яроғни қўя беринг, босди-босдига нақадар устаси фаранг. Рост-да, лашкар дегани пуфакдек ёрила қолмаса! Сув келса симириб, тош келса кемириб кетса! Агар у худди шундай лашкар сафламаса иблис қавмига сира бас келолмас.

— Жаноби Мўйин, — ўрнидан туриб кетди бехос Махмуд Торобий. — Қани сўйланг, бугун жамийки увол-савобимиз сизнинг ғайратингизга боғланмиш!

Зодагонлар ва босқоқлар Карманани лашкаргоҳ қилганини эшитиб қайғуга чўмган мажлис аҳли диққатини бараварига Эрдана қузғун ёнида тиззалаган Мўйин темиртакка қаратди. Бир зумда Мўйин темиртакнинг дўнг пешонаси, гўшти қочган чаккалари терчилади, у ўзига кўргазилган беадад иззатдан хижолатда эди. Асли хизмати чакки эмас: баҳодир амри билан у шаҳардаги барча қурулсозни қўл остига йиғди, алар билан тил топишиб, анчадан бери совиб, кул босиб ётган босқонларни, унутилган сандону болғаларни ҳаракатга солди. Усталар меҳнатини баҳолаш унинг ихтиёрига бериб қўйилгани айниқса муҳим эди.

— Мусулмонлар, султонимиз этагини ўпинг, — Мўйин темиртак аҳли машваратни ҳангу манг қилиб қўйганига амин бўлгандан кейин сўзини давом эттирди. — Бул зот саховатпеша эрур. Нечун дейсизми? Кеча эллик-юз чоғли чопсан устахонамизга келиб шамшир талаб қилмишлар. Ваъдадин нарига ўтолмай турганимизда валинеъматимиз пайдо бўлдилар ва кўкка қўлларини очиб дуо қилдиларки: «Худоё худовандо, шул мўминлар тилагини мустажоб айлагил!» Орадан ярим соат ҳам ўтмай йўлда қурул-яроқ ортган қарвон кўринди, чопсанлар ундаги юкни тақсимлаб олдилар ва султонимизни алқадилар.

— Худо ҳақи, бу воқеага камина ҳам гувоҳмен, — деди ясовулбоши Жўра говбош ҳаяжон билан. — Сорбон айтишича, бир ойча бурун Шероздин Балх сари йўлга чиқишган экан, аммо нечундир ўзлари ҳам, туялари ҳам Бухорога иштиёқманд бўлмишлар!

— Бале, бале! — деди шайх Иброҳим ёқа ушлаб.

Кўкдан, сўнгсиз фалак қаъридан бир даста чароғон, соч толасидек тарам-тарам нур ёғилгандек бўлди хонаи хосга,

бу синоатни фақатгина Маҳмуд Торобий илғади, алланечук хузурланди ва қаноат ила кулимсираб қўйди.

Аммо нечундир кўнглининг четини аллақандай бир бевозталиқ, бир хижиллик чулғаган эди... Шу сабаб, ҳаммани ҳайратга солиб, иштиёқ билан сўзлаётган Мўйин темиртакка норози қараб қўйди.

И к к и н ч и б о б

ХОРУ ЗОРЛИҚДА

Бунча қаттол, бунча бағритош бу йигит? Тангри ҳақи, у ўзини осмонга бениҳоя яқин тутади, эҳтимол шунинг учун ҳам ғурури баланд, иззат-нафсига доғ теккан куни ажали етиб, ҳукмдорлиги барҳам топур!

Ажабки, у шунчалар баланд димоғ-фироғи билан авом ёнида қолмиш. Авом унинг қони ва жони! Ҳарҳолда у ҳаммага қайишади, фақат бундан шўрлик Гура истисно. Ким билсин, тошга айланган юрагини забт этиш Гурага насиб қиларми-йўқми?

Тангри қўлласа балки етишар бу саодатга!..

Зарафшон соҳилида, майин қумда тиззалаган Гура хотун аччиқ доғи-фироқда қоврилганча шуларни ўйларкан, кажрафтор чархга таъна тошларини отар, тақдир илкида ўйинчок бўлиб қолганига ўқинар эди.

Гурани ич-ичидан ғазаб босиб келар, аммо ўзини қанча қўлга олишга уринмасин, жаҳл отидан тушолмас, ичини кемириб ётган дардларини кимга тўқарини билмас, ҳаммадан ёмони — ҳозиргина мумдек эриб тиззасига бош қўйган, кейин бирдан феъли бузилиб жўнаб қолган йигит ортидан дод ҳам соллолмасди. Энди садоқатли нажотқори битта, мана бу қумга санчилиб турган хунхор ханжар! Ахир, жамийки умидлари чил-чил бўлди-ку! Қавмидан ажралди, рўзғори тўзғиди, хону мони қуйди, бадном бўлди, энди биргина йўл қоляпти. У ҳам бўлса — ўлим! Ханжарни ўзи санчади кўксига. Анов паҳлавон буни истамади, ўзи ушатади охирги ниятини.

Ханжар бари-барисидан осонгина қутқариши мумкин, фақат чигиртка каби эзгиланиб, жондан жудо бўлиш аламли.

Ҳали улгурар омонатини топширишга?

Нега руҳини чўқтиради, бахти-тахти, қувончи олдинда турибди, улуғ Аланкува арвоҳи фақат яхшилик ваъда қил-

макда, яхшилик! Кеча туш кўрди, тушига баланд чўкки этагида муаллақ турган олтин тахти равонида хурдек ўлтирган, тилларанг сочларига битта-яримта оқ оралаган нуруний кампирни кўрди, билдики, бу — Аланқува, дийдорлашмак ниятида келмиш; улуғ момосига тавозе билан икки букилиб салом берди. Момоси хуш-хандон қиёфада деди: «Гура, Бухоро султони пешонангдаги юлдузинг!» Бу дилидаги гап эди, борлиғига илиқлик югурди. Ҳабаш аёл ҳам тушини яхшиликка таъбирлади, энди у Махмуд Торобийга инон-ихтиёрини топширишга яна бир карра аҳд қилди. Асли йигит гаҳ деса кўлига қўнғудек холда, яна ҳам якинрок тикилади пинжига, кўзларига сузилиб, хумор-хумор сузилиб қарайди. Қароқлари орқали дилига човут ташлайди, меҳрини ўғирлайди.

Томиш макри фош бўлиб, лашкар шитоб билан Бухорога кириб борганда Гуранинг ранг-рўйига қон югурди, орзиқишларга кўмилди. Энди у ўзини бемалол Махмуд Торобий ёнида, султон ҳармида тасаввур қилар, ҳарамда ўзи энг обрўли, энг суюқ ва сулув бека бўлишини ўйлаб ширинширин энтиқар эди.

Лекин, во даригки, кўхна чархда адолатнинг урвоғи ҳам йўқ экан: Махмуд Торобийни оқ кигизда ура-ура билан шаҳар кўчалари бўйлаб айлантиришганда ҳам, сўнг жоме масжидида унга аталиб хутбаи олий ирод этилганда ҳам ҳеч ким Гурага аҳамият бермади. Ҳолбуки, у менинг жойим султон қанотида, деган хаёлда эди, бошқача бўлишини тасаввурига сиғдирилмасди. Аммо Гурани эслашмади, гўё у бу ёруғ оламда йўқ эди. Ҳатто Махмуд Торобийнинг ўзи ҳам бундай қиё боқиб қўймади. Бундан ортиқ хорлик бўлурми дунёда, ёронлар?!

Ғазабга минган ғазавотчилар қўрғонлари кулини кўкка соворишди, бундан Гура зиғирча хафа бўлмади, амакиси Чигатой тухфа қилган ҳовлида эмин-эркин яшай бошлади. Анча муддат Махмуд Торобийни «тутқун» қилган ушбу ҳовли-жой тўкинлиги ҳам, жозибаси ҳам Гурани унча қизиқтирмасди, у бундаги сокинлик ва хилватнишинликка ошифта эди. Паҳса билан ўралган работ ичида тунлар айниқса жимжит кечарди, юлдузлар пирпирай бошлаганда Гура гулзор четида пайдо бўлиб, нари-бери имиллаб юрар, астагина оҳ урарди. Ногоҳ охи тун қўйнига таралар, гўё юлдузларга қадар етар, замину замонни ўртаб юборарди.

Гура обидийда қилгувчиларни кўрса беихтиёр энсаси қотарди, кейинги вақтларда танҳоликда ўз-ўзидан кўкси тўлиб, нимадандир ичи аччиқ-аччиқ тилинадиган, киприкларига нам сирқиб чиқадиган бўлди. Кечқурунга бориб қо-

боқлари шишиб, кизариб кетарди. Эрталаб у бир ахволда Малик Санжар қасри сари жўнарди. Соқчилар сардори Жўра говбош аввалдан уни яхши танирди, шу сабабли бирон нарса демай султон ҳузурига қўйворарди. Миш-миш тарқабдики, Гура сарой эркаси эмиш, хатто хобгоҳда истаган тантиклигини қила олармиш, султоннинг бурнидан ип ўтказиб олганмиш...

Бугун кутилмаган хол юз берди: Жўра говбош не пичинглар билан йўлини тўсди. Тўғриси, бу зарбадан Гура гангиди, соқчибошини оғдириш учун ширин гапириб кўрди, ақча кистирди, натижа чиқмагач, пўписага ўтди, бу ҳам наф бермагач, алаmidан хўнграб юборди. Бўзлай-бўзлай изига қайтди. Индинига Жўра говбош қўполликни яна ҳам ҳаддидан оширди, иззат-нафси ёмон оғриган аёл билдики, у соқчибошидан беҳуда хафа бўлаётир, у шунчаки юқоридан бўлган фармойишни адо этмакда. Демак, султон истамаяпти, уни жонидан безор қилганки, сарой эшикларини беркитиб ташлашни буюрибди. Йўғ-е, нега ундай бўлсин? Ахир у саройга келганда султон шошганидан ўтқазгани жой тополмай қолади-ку. Чамаси, Гура пайини қирқош масаласини инжиқ шайх — Иброҳим Торобий ўртага қўйган, пири комил яқинда бир даврада, султонимиз ёшлик майлларига берилиб, Гура сари оғмиш, бу кетишида газавотни ҳам нунутгай, деб ҳазил гап қилганмиш...

Одамзоднинг феъли галати: таъқиқ кўчасига кўпроқ умтилади. Тамом инжиқликка маҳкум Гурада шунга монанд хол кечди. Илгари Малик Санжар қасрига ора-сира келса, энди ўжарлик билан ҳар кун келишга одатланди. Кўпинча атай Жўра говбош жигига тегарди, сўнг қаср рўпарасидаги хиёбонда паришонхол айланиб юрар, кўз қири дарвоза тарафда бўлар, нимадир ичини тимдаларди.

Харгиз Гура умидвор: Маҳмуд Торобий тошбағир эмас, кўнгли тубидан менга жой бергай, менинг меҳрим, ишқу ҳавасим унга рағбат бағишламакда, унинг кадрига кадр қўшмакда. Шундай экан, у бугун бўлмаса эртага султонларга хос тантилиқ билан йўл тутгай. Ана-мана ўзи дарвозадан чиқади, хаммани лол-ҳайрон қолдириб, қўлларидан ушлайди-да, кўзларига зорли тикилганча хобгоҳига етаклайди. Қани шунда башараларини соқол босган манови тўнғ кимсалар олдини тўсишга журъат этишсин-чи!

Гура ўзини баъзан шамол чирпирак қилиб учирган, айлантира-айлантира тиканзорга элиб ташлаган атиргул япроғига менгзайди. Бу нима, тақдирнинг қаттоллигими? Қайда қолди унинг Жете қирларидаги масъуд онлари, инон-ихтиёрини ким ўғирлади? Агар у рафтори совук Бур-

хониддинга тегмаса, унга эргашиб бу юртларга келмаса бошини шундай маломатлар ўрамасмиди, анов йигит човутига илиниб бундай ғаму кулфатларга ботмасмиди?! Шуларни ўйлаб Гура ўкинади, ёруғ дунёга сиғмай кетади, аламини зўрға босганча, кўксига тегай-тегай деб турган найзани босиклик билан аста нари итаради. Лўппи юзидан таранг бир зўриқиш зухурланади, недир қайғудан шахлолари аллатовур чатнайди. Аммо ўзи билан ўзи бўлиб қаср бурчагидаги омонат дўконда пашша қўриб ўлтирган эллик беш ёшлардаги басавлат киши зимдан кузатаётганини сезмайди. Қаср бурчагида дўкон бор-йўқлигини турмуш икирчикирларига кўмилган бандалар тузукроқ эслай олмайдилар. Гура қаёқдан билсин. Дўкон кўзиқориндек тўсатдан пайдо бўлиб қолди. Сохиби, гарангмиди, ўзини атай овсарликка солармиди ёки бепарвомиди, савдо-сотик бароридан келишини ўйламас, пештахтада ёйиб қўйилган шохи-атлас, зардўзи дўппи, кимхоб камзулчалар, тилла узук, сирға солинган қутичаларга талабгор бор-йўқлиги билан иши йўқ эди. Аммо кўзи қаср дарвозасида: ким киради, ким чиқади, мол сотган киши бўлиб уларни элақдан ўтказди.

Кимдир ўзига тикилиб қараётганини Гура охири пайқайди, пайқайдию кўнгли бир хаприқди. Сўнг, кўп каловланмай, сон-саноксиз нигоҳлар орасидан дўкондорнинг шавкка мойил, мубҳам бир ғараз ифода этган, маккорлигини пинҳон тутган сузгун нигоҳини ажратиб олди. Ажабсинди: дўкондор кимнидир эслатарди. Тавба, уни қайда кўрган экан? Наҳотки, бу ўша маълум ва машхур банда — Алиакбар хожа ал-Бухорий? Нима учун бу ерларда ўралашиб юрибди? Ҳарҳолда бекорга эмасдир?

Шахристон тўпалонига Гура кўникиб қолди, баъзан у Суйгуна Зебони излаб топар, машқ майдонида от чоптириб юрган кизгинага хавас билан тикилар, ўзи сезмаган ҳолда у билан узок-узок хасратлашарди. Бугун ҳам у ховлида тоқат қилиб туролмади, чошгоҳга яқин Малик Санжар қасрига судралиб келди. Ерга теккудек узун шоп осиб олган Жўра говбошни у ёғидан, бу ёғидан ўтиб, анча авради. Қайда, ясовулбоши паст тушмади, аксинча жаҳл аралаш бақириб берди: «Хоним, султон хобгоҳда йўқлар, лашкаргоҳни тафтиш қилаётирлар!»

Ранжу алам ютган Гура ичида ғижинди: «Афтинг қурсин, гўрсўхта! Ғўдаймай қаро ерга киргин, илоё!» Сўнг, у аччик устида Абу Ҳафс тепалигига йўл олди. Кўчалар шу қадар тирбанд эдики, лашкаргоҳга етгунга қадар силласи қуриёзди. Қандайдир ёғоч тўсинлар олдида кўзлари чакчайган, басавлат қуролли кишилар дағдағасига йўлиқди.

Йиғламоқдан бери бўлиб нималарнидир чулдиради, аммо унинг арзи-холига қулоқ солгувчи топилмади. Одамлар тилида Махмуд Торобий исми-шарифи жарангларди, қаёққадир шошаётган кексалар, ўрта ёшлилар, ёш-яланглар султон шаънига ҳамду сано ёғдиришар, Оллохдан унга узок умр тилашарди. Фуссага ботиб қайтаётган Гура султон номини эшитиб, анча енгил тортди, кўнглини ёруғ ҳаяжон қамраб олди. Қайсидир кўчада зикр тушаётган дарвешлар жазавасидан ҳайратланиб тўхтади. Зикри зоҳирий: «Ёху, сен — Иймон! Ёху, сен — Ғазаб!» Бул хитоблардан қулоқлари қоматга келаёзди. Ола-қурок тўдадан тезрок йироқлашишга ҳаракат қилди, аммо шу лаҳза айри терак тагида Алиакбар хожа ал-Бухорий кўринди. Изидан тушганини сезиб юраги шувиллади. Бошқа кўчага ўтиб яна қайрилиб қаради: у ортидан қорама-қора келар эди.

— Хожа, тошингизни теринг, — деди Гура бехос тўхтаб. Каззоб дўкондор эшитишни ҳам истамасди.

— Етмасми бир вақтлар жонимдан тўйдирганингиз?

Малик Санжар қасри муъолишида кўримсизгина дўкон қурган банда — Алиакбар хожа ал-Бухорий замона зайли билан шунча кўп мол-ҳол ва тилла-жавоҳирот жамғаришга улгургандики, жаҳд қилса бутун Бухоройи шарифни бор бисоти билан сотиб олишга қурби етарди. Давлатдорликда Махмуд ялавочдан асло қолишмас, айшу ишратда ҳам ҳеч кимдан камлиги йўқ эди. Ақли, фаҳм-фаросати, ҳатто золлиги ҳам ўзига етарли, фақат бечора бир нарсадан қисилган: Чингизга ёки Чигатойга хизмати Махмуд ялавочникидан кўпроқ сингган бўлса сингган, кам эмас-ку, аммо улардан кўрган сийлови арзимас — девонда молия юмушларини бошқарувчи котиб эди. Хожа тузукроқ мансабни, очикроғи, жилла қуриганда вазирликка кўтарилишни орзу қиларди. Ҳатто зимдан Бухоро тахтига ҳам ҳавасманд эди. Махмуд Торобий олчок Бурҳониддинни Бухоро заминидан қувганда шу қадар севиндики!.. Энди ёлғон шохнинг ўзини орадан кўтарса марра уники.

Етти ўлчаб бир кесадиған хожа ақлга сиғмас даражада кўп ақча сарфлаб, Махмуд ялавоч ва Бурҳониддин орқали Чигатой кўнглига калит топишга уринганидан Гура хотун воқиф эди. Ҳафтада бир бўлмаса ҳам ойда бир марта у ноиб билан Бурҳониддин қўрғонига ташриф буюрарди, ҳокимни жинидан баттар кўрса ҳам, тавонини ялаш учун унинг ҳузурига борарди, уни гоҳ туя, гоҳ бия сўйиб, гоҳ зару зевар совға қилиб сийларди.

Аммо Бурҳониддин хожага Чигатой саройи сари йўл очиб беришга ожизлик қилди, очикроғи, у буни истамасди.

Кўлини ювиб кўлтиғига артган хожа қайта бошига бало орттирди: бир гал боғ этагида саллона-саллона юрган мана шу хурилиқони учратиб қолди. Сархуш эди, юраги қафасга қирган қушдек потирлаб урди, киприкларини пайдар-пай ўқ қилиб отаётган санамга зорли бир нолиш билан интилди. Лекин, аттангки, у тутқич бермай охудек чап бериб кетди. Санам хануз чап беради. Шўрлик хожа эса узун кечаларни оху фиғон чекиб, бедорликда кечиради. Тушига сўлим боғ, шохлари майин-майин эгилган мажнунтоллар тагида товус янглиғ хиромон кезинган малак кириб, унинг изидан зоринтизор талпиниб қолади...

— Биби, сизга айтар гапим бор, жуда муҳим, — мутеларча шивирлади Алиакбар хожа ал-Бухорий, ҳатто юраги дуқирлаганини эшитиб. — Кейин, майли, кўкрагимдан итаргайсиз, сизнинг хўрлашларингизга ўрганиб қолганмен.

— Балки ҳали сизни ҳовлимга таклиф этишим керакдир? — деди Гура пичинг билан лабларини истиғноли буриб.

— Худо ҳақи ёмон бўлмасди, хотиржам суҳбатлашардик, — ялтоқланди хожа, кўлини кўксига босиб.

Гура синиқ кулимсиш билан ўйлади: «Ўл-а, қари ошиқ, ҳали ҳам қуюлмабсен!» Аёллик иззати Гурани бошқа нарсага даъват қилди, хожанинг қандай муҳим гапи борлигини билишга қизиқиб қолди. Ниҳоят, хожага розилик берди, аммо ҳаял ўтмай ичини пушаймон кемиришга тушди. Ахир, гўллик қилмаётми? Бордию алам қақшатган Бурхониддин уни изидан қўйган, бетамизни сўйиб ташла, деб яширикча фармойиш берган бўлса-чи?! Ҳокимнинг ҳам, бунинг ҳам кўлидан ҳар қандай қабихлик келади. Балки ҳадиксирётгани бекордир...

Гура хотун Алиакбар хожа ал-Бухорийга аталган бирор катра меҳри бор-йўқлигини билиш учунми кўзларини юмди. Нохос ичидан нидо келди: «Бул бандага ёндашма!» У танг қолди, аммо энди орқага қайтишнинг иложи йўқ эди. Ярим соатлардан сўнг у хожа рўпарасида хомуш ўлтирар эди.

Тақдир ўзига қулиб боққанига амин бўлган Алиакбар терисига сифмай қувониб рўпарасида ўн тўрт кунлик ойдек бўлиб ўтирган малак ҳусни малоҳатига тўймай тикилар, ширин-ширин энтикарди. Биқинига қирмизий гул нақшланган чинни кўзадан май қуйиб нўш қилгандан кейин у хаёлига яна ҳам эрк берди. Гурага оч қийғирдек термилди-қолди. Меҳмоннинг сурлигини кўриб, Гура бирдан хушёр тортди, жаҳли кўзий бошлади. Жойида ўтиролмай, неча бор асабий тарзда, ташқарига чиқиб келди. Хожа эса ҳали-

бери муддаога кўчадиганга ўхшамасди, ҳар хил олди-қочдиларни ҳикоя қилиб, атай уни чалғитарди.

— Айтсангиз айта қолинг ўша муҳим гапингизни, — деди ахийри Гура хотун сабри чидамай.

— Хоним, ҳозир мен айтган гаплардан муҳимроқ яна нима бор? — Хожа ўзига ишонган, бино қўйган эркаклардан эканлигини билдириб қўйгиси келди шекилли, келишимли мўйлабини ихлос билан силади. — Бир дам унутсак бўлмасми галваларни?!

— Ҳа, ҳа, қанийди унутсак...

— Э, офарин... Айтаберсам кўнглингиз бузилади. Қай гўрларни сарсону саргардон кезмадим, қайга бормаи хоним, сизнинг жамолингиз бир сония ҳам хаёлимдан кетмади. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг.

— Яна арзу хол... Дод дейман дастингиздан! — деди Гура нозик карашма билан, айна чоқда ўзини чиндан ҳам додлашга чоғлангандек қиёфага соларкан. — Суймаганга суйканма, демиш машойихлар, эшитмаганмисиз?!

— Ҳай, ҳай, биби, яна зугум!..

— Сўйланг муҳим гапингизни!

Саройда ҳам, эл ичида ҳам Алиакбар кўксини баланд тутади, ўлса ҳамки гапини ерда қолдирмайди, чойхонаю бозорда сахийлик билан пул сочиб барча улфатларини гаҳ деса қўлига қўндирадиган қилиб олган, аттанги, неча замондан бери мана бу куйдирмажон дилига йўл тополмайди, этагини ўпишлари, лутфу карам қилишларини-ку қўя туринг, иложини топиб не-не қимматбаҳо тухфалар йўллади, барибир ҳовридан туширолмади — у осмондаги ойлигича қолди. Не қилсаки унинг кўнглини овласа? Мана ҳозир айна мавриди, ётиб қолгунча отиб қолиши керак. Ахир, қандоғ аёл илинмаган эркак қўйган тузоққа?!

— Хоним, Бурҳониддин сиздин кечибдир, мен эса кадамингиз гардини кўзимга тўтиё қилурмен, — қисқа сукутдан кейин яна туслана бошлади хожа, кайfli кўзларини сузиб. — Сиз мендин қочманг, розилик беринг, тўй қилайлик, жами топган-тутганим сизга буюрсин!

— Бўлди қилинг, хожа, — деди энсаси қотиб Гура.

Ноилож қолган Алиакбар ерга киргудек бўлди.

— На чора, зорим бору зўрим йўқ, — деди у анчадан кейин бўшашган ҳолда. — Сизга айтадиган бўлак гапим... Аммо, хоним, унга бепарво қолишингиз мумкин эмас.

— Ҳаракат қилгум, — деди Гура безовталаниб.

— Хоним, сиз малоҳатда андоғ ягонаки, Ҳинд подшосига хотин бўлишга ҳам лойиқсиз. — Алиакбар бу гапи ўз зарарига хизмат қилишини билса ҳам тийилишни истама-

ди. — Аммо қадрингизни билмайдиган малаксиз, қилган ишларингиз бориб турган девоналик эрур!

— Давом этинг, бошлаб аврамакдасиз.

— Аврамак? Йўқ, ҳақни соламен юзингизга... Худо ҳақи, тилла дийнорни чақага алмаштирмакдасиз! — афсуснадомат билан хитоб қилди Алиакбар. — Нечук куласиз, кулманг. Сизга жоним ачийди, сиз... не яхшиликлар қилдингиз анов жулдирвоқига ва не жавоблар олмакдасиз?

Эҳтиёткорлик билан асл муддаосига яқинлашаётган муғомбир хожани хомуш, бепарво тинглаётган Гура ногоҳ совуксирагандек бўлди, аллақаеридир ингичка зиркиради. Билганди, кадам олиши, ўзини тутишидан билганди: муҳаббат шунчаки баҳона, мақсади бўлак, у шунақаки, илож топиб бир ўк билан икки кийикни қулатса, йўкса, узатган оёғини йиғмайди, ҳеч ким билан муомалага ҳам кирмайди. Ана шуларни била туриб хожага қайишди, уни бу ерга етаклаб келди. Хуфиялар Маҳмуд Торобийга етказмасдан қўйишармикан қилмишини?

— Сизга тушибдими оғирлиги? — деди Гура бўзариб.

— Сиздек аёл шаъни шу қадар арзон эмас.

— Хожа, вайсаманг, Маҳмуд Торобий мен билан хисобини тенг қилмиш, ул зот бўлмаса мен сизнинг эмас, ё кўкдаги, ёки ер остидаги мамлакат қаҳқашонида фаришталар билан суҳбат қуриб ўлтирар эдим. — Гура товушида фахр билан қоришиқ хазинлик бор эди. — Баходир сиз ўйлагандек анойи эмас.

— Гап фақат шундами? Ахир сиз... неча замондан бери Маҳмуд Торобий соясига айлангансиз, ўша имонсизни деб эл эътиборидаги рўзғордан кечиб, эрингизни қаро ер қилдингиз. Хўш, эвазига не ҳурмат кўрдингиз, оғзингиздан бол томиб мақтаётганингиз на ўлигингиз, на тиригингиз билан кизиқур! Наҳотки бундан иззат-нафсингиз оғримаса?

— Қолгани... унинг ихтиёри...

— Сиз аёлсиз, Гура! Дарз емиш кўнглингиз ойнаси!

— Бас! — беҳол шивирлади Гура.

— Сиз балки ичингизга ютарсиз барини... Аммо сиздан бошқа ҳар қандай аёл бундай қилмасди. Сиз кунидин қолган ғариба эмассиз, биласизки армон ёмон нарса, армон ғазаб ёки аламга айланса тағин даҳшат! Ўйлаб кўринг, бекорга қурбон бўлиб, бекафан кетманг ёруғ дунёдин!

Барини, олис хотираларини бир нуктага жамлаган Гура хотун чўғ устида ўтиргандек эди. Ногоҳ шивирлади: «Не бедодлик, кўнглим ўзимга бўйсунмас!» Бу аҳволи наҳотки фақат нафратга лойиқ бўлса? Бир бора ўлимини тилади-

лар, энди эса иззат-нафсини синаб кўрмоқчилар. Ажабо, кўпдан бери бир ҳис қийнарни, вужудини гоҳ ўтга, гоҳ сувга соларди, шу нарса армон экан-да! Хожа ҳақ, Гура ўзини ўзи лақиллатиш билан овора! Аммо бу кимсанинг асл тилаги недир, қасосга чақираётирми? Аввал уни кутқариб колди, энди ўзи гум қилса... Тангри қарғишига учрамайди?

— Унақаси келмас кўлимдан!

Тавба, шивирладими ёки қичқирди, Гура билмасди, ҳар нечук у ўз товушини эшитмади. О, кўлини қон қилсинми? Бу тушунчанинг аччиқ хотимаси шуурини зимзиё қилиб юборди. Каловланиб ўйлади: «Бўринайхон калласини узмоқчи бўлганим... Оҳ!» Сўнг, қандайдир мотамсаролик бу ваҳимасини босиб кетди, Махмуд Торобий атрофида фитна газаклаётганини ғира-шира тасаввур қила бошлади. Фитна бошида хожа, шаксиз шу ғаламис, Чигатой билан Махмуд ялавочнинг ювиндихўри! Фақат хожа разилона ниятини унинг кўли билан амалга оширмоқчи шекилли! Йўқ, чучварани хом санабди, Гура султон жонига қасд қилмайди, султон унинг ёруғ жаҳони-ку!

— Келади, Гура, келади... Мана бу узук мушкулингизни осон қилгай, — хожа миз четига ёқут кўзли нигин қўйди. — Мукофоти зўр бўлур: иншооллоҳ ориф зотлар жамланиб Чигатойдан бир қошиқ қонингизни тилаб олур-миз!

Тангрига қасамки, бу режа Чигатойники: хунга хун алиш қилмоқчи, оббо фирибгар-ей, сихни ҳам, кабобни ҳам куйдирмаса-да! Махмуд Торобийдан қутулса кифоя, шу билан газавот қуриган дарёдек тинчиб қолишини, ёлғон-яшиққа учинган халойиқ эса ҳар тарафга тирқираб кетишини билади. Яна бир нарсани мўлжал қилган Чигатой, хожага деганки, тузукроқ тадорик кўр, Гура ўз кўчасини қўйиб бошқасида тентирамиш, учинчисига қиё боқишдан ҳам тоймас!

Ногоҳ бир тиф тилиб юборди Гура кўксини. У олисда бўлса ҳам усталик билан тузоқ кўя олган амакисини қарғадди. Тагин амакисига қойил ҳам колди. Яхши билан ёмон ўртасидаги чархи гардунда кўчалар беҳисоблигини ўйлади, зеро учинчиси... тахмин қилдики, энг дахшатлиси! Демак, у бадбинликка бориши, ўшанга девоналарча қадам қўйиши мумкин, ҳа, ҳа, шунақа, хом сут эмган-да!

Ваъда беришдан чарчамаган Алиакбар хожа ал-Бухорий қуллуқ қила-қила ғойиб бўлгач, Гура хотун тақдир билан ҳазиллашмак ҳалокат эканлигини ўйлаб, анчагача хомуш ўлтирди. Гўё Гура армон билан ғазаб ўртасида саросар

кезар эди, эрталаб йўлга тушаркан, харгиз алкаш-чалкаш хаёллардан кутула олмаганди. Одатдагидек у Махмуд Торобий хузурига ошикар, Махмуд Торобийни сарой остонасида узала тушган кулфатдан огоҳ этиш тилагида эди. Бехос кўкрагига тиралажак найзаларни; ўзига захаролуд ҳам масхараомуз тикиладиган нигоҳларни эслади. Қаср дарвозаси олдида етим кўзидек дилдирашини тасаввур қилиб бўғилди, сўнг Мохигулни чакирди, хомушлик билан унга муддаосини англади. Махмуд Торобий номини эшитган захоти Мохигул кўз ўнгида пешонаси кенг, қошлари пайваст, кароклари тубсиз, кадди-басти келишган барно йигит гавдаланди. Кўпдан бери ўша жодули азаматни кўргиси келар, унга ғойибдан дуойи салом йўллар, бекитикча сифинарди. Аммо у энди султон, Бухоронинг соҳиби даврони, энди унга рўпара бўлиш, гап маъқуллатиш осонми?!

Мохигул, бекасига кўрсатмай ясан-тусан қилиб, қошкўз бўяб олган Мохигул хар лаҳзани энтикиш билан кечирди, канийди Малик Санжар қасри сари кушдек учса... Элчиликка хушу хандон жўнаган қизгина орадан кўп ўтмай ер билан битта бўлиб қайтди. Ёруғ жаҳон кўзига қоронғи эди, шашқатор ёш тўкиб келар, гулгун ситораси мунгга кўмилган, ажабки, думига узун аркон боғланган, чўпу устихон чўгир етаклаб олганди. Гура билан хабаш аёл гоҳ пикир-пикир йиғлаётган Мохигулга, гоҳ туртса йиқилгудек холи қолган жониворга хайрон-хайрон тикилади. Бу не синопат: ўламса от, чуваланган аркон!

Воқеа бундай бўлди: Мохигулни маҳобатли дарвоза олдида калласи қозондек катта, узун қўллари тиззасидан пастга тушган киши иршайиб қаршилади. Гура яхшилаб тушунтиргани учун бу таъвия ясовулбоши Жўра говбош эканлигини дархол билди. Ва Махмуд Торобийнинг ўзига яккама-якка айтадиган бениҳоя зарур гапи борлигини маълум қилди. «Тилагинг не, биламен, Гура қолиб энди сен қотирасенми султон бошини?!» — дея пўнғиллади Жўра говбош ва элчи кўзларида ёнган надоматга эътибор бермай ховлига йўналди. Иттифоқо, у ичкари дарвоза олдида Кичкина Кийғирга йўлиқди ва ишшайди: «Гура бир нозанинни элчи қилиб жўнатмиш, Худо хақи, бир пиёла сув билан ютгудек!» Хозиргина акаси хузуридан чиккан Кичкина Кийғир чаккасини кашлаганча ўйланиб қолди, сўнг, тундлашиб деди: «Бир тадбир қилсакки, Гура акамни тинч қўйса! Қачонгача қисир сигирдек суйканур!» Орадан қанчадир вақт ўтгач Жўра говбош дарвозадан ҳалиги чўгирни етаклаб чикди, паришон турган, хануз султон билан дийдорлашмакдан умид узмаган Мохигулга юганни тутқа-

заркан, ғўлдиради: «Элчи қабул қилмакка подшоҳимиз вақтлари йўқ, ушбун эрса Гурага совға қилмишлар! Омон бўлгайсиз, синглим!»

Ўз ташвиши билан ҳар тараф ошиқаётган одамларга зап томоша бўлган шўрлик Мохигул аста-аста хиқиллаб орқага қайтди.

Буни эшитиб Гуранинг томоғига тахир бир нарса тикилди. Кўргиликнинг бошланишими бу ёки хотимаси? Нимага шама қилаётир Бухоронинг эс-хушини йиғиб олишга улгурмаган ғўр султони?! Бехосдан эслади: ҳукмдорлар энг қабих гуноҳ қилган кимсани от думига бойлатиб беҳудуд дашту биебонга ҳайдатишади. Гуноҳи шунча оғир экан-да. Сўнгра Бўринайхон ўлими олдидан жавдираб, бўғилганча айтган таънасини хотирлади. Чиндан ҳам у кимга вафо, кимга жафо қилди? Нима топган бўлса ўз қилмишидан топди, энди қандоғ қочиб қутулсин қисматдан?

Орадан кўп ўтмай Гура хотин маҳобатли бўлмада Алиакбар хожа ал-Бухорийни кутиб олди. Нечукким шоҳона либосларга бурканган малика ғунча лабида ишва, ноз эмас, киноя зухурланган, киприклари паришонҳол эгилган эди, лекин киприклари шу холида ҳам адои тамом бўлиб ўлтирган хожа дилини пайдар-пай яралар эдилар...

У ч и н ч и б о б

ТУҒ ОСТИДА ЕТТИ ҚОЗОН

Ер-заминни титратиб, чанг-тўзон кўтариб Абу Ҳафс тепалиги сари шошилаётган газовотчилар ичидан кимдир нигоҳини ўзидан узмаётганини Маҳмуд Торобий илғаб, нечундир безовталанди, таъқибдан қутулиш учун илдамлади, аммо кимса ўжар эди. Тикилишини қўймасди.

— Жаноб Адоий, ўзингизмисиз, ассалому алайкум! — деди таъқибчи жарангдор овозда. — Тақсир, сизни топар кун бор экан-ку! Ғалвага кўмилган шаҳри азимда изингизни ҳам кўрмасам керак деган ташвишда эдим. Эсон-омон бормисиз?

Маҳмуд Торобий таажжубда қолди: рўпарасида соқол-мўйлаби эндигина майсалаган, тимқора қалин қошлари тагидан тик боқувчи бўйчангина рангпар йигит синиқ жилмайиб турарди. Дубулға-совути, қиличи, садоқ-камони йигитни анча басавлат, шижоаткор кўрсатарди. Унинг ўтқир нигоҳи ёлқини жисми-жонига туташлигини Маҳмуд Торо-

бий бирдан хис этди, сўнг, беихтиёр тўлкинланиб кетиб, уни шахт-ла бағрига тортди: «Масъудбек, иним!» Каттик хаяжонланган Масъудбек ҳам уни кучди, шодлиги чексиз эди.

— Оғажон, сиз ҳам «қорасоқол»чилар тарафидами? — дарвеш Адойи, алхол, Махмуд баходир кулимсиганча «ха» дегач, Масъудбек давом этди: — Ғалат кишилар экан, тушларида ҳам ғазавот деб наъра тортишур!

— Сиз ҳам аларга сомеми?

— Шундоғ, тақсир.

— Бале. Қорасоқолни танир экансиз-да?

— Қорасоқол ғазавот подшоҳи эрур, аттангки танимасмен, — хомушланди Масъудбек, анчагача жим қолди. — Кўрмак ниятинда кўп уриндим, бўлмади. Малик Санжар қасрига каминани йўлатмаслар.

— Хафа бўлманг, ҳали топиб олурсиз.

— Кошки... Сиз кимнинг тарафида жанг қилурсиз?

— Ҳали аниғини билмасмен.

— Камина Хур Қийғир дастасидамен, сиз ҳам бизга кўшила қолинг, — деди Масъудбек кўзлари чакнаб. — Эшитишимча, Хур Қийғирнинг асл исми Муҳаммад бўлиб, Махмуд Торобийнинг укаси экан. Худо хақи, лақабни жуда топиб кўйишган. Бир қараши кифоя, одамни ром қилади-кўяди.

Махмуд Торобий ўзича ғурурланди: «Иниларимдин кўнглим тўк!» Сўнг у қадамни тезлаштирди, Масъудбек ундан қолишмай борарди. Ҳар ёқдан суҳбатлашганча Арка юзланишди. Аркнинг баланд пештоқи дилни паришон айлар, уни забт этиш учун учаётган қушлар қаноти ҳам толиб қолаётгандек туюларди. Мудофаа девори юксала-юксала ғўё кўк тоқига етган, сон-саноксиз шинаклардан ваҳима ёвиларди.

Не-не ғаним шаштини қайтарган жанговар қаср беэга ва қаровсиз ётгани Махмуд Торобийга кўпдан бери нашъа қилади. Яна беҳудуд алам чекади: Чингиз найзаси шундай калин деворни осонгина тешганига! Балки тешолмасди ношудлар кўмондонлик қилган кўшин тўфонда қолган чағалайлардек тўзғиб кетмаганда! Сўнг Бурхониддинга ўхшаш иймонсизлар дабдаба билан очиб беришган дарвозани, бунақа бедодликни кутмаган Чингиз эса бедовида адл ўлтириб, мийиғида кулганча, шаҳарга кирган. Ҳижрий 617 йил муҳаррам ойи бошларида рўй берган кулфатга мана бу масъум йигит падари Махмуд ялавоч ибн Муҳаммад Хоразмий ҳам шоҳид. Ул жаноб Чингиз ёнида гердайиб борган ва, ажабмаски, ғолиб Чингиздан кўра кўпроқ ғурурланган

бўлса! Эсида, кашкул осиб, хуржун ортмоқлаб Хўжандда бўлганида Маҳмуд ялавочнинг ўз оғзидан бу хусусда кўп ҳикоят эшитди. Айниқса бир гапи, паҳлавонларга сичқон ини минг танга бўлди, фақир эса томошабинлик қилиб лаззат олдим, дегани...

— Хур Қийғирга айтингиз, фақирни ҳам олсин дастасига, — Маҳмуд Торобий тасаввурини олис Хўжанд манзараси, Сир бўйидаги шинам кўшк, шафақланган дарёнинг жи-мирлаб оқиши чулғаган эди. — Ёмон жанг қилмасмен, чангалимга тушган ёғий таъзирини егай!

— Оғажон, хайронмен, сиз анчагина безаниб олмиш-сиз, энгил-бошингизда на хирқа, на кулоҳ кўрамен, — деди анчадан кейин Масъудбек самимият билан. — Аммо, Худо хақи, бул либосдан кўра сизга жанда кўпроқ ярашарди.

— Бул либосда Хур Қийғирга ёқмасменми?

— Нечун ёқмас экансиз, ёқурсиз?! Фақат камина... Вой-вуй, жаноби Адой, сиз яқин-орада Абу Ҳафс тепалигида бўлдингизми, йўқми? — бошини сарак-сараклади Масъудбек, алланечук энтикиб. — Ана лашкаргоху мана лашкаргох! Лафзимга ишонинг, бунақасини жаҳонгир Ис-кандар ҳам кўрмаган!

— Ростданми?

— Рост бўлганда-чи! Балки устоз Шамсиддин Маҳбубийни танирсиз? Ана шу зот хар замонда машқ издихомида пайдо бўлурлар, кўп маънили ваъзлар ўқийдил-лар, — Масъудбек намойишга чиққан аскар каби бардам одимларди. — Камина бул зот хақида илгари ошнам Ва-фо Хўжандийдан эшитган эдим. Ҳазрат Маҳбубий улур аллома имом Абу Ҳафс Кабир жанобларини ғойибдаги пирим деган эканлар.

— Ҳақни сўзладингиз, иним, — Маҳмуд Торобийнинг қулфи-дили очилди. — Кўп табаррук зот бўлган Абу Ҳафс, ул киши шарофати билан Бухоройи шариф Маккаи Мадина каби икрому эъзоз топган. Ул киши орқасидан бўй кўрсатган имом Исмоил ал-Бухорийни ҳам яхши ниятлар билан эсламоқ жоиз. Илоё, алар туфрорига раҳмат нури ёғилсин!..

Абу Ҳафс тепалиги кунботиши мозор, тепалик икки ёни дарахтзор, боғ-роғ, тақир майдон, ўнгир, жарлар ҳам кўзга чалинади. Ён-атрофни мўру малахдек одам босган. Қаерки қулай бўлса, ўша ерда чодир тикилган, ора-чира чапдаст сокчилар турар, улар шубҳали туюлган кишиларни тинтув қилиб, сўроққа тутишарди. «Тўққиз учга етгайми?» — деган саволга адашмай, тутилмай жавоб берган одамгина лашкар-гоҳга қўйиларди. Инжиқ ва саркаш кўриқчилардан ўтиб

олгунларича анча кийналишди. Сафга тизилиб ёки пала-партиш ҳолда машқ майдонига ошиқаётган ғазавотчиларга аралашган кўйи, жазирамада чуйкалиб, чатнаб ётган тепалик этаги бўйлаб ярим-бир чақиримча юришди. Тўкилиб турган ва эгалари бадар кетган ховли-жойларни сукунат қаърига тортган, олис-олис чўлдан хориб келиб, нохос чўккан нортуюни эслатадиган қир узра чанг-тўзон жимирлар, дим ҳаво, ғубор, бакирик-чакириклар, яроқлар қасирлаши кўшилиб асабни таранг қилар, нафасни қайтарар эди.

Тепаликнинг энг юксак жойида хом гиштдан тикланган паскам, кўримсиз кулба кўнқайган, кулба ховлисини иҳотага олган деворни аллақачон қор-ёмғир ювиб текислаб юборган, оёк остидаги калашиқ тошлар кўнгилда офир мунг уйғотар эди. Бир ярим-икки таноб чамали ховли ўртасида узунлиги ўн газча келадиган йўфонгина хода кўмилган, хода учида илиғли туғ дафъатан эътиборни тортар, фақат туғ бенихоя кўримсиз, уриникқан, шу жонсизлигида ҳам аллақандай умидворлик уйғотар эди. Илло, туғни баланд-баландлардан жимир-жимир ёғилаётган ажаб ёруғлик чулғанган, ёруғлик уни авайлаб ювар, сўнг, тўлкин-тўлкин ҳолда хода гирд-теварагидаги етти ўчоқда ўрнатилган етти дошқозонга қуйила бошлар эди.

Дошқозонлар сира Арш назаридан қолмаган, аммо узок муддат улус назаридан қолиб келди, тепаликни лашкаргоҳ қилган Махмуд Торобий улар тагига неча замондан бери ўт ёқилмаганига имон ўгирди. Беназир инсон бўлмиш ҳазрат Абу Ҳафс замонида бу ховли-жойни Тангри умидхонаси деб номлашган экан. Шаксиз, умидхонани орифлар орифи имом Абу Ҳафс бино қилган. Жаноби пир бу гўшадан бирон мўмин ноумид чиқиб кетмасин, деган ўй билан яшаркан, топган-тутганини фақат савоб йўлига, Тангри таолога атаб сарфларкан. Ҳафтада икки марта оч-наҳор мусулмонлар: қари-қартанг, бева-бечора, етим-есир, гадо-қаландарларни, хатто иш тополмай юрган мардикорларни тўйғазаркан.

Нақлким, бир куни омборда ғалла, яйловда мол қолмаганини ҳазрат имомга таассуф билан етказишибди. Кўрада биргина кўтирлаган эчкидан бошқа жонзот йўқлигини қайғу билан сўйлашибди. Умидхона бўсағасига қадам ранжида қилган оч ва юпун бандаларга кўз қирини ташлаб ҳазрат ўйга толибди, кейин буюрибди: «Қолган кунга Худо пошшо, тезда эчкини сўйинг!» Мулозимлар пир амрини дарҳол адо айлашади. Эчкини калла-поча қилиб, етти бўлакка бўлиб, етти қозонга солишади. Атрофни мўру малаҳ каби босган қашшоқ кимсаларни кўриб ҳар бирини ғам босади. Ажабо, бир пайт қарашсаки, қозонлар лаҳим гўшт-

га тиқин эмиш, олишармиш, майдалай-майдалай тарқатишармиш, лекин сира тугамасмиш...

Жаноб Абу Хафс оламдан ўтар олди васият қилади: «Мана шу етти қозон қайнаб турса дилинғиздан имон, дастурхонинғиздан барака аримагай!» Ҳазрат ота ўғитини уч ўғил қулоқларига сирға қилиб тақишади, сўнг набиралар ҳам, эваралар ҳам, чеваралар ҳам, дуваралар ҳам... Тангрига аталган худойини узишмайди. Тангри умидхонаси не-не султонлару ихшидлар, не-не хонлару худотларга маъқул бўлди (мелодий 1107 йилда Калон минорадек обидани қурдирган Бухоро ҳукмдори Арслонхон Абу Ҳавс авлодлари хотамтойлигини улуглаб машваратлар ва маъракаларда ваъз айтарди), факат Чингиз суягига ўтиришмади. Етим-есир кунига яраб турган етти қозон доврўғини эшитган чоғда у дарҳол тумтайиб, синчков боқадиган қисик кўзларида қувлик ёнди. Ғайирлик билан деди: «Хотамлик келур бизнинг кўлдан ҳам!» Жаҳонгир имоси билан гумашталар думбалари ер супурадиган ўнлаб қўчқорни қорин-қабзасидан ёришди (мўғуллар молни шундай сўйишарди, қўй ва бошқа жонлиғни бўғизлаш улар русумига кўра таъқиқланган эди, бирор мусулмон тартибга хилоф иш тутса қаттиқ жазоланарди), териларини шилиб-шилмай, ичак-чавоқлари билан ҳалиги қозонларга гумгурс бостиришди. Заҳар қўшилганмиди, бошқа сабаби бормиди, қўчқорлар гўштидан кимки тановвул қилган бўлса қайтиб жойидан турмади. Шундан кейин умидхона ажалхона номини олди, бу ерга ҳеч ким қадам босмайдиган, етим-есир етти қозонга, бало-қазога қарагандек, ваҳимага тушиб қарайдиган бўлди.

Тангри умидхонасидаги кўпдан унут етти қозон ва туғ, Маҳмуд Торобий Бухорога кириб келгач, дастлаб Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим эътиборини тортди. Устози шарифлар орифлар орифи, ақлу идрок оламининг офтоби Абу Хафс Кабир ҳазрати олийлари руҳи покларини Қуръони Каримдан оятлар тиловат қилиб хотирлашди ва ул зот ўз замонасида элга манзур қилган русумни тиклашни султон ихтиёрига ҳавола этишди. Таклиф Маҳмуд баҳодир қулоғига хуш ёқди, зеро Абу Хафс яхшиликка хомийлик қилиш билан олам аҳли хурматини қозонганини у теран биларди. Тезда харобатни тартибга келтириш, туғни муҳофазалаш, қозонларда мазали таомлар пишириш ҳақида фармойиш берди. Кўпинча Маҳмуд Торобий шу ерда, ҳовли этагидаги суфада Шамсиддин Маҳбубий, шайх Иброҳим билан давра қуриб тушлик қилар, гўжа ёки нўхат шўрва хуштаъм бўлганини мактар, сўнг машқ қилаётган ғазавотчилар сари жиларди.

Гох Абу Хафсни, гоҳ имом Исмоил ал-Бухорийни таъриф этиб Маҳмуд Торобий Масъудбекни Тангри умидхонасига бошлаб келганда қуёш икки-уч арғамчи бўйи кўтарилган, атрофни ҳозиргина тандирдан узилган нон, зира-мурчга бўк-тирилиб дамланган палов ҳиди тутган, теварагига сув сепилган суфа янги-янги шол гиламлар, банорас кўрпача, парли лўлаболишлар билан безатилиб, ораста килинган эди.

— Ажабо, камина меҳмон билан ташриф килишимдан хабар топмишлар, ох, ох, Масъудбек, паловхон, паловхон! — иштаҳаси карнайлигини билдириб қўйди Маҳмуд Торобий. — Рост, иним, ризки бутун йигит экансиз.

Масъудбек таажжубда: у гоҳ баландларда хилпираётган турга, гоҳ етти қозон атрофида куйманаётган барваста-барваста ошпазларга, гоҳ ораста суфада ҳозирланган юмшоқ ўринга тикилади. Умидхона сокин, лекин ён-теваракдан урхо-ур, бакириқ-чакириқлар, отлар кишнаши, туялар ўкириши пайдар-пай эшитилиб турарди. Шу дамгача лашкаргоҳ яқинидаги бу ғаройиб гўшага қадам қўймаганини ўйлаб Масъудбек ўксинди. Дарвеш Адойи хатти-ҳаракатида самимий бир виқор туйиб, бу ҳол сабабини тушунолмай, боши қотди. Турга кўз қирини ташлаб, каловланиб турганда ошпазлардан бири суфага яқинлашди ва дарвешга ажаб илтифот билан таъзим қилди.

— Султоним, буюринг, хизматингизга ҳозирмиз!

Тавба, не деб алжирайди бу кимса? Соддадил ўғлон қулоқларига ҳам, кўзларига ҳам ишонмади. Излаган одами-ни аллақачон топган экан-у, у бўлса, билиб-билмай ташвиш чекиб юрибди. Ахир, дарвеш Адойи, ўша камсуқум, беозор, етти ўлчаб бир кесадиған, мулоҳазакор банда Маҳмуд Торобий, Бухоро соҳиби даврони бўлиб чиқишини тушдан ажиб синоат бор бу одамда, дарвешлигу шоҳлик суврати ва сийратидан баробар жой олиб, унга бекиёс улғурлик бағишлабди.

Алланечук энтикиб кетган Масъудбек йўл-йўлакай одамлар Адойига эҳтиром кўрғашигани, ҳатто унга олқишловчи сўзлар айтишганини эслади, шундан кейин унинг эғнидаги кийимга бошқатдан диққат қилди. Дарвешлик билан шоҳлик ораси бир кадамми, во ажаб! Йигит маъюс кулди ва кутилмаганда тахт эгаси бўлиб қолган оғасини аста қучди.

— Хўш, иним, не ётадир кеча билан кундуз орасида? — жиддий тарзда сўради Маҳмуд Торобий, хаёли Хўжанд сари оғиб.

— Билмадим, — бошини ҳам қилди Масъудбек.

Махмуд Торобий ёш меҳмони юзини қоплаган қўланкага аҳамият бермади. Лекин ўйлади: «Энди йигитга ёқмадим!» Орадан бир неча дақиқа ўтгандан сўнг умидхонада камарига узун шамшир осган, бутун вужудлари қаро терга ботган Наврўз полвон билан Хур Қийғир пайдо бўлди. Сал вақтдан кейин Муҳиддин Камол билан Суйгуна Зебо келди. Султон меҳмонни ҳаммага таништирди, фақат у Чигатой ноибни Махмуд ялавочнинг пушти камаридан бўлган ўғил эканини яширди. Суфада гурунг қизиди. Сардорлар қурол етишмаслигидан нолишарди. Хур Қийғир тошбакадан ҳам баттар имиллаётган Мўйин темиртакни кўтара қилиб сўкди.

— Қизишманг, беҳуда... Каминага ишонмоғингиз керак, — ўйчан киёфа олди Махмуд Торобий. — Иншооллох, биз душман устига энг синалган лашкаримиз билан борурмиз. Лашкар икки тоифа: бири ерда, бири кўкда! Оллоҳдин ваҳий келдиким, ҳар иккала лашкар камина измида бўлур, алар кучи билан ёвни хоки туброқ килурмиз!

Нега ишонишмасин бу гапга, бажонидил ишонишди. Эл қайғудоши ва суянчиғи — Оллох кўмагида фалак фаришталари билан хосиятли сулҳ туза олган ориф зотга ён бермаслик бориб турган гумроҳлик!

Ош ейилгандан кейин сардорлар ўз одамлари орасида подшоҳ сўзларини тарқатиш учун илдам ҳаракат қилишди. Ердаги лашкар Аршдаги лашкар қудрати беҳудуд эканини тан олди, унга астойдил суянмоғи зарурлигини ҳис этди. Энди барча шу ҳақда сўйларди, барчанинг хаёли самовотдаги иттифокчиларда эди.

Т ў р т и н ч и б о б

ЧАРХ ОҒУ ҲОЗИРЛАМИШ

Бухоро, неча кундан бери ҳаловатини йўқотиб, саркаш бир ўзанга тушган Бухоро истар-истамас отаётган, бир қучоқ оловни эслатадиган қуёшни кафтида ҳорғин тутган тонгни орзиқиш ичра, паришонҳол кутмакда эди...

Шаҳар чеккароғида, кунботарда жойлашган сарховузли, сердарахт, райҳону жамбил хидига бурканган жим-жит ховлида узун тунни ёлғиз кечирган ўрта бўйли, серсоқол, навқирон киши субҳи содиқ билан асабий мусохабага киришган ҳолда, уйқусизликдан қизарган қабоқларини ишқа-

лай-ишқалай, устунлари накшинкор айвонда наридан-бери тинимсиз одимлар эди.

Киши дилтанг: гўё жони танига сиғмай тўлғонади, қандайдир куч тазйиқи билан кўпираётган қони эса томирларини ёргудек... Дод-ей, мана шундай ўзи билан ўзи топишолмай қолганига азалдан серғалва бу дунё янги-янги кулфатларини бўй кўргизаётгани сабаб эмасми? Дунёни кўтир, нечун жимсан, ахир, не-не тоғларинг қулади, не-не боғларинг хазонларга кўмилди-ку!

Киши кўпинча ўзини ғам-ташвишдан безган санайди, лекин ҳар қанча чирангани билан ён-веридаги турфа ғалвалардан қочиб қутулмоғи маҳол экан. Мана шунинг учун ҳам, хоҳламаса-да, ҳар лаҳза хаёлини Бухоро аъмоли-бади — шаҳристонда, узоқ-яқиндаги қишлоқларда турмуш тобора оғирлашиб, имон ва лафздан путур қочаётгани чулғайди. Қайғу чекадики: «Хўш, мен ўзим кимман? Чарх тўфони жону танамни барг янглиғ осмону фалакда чирпирак қилиб учираётганидан қандоғ тонай?!» Бу ўй залвори шўрлик киши руҳини эзгин-эзгин эзгиламиш, ҳали олдида таърифга сиғмас сирли хатар кўндаланглигини ўйлаганда беихтиёр титроққа кирмиш! Зарилмиди шуниси! Лаънати Алиакбар, чув туширди, бўйнига сиртмоқ солволди, энди унга итдек эргашишга мажбур: ҳозир Абу Ҳафс тепалиги томон ғимирлаб бормоғи, бориб, замину замонни зир титратаётган издиҳомга аралашмоғи, теваракка кўз-қулоқ бўлмоғи, зиммасидаги юмушни ими-жимиди адо этмоғи лозим...

Басир чархни сўка-сўка, ахийри, ўзи ҳам басирлик оstonасига етаёзган киши ғазавотчилар орасида, минг хил киёфага кириб, кўпдан бери ўралашади. Қизик, жисми аллақачон сўқирлик оstonасида, лекин, ис олиш, ранг ажратиш, одам танишда устаси фаранг. На илож, тирикчилик важига биноан нималардандир кечди, нималарнидир эгаллашга ўзини мажбур қилди: энди унча-мунча одамни девор ушлатиб кета олади. Баъзи лакмаларга бузоқни туя деб бемалол сотади. Машварату мажлисларга пусиб кириб гап ўғирлаш, банги-девоналар, ўғри-киморбозлар ва ғийбатчилар билан тил топишиб, шаҳристонни одамни шайтонлатиб қўядиган мишмишларга кўмиб ташлашга уста. Барини енг ичида қилади, йўқса... кун йўқ-да! Аммо бугунги вазифаси... оғир.

Тонг кафтидаги қуёш замин пешонасидаги ажинларни сидириб ташлади. Лекин у жимжит ховлида саросар кезинар, кўчага мўралагани ботинмас, мўраласа, Худодан қайтган жиҳодчилар туйқус таниб қоладигандек, таниб, ёқасидан бўғиб олиб кетадигандек... кўрқувда эди. Ахийри ҳадик ичра таваккал йўл тортди, кўрдик, шаҳри муаззам бамисо-

ли уммон: қирғоғига сирмай тошади, ҳода келса ҳам, хас келса ҳам ютмоқ пайида. Бу тийиқсиз офат ҳеч кимни аямаслигига имон ўғирди, сўнг ўзига ўзи деди: «Асло бўш келмаслик керак. Ахир мен шайтонмен, таним бандасига кўринмас!» Зум ўтмай чиндан-да, у ҳавога сингиб кетгандек бўлди, қароргоҳ сари ошиқаётган издиҳомни чапдастлик билан оралиб борар, шу шахти, шу эҳтиёткорлиги ила ҳозир у иблисининг ўзига ҳам чап беришга қодир эди. Чакинвор қорачуғлар ҳам илғамасди ҳозир уни, аммо... кутилмаганда бир банда эътибор бериб қолди. Хонақоҳ дарвозаси олдида, яхши қуролланган ишончли кишилар қуршовида, устозлари билан хотиржам баҳс юргизаётган Маҳмуд Торобий назаридан югурик киши қочиб қутулолмади. Асли султоннинг у билан неча пуллик иши бор, лекин, ногоҳ қарасаки, у — елкасини қисиб олганча, шошилиб, олазарак одимламакда, нигоҳида ёнган ўт бир гидир, бир хусуматга мойил...

Қалтис юмуш ила машғул киши Бухоро султони ўзини зимдан кузатаётгани, хос хуфиялар сардори Эрдана қузғунни зува чақириб қулоғига ненидир шипшиганини қаёқдан билсин, у ўша ҳолатда — елкасини қисиб олганча, лўкиллай-лўкиллай, Тангри умидхонасига элтадиган йўлка бўйлаб кўтарилди. Ҳовлининг тўкилган ихота деворидан мушукдек эпчил ошди, зипиллаб борди-да, туғ остидаги қозонлардан бирига қўйнидан нимадир чиқариб тўкди. Сал нарида қизғин суҳбатга берилган ошпазлар ғофиллигидан фойдаланиб, иккинчи қозонга дадил яқинлашди, пусиб келган Эрдана қузғун уни шитоб ушлади, вой-войлаганига қарамай, қўлини синдиргудек қилиб орқасига қайирди ва султон ҳузурига етаклади...

— Айтинг, шохим, қўйнидагини чиқарсин, — Эрдана қузғун номаълум кишига ўқрайди ва Тангри умидхонасида кўрганларини бир-бир сўзлади; киши тавонига тикан қиргандек типирчилар, султонга ҳадик аралаш қараб қўяр, аммо чурқ этмасди. — Имоним комил, бу ифлос қозонга заҳар солмиш, сиз қадам олишидан сезгансиз, фаросатингизга балли!

Маҳмуд Торобий шундоқ ҳам нохушлик домида, юрагига қил сирмас, негаки, оқшом нотинч кенган, аниқроғи, қоқ сахарда, соқчиларга фириб берган ёғий тўдаси қароргоҳга ёпирилиб кўплар ёстиғини қуритган эди. Кўзи қонга тўлган мўғул шаҳар биқинида қулай пайт пойлаб ётмиш, шаксиз бу бениҳоя хавфли, лекин, жиҳодчилар ҳануз ғофиллик чангалидан қутула олмагани янада хатарли, ҳатто аламли эди.

Хушёр тортган Махмуд Торобий эрталаб дархол машварат чақирди, Наврӯзбек маслаҳатиға кўра, тўрт жанговар даста тузди, Хур Қийғир, Алп Хомуш, Нусрат Ҳожиб билан бирга Суйгуна Зебони сардорликка тайинлади. Очиғи, бу хатарли вазифани синглиси талашиб-тортишиб ўз зиммасига олди, у дугоналари билан шундок ҳам ўзини ўтга-чўкка уриб юргани учун рози бўлиб кўя солди.

Жанговар дасталар тун коронғисида шахардан хуфия чиқиши, Чигатой кўнган гўшани чор тарафдан ўраб олиши, уйку элитган кўшин ичига ғулғула солиши лозим. Фақат бу тadbир бирор натижа берармикин? Кўнгли хуфтон Махмуд Торобий беҳуда жон берган мўминлар кайғуси билан баравар шу ҳақда ўйлаб турганда оёқ остидан мана бу суллох ғалваси чиқиб қолса!..

— Кимсен, муртад? — ўшқирди Махмуд Торобий, танглайи қотиб; киши индамади. Эрдана кузғун тепкилагач, кўйнидан қозоғга ўралган нарсаларни чиқарди: «оғу», деди ичида султон. — Зап шумликни ўйлабсен, аммо бошинг кетишини ўйламадингми?

Киши ҳамон гунг: пинак бузмай ер сузади.

— Ё, тавба, ахир бу Оловхон Юсуф-ку! — орқадан Муҳиддин Камолнинг таассуфга тўла овози эшитилди. — Султоним, бул бандани фақир танирмен, у Тороб кутволи жаноб Зор Жаҳоннинг ўғли!

Энди киши мисоли оёғи куйган товук... довдираган... Чор тарафдан тикандек санчилган нигоҳларга дош беролмай филтиллаб ютинади, бўғзида алам, бир аламки, бутун жаҳонга татиғулик! Нима қилсин, ўзидан тонсинми, хой, ғўр йигит, алжирама, мен Оловхон Юсуф эмасман, деб ўқирсинми?! Сираси ҳам шу, хозир у аввалги Оловхон Юсуф эмас, бошқа — бутунлай бошқа, бу сохту сумбати бурунги сувратига ҳам, сийратига ҳам бегона!

— Зор Жаҳоннинг ўғли? Оловхон Юсуф?! Э, дариг, падари нолишлари қулоғимга чалинган эди, — деди афсус-надомат билан Махмуд Торобий. — Гапир, муртад, отангни қоғ қакшатиб, кимлар билан оғиз-бурун ўпишиб юрибсен?!

Мислсиз дағдаға билан айтилган таънаю дашном Оловхон Юсуф баданига қарахтлик, юрагига эса алам-ангиз ўкинч бўлиб югурди. Қошки, ер гуррос ёрилса, қаърига тош мисол думаласа! Бир кунмас бир кун бошига шундай маломат ёғилишини билармиди? О, ғофиллик уни сонун санокдан чиқазди, одамгарчиликдан мосуво қилди. Аммо, ажабо, ғалвирсозлик қоржомасини ечиб ташлаб, султонлик либосини кийган бу зот асли ўзи ким? Ҳамма қатори

манглайи шўр кимса, фақат... ур калтагу сур калтакни ёқтирадиган бебошу беҳуш оломон билан бир қаторда ақл-заковатда беназир, илму фунун ва диёнатдан белига камар бойлаган не-не тагли-тугли аслзода тўралар ва бекларни ҳам изидан эргаштиришга мушарраф бўлгани таҳсинга лойик. Кўплар қатори отаси нақадар ишонмиш унга! Ахир ўзи ҳам ихлос боғлаган эди-ку! Кейин, нима жин чалдики, ундан айниди. Қулоғига айрим совуқ гаплар чалинди-да, баҳодирни бирдан ёмон кўриб қолди. Айниқса Гура хотун билан донлашиб юрганини эшитгандан кейин буткул хаф-саласи пир бўлди. Акахони Алиакбар хожа ал-Бухорий афтини бужмайтириб айтмишки: «Мулла йигит, ғофил бўлманг, доғули Маҳмуд Торобий Гурага шунчаки ишқибоз эмас, уни тузоғига илинтирмак ила Бухоро тахтини бутунлай ўзиники қилиб олиш ниятида. Қора халқ билан неча пуллик иши бор, қирилиб қетмайдими битлиқилар!» Таҳқиромуз айтилган бу гапни эшитиб Оловхон Юсуф бўшашган, ғазабланган, ана холос, паққос хом эканман, Маҳмуд Торобий ғазотга кўтарилганига ишонибман, у Бурхониддинни хайдаса, Гурага ўйланса, Чигатоё билан тил бириктирса, чиндан ҳам Бухоронинг ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган тожини кияди-ку, дея пешонасига шапатилаб бир урган эди...

— Жонинг ширинми, ўғлон? — деди Маҳмуд Торобий, ғазабини зўрға ютиб. — Шуни яхшилаб ўқиб ол: томирингдаги қонинг фақат ўзингга тегишли эмас, уни Оллоҳ яратмиш ва Оллоҳ ундан ҳисса талаб қилур. Сен эрса... Эҳ, гўдак! Нечун жимсен, сўйла?! Ахир, оёғинг таги жар-ку, тубсиз жар! Очсанг-чи кўзингни!..

Қон! Қон! Оҳ, Оллоҳнинг бандаси, мунча ғофилсан?! Томоғи қақраб кетган Оловхон Юсуф қаҳрига меҳрини кўшиб гапираётган Маҳмуд Торобийга ер остидан секин қаради, сўнг, унга тикилиб қолди. Йўқ, чамаси, Алиакбар ўтрикламиш, бу зот у таъриф қилгани каби беқарор эмас! Аммо, вақтида Маҳмуд Торобийга ишонмай иложи қанча эди. Маҳмуд Торобий киндик қони томган қишлоғини ҳифзу химоятига олажагини, улус дардини бўлашиб яшашга интилажагини тасаввур қилиб суюнган, кейин эса... ундан тамом юз ўгириб ўз йўлига кетишни ўйлаган, ҳатто, подшо бўлса бўпти, менга нима, деган хаёлга бориб, ўзини ўзи юпатганди.

Аммо оёқ остидан чиққан бир воқеа дарди-дунёсини бехос ўзгартириб юборди. Кунлардан бир кун у Бухорога тушиб Мох бозорида Алиакбарни йўлиқтирди. Қачонлардир хожа Торобда, Жомғуржин хонадонида меҳмон бўлган

да, ўзини кўз тагига бостириб кўйганини йигит бечора қаёқдан билсин...

Хожа аврашда устаси фаранг эмасми, зумда Оловхон Юсуфни у енгидан кириб бунисидан чиқди. Мовароуннахрда нуфузи баландлигини, Чигатой ўзи билан тўғридан-тўғри олди-берди қилишини айтиб шунақа мактандики, Оловхон Юсуфнинг огзи очилиб қолди. Аклу хушидан айрилиб, мумдек эриган йигитни хожа иззат-икром билан уйига бошлади. Мехмондорчиликни ҳам ўрнига кўйди: дастурхонга седанали ҳолва, писта-бодом, майизу мағиздан тортиб, димламаю жигар кабобгача тортди. Майи нобни ҳам аямади. Қотган нону бир қошиқкина ёвғон, ора-сира тут талкон ва отаси сандонию болғасидан бўлак ҳеч нарса кўрмаган йигит бунингдек нозу неъматлар олдида гарангсиди, ичкилик кўчасидан ўтмагани учун тезда кайф бўлиб қолди. Бир маҳал ўзига келса, вой, дод-ей, рўпарасида бир париваш таманно билан ўлтирибдики, чеҳраси тонгги шабнамдек тоза, дудоклари ақиқ, теран қорачуқларида ишва, қошу киприклари камон ўқларидек қаттол эди. Париваш маъюс, лекин маъюслиги жисми-жонига ярашиғли, нигоҳи ноз билан дердики: «Ҳей, йигитгина, фармон беринг, май сузайми ёки дутор чалайинми?» Йигит бор-йўғини унутди, жони кафасдаги қушдек потирлади. Эндигина нозик билаклардан энтиқибгина ушлаганди, бехосдан эшик очилиб Алиакбар тиржайиб кирди, айтдики: «Йигит, бу оху сеники, фақат бир шарти бор!» Кейин... бундай гаплар.

— Шохим, бу сўзламаса мен сўзлай, — шахт билан олдинга ўтди Муҳиддин Камол. — Адашмасам бу кунда анинг пушти паноҳи Бурхониддин ва Жомғуржин эрур, алар билан ош-қатиқ бўлган.

— Шул ростми? — деди Махмуд баходир зуғум билан.

Қандай айтсин? Икки дунёда ҳам айтолмайди. О, бу номус-ку! Не кунларга қолди? Неча марта ўзини ўзи ўлдирмокчи бўлди, неча марта Бухоро тупроғидан бош олиб кетишни мўлжаллади. Журъат этолмади, очикроғи, ҳар гал Алиакбар хожа ал-Бухорий ширин гапириб авради. Жилла қуриса, ичиб сархуш бўлганда, ҳалиги жувонни (у чўриси бўлиб, исми Сузук экан) рўпара қилди. Ох, уни кўрдими, бас, ҳамма нарсани унутарди...

— Шул ростми деяпман? — қичқирди султон.

— Ёлғони йўқ, шохим... Бу ўзи билмайди ичи эгрилигини, — қаҳрини сочди Муҳиддин Камол. — Сиз чангалзордин Хол мерганнинг ўлиги топилганида ҳайрон бўлгандингиз? Иттифоқчи биродарларингизнинг танидан жудо қилин-

ган бошини оёқларингиз тагида кўрганингизда ажабланингиз. Мана, мавриди келди, гапирсин.

Кўнглини беадад бир пушаймонлик, сим-сим ўкинч қамраб олган Оловхон Юсуф не қиларини билмай ўқрайди. Жамийки сиру асрори очилиб кетгандек гарангсиди. Ё, тавба, шунча гапни қаёқдан билади бу йигит? Гўё у ичидаги бор нарсани бирма-бир уқиб олгандек эди. Балки у Алиакбарнинг кейинги топширигидан ҳам воқифдир? Йўқ, воқиф бўлса, халигача айтарди, индамаётир-ку!

Оловхон Юсуф ҳеч ақлига сиғдиролмади: эл оғасининг юраги Алиакбар хожа ал-Бухорийга нима учун зарур? Не бедодликки, ярамас, ўшанда, Сузук жамолини илк бора кўриб ҳушидан айрилганда шундоғ шарт қўймиш, у эса, ҳарнечук диёнатини буткул йўқотмаганди, жон-пони чиқиб бақирди: «Хожам, довдир эмасмисиз, газагингизга дору қиласизми юрагини, қалласини сапчадек узиб келтирсам-чи!» Қайда, қаҳри қаттол хожа кўнмади, босиб-босиб майдан қуйиб берди, офатижон Сузукни абадий тухфа қилажagini айтиб шу йўлга бошлади. Сузук ташқарига чиққанда эса: «Йигит, ялангоёқ шохни аввал сўясен, кейин кўкрагини ёриб юрагини юлиб оласен!» — деди қатъий...

— Кутволни топинг, жазони ўзи айтсин!

Йирик-йирик кўзларида нафрат ёнган Махмуд Торобий хитобини эшитиб, бўғзини заҳарга ўхшаш аччиқ нарса куйдириб ўтди. Тахминан бирор соатлардан сўнг Эрдана қузғун Наврўзбек аскарлари қаторида машқ қилаётган Зор Жаҳондан гап олиб келди. Ўғли хабарини эшитган ондаёқ Зор Жаҳон алам билан қиличини ерга санчибди, кўксини чангаллаганча бўкирибди: «Андоғ ноқобилдин кечганмен, кўрмай ҳам, куймай ҳам, от думига боғлатиб саҳрога хайданглар!» Бу ҳукмни эшитиб султон бошини ҳам қилди, ота азму қарорига қойил қолган эди. Ҳукмни эртаси куни эрталаб жамоа иштирокида адо этиш учун келишиб олишди. Ҳозирча мунофиқ ўғил зиндонга солинди.

Ажабо, бирдан Оловхон Юсуфнинг кўкси бўм-бўш бўлиб қолди, ўзи алланечук енгил тортди. Падари хоҳишидан қилча ҳам хафа бўлмади. Махмуд Торобий юзига термилганча шивирлади: «Мен шунга лойиқмен, шунга!» У дунёдаги энг разил ишга қўл уришдан қутулиб қолаётган эди. Яна шуниси ҳам борки, энди у анови офатижон сулув ҳажрида бошқа куймайди, узун кечаларда чорасиз оҳ тортиб, нолаю фиғон чекмайди. Алвидо, Сузук, алвидо бу дунёда муҳаббат борлигини англаган, лекин ҳар не дардини дилида пинҳон сақлаб келган париваш!..

УЛУФ МУХОРАБА АРАФАСИДА

Даштда зил жимлик... Лекин унга ишониш мушкул. У истаган чорда жунбушга келмаги мумкин. Чиндан ҳам орадан кўп ўтмай аянчли увлаш еру кўкни қоплади. Юраги увишган холда ҳокон чодирини тарк этган Маҳмуд ялавоч маст кимса каби туртина-суртина одимлаб борарди. Куриб кетсин бари, деди ўзича минғирлаб. Сўнг хаёли Бухородаги Абу Хафс тепалигини қароргоҳ тутган телбаваш бандалар сари оғди. Нахотки ўғли Масъудбек ҳам ўшалар орасида? Агар буни Чигатой билиб қолса тириклай терисини шилиб олади. Аммо бир жиҳатдан кўнгли тўқ, қаландар жандасида Бухорога кирган амир Зувалак уни узоқдан кўрган, кейин турар жойини аниқлаган. Ё насиб! Қани у махсус тайин қилинган кишилар кўмагида, бебош ўғилни тузоққа илинтирса ва хуфия тарзда Хўжандга жўнатса! Амир Зувалакка ишонмоқ мумкин, шукр, хали бирор марта ҳам юзини ерга қаратган эмас...

Охирлаётган ёз туни дим, чодир ичи айниқса бош сукиб бўлмас даражада эди. Ташқарида, очик ҳавода ётиш нақадар хузурлигини ўйлаб Маҳмуд ялавоч армон билан хўрсинди. Хаёлида Сир бўйидаги сокин, салқин кушк жонланди. Қани энди ҳозир ўша гўшада, сархил неъматлар билан тўла дастурхон атрофида жиндай-жиндай май нўш айлаб, бирон офатижон билан суҳбати соз қуриб ётган бўлса! Эҳ, қани энди у кунлар, саробга айланди, шундоқ ҳам бевафо дунё ғалвага, мотамсароликка тўлди, энг ёмони — ошига оғу кўшилди. Бу расвои жаҳон кўргиликларни Оллоҳ ўзи бартараф этмаса нотавон бандаси ожиз эрур, ожиз!

Маҳмуд ялавоч қудратли салтанати таг-тугидан зил кетганини ўйлайвериб ғаму андуҳга ботган ҳокон рангрўйини кўз олдига келтирди. Ҳоконга ўзича ачинган бўлди, кейин дилида бошқача гидир уйғонди. Бурун ичидагини ўлганда ҳам сиртига чиқазмасди, энди бошқача, деган хаёлга борди. Худди шу асно бурчакда нимадир шитирлади. Нечундир ўша тарафга қарагани кўрқди, лекин барибир қаради. Ёпирай, бурчакда бўйи нақд шифтга етгудек барваста, тимқора соқоли ихчам, бежирим кузалган, кўзлари юлдуздай порлоқ, дўнг пешона, ясси юзли кимса синик кулимсираб турарди. Кимса чодир эгасидек ўзини эмин-эркин тутарди, у бемалол томоқ кирди, ҳатто бошидаги печичи калта симобий салласини аста тўғрилаб қўйди. Тара-

ша бўлиб қолган Маҳмуд ялавоч, эй, Худо, фақир ақлдан озибман-да, кўзимга кўринаётган бу хилқат нима, жинми, фариштами, деган ўйларга борди. Беихтиёр кўзларини юмиб очди, лекин манзара ўзгармади: кимса хануз ўшандоқ ҳолатда, бурчакдаги шам ёруғида нигоҳи порлар эди.

— Дарвеш Адойи? — ниҳоят ўзини ўнглаб олди ноиб. — Ё, тавба, кўкдан тушдингизми ёки ердин чиқдингизми?

— Жаноби ноиб, адашмасам сиз яхши билурсиз, энди дарвеш Адойи эмас, Маҳмуд Торобиймен, яъни Бухоро султони! — кимсанинг қарашида беадад истехзо бор эди, у бир қадам олға ташлаган эди, ноиб беихтиёр тисарилди. — Хафа бўлмагайсиз, сиз билан орани очиқ қилиб олгали келдим. Ўртамизда иззат-хурмат сақланиб қолажагидан умидвормен.

— Ха, ха, фақат... Ҳазм қилмоқ оғир, кечаги дарвеш бугун бир думалаб подшоҳ бўлиб олса! — Маҳмуд ялавоч секин чўккалади, ичини нимадир аччиқ-аччиқ тимдалади. — Яна бир амин бўлдимки, тожу тахт сизга муносиб эмас, муносиб бўлганда хобгоҳимга бунингдек ўғринча кирмасдингиз.

Йўқ, бу одам Маҳмуд Торобий ўйлаганчалик анойи эмас, ичида макр болалаган... Ақл биланми, золлик биланми, ишқилиб нима бўлганда ҳам ҳар не бало-қазодан ўзини омон сақлаб қола олади. Манман деган зотларни ҳам дарё бўйига етаклаб бориб сув ичирмай қайтариб кела олади. Хоразмшоҳу Чингизхондай аждаҳолар ўртасида балоғардонлик қилгандан кейин, бошқасини кўяверинг!

Маҳмуд Торобий оғринди, лекин сир бой бермади:

— Тўғри, элчи йўлламоғим жойиз эди, аммо камина буни лозим топмадим, бирламчи, камина билан ошначилигингиз очилиб, Чиғатой олдида шарманда бўлишингизни истамадим, иккиламчи, элчимни хуфия гумдон қилишингиз тайин эди.

Энди ноиб бўшашган кўйи юмшоқ кўрпачага ўнг кафтини тираб олган, шам ёруғида йилтираётган семиз бетига таассуф, кин аралаш ғайирлик ифодаси акланган эди. Қалин лаблари алланечук асабий тарзда жуфтлашган эди.

— Қайси гуноҳи учун жувонмарг қилдингиз Вафо Хўжандийни? — деди ногоҳон Маҳмуд Торобий ғазабланган ҳолда. — Ул бечора Худо олдида ҳам, бандаси олдида ҳам беозор бир зот эди, сиз эса... Беайб Қамбаралини не кўйга солган бўлсангиз, ани ҳам шундоғ жазоламишсиз!

— Дарвеш... Жаноб!..

Ақлу ҳушидан ажраган Маҳмуд ялавоч ғазаб, таҳдид билан айтилган гаплар мағзини чақаркан, тунги кутилма-

ган ташриф ўзининг ажали билан якун топажагига имон ўгирди. Латтаси сувга тушди. Эҳ, аттанг! Табиби мулло Ибод, бош вазири Нодирхўжа Шафқатий, қўйнингизда асраганингиз илон, деб нақадар жаврашди. Қанчалар ҳақ экан улар, эвоҳки, бу кас, ўзини қўй оғзидан чўп олмайди-ган беозор дарвеш қилиб кўрсатган суллох, илонгина эмас, аждаҳо экан. Мана, ютаман, минг жонингдан бирини ҳам омон қўймайман, деб бақрайиб турибди.

— Сиз жонимга қасд қилмишсиз чоғи? — деб ютинди ноиб. — Ажалим сиздин экан, на чора! Аммо кўркмасмен, бир бошга бир ўлим!!!

Маҳмуд Торобий афтани буриштирди.

— Йўқ, мен сизга тегинмаймен, тузингизни еганмен, — деди анчадан кейин у. — Аммо сизга ишониб галварслик қилганим учун ўзимни ўзим чавақласам арзийдир. Чамамда сиз гуноҳингизни ювмак ниятида эдингиз, ўзингизни мотамсароликка солиб мени чалғитган экансиз. Бу қилмишингизни Тангри кечирмагай!

— Сизнинг нимангизга ишонай?

— Мусулмон киши тойган оёғини тўғрилаб олмоқ пайида бўлур, — деди ғазабини ютиб Маҳмуд Торобий. — Камина сизни ҳам шу тоифадин деб ўйлабмен ва оғир юкдин қутулишингиз учун кўмаклашмоқчи бўлибмен. Атттанг, кўп аттанг.

Маҳмуд ялавоч гунг, боши ҳам...

— Ўйламабменки, эгри хода тўғри бўлмас.

— Бас! — деди ноиб бирдан кўзлари олайиб.

— Сизга ҳар нарсалин жон, мол-дунё ва мартаба афзал эканини билдим, шундоқ эрса-да, миллатимиз тақдири қил устида турган пайтда сизга охирги катра умид билан мурожаат қилурмен, — баходир нигоҳидаги таҳдид ва қаҳр сокин бир ғашлик, илтижо билан алмашинди.

— Сизнинг биргина илтифотингиз Чиғатой бошини янчишда гурзидек иш бериши мумкин. Недан чўчийсиз? Ахир Чиғатойни зимдан ёмон кўрасиз-ку!

— Фақирга ишонмайсиз, аммо... Ё, тавба! — таҳқиромуз илжайди Маҳмуд ялавоч. — Жамийки талабингизни Вафо Хўжандий окизмай-томизмай етқизган эди. Кўнмадим, кўнишнинг иложи ҳам йўқ, тан олай. Аммо анинг ўлимининг у дунё-бу дунё беҳабармен.

— Жаноб, камина учун энг оғир таҳқир бандасига юқунмак, шундай бўлса ҳам келдим даргоҳингизга... Нечун, айтинг, нечун? Тағин... тағин... Вафо Хўжандий сиз билан учраша олмагандир, деган гумоним ҳам йўқ эмасди кўнглимда, — маъюсланди Маҳмуд Торобий. — Менга ни-

ма юпанчлигини озми-кўпми билурсиз. Тасарруфингиздаги Хўжанд лашкари билан бизга ён босгайсиз. Шундай қилсангиз мўғулни қувамиз, бутунлай қувиб юборамиз.

— Ўз оёғимга ўзим болта уришим керакми? — деб лабини бурди Маҳмуд ялавоч. — Ҳозирча эсим жойида, жаноб! Сиз, гўр банда, бориб тошингизни теринг!

— Унда... яна халқ оёғига болта ураркансиз-да?!

Энди Маҳмуд Торобий қорачикларини бошқатдан таҳдид ва ғазаб қоплади, бирдан суллоҳ ноибга ташлангиси, уни бурда-бурда қилиб ташлагиси келди. Аттангики, орада туз бор, туз! Аммо ноибнинг ўзи бу хил андишалар билан бандасига мойиллик кўрсатармикин? Бас, Оллоҳ берсин унинг жазосини!

Маҳмуд Торобий, қаҳрини зўр-базўр ютиб, асаби таранг тортилиб турганда ногоҳ остона гусурлади. Зумда чодирга кўзлари ола-кула амир Зувалак қуюндек отилиб кирди, хўжасига ҳатто қайрилиб қарамай, шифиллатиб қиличини суғурди-да, бурчақда таёқдек қотган кимсага ташланди. Вазият қалтислигини фаҳмлаган Маҳмуд Торобий ҳали чодир «девори»да ханжари билан пайдо қилган тешикка ўзини уришга чоғланди. Аммо амир Зувалак дағдағаси шаштини синдирди.

— Ҳей, гумроҳ, қимирлама, атроф ўраб олинган! — кимса ўзига итоат қилганини кўрган амир Зувалак ноибга юзланди: — Таксир, бул кас бежо оёқ босганини мулозимлардан бири кўриб турган экан, буюринг...

Паришонҳол ўлтирган Маҳмуд ялавоч, соқол қоплаган хомсемиз бетига ясама кулги югуртирган ҳолда, оҳиста кўлини кўтарди: ҳовлиқма, амир!

— Нима, дарвеш Адойини танимадингми? — деди анчадан кейин хотиржамлик билан. — Ул зот, биласен, ҳазилкаш, эшик қолиб тешиқдин юрмакни афзал билур. Ани ўзим чақиртирган эдим ҳузуримга!

— Ие, дарвеш Адойи?! Чиндан сўқир бўлибмен, узр!

Кўнглига бир чигил тушган амир Зувалак, сир бой бермасликка тиришиб, тавозе билан кафтини кўксига босди, сўнг, ноиб имоси билан тисарила-тисарила ташқарига йўналди.

Чодирда ноўнғай жимлик чўқди, бу жимлик омонат, лекин унга даҳл қилиш мағлубиятга олиб борадигандек эди. Энди суҳбат қовушмаслигини англаган Маҳмуд Торобий, омон бўлсак ҳали кўришармиз, дедию эшик қолиб тешиқдан ғойиб бўлди...

КОВУШМАК САОДАТИ

Малик Санжар саройида шивир-шивир: учинчи кунки, султон кўринмайди, хобгохни ҳам, қароргохни ҳам тарк этган. Наҳотки, сир билиш учун ёғий лашкаргоҳига ёлғиз ўзи кетган бўлса! Жонини шу қадар хавфу хатарга қўйиши шарт эканми?

Ақлга сизмас бу хабар Суйгуна Зебо қулоғига ҳам ча-линди, лекин у бу мишмишга эътибор бермади. Қизгина бу кеча ҳам ўз дастасини ғаним издиҳомига бошлаб бориш ниятида эди, шу боис, атрофни шом қоронғилиги қоплаши билан у одамларини оёққа турғизди...

Адоқсиз чўлда зулмат ўз ҳукмронлигини ўрнатган, уфқдан сокин кўтарилаётган тўлин ой нурлари эса бу салтанат тағ-заминига чанг солган эди. Қашқирлар нолиши, чигирт-калар чириллаши... Теварак беҳаловат, бесаранжом...

Кўпроқ кашқирлар тили билан арзи-ҳол қиладиган сах-ронинг тунги қиёфасига Суйгуна Зебо ҳар гал бир хил ҳадик билан тикиларди-ю, аммо ҳадиғини ичига ютар, ше-риқларига сездирмасди. Айниқса, ҳозир унинг кўнглига қатъият аралаш саросима ўрнашиб олган, у ёнида одимлаб бораётган Муҳиддин Камолга ҳар замонда гап ташлаб, ой ёруғида совуқ ярқираётган қиличини аста-аста сермаб қўяр, енгил оҳ тортганча акасини ўйларди. Султон эса бу вақт Чиғатой чодиридан берироқдаги бир чуқурда арслон боласидек биқиниб ётар, эзма ҳоқон машваратининг туга-шини, Маҳмуд ялавоч озод бўлишини интизорлик билан кутарди. Аммо, сингил буни қаёқдан билсин? У тунов куни Маҳмуд ялавоч билан учрашгани, суҳбатдан кониқмай ноиб билан бошқатдан кўришишга қасд қилганини қаёқдан билсин. Ҳатто у бир вақтлар Маҳмуд ялавочдек мартабали зот билан яқин бўлганини ҳам билмайди.

Суйгуна Зебо Оллоҳдан мадад тилаб, илгарилаб бораёт-ган бир маҳалда Чиғатой чодирини теварағида машғала кў-тарган навкарлару мулозимлар ғивирлаб қолишди. Қизгина англадики: ёғий босқин хидини олган, хатарни даф этиш тадоригида! Ие, унда анови шарпа... нима? Намунча олаза-рак, кўкка учгудек?! Чамаси, шарпа қайсидир хандақдан отилиб чиқди, шоша-пиша, шиддат билан куйига энди. Изидан барзангисифат навкарлар сурон солиб югура ке-тишди. Ана ўрашди, бошига қоп ташлашди ва Чиғатой чодирини сари жўнашди.

Панадан бўй берган кимсани Муҳиддин Камол ҳам кўрди. Ажабсиниб ёқа ушлади. Қилич яланғочлаб хатар билан юзлашишга ошиқаётган Суйгунага тахминини айтди. Қопга тикилган кимсани тўппа-тўғри хоқон хузурига орқалаб боришаётгани унинг ҳам дилига фулғула солди ва шерикларини шитоб илгарига чорлади. Сўнг етиб бориб ўша тўдани битта кўймай қириб ташлашди. Сардори жонини қутқазмиш учун қопни ташлаб қочди. Ёспирай, қоп оғзини очсалар, ҳибс қилинган банда чиндан ҳам акаси бўлиб чиқди. Гуноҳи бўйнида эмасми, елкасини қисганча, гўдак каби жилмаяди денг...

Суйгуна Зебо ўпка-гина килиб ўлтирмай, чаптаст йигитларидан тўрт нафарини акасига қўшиб Бухорога жўнатди-да, ўзи яна олға ташланди. Лекин энди ҳужум фойдасиз эди, негаки алақачон лашкаргоҳ тугал уйғонган, анча-мунча ғавво кўтарган Хур Қийғир, Алп Хомуш, Нусрат Ҳожиб дасталари ортга қайтиб улгурган эдилар. Лашкаргоҳ аламзада тўзғирди. Шунда иттифоқо рўпарасидан кўриқчи суворийлар тўсиб чиқдилар. Улар йигирма чоғли эди. Пича шошиб қолган Суйгуна камонларни ишга солишни буюрди. Салкам эллик камондан бараварига узилган ўқ неча-неча жонларни пора-пора қилди. Мўғул соқчилари чекинишаркан, бўғилиб қичкиришар, бир-бирларини ношудликда айб-лашарди. Ола-ғовурни эшитиб, бошқа бир тўда ҳам шу тарафга зудлик билан етиб келди. Исканжага тушиб қолиш хавфи туғилди. Аммо Суйгуна қайтмоқчи эмасди, у қочаётган отличларни инларигача қувлаб боришга аҳд қилганди. Нафаси бўғзига тикилган Муҳиддин Камол Суйгунани хавфдан огоҳ этди. Унинг ўзи ҳам тўхтовсиз қилич чопар, дуч келган мўғулни бир зарб билан қулатарди.

Ҳазоват аҳли озчилик эканини ёғий сезиб қолди. Шошилиш тарзда халқа пайдо қилди. Камонлардан ёғилган ўқ бир йўла беш қизни қулатди, улар жон таслим қилаётиб чеккан нола олову оташга айланиб Суйгуна борлигини қовурди. Омон қолган қизларга қарата ҳайқирди: «Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» Кўкдан ҳайрон-ҳайрон боқаётган ой шуъласи сардор ойим чехраи малоҳатини нурлантириб юборган, кўзларидаги шуъла билан ажаб тарзда қўшилиб кетган эди. Даҳшат солиб туришида ҳам у гўзал, гўзалки, зулфлари дубулға гардишидан тошиб чиққан, ингичка қошлари ўртасида сирли бир тугун тушган, бодомнуса қобоклари тағин ҳам кўпчиган, нозик дудоклари интиқом қасдида беадад қирмизийланган эди. Тонг отаётганини Муҳиддин Камол унинг чехрасидаги ғазаб ифодаси нурга қоришган холда, аниқ-таниқ кўринаётганидан билиб олди. Ажабки, улар номаълум ёққа чекинишган, дастадан эса

атиги тўрт кишигина тирик эди. Қизлардан бири — Нигина исмлиси чап елкасидан яраланган, иккинчиси — Садафбиби уни суяб олган. Таъкиб эса давом этади. Қорама-қора ўндан зиёд мўғул келаётир. Афтидан, уларга бебош галаёнчиларни тириклай тутиш вазифаси юклатилган.

Адоксиз дашт, адоксиз йўл... Бунда ҳамма нарса бенихоя: йўл ҳам, азоб ҳам, ташналик ҳам... Хали ташналик хаёлларида йўқ, ёғий таъкибидан кутулиш учун тиришиб-тирмашиб боришади. Офтоб тепага кўтарилганда Нигина сув сўради. Ундан кўп қон кетган, бутун жисми, хатто шууригача қовжираб қолгандек эди. Кейин Садафбиби холдан тойди. Нигинани Муҳиддин Камол опичлаб олди-да, кунботарни тўсган, этаги саксовулзор тепалик сари юриб кетди. Тепаликда алланечук нажот бордек эди.

Не нажот бўлсин тепаликда? Агар қоқ белидаги қўш ўрқачли қояни, қоя тагидаги унча чуқур бўлмаган энли форни айтмаса. Бунда фақат жазирама иссиқда ёки қаҳратон совуқда сал-пал жон сақлаш мумкин, аммо тиш-тирноғича қуролланган, аламда куйиб-ёнган ёғийдан кутулишда асқотармикан? Фор салқинида пича ором олиб, анча кучга тўлишди. Фақат Нигина холдан кетиб борарди. Унинг ранги оқарган, шахло кўзларидаги ёлқин сўнган: киприклари жонсиз... Садафбиби пик-пик йиғлайди, аммо Суйгуна Зебо хотиржам, ичидаги ваҳимани босиб фор оғзида камонини ушлаб хушёр турган Муҳиддин Камолдан кўз узмайди. Шукр, Муҳиддин ёнида, қарчиғайи, паҳлавони ёнида; эҳтимол у шунинг учун ҳам осудаир, ахир ишонгани бирга экан, нимадан ҳам қўркади. Ишқилиб Худо қувват берсин шу азаматга!

Аламзада ўн мўғул куйироқда, қай тарафдан яқинлашсак экан форга, деб гивирлайди. Ниҳоят, маслаҳат пишди чоғи: бири пастда қолиб, учовлони тўғридан, учовлони чапдан, учовлони ўнгдан қузғундек ёпирилишди.

Муҳиддин Камол ғазабда: «Тўнғизлар!» — деб бақирди, лекин, ғазаб билан иш битмасди. Атрофда гўнғир-гўнғир товушлар... Нахот у севгилисини, манови икки санамни ифлослар чангалига топшириб қўйса! Бўғзига аччиқ нарса урилди, ғазабини ҳам камон ўқиға жойлаб отди. Тўғридан келаётган ғанимнинг бири оҳ деганча ўмбалоқ ошди, яна бириси юзтубан йиқилди. Қолганлари жуфтакларини ростлашди. Шу куни қайтиб форга йўлашмади. Кечга яқин Нигина узилди.

Садафбиби йиғига зўр бера-бера, ахийри кўз ёши қуриди, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди. Аммо қиличини қўлдан қўймай фор деворига суянганча мудрарди. Суйгунанинг

уйқуси буткул қочган, ҳар замон оловга саксовул шохини ташлаб қўяди. Муҳиддин Камол ўтинади:

— Ухланг, жоним, нечун ухламаётирсиз?

Ажабо, шу паллада Муҳиддин Камол қайғудан, ташвишдан холи, қўрқувдан ҳам холи, кўксида бир нарасагина қолган: саодат чўғи... Шу дамгача у бу нарасага унча ишонмасди, бари омонатдек туюларди, энди билдики, дилидаги туйғуларига суянса бўларкан, армони ҳам, азоби ҳам, интиқлиги ҳам собит экан, улар билан яшайберса бўларкан.

Бир маҳал қарашсаки, тонг саҳрони оқ сути билан чаймиш. Уйқу элитибди-да барибир. Ох, бу кеча, майли эди бир умрга чўзилса. Аммо пастда гивирлаётган дубулгалар бахтиёрлик ҳам, сархушлик ҳам тугаганидан дарак бераётгандек. Шаксиз, бугун яна мўғуллар ола-тасир хужумга ўтишади, улар узоқ пачакилашишни унча ёқтиришмайди. Лекин, ажабки, бирдан қоралари ўчди, энди гўнғир-гўнғир овозлари ҳам эшитилмасди. Наҳот ташлаб кетишди? Йўқ, улар ўлжадан бекордан-бекор кечишмайди, айниқса бунақа қалтис вазиятда.

Кундуз ўтиб оқшом қўнғач, лаблари қақраган Суйгуна билан Садафбиби бир-бирларига термилиб қолишгач, Муҳиддин Камол ёғий ниятини англади ва бирдан юраги увишди. Аниқ тасаввур қилди бу ерда яна бир кеча тунашса, ўзлари ёв олдига абгор ҳолда эмаклаб боришларини. Чорночор у шох шабба йиғиб келиб олов ёқди чакмоқтош билан, сўнг, ҳозир томчи сув ҳаёт-мамот қадар азизлигини ўйлади. Лекин, нима бўлганда ҳам у чидаши керак, у эркак киши. Беихтиёр кўз ўнгида лопиллаб қирғовидан тошган Зарафшон гавдаланди. Зарафшоннинг Тороб ёнидан ўтадиган ирмоғи нақадар латофатли, нақадар саркаш! Ёки унга шундай туюлармиди? Ахир, Суйгуна Зебони илк марта Тороб ирмоғи бўйида, Вазидон кўприги яқинида учратмадимми? Энди...

Тун ваҳимаси беҳудуд... Айниқса биқинингда ёв пойлаб ётса, хаёлингга қўрқувдан бўлак нима ҳам келарди. Бўзариб кўринаётган осмон парчаси ҳам алланечук тунд эди, юлдузлар қисиниб олишган, совуқ милтирайди. Яна хаёли Зарафшон сари оғди. Тороб ирмоғи... Офтобда жимирлаб оқади. Адашмаса, ўшанда чошгоҳга яқин эди. Отаси орқароқда қолди. Ажаб манзарадан энтиккан Муҳиддин сокин қирғоқ бўйлаб, жамийки ташвишларини унутганча, шодон чопа кетди. Қулоғи тагида илиқ шамол ғувилларди. Ногоҳ чинни жарангидек тиниқ кулгу эшитилди. Жар лабига келиб қолгандек тақа-тақ тўхтади. Қарасаки, сал нарида, ғуж ўсган буталар ёнида бир қиз... Йўқ, бир пари-пайкар, бир қултум сув билан ютгудек нозик: эгнида гулобий шохи

кўйлак, зар пойжамали лозима, оёғида кавуш, кўкраклари олмадеккина бўртган, зулфлари гажак-гажак, камалак қошлари тагидан ҳадикли боқаётган кўзлари чашмадек, йўқ, уммондек чуқур эди.

Ким аввал сўз котди ўшанда, эслолмайди. Айтганча, тасодифан рўпара келганлари учунми, бир-бирларига анча муддат термилиб қолишди, аммо ҳеч бировидан садо чиқмади. Балки, юраклари сўйлашгандир. Тағин ким билади. У ўзини қўлга олганда, қаршисида малак йўқ эди. Қизгина оху каби ўзини чакалакзорга урган эди...

Тунни, бир йилдан ҳам узунроқ туюлган тунни гоҳ ҳадик, гоҳ ғазаб, гоҳ хаёл оғушида бедор ўтқаришди. Алҳол, бошқа не чоралари бор? Уйқуми? Шундай тахликали лаҳзаларда-я? Ахир уйқу гафлатга, ундан ҳам баттари — аянчли аъмолга, фано билан басирона видолашишдек гумрохликка гирифтор этмайдими? Мискин бир туйғулар уйғотадиган бу ҳақиқатни айникса Садафбиби теранроқ англагандек... Ҳар замонда у тўрда мунгайган, ҳали совиб улгурмаган гўрга мунгли нигоҳ қадар, узок вақт сукутга толиб қолар, кейин эса ўксиниш аралаш пиқирлаб кўярди. Табиатан у шунақа: чидамсизроқ, изтиробларини ошкор қилмаса, ёрилиб кетади. Робия саройида ҳам ўзини туголмай ҳаммадан кўпроқ йиғлаган шу — Садаф эди. Ахир қачон кўрибди бунақа азобларни, ҳали ҳам шунча чидади.

Яна бир тун кечди. Тонг ёришар-ёришмас Садафбиби кутилмаганда Суйгуна Зебони кучоқлади, ўпди, Муҳиддин Камолга туғишган синглизидек меҳрибонона нигоҳ ташлади. Сўнг, ошиғич тарзда қуйига энди. Ўтқир қиличи эрта-лабки шафақда оловдай товланди. «Қайтаринг уни!» Суйгуна хайрон турган Муҳиддин Камолга илтижо қилди. Лекин, вақт ўтган эди. Садафбиби аллақачон сўқмоқ бўйлаб дадил илгариларди. Дубулғасини ташлаб кетибди, шу сабаб сочи тўзғиган, елкаси била битта бўлиб ёйилган.

Аниқ-тиниқ сезишди мўғуллар ажабланганини. Бири афтини бужмайтирганча олдинга юрди, у нописанд эди. Аммо чаптастлик билан берилган зарбадан оҳ деб қулади. Сўнг, шериклари баравар ташланишди ва Садафбибини тилка-тилка қилишди. Шунда Муҳиддин Камол ўзларини ҳам шундай қисмат кутаётганини англади. «Рўзи маҳшарда учрашурмиз, жоним!» — дея ҳазин пичирлади ва недир куч даъвати билан Суйгунанинг лолагун ёноғига чатнаган лабларини босди.

— Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз! — деди энтиқиб Суйгуна.

— Жоним, ёвни чалғитамен, сиз таваккал қилиб қочинг, балки нажот йўли тепалик ортидадир, — қиличини

киндан суғурди Муҳиддин Камол, бирпасдан сўнг деди: — Тирик қолсангиз унутмагайсиз, ҳақимга дуо қилиб, арвохимни шод этгайсиз!

— Бегим, — Суйгуна Зебо йигитга илк маротаба шундай деб муружаат қилди, — кўрмайсизми, ўлимдин бошқа нажоткоримиз йўқ, келинг, бирга борайлик анинг бағрига. Такдир шуни раво кўрибди, рози бўлинг.

— Ўлим саодат десалар ишонмасдим.

— Мен ҳам...

— Жисмим ўлур, жоним эмас, жоним тоабад сизга талпиниб яшагай!

— Ох, бегим!..

Суйгуна Зебо овози бирам зорли, бирам ҳазин эдики! Қизгина тайи гўё лағча чўгга айланганди. Беихтиёр у чархи кажни доғда қолдирмакка аҳду паймон қилган йигит кўксига отилди. Нечукким шошиб қолган ва алланечук титраб кетган йигит уни аста оғушига тортди, илло олов кучгандек бўлди. Балки ўша лаҳзадаёқ улар руҳи бир умрга топишган эди. Улар руҳидаги ташналикда азоб ҳам, ҳузур ҳам, қаҳр ҳам жамулжамлигини ким биларди, ким?!

Даривки, бундан уларнинг ўзлари ҳам ғофил, улар энг сўнгги лаҳзада ғор деворига суяб қўйилган қиличларга беҳолу безабон термилишди. Нажот сари шулар паноҳида боришади, шулар қудрати билан умидларини ҳимоя қилишади. Жон омонат экан, аммо руҳ абадий тирикдир!

Этакда найзалар учи совук йилтирайди...

Суйгуна Зебо ажал нуқси урган башараларга тикилди. «Шукур, камина ғолибмен!» — беихтиёр шу фикр кечди кўнглидан ва яроғини ҳаволатиб олға ташланди. Ҳали атай совутини ечиб ташлаганди, яланг сийнасига бир йўла икки найза санчилди. «Яшасин ҳурлик!» — дея баралла овоз берди ва тиззалаб қолди. Муҳиддин Камол бир мўғулни қонига бўяганини, кейин яраланиб йиқилганини, жон узаётиб туфроқни тавоф қилганини кўрмади, кўролмади...

Е т т и н ч и б о б

МАЛҲАМИ ЖОН ИСТАБ

Қани, иложини топса-да, Маҳмуд Торобий ўзини ўзи бўғса, бўғиб ўлдирса! Ахир, нега шу қадар лапашанглик қилди?! Хўш, тунги боскинда қатнашиши учун ижозат-ку берди, нима учун анов палла қайтармади, айтмадики,

Суйгуна, мен билан чекингил, ёғий кўзгалмиш! Во дариг, шундай деёлмади, негаки, ўзи ёмон гангиган эди, ўзи дунёсини, бор-йўқлигини унутган эди. Жон савил шундай ширин эканми? Ўлимга борурман, дея керилишлари шунчаки курук гап экан-да! Йўғ-ей, ундаймас, Худо кечирсин, ўша палла... қўлга тушиб, шармандаи шармисор бўлишига бир бахя қолди. Ўлими ҳам аниқ эди, номуси тупрокқа қорилажаги ҳам, газавот чиппакка чиқажаги ҳам... Агар Суйгуна хушёрлик қилмаса, дастаси билан келиб қутқариб олмаса!

Аттангки, у Суйгуна Зебо тантилигини қадрламади, бир офизгина ташаккур айтишга ҳам ярамади. Соқчи йигитлар билан жимгина шаҳарга қайтаверди. Мана, энди тўртинчи кун, на еган-ичгани, на ётган-турганини биледи. Мушфик сингилжони бедарак, дастасидан ному нишон йўқ, устознинг ўғли Муҳиддин Камол у билан бирга кетган экан, ханузгача келмабди.

Кечаси тушига яраланган жайрон кирди. Шундан сўнг алағдалиги юз чандон ортди. Чор тарафга Эрдана кузгун билан Жўра говбош одамларини жўнатди. Тунги боскинга яна ҳам зўр бергиздирди. Бирон наф бўлмади. Ганим тарафдан ҳам имдод йўқки, асир тушган-тушмаганини билса. Гўё Суйгуна Зебо дастаси билан ё ерга кирган, ё осмонга учган!

Малик Санжар қасри мотамда, аниқроғи, Махмуд Торобий мотамда, у кечадан бери Оқ бўлмадан жилмас, темирчилар растасига ҳам, лашкар қароргоҳига ҳам қадам босмасди. Хатто Тангри умидхонасида етим-есирлар учун таом пиширилаётирми, йўқми, кизикмай кўйган, ҳозирлик машқлари қандай бораётганини сўраб-суриштирмасди. Фикри-ёди бедарак кетган дастада, Суйгуна Зебода, Муҳиддин Камолда эди.

У Шамсиддин Махбубий олдида ҳам ўзини гуноҳкор санарди, не иложини топсаки, дарди енгиллашса. Кечки пайт чакирилган машварат чоғи у хазрат кўзига тик боқолмади. Шаксиз, хазрат унинг қайғуси ва армонини ҳис этди ва деди: «Ўғлим, кўп ғам еманг, насиб этса, алар эсон-омон кириб келурлар!» Кошки шундай бўлса, афсус: устод таскини шунчаки таскин, у нимани ҳам ўзгартирар эди.

— Биз кимга ишонамиз, азизлар? — дафъатан жимликни бузди султон.

— Ёлғиз Оллоҳга!

Кўнглидаги мотамсароликни сездирмай ўлтирган Шамсиддин Махбубий сира иккиланмай, ажаб иштиёқ билан, ҳамма номидан шундай жавоб қилди. Сукутга толган шайх Иброҳим ҳам... Сўнг, бутун давра аҳли хазрат билан шайх-

ни маъқуллади ва тўрт кундан бери шаҳар атрофи ва дашту далани қаричма-қарич кезган Хур Қийғир билан Кичкина Қийғирга нажот нигоҳини қадади. Ёвқур ва тийран инилар ер сузишганини кўриб бўшашиб қолишди. Султон нимадир демокчи бўлган маҳалда эшикоғаси Эрдана кузгун киришга изн сўраётганини билдирди. Асли Эрдана кузгун ҳам машваратга чакирилган, лекин, қандайдир сабаб билан келолмай қолган эди. Хос хуфия бўсағада туриб енгил таъзим қилди ва Махмуд Торобийга қарата деди:

— Шохим, Тобур элчи бўлиб келмиш, биз ани Самарқанд дарвозаси яқинида учратдик. Сиз билан кўришмакни тилайдир.

Махмуд Торобий руҳида шикасталик... Эси бир Суйгуна Зебога оғса, бир бемаврид келган элчига оғарди. Ғашланиб ўлтираркан, тушига кирган ярадор жайронни хотирлади, жайрон кўзларига чўккан беадад мунг шундоқ тасавурида аниқ-тиниқ жонланди. Ох, бунинг таъбири недир, ишқилиб охири бахайр бўлсин-да?! Султон энтикиб қўйди, элчини машварат аҳли иштирокида қабул қилишни лозим топди.

Чигатойнинг хос элчиси Тобур ёлғиз эмасди. У тулқитумоқ кийган уч нафар ҳамроҳини ҳам бошлаб кирди. Султон ҳам, бошқалар ҳам элчи ортида соядек юрган басавлат навкарларга кўпроқ диққат қилишди. Негаки, улар ҳаракати алланечук бежо, тағин десангиз, ҳар бири устига пушти гулли шоҳи қийкча ёпилган мис патнис кўтариб олган эди. Бенихоя улур вазифани адо этиш учун келганини билдириб қўймоқчи бўлган каби Тобур қадди-бастига виқорли тус берди. Аста бориб, шоҳ рўпарасида ғоз турди.

— Подшоҳимизга таъзим қил, баччағар! — бўкирди Наврўзбек, алами келиб. — Таъзим қилмайдиган бўлсанг бўйнингни сапчадек узамен!

Баланд охурлардан ем еб ўрганган Тобур қилт этмади, сарғимтир бетиди бир маъно: «Хоқонимдан бошқа зотга юкунмак мен учун ҳаром!» Мағрур котиб тураркан беихтиёр унинг нигоҳи Махмуд Торобий нигоҳи билан тўқнашди. Ажабо, шунда баданига нимадир ўрмалаб, шуури қоронғилашиб кетди. Бўшашган қўйи подшоҳ қаршисида тиззалади.

— Нима бало, гунгмисиз? — мийғида кулди баходир.

Мағрурлигидан асар ҳам қолмай ранг-қути ўчган элчи тағин индамади, пойгакда без бўлиб турган навкарларга зимдан маъноли қараш қилди. Навкарлар пинак бузмай қўлларидаги патнисларни миз ўртасига қўйишди. Сўнг, бафуржа тисарилишаркан, амрингизга мунтазирмиз, дегандек, қўл ковуштиришди.

— Жаноб, сизга улуғ хоқонимиз совғасини топширмак шарафига муяссар бўлганимдан бахтиёрман, — Тобур яна навкарларга ер тагидан кўз кирини юборди, улар патнислар устига ёпиғли қийиқчаларни чаққонлик билан юлиб олишди. — Сийлов сизга маъкул бўлар деган умиддамиз.

Бехос зилдек оғир, қалампирдек аччиқ нола узилди Шамсиддин Маҳбубий бўғзидан: «Вах, болагинам, ким солди сени бу қаро кунга?» Султон, яқиндагина Бухоро тахтига чиққан султон яши. Чалгандек гарангсиган, каловланган... Кўзларига ишонмайди, булар кимларнинг боши? Чиндан ҳам буларни ким шундайин кунга гирифтор этди? Бошлари бу ерда, таналари қаерда? Эвоҳ, кўзларида қотиб қолган талваса аралаш ғусса, илтижо не савдодан, не маломатдан сўйламакда?! О, ўғлон, сен шох бўлдинг, тожу тахтни эгалладинг, аммо биттаю битта сингилни қабоҳат чангалидан омон сақлаб қололмадинг!..

Билди, ҳозир охидан бутун заминга, осмону фалакка беҳудуд ўт туташгай! Зўр-базўр босди ўзини, қайғуга тўла нигоҳини синглисининг қонталаш, кўкимтир юзига, энг охирги дақиқадаги умид, армон, кўркув зухурланган қароқларига қадади. Ким танирди синглисини? Балки Бурхон кана, балки Жомғуржин, балки жон аччиғида Бухорони тарк этган битта-яримта зодагон... Шаксиз улардан қай биридир бор гапни Чигатойга айтган. Чигатой эса... О, маккор, таслим бўл, галвирчидан чиққан подшоҳ, йўкса, бошингга шулар куни тушади, демоқчи-да! Чучварани хом санабди жетелик сариқ илон!

— Эрдана, яхшилаб эшит, аҳли мўмин номидин буюрамен, — аллатовур ўктамлик зухурланди Маҳмуд Торобий товушида. — Булар элчи эмас — жаллод, буларни қулоқбурнини кесинглар, эшакка тесқари миндириб, Чигатой хузурига хайдаб юборинглар.

Аламзада подшоҳ ҳукми дархол ижро этилди.

Аммо, э дариг, бу тadbир жон-танини ўртаётган мунг ва қайғуни сал-пал босдим, борлигини сим-сим ёқаётган алангани оташга жиндак бўлса ҳам сув сепдим?! Юпанч топгани душвор, зеро бундоғ бедаво дамда таскин арзимагай, у пуч нарса, пуч!..

Маҳмуд Торобий кеча-кундузни алғов-далғов қилиб ташлаган машғум воқеани унутишни, барисини юрагининг зимзиё тубига кўмиб ташлашни истар, аммо бу ҳолати оғир тошни баланд чўққига кўтариб чиқолмай овора бўлган киши уринишига ўхшарди. Ётса-турса, ўтирса, кўзини юмса, ё фалакки, рўпарасида устига оқ мато ёпилган патнис ажиб мунғайиш билан пайдо бўлади, патнисда қонига

бўялган ғарибона бош... қонга беланган толим-толим парижон соч... кўкарган манглайдан жонсиз боқаётган кўзлар, кўзларки, энг сўнгги дақиқадаги умидворликка мойил армону саросимани зухур этган...

Азалдан тору қоронгу туюладиган бевафо дунёни энди қаттол қафасга, чорасиз зимистонга айлантириб кетганди синглиси... Ул жон кўклам нафасига тўймаган, сабухий шабнамлар жозибасидан баҳра олиб улгурмаган, муҳаббат сеҳру жодуси қошида лолу парижон турган ғунча эди. Мушфиққина, аттанг, бемаврид хазон бўлди. Тан олсин, бунга ўзи сабабчи, не чораи тадбир қўлласаки, хумордан чикса, гуноҳини ювса!

Билиб, сезиб турардики, энди оху фиғон чеккани, кўксини пора-пора қилгани, узлатга чекингани билан натижа чикмас: Суйгуна Зебо ҳам, Муҳиддин Камол ҳам, бошқалар ҳам тирилмас! Қолаверса, улар шахидлик либосига ўралмишларки, Оллоҳ дийдорига пок рух ила етишганларидан нечун юпанмасин, андоғ ўлим — неъмат, бу ҳаммаларининг орзуси! Йўқ, синглисидан жудо бўлгани ҳали мағлубият эмас, иншооллоҳ, уни зафар кутмакда, шундай экан нечун паст тушсин, илло улус, жиҳод аҳли эрта-кеч унга умид кўзини тиккан. Нима, пирлари ҳузурида ичган қасамдан, ёру биродарларига берган ваъдасидан тонсинми? У ҳолда йигитлик шаъни, ор-номуси қаро туфрокқа коришмасми?

Нимасини айтасиз, Суйгуна Зебо билан Муҳиддин Камол ҳар жиҳатдан: малоҳатда ҳам, меҳру оқибатда ҳам, шижоатда ҳам эътибор топганини, ҳатто жиҳод зафаридан кейин улар тўйи, жамийки ошна-қадрдонлар иштирокида, зўр шодиёна билан ўтажагини тўлиб-тошиб таъриф қилишарди. Уларга айникса Гура хотун хавасманд эди (қайсидир куни у Маҳмуд Торобийга бундай деган: «Афсус, Суйгунанинг ёшлиги менда йўқ, унингдек бокира эмасман! Бокира бўлсам, никоҳлаб олмақдин чўчимасдингиз!»), улар қовушадиган кунни орзиқиб кутарди, мана шунинг учун жудодлик маликани ҳаммадан кўпроқ қайғуга солган бўлса ажабмас...

Бухоро кўксини доғлаб мотам тутганда Гура хотун қай ҳолга тушганини (ҳатто соч юлиб йиғлаганигача) Маҳмуд Торобий тасаввур қила оларди, аммо дастлабки кунлари у таъзия билдирувчилар орасида кўринмаганига ажабсинди. Кейин билса, қаттиқ куйганидан у дардга чалиниб, тўшакка михланиб қолибди. Ниҳоят ҳол сўрагани келганда ҳам бетоблиги заъфар юзидан билиниб турарди. Бечора, кўнглини қарангки, бош-охир қарога ўралибди, юпқа лабларидан

табассум ўрнида маъюслик, ғам... Аммо тиниқ хусни-малохати эғнида ҳилвиллаб турган кийимни босиб кетган, қадди камолидан нозик адо бир ибо, мунисона эҳтиром ёғилар эди. Малак недандир ҳадикланган каби енгил титранишда, қорачуғларини мотамсаролик чулғаган, товус каби хиромон юришида ҳар не кулфатга малҳам бўлгудек сурур мужассам эди. Жозиб ҳаракат билан таъзим бажо келтириб дедики: «Ҳазратим, кўрнамак амаким бир бегуноҳ гулни хазон қилгунча маним гуноҳга ботган бошимни кесса бўлмасмиди?!» Малика товушидаги ҳазинлик Оқ бўлма тағ-устини зириллатиб юборгандек туюлди. Қалин киприкларига нам қалқиган султон лолу гунг, каловланиб, мунғайиб турар, дарди-ҳолига шериклик қилаётган бу сулув қисмати ўзининг ғалвалари билан тўлғин ҳаётига қай жиҳати биландир туташлигига ишонгиси келмасди.

Сездики, Гура хотун фақат ғам чекмаётир, алланечук безовта, алағда, демакки шикоят бор. Хай, дарди нималигини билади, одатдаги каби унинг ўзгариб қолгани, икирчикирлар, алдову қитмирликлар, хушомаду эҳтиромлар домига илингани, фоний дунё устидан ўз ҳукмини юргизмоқчи бўлаётгани, уни эса унутгани, ўзидан меҳрини дариф тутаётганидан нолиса керак? Наҳотки? Шундой мотамсаро кунда-я? Аммо бошқа қандоғ арзи бўлиши мумкин? Аёл барибир аёллигига боради-да!

— Нимадир демоқчисиз чоғи, хоним? — деди у ниҳоят сабри битиб.

— Ҳа, фақат... оғир олмасангиз.

— Сўзланг.

— Эшитибменки, Маҳмуд ялавоч этагидин тутармишсиз!

— Ё тавба, нечун тутар эканмен Маҳмуд ялавоч этагини? — деди Маҳмуд Торобий, девор тусига кириб. — Ул қас кимлигини билмайменми?

— Эл ичида гап ётмас... Мен шўрлик сизни ўйлайман, сизнинг умри жонингизни... Маҳмуд ялавоч пихини ёрган, омонлик бермас, девор ушлатиб кетгай!

Нечукким тирноқ-тирноғигача сирқираб кетган Маҳмуд Торобий барисини ҳаёлидан кечира бошлади: Маҳмуд ялавоч билан талашиб-тортишганини, натижа чиқаролмаганини, тагин қулай пайт пойлаганини, хибсга олинганини, синглиси қутқазиб қолганини... Ажабо, ҳар босган қадами жамоага равшан экан-да, йўқса, Гура ҳалигидай тусмол қилишга ҳадди сифмасди. Аммо унинг таънасида бошқа маъно ҳам зухур: Маҳмуд ялавоч билан тил бириктирмоқчи экансиз, хўш, кимнинг фойдасига? Ҳар қанақа ҳолда ҳам у сизни чув

тушириб, ўзи қочади, бу ёқда ўзингиз ҳам, сизга ишонган фуқаро ҳам чиркиллаб қолаберади! Шундай демокчи шекилли хоним!

Гура хотун, Маҳмуд ялавоч гўрига яна фишт қалаб, бош эгган кўйи, имиллаб, огир-огир босиб Оқ бўлмани тарк этди; унинг тўпигигача тушган узун кўйлаги таратган нафисона мулойим шовур анча маҳалгача Маҳмуд Торобийга эшитилиб тургандек бўлди. Ажабо, малика мунча жонҳалак, мунча энтикиб сўйламакда: Маҳмуд ялавоч келиб-келиб унинг арпасини хом ўрмагандир? Ишқилиб, бир синоат борга ўхшайди, хар ҳолда буни унутаёзганда... бир кеч, хуфтонга якин, бир дехкон сўроқлаб келди. Эшикоғаси, учрашмасам бўлмас, гуноҳ бўйнингда қолур, дея хархаша қилаётган саркаш меҳмонни, қанчалик Чиранса-да, изига қайтариб юбориши тайин эди, аммо султон бир баҳонада дахлизга чиқиб, можарога гувоҳ ўтди ва уни ичкарига етаклади. Дехкон, кирчил сурп дастор ўраган, калта соқол қўйган, бўйчан, чўтир киши, бўлмада ўзларидан бўлак зот йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, дарҳол муддаога кўчди: «Фақир Маҳмуд ялавоч хуфиясимен!» Киши эҳтиёткорлик билан шивирлаб, тагин ён-верига аланглаб олгач, кўйнидан хат чиқариб узатди. Во ажаб, Маҳмуд ялавоч ўзи билан кўришишга муштоқлигини лутфу карамлар билан изҳор қилган, учрашиш куни ва жойини белгиллаган эди.

— Таксир, рози бўлсангиз, ул зот ҳузурига сизни ўзим бошлаб борурмен, — деди хуфия, беминнат хизматга суюги йўқлигини билдиришга тиришиб.

Маҳмуд Торобий мулоҳаза қилмай рад жавоби берди. Кўнглида шубҳа ғивирлади. Ажирик, нақд ажирикнинг ўзи бу ҳаёт! Гура хотун огоҳлантириши... кейин турки совук хуфия, хушомад оҳанги сингдирилган сирли мактуб... Булар орасида не боғланиш бор? Чиндан Маҳмуд ялавоч, илон ёғи ялаган кас, уни тузоққа илинтирмоқчимиз? Йўғе, ахир, халиги куни... не истаса қиларди-ку!

— Қиблагоҳ, бугун Абу Хафс тепалигига борасизми? — такаллуф билан сўради остонада кўриниш берган Эрдана қузғун; у Маҳмуд Торобий ҳаёти тез-тез хавф остида қолаётгани учун ўзини айбдор санар, доим унинг хар қадамини кузатишга қаттиқ бел боғлар, аммо эплотмасди.

— Эрдана, бугун мен саройда машғулмен...

Негадир овози ишончсиз, кўнглидагини фош қилгудек даражада маъюс янгради, дилтанглиги, бўшашиб бораётганига таажжубланди. Эрдана қузғун ғойиб бўлгач, анчагача кўнгли чучмаллашиб ўтирди. Бирор соатлардан сўнг, мулозимлар кўзини шамғалат қилиб Оқ бўлмадан узиларкан,

гавжум кўча бўйлаб шаҳар ташқарисига, бу кунда эгасиз ва қаровсиз қолган Зумрадбоғ сари шошиларкан, кўнгил ғашлиги тарқаманган эди.

Зумрадбоғ мулла Самандар деган бадавлат киши томонидан барпо қилинган бўлиб, замонида сархил олма-анори, ўригу шафтолиси, гилосу беҳиси билан Бухоро бозорига файз киритган, аттанги, энди кимсасиз, дарахтлари қуриб-чуриган, йўлаклариди хазонлар тўшалган, теваракдаги ховли-жойлар тутдек тўкилган, фақат этакроқда тошдан тикланган пастқамроқ шийпонча қакқаймишки, у ҳам бундай ночорликдан норози каби хўмрайиб боқарди. Ажаб маҳзунлик туйган Маҳмуд Торобий ўша тарафга шошилмай судралиб борди, шийпонча рўпарасидаги айлана супа четиди бафуржа ўтирган, афт-ангориди билинар-билинемас тажанглик акланган Маҳмуд ялавочни кўрди.

— Нечун бу ерни танлаганимни англагандирсиз? — Маҳмуд ялавоч кимирламай сўз қотди. — Сиз фаҳми нозик одамсиз, фақат ақлингиз кўнглингиздан ғолиб келолмас!

Маҳмуд Торобий саросар: ноиб ёнида ўрнашсами ёки тип-тикка гурунглашсами? Зол банда-ей, гапни ғужала қилиб, узокдан бошлаганини... Кўнглига қўл солиб кўрмоқчида! Майли, жаврайверсин! Нақлким, тулкидай муғомбир жонивор ҳам ахийри ўз сирин ўзи очганини билмай қоларкан!

— Соғ-омонмисиз, менинг шаккок дарвешим? Тажанг бўлаётирсизми, қўйинг, тажанг бўлманг, иккаламизнинг бу кунги аъмолимизга ушбу харобот хўп муносиб!..

— Таксир, камина бу кунги аъмолимни тарозига солиб улгурмадим, — ноиб ёнида оҳиста чўкди Маҳмуд Торобий. — Шунга қарамай биламенки, сиз хаёл қилган ночорлик каминага бегона!

— Умрингиз узок бўлсин, жаноб Адойи! Хўш, хўш?

— Сиз... Нечун бу қадар руҳингиз чўкмиш, яъни ўзингиз, ўзлигингизни бунингдек хазонлар салтанатидан изламишсиз? — таассуф билан бош чайқади Маҳмуд Торобий. — Ҳар қанча ғариблик домида қолганимда ҳам андоғ хоҳишни иштиёқ қилмас эдим.

— Аммо иштиёқ қилмишсиз.

— Сизни гумроҳлигингиз туфайли...

Бехос чиқиб кетди чоғи бу гап оғзидан... У сукут қилди. Аммо сезмади Маҳмуд ялавоч мийиғида нозик кулганини...

— Билмасмен, ниятингиз недир?

— Сизга яхшилик тиламак!

— Фақат менга тиласангиз... арзимагай!

Эл назаридан қолган, бойқушлар ва қузғунлар макон қилиб олган хароботни зимдан кузатиб баттар огрина бошлаган Маҳмуд Торобий дафъатан Гура хотунни, тунов кунни у Оқ бўлмада қуйиб-қуйиниб айтган гапларни хотирлади. Рост, эҳтиёт бўлиши керак, йўқса, бу банда олдига бир бог похол солиб кетиши тайин! Майли, балки унинг бирор муддаосига қайишар, қачонки у ҳалиги талабини қабул қилса!

— Жаноб, ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандалармиз, шу боис чархи каж бошимизда тегирмонтош юргизганда ҳам чидашга мажбурмиз. — Маҳмуд ялавоч шаънига ярашмаган недир одатини ниқоблашга тиришаётгандек эди. — Сизни ҳам ахволингизни тушунамен. Яхши еб, яхши кийгингиз келади, орқангизда бола-чақа, тўкин-тўк қолса, нур устига аъло нур!

— Бу бобда сиз билан баҳслашганмиз.

— Тўғри, тўғри, лекин... оғиздаги амалга мувофиқ келмагай, ҳаётда нуфуз орттирсангиз, бутун бир хазина ихтиёрингизда бўлса, фулону мулозим имонгизга маҳтал турса, бунинг нимаси ёмон, — суҳбатдошининг энсаси қотганига қарамай сўзини бемалол давом эттирди Маҳмуд ялавоч. — Ёмон жойи йўқ! Булар таги тоза инсон учун безак! Фақат бунга эришиш йўлини билиш керак, йўли кўп... Сиз эса... Шайтон йўриғига юрмакдасиз. Тузук, керакли шохга тирмашибсиз, аммо ўша шохни тагидан ўз қўлингиз билан арраламакдасиз.

— Сафсата! — дея шахт билан қўзғалди баҳодир.

— Ҳовлиқманг, қолганини эшитинг.

— Кифоя, шошмакдамен.

— Чиғатой ройига қизикмайсизми?

— Чиғатой не истакда?

— Сизга Бухоро ҳокимлигини тортиқ қилмакчи!

Ана фосиклигу мана фосиклик: кимсан Чиғатой, қишда қорни қизганадиган қаттол зот, бирдан хотамтойлиги тутибди, муаззам Бухоро салтанатини Маҳмуд Торобий илкига қўш-қўллаб топширмакчи бўлибди. Дод дастингдан фалак, Маҳмуд Торобий султонлик рутбасига эришганидан ҳоқон хабардор-ку, аҳли мўмин, сохиби давронимиз, дея иззатлаб турган бандага ҳокимликни тухфа қилмоқликка ҳожат борми?! Лаънати Чиғатойнинг эс-хуши жойидами? Ёки мана бу доғули, ўзича қандайдир режа тузиб, ёлғонга тўн кийгизяптими?

— Чиғатой мурувватида маъни кўрмадим, — Маҳмуд Торобий зарда қилди: бугун ёки эрта Бухоро тупроғидан ул туллакнинг думи тугилади, демокчи ҳам бўлди, аммо ҳозирча тийилишни афзал билди.

— Нечун? Бари ойдек равшан: Чигатой хузурига хан-
жар яланғочлаб борсангиз найза ё қилич билан жавоб
қилгай, унда завол топмоғингиз аниқ, юкуниб борсангиз
меҳрини тутгайки, камолот пиллапоясидан кўтарилурсиз.

— Э, бундоғми, ғазавот ўзанини ортга бурмак керакми?

— Ха, садағанг кетай, бале!

— Улуснинг умид чирогини ўчирай!

— Улуснинг умид чироғи шундоқ ҳам сўнган!

— Чигатой этагини ўпай!

— Оқил банда эртасини ўйлар!

— Бас, бас қилинг! Андоғ келажакни зулмат чулғасин,
гулдурак чалсин! Аттанг, сизу биз эртаминизни танитаймиз,
тумшугимиз тагидан нарини кўрмаймиз! Фафлатдамиз, фаф-
латда! Яна минг аттангки, сиздек қудратли биродаримиз,
тоғни урса талқон қила оладиган паҳлавонимиз мўғул ноғо-
расига ўйнамакда, жафокаш халкимиз ёзуғига бул кам
эрурми?! Фаним балоси чикора агар уни ўзимиздин чиққан
бало қўлламаса, қўллабдимми, эвоҳ, бу офати азимдир!

Ранг-кути ўчган, кўз ўнги тиниб, кароқиб кетган Мах-
муд Торобий ич-ичида уммон бўлиб тошаётган туйғуларини
дўлайиб, бўғилиб-бувраниб, сабрсизларча баён қилар, ру-
хи-равишига гўё ўт туташган, мисдек кизиган бадани эса
тийиксиз бир титраниш исканжасида эди. Умрида бунинг-
дек ўзини йўқотганини, бунингдек умидсизлик чоҳига қу-
лаганини, бунингдек қаҳр-ғазабга чулғанганини эслол-
майди. Аянчли; намуноча аянчли бу тақдир, бу хаёт?!

Лекин у руҳини забт этган мискинликни сабот билан
даф эта олди, кўкқисдан ханжарини кинидан суғурди-да,
қобоклари даҳшатдан кенгайиб кетган Махмуд ялавоч ёни-
га, тақир супа гирдига ғарчча санчди, сўнг, шийпончани
ёнлаб, аллатовур мунғайган мевасиз дарахтларни оралаб,
мағриб томон йўлга тушди...

С а к к и з и н ч и б о б

АРОСАТ БАНДАСИ

Муаззам Оқ бўлмани мунг, нола-надоматлар тутганда
ва мисли кўрилмаган бу мотамсаролик аро Махмуд Торо-
бий тўрға тушган жондор каби ўзини нари-бери ураётган
маҳалда танидан жудо қилинган каллаларни Чигатойга на-
мойиш қилиш учун олиб келишган эди.

Лашкар бўри оралаган сурувни эслатади, бундаги хар бир тирик жон юрак олдирган, хар лахза тахликада, качон ё бўйнимдан, ё биқинимдан тиф еркинман, дея андухга ботган, ёпирайки, харчанд хушёр туришганига қарамай, бу кеча ҳам ғазавотчилар кўп аскарни чаваклаб кетишди, мана шу кўргиликни ўйлаб қайғуга чўмгани туфайли қонига беланган афтодаҳол каллалар Чифатойга таскин беролмади.

Тошдек зил сукунат чўкдики, худди юракларни қақшатгудек! Қайси валломат ботиниб ажал хиди анқиб турган бу жимликни буза олур? Ҳатто ўзидан-ўзи хавфсирайдиган, ҳақни чўпчакка, чўпчакни ҳаққа йўйиш билан ҳузур қиладиган Чифатой кўнглини овлаш осонмас. Бунақа вақтда ҳатто баъзан Маҳмуд ялавоч ҳам қош қўяман деб кўз чиқарган. Кейин ўлиб-тирилиб гуноҳини андавалаган. Ҳозир у кўқарган башараларга ер остидан тикиларкан, юраги орқасига тортиб, нафаси тикилиб қолди. Хар бир қулингни ўзинг асрагил, Яратган эгам! Худди шу палла сал қуйироқда иззат-икром билан ўлтирган Оловхон Юсуф маънодор томоқ кирди. Чинни лагандаги қўй этидан олиб оғзига соларкан, кавшаниб деди: «Буниси Суйгуна, буниси Мухиддин! Дунё шу экан-да! Жойлари жаннатда бўлсин!» Качондир зиндондан қочган, пана-пастқамлар, вайроналарда ўлаксахўр каби биқиниб яшаган, урина-сурина хомийлари паноҳига етиб келган йигит ўлгудек оч эмасми, лунжини шишириб овқат чайнар, Чифатойга ер остидан, қўрка-пуса нигоҳ юбориб, тезгина ерга тикилар, аммо сохиби даврон рухига чирок ёққанидан ғофил эди. «Офарин, йигит!» — деб юборди ҳокон, товушини кўтариб; у бу сўзни камданкам ҳоллардагина тилга оларди. Дарҳол у муддаосини ноибига билдирди ва вақтни бой бермай Тобурни Бухорога элчи қилиб жўнатди...

— Оловхон, — деди ҳокон, Тобур буйруққа жимгина бўйсуниб йўлга тушгач, — сен тузук йигитга ўхшайсан. Билиб қўй, омадинг ўз кўлингда!

Аллақачон Оловхон қорнини тўйғазган, ўзини шумшук ҳаёт ғалваларидан баландда кўра бошлаган, ҳатто абдийлик фароғат оғушига етишгандек, ширин кайфга берилган... Ногоҳ янграган ўқтам товўш ҳаёл қушларини тўзитиб юборди, осмону фалақдан зувва тап-тақир ерга тушди, ғамга ботдики: «Рост, омадлиман, лекин бу омад мenden шунақа йироқки! Тақдиримдаги кемтикни даф этиш учун нима қилмоғим керак, ё раббано!»

— Кимки мард, Чифатой пешонасини силагай!

— Таксир, фақир қулингизмен, — тўнғиллади Оловхон.

— Тузук, тузук... Ўғлон, Маҳмуд Торобий калласини ҳам патнисда кўрсам! — Чигатой ҳукм килдими, ёлвордими, англаш қийин бўлди. — Бу иш қўлингдан келишига ишонаман!

Мана, хоқон нияти... Ёпирай, ахир у — Оловхон Юсуф кўпдан Маҳмуд Торобий изига тушган-ку, султонлик даъвосини қилиб, авомни ўз томонига тозиллик билан оғдириб олган ул бетавфиқни бўғизлаб, кўксини ёриб, юрагини сугуриб олмоқчи-ку, юрагини келтириб Алиакбар хожа ал-Бухорий кафтига қўймоқчи-ку! Энди, не даҳшатки, юрагини Алиакбарга тутса, калласини Чигатойга бераркан-да! Бу бедодликдан бино бўладиган гуноҳи азим етти пуштигача куйдирмайдими? Куйдирса куйдирар, аммо ҳозир... Чигатойга лўндасини айтиши лозим. Тайсалласа ёки дудукланса ўзининг жони Аршу аълога парвоз қилади. Думини ликиллатадиган кимсаларни хоқоннинг жини суймайди, аммо у гофилки, Маҳмуд Торобийни бутун Бухоро елкасида қўтаради, бутун жамоа муҳофаза қилади. Кейин ўзи ҳам пихини ёрган: бегона жойда овқатланмайди, бир кеча тунаган манзилига қайтиб йўламайди, тўралардан ошна орттиришни истамайди, аммо катта-кичikka бир хил муомалада, мол-дунёга ҳавасманд эмас...

— Нечун жимсен, йигит? — деди таҳдидли товушда хоқон.

Вазият калтислигини теранроқ ҳис этди Оловхон Юсуф ва Алиакбарга берган ваъдасини тагин эслади. Қанчалар аянчли, таҳкирона юмушга азму қарор этмиш! Разилона, ҳа, ҳа, разилона! Тавба, бу фалончининг юраги, деса қайси сўқир ишонади?! Ярамагур хожа, бағритош нокас, уни нима қиларкан денг-а, саройни топтаган, ҳар сўзи конун бўлган эрини ерлаган манжалақи Гурага тақдим этаркан, эвазига Гура ўзини... ҳей, фалак, ўша ошиғи мубталога бағишлайди. Бундан чиқадики, Гура Маҳмуд Торобийдан гинадор! Алами шунчалар қаттиқ эканми, қийратилган юракка тикилиб (ёпирай, тикилиб-а!), хумордан чиқишга иштиёқманд бўлса! Гураси тушмагур ожизалигига борибди, анови суллоҳ-чи, уни нима жин чалдийкин?! Бетавфиқ бениҳоя паст кетмиш, аммо у... Йўқ, хожа кирган йўлга у кирмайди, у эркакчасига иш тутади. Яхшиси, Чигатой билан тил топишади. Нақлким, минг пайғамбардан бир Худо афзал!

Нечундир Оловхон зимдан Маҳмуд ялавочга қаради, кейинги кунларда қароргоҳ қонга ботганини, олдинда қаттол ажал интиғу интизор қутаётганини, ўтовда ва Зумрадбоғда Маҳмуд Торобий билан дийдорлашиб кўнгли кўмир-

дек қора бўлганини ўзича муҳокама этаётган ноиб ўзига тикандек санчилган нигоҳни туйди, бехос сергак тортди.

Хоконим, — деди у анчадан кейин, — Оловхон тантилар сиртлони эрур, иншооллох, ишончингизни оқлагай!

Ноибини диққат билан тинглаган Чигатой алланечук сабрсизланган кўйи яна қовоқ уйди. Тубсиз қорачикларида ғазабга ўхшаш нарса йилтиради. Шаксиз у ўнғайсиз ҳолда ер сузиб ўлтирган навқирон меҳмоннинг ўзидан гап эшитгиси келаётгани англашилди.

— Ўғлон, эшитгандирсан, Бурҳон қувилмиш, — деди Чигатой ҳолатини заррача ўзгартирмай.

— Эшитдим, — деди Оловхон бирдан дадиллашиб.

— Ҳа, балли, мен тузимизни еб тузлугимизга туфурган ул бадбахт ўрнига сендан муносиброқ азаматни кўрмаётirman. Фикримни англадингми?

— Англадим, олампадох.

— Гап орамизда қолсин, ҳатто Алиакбар ҳам билмаслиги керак.

Кўнгли алланечук равшан тортган ва ажиб орзуларга фарқ бўлган Оловхон Юсуф ўрnidан шахт туриб, ҳаяжонини яширолмай, пешонаси ерга теккудек ҳолда букилди. Аҳли жаҳон суқини кўзғайдиган Бухоро тожу тахти хавоси сув кўрмасдан этигини ечаверадиган йигитни шунчалар энтиктириб юбордики, анчагача ўзига келолмади. Таъзим устига таъзим қилди. Аммо у бундан бир неча кун муқаддам Чигатой билан Алиакбар ўртасида ҳам худди шундай суҳбат кечгани, ҳоқон хожага Бухоро мулкани тухфа қилишга ваъда берганини билмасди.

Қодир эгам, адолат бор экан-ку дунёда! Ҳумо қуши бошига қўнадиганга ўхшайди. Бунинг учун ўзи... жидду жаҳд кўрғазishi, эҳтиёткор бўлиши, ётиб қолгунча отиб қолиши керак. Қизик, отаси бефаҳм одаммидики, ўғлим, ёдингда тут, подшоҳларга иложи борича яқин юрма, ҳам жонингдан, ҳам ор-номусингдан ажраласан, дея насихат қиларди. Бекор экан бу гап, рост-да, ҳукмдорлар кўнглини топмай орзу-ҳавасга қандоғ эришиш мумкин?! Шукр, энди унинг ошиғи олчи, энди давру даврон суриш Маҳмуд Торобийга насиб этмас, уни ўз қўли билан гум қилур! Шу билан ғазавот абас!

Соҳиби даврон олқишларига кўмилган Оловхон Юсуф хуш-хандон ҳолда Маҳмуд ялавоч ўтовига қайтди. Гоҳо хушнуд, гоҳо тажанг ноиб билан саҳаргача тўйиб майхўрлик қилди, ноибдан шунча кўп насихат эшитдики, агар уларга амал қилса, чиндан ҳам у дунёдаги энг омадли одамга айланарди. Ниҳоят, эрталаб Бухоро сари лўкиллаб

жўнаркан, боши ғувиллар, бад хаёлларга борар, нечукким, жисму жонини осмону фалакларга сайр қилдирган кечаги ҳавасларидан асар ҳам қолмаганди. Нима, кўйинини пуч ёнғоққа тўлдиришдими? Йўғ-э, кимсан Чигатойнинг ўзи юзига тик боқиб ваъда берди-ку!

Иншооллох, эрта-индин Бухоро уники бўлғай, жохил Маҳмуд Торобийга буюрадигани — каро тупроқ! Эрта ёки кеч шаҳристоннинг фарахбахш кўчаларидан гоҳ оқ отда, гоҳ саманда, гоҳ тўриқда виқор тўкиб, катта-кичик юрагига таҳлика солиб ўтишлари аник, эҳ-хе, хобгоҳи муборак бўлмиш Арк ичкари-ташқарисини шунақа безардики, кўрган ақлу хушидан ажралиб қоларди. Оллоҳ шуни раво кўрибдими, шундоқ киларди-да! Душманлари бир куйсин, бир куйсинки!

Лекин, надоматлар бўлғайким, Бухоро бугун ночор аҳволда, тўкин-сочин ва саодатли ҳаёти билан мағрибдан машриққа қадар донг таратган шаҳар ахволига бу кунда маймунлар йиғларди. Очлик авж ола бошлаган, қаҳатчиликнинг даҳшатли жазавасини даф этиш учун Маҳмуд Торобий тарқатаётган ғалла урвоқ ҳам бўлмас, майдонлар ва маҳалла-кўйларда оғзидан сўлакайи келиб сулайиб ётганлар, жон таслим қилиб чўзилиб қолганлар ҳисобига этиш қийин эди.

Эртанги кундан интизорлик билан недир яхшилик кутаётган Бухоро кун сайин худосини танимайдиган қаланғиқасанғилар уясига айланиб бораётгани айниқса аламли эди. Шаҳар гўё киёфасини йўқотган, кадри, обрў-иззатидан тонган, гўё искович итларни ҳам бир чўкишда қочирадиган синчи айғоқчилар билан топишиб олган. Ҳатто неча кундан бери Оловхон Юсуф изидан сахту сумбати совуқ ургандек қуришиб кетган бир олакўз дарвеш ўрмалайди. Ҳой, кимсан, изимда нима қилиб юрибсан, деёлмаса! Ҳоқон ёки ноиб салла ўрнида тап тортмай каллани сапчадек узиб келадиган ўша исқиртлардан бирортасига имо қилиб қўйса кифоя-да, амал-ку амал, жонидан ҳам айрилади.

Тожу тахт ҳаваси, оҳ, нақадар тотли, нақадар сирли, дилнинг нозик пардаларини навозиш ила чертиб-чертиб қўяди. Ажаб наволар оғушида Оловхон Юсуф энтикади, фигон чекади, лекин, ширин-ширин тўлғанаётган маҳалда кўксиди яна нимадир ўзгача ёнади, бу — Сузук ишқи! Эҳ, шу дамгача билмас экан муҳаббатнинг телба-тесқари кўчалари борлигини, бу кўчалар одамзодни далли-девона қилиб, ёқавайрон айлаб, мутелик балосига гирифтор этажанини! Йигит жони бу кунда ночор қушқим, нозу таманноси билан борлиққа ўт ёқишга кодир санам ҳузурига ҳар лаҳза

учади, аммо ҳар гал висол лаззатидан бенасиб қайтади, лекин у Сузук билан даври даврон сурмай ёруғ дунёдан кетишини тасаввурига сиғдиролмайдди. Қаёқдан ҳам учратди уни? Кунлари нақадар осуда эди. Қари отаси паноҳида ўз гами, ўз ташвиши билан андармон яшарди. Ўша офатигонни кўргандан кейин уйқуси қочди, еган-ичгани заҳарга айланди. Сузук, дея тинимсиз оҳ уради узун тунлари, охидан олов ўрлайди кўкка. Сузук йўқ, Сузуккинаси фаришта каби Аршу аълога парвоз қилган. Паривашни бугун-эрта бир кўрмаса ўлади, нақд ўлибгина қолади. Аммо Алиакбар хонадонига қадам босиш осон эмас, мабодо юкуниб борган тақдирда ҳам... Сузук билан икки оғиз суҳбатлашмоқ мушкул, негаки дарҳол ёнида хожа ҳозир бўлади, шартни қачон адо этурсан, галварс, дея уни буровга ола бошлайди.

Бўлгани бўлди, уни сўроқлаб боргай...

Оловхон Юсуф Бухорода маълум ва машҳур хожа Исмоил мақбараси яқинида жойлашган Маржонак маҳалласини мўлжал олиб йўртди. Таваккал-да! Балки Сузук ҳам уни тўрт кўз билан кутаётгандир, ахир Оловхон хушсуврат, жонон йигит, аллақачон касби-кори чўрилигу ҳусни-малоҳатда эса малика бўлган қиз юрагига чўғ ташлаган...

Замон оғир эмасми, ҳарқанча ботирлигига қарамай, Оловхон Юсуф худа-беҳуда шаҳар санғигани чўчийди. Негаки ит ҳам, бит ҳам йўлда тўхтатади, тафтиш қилади, хай-хай демаса элтиб зиндонга ҳам тикади. Тағин десангиз, лўп этиб рўпарасидан ёру биродари чиқиб қолаберади. Ҳатто бир гал бозорда отаси Зор Жаҳон билан тўкнашиб кетди. Билмаганга солди ўзини ва чаппа бурилиб қочди.

Тавба, бутун аҳли Тороб Бухорога кўчиб келганми? Анқонинг уруғидан қуруқ қолгандек, ховлиқишиб, сурон солишиб, тўда-тўда юришибди-я. Кўпи шамшир ўрнида таёк, болта ўрнида тўкмоқ, найза ўрнида ўроғу паншаха кўтариб олганки, мана шунисига куясан. Каламуш овлагани бораётирсан-а, баччағарлар! Лекин, қойилки, юртда бағри яра, дили кемтик, аламзада одам беҳисоб экан, улар Сулаймон тоғини ҳам йикишга қодирдек, мислсиз куч бўлиб оқиб келишарди Маҳмуд Торобий ёнига. Нокас Чигатой жавраганича бор, улус ичида томир отиб улгурган сарқардани йўқотмай туриб жиҳод тўлқинини босиб бўлмас. Аммо уни даф этиш... айтишадики, у бориб турган дев, на қиличга бўй бергай, на оғуға!

Кўп кузатган: Маҳмуд Торобий хилватда танҳо ўй суриш, танҳо шаҳар кезиш, бозорда, маҳалла-кўйда ғарибу ғурабо билан гурунг қуриш, етим-есир арзини тинглашга мойил, аммо кейинги вақтларда ёлғиз далли-девона юради-

ган одатини ташлаган, аникроғи, уни бу одатдан воз кечишга мажбур қилишган. Энди у якка, пиёда эмас, Эрдана кузгун ёки Жўра говбош бошлиқ соқчилар ихотасида, юлдузни кўзлайдиган саман отда сайрга чиқади.

Махмуд Торобий кўчаларда тикин пайдо қилган изди-хомни ёриб илгарилагани сайин куч-қувватга тўлиб, шерланиб, хотиржам чехраси нурланиб боради, гўё у қайғу-аламдан фориг бўлишга қасдланган одамлардан чимдим-чимдим ғайрат, заковат, меҳру мухаббат йиғиб юрагига жойлайди. Мана шулар ҳаммаси бул зот жони эрур, бир эмас, тумантуман жони бўлган одамдан ажал етти тош нарига қочадида, деган хаёлни қилади Оловхон Юсуф, ўз-ўзидан бўғиларкан.

Оловхон Юсуф шаҳарнинг алғов-далғов ҳаётига, хусусан, жонсарак башараларга тоқат қилолмай кўпинча сахро бағрига улоқиб кетар, бир кунимга ярар деб қачонлардир яқин-орадаги жарликда кўнқайтириб ясагани — омонат қапада, очликдан қакшаб, Сузук дардида ўртаниб, дилдираб тунарди. Қайсидир кунни эрталаб капани тарк этаётиб жар бошида тўрт эшак кўрди, тўрт эшакка кулоқ-бурни текисланган бандалар тескари миндирилган, улар оху ноласига чидаб бўлмас эди. Дикқат килиб Тобурни таниди ва нақд эсхонаси чиқаёзди. Феъли бузуқ Махмуд Торобий қитмирилиги бу, деган мулоҳазага борди. Ғалвирсоздан чиққан султон ўзини от думига бойлатиб даштга ҳайдатиб юбормокчи бўлганини хотирлаб аламига алам кўшилди. Яхши ҳамки ўшанда Алиакбар хожа ал-Бухорий гумашталари қўллаб юборишди, йўқса, ким билади, чиндан ҳам шўри қурирмиди, лошини аллақачон кузгунлар хомталаш қилармиди...

Эх, нимасини айтасиз, ғойибона бир тарзда, қайғу-ситамга кўмилганча, Сузуккинаси билан видолашган эди, дийдор махшарда қолганига ҳам имон ўгиргани, йўқ, бахти кулиб бокди, ҳали туз-насибаси узилмаган экан, мана, энди ушбу масъуд онда йўлига интизор термилган санам оғушига шошмакда.

Дарвоза олдида бадковок ғулом йўлини тўсди.

— Э-э, нима, кўздан қолдингми, мараз Ҳоди?

— Ҳожам йўқлар, — пинак бузмади ғулом.

— Бўлмасалар кутамен, зарур юмушим бор.

Шўрлик бичилган-да, бунақа бахти қаро касдан ҳеч вақт ёруғлик чиқмас, учраган одамга хусумати бордек дағал муомала қилади, иложини топсаки, еб-ғажиб ташласа!

Паст тушишни истамаган Оловхон Юсуф шундай фикрларни кечирганча, шахт билан олға босди. Кўзи эса олмакесак терарди, меҳмонхонага кираётиб ичкари ховлидан чиқиб

келган, каттагина тугунча кўтариб олган Сузукни кўриб қолди. Лағча чўғ теккандек юраги шунақа жизилладики! Зум ичида Сузук айвондан ўтиб қайсидир хонага кирди, ҳаял ўтмай қайтиб чиқди. Остонада турган Оловхон аста йўталди. Зипиллаб бораётган қизгина саросималаниб тўхтади. Қароқларида сирли ҳайиқиш, эзгинлик! Тикилиши бирам муниски, жон қушини нақд тутқун айлагай!

— Сузук, жоним! — шивирлади йигит, титраниш ила.

Аммо малак сукутда, гунча дудокларида гина, гинаки, таъна билан қоришиқ! Тавба, Сузуккинага не бўлди, уни бундай бегонасираб, менсимай қаршиламақда! Ахир, ҳаммаша атрофида айланиб-ўргиларди-ку!

— Нечун гамгинсен, қувончим?

Қайрилма киприкларнинг истиғно билан пирпираши жавоб бўлиб қайтди, бундан йигит оғринди, аммо дилидаги ташналик умидни сўндирмасликка даъват этарди.

— Шомда ўша жойда интизор кутамен, боғ этагида!

Энди киприклар елпугичдек майингина эгилиб рад жавоби беришди.

— Нечун? Қийнама одамни бунча, Сузук!

— Акажон, мен шўрликни сиз қийнаманг!

Хайрият, ахийри қирмизи лаблар ийманиш ила сўз айтмакка жазм этмиш, фақат, ҳайхот, товушидаги маҳзунлик недан далолат?! Нахотки маъшуқаси қаҳрига учрамиш? Қайси гуноҳи эвазига?

— Сени қийнамасмен, малагим, сенга жонимни нисор қилурмен.

Малак нигоҳида ҳануз маъюслик... Нечукким у шу дамгача инон-ихтиёри нелигини билмаган, энди эса туйқус кўнгли ҳур эканини фаҳмлаб қолгандек бир ҳолда эди.

— Сиз аросат бандаси, — деди у дафъатан.

— Англамадим, — таажжубланди Оловхон.

— Сиз мулки жонни қиморга тикмишсиз.

— Сузук, бу не деганинг?

— Қонга беланган муҳаббат муҳаббатми?

Юрагида бир сирқираш туйган Оловхон Юсуф рўпарасида сарв мисол қад ростлаган, атлас кўйлаги устидан кийилган қизил бахмал нимчаси таранг тортиб турган кўк-си аста-аста кўтарилиб тушаётган Сузукнинг нақш олмадек таранг юзига шубҳаланиб термилди.

— Жоним, Сузук, сен... фақирга зуғум қиласен!

— Эшитибмен барини!

— Хўш?

— Раҳму шафқат не, ёвузлик не, англантинг.

- Булар ўту сув каби...
- Алар бир вақтда бир дилга сиғарми?
- Сиғмас.
- Аммо сиз сиғдирибсиз!
- Бунга фақир курби етмас!
- Сиз... чап қўлингизда гул, ўнг қўлингизда ханжар! —

Сузук қароқларида ёш айланди. — Ханжар кимга аталганини билдим. Наҳотки ул зот шундоқ жазога лойиқ? Гуноҳи элни ҳамма нарсанин Мосуво қилган кишан билан чиқиша олмаганими? Сиз уни панада чавақлайсиз, бовуридан иссиқ юрагини суғуриб олиб хожага тақдим этасиз. Хожа учун мукофот тайёр! Сиз учун ҳам! Хожа маним ихтиёримни сизга берган, мен шўрлик қонга бўялган муҳаббат бўйдан маст бўлиб, оғушингизга киришим керак.

— Эсдин ажрабсен, Сузук! — дея олди Оловхон юти-ниб.

— Балки... Аммо сиз бошқа келманг бу даргоҳга!

Қайноқ ёшларидан кўкси хўл бўлган Сузук, оғир-оғир хўрсинишлар ила, ичкари ховли сари ошиқди. «Сузук, жоним!» — дея Оловхон нолиш қилди, аммо ноласи бу дунёдан совиб, ўкинчга кўмилган малак қулоғига етиб бормади. Шўрлик йигит қарахт эди, бовури сим-сим ўртанарди, ўзи томон шитоб яқинлашган қадам товушини эшитиб хушига келди. Уй соҳиби Алиакбар билан у кучоқлашиб кўришди...

Т ў қ қ и з и н ч и б о б

ШАҲИДЛАР ВА ҲОЗИЙЛАР

Абу Ҳафс тепалигидаги қароргоҳ бугун тонгда ўзгача иштиёқ билан уйғонди. Бутун атрофни гала-говур тутган, еру кўк титранишда... Лашкар бир неча бўлакка бўлинган эди. Аввалдан келишиб олинганига кўра, чап қанотни Наврўзбек, ўнг қанотни Алп Хомуш, марказни Хур Қийғир бошқарарди. Кичкина Қийғир алоҳида ҳаракатда бўладиган камончилар дастасига сардор қилиб тайинланган, Нусрат Ҳожиб эса найзабоз пиёдаларни бошлаб бориши лозим эди. Маҳмуд Торобийнинг ўзи ўрта қўшин илғорида шижоат кўрсатадиган бўлди. Заҳира аскарлар Шамсиддин Маҳбубий билан шайх Иброҳим ихтиёрида қолди.

Куёш ҳали ётоғидан мўраламай, жиҳод лашкари ана шу тартибда кенг майдонда сафга тизилди. Дубулға-жиба кийган, белидаги камарга тилла бандли қилич осган Маҳмуд

Торобий гижинглаган саман отини йўрттирганча саф олди-да нари-бери бориб келди. Сўнг, эгарда фоз турганча, дўриллаган товушда ваъз айтди:

— Азизларим, сиз ислом лашкарисиз, сиз ота-боболардан мерос қолган тупрогингизни бало-қазолардан тозалаш, эркингизни ва эртангизни тобад қутқариб қолиш учун қўлингизга курул олдингиз. Сиз Яратган эгам кўмагига суяниб жиходга кўтарилдингиз. Илойим рост бўлсин журъатингиз, букилмас шавкатингиз!

— Илоё, илоё! Ғазавот, ғазавот! — гувиллади қароргоҳ.

— Қонга қон, жонга жон олишга тайёр турган бовурларим, сиз ҳам одам қатори яшашга ҳақлисиз, лекин эркингиздан мосуво қилишган, қайтариб беришни сира-сира иштасмайди, шундай экан, зўр билан қайтариб олишга мажбурмиз, — Маҳмуд Торобий беҳисоб қора кўзлар ўзига умид ва ишонч билан тикилаётганини сезиб яна ҳам руҳланди. — Ёв кучли, маккор ва дарғазаб, лекин энди у ҳеч қандай йўл билан бизни қўрқитолмайди. Биз ўзимиз бўйинга олдик шаҳидликни ва шиор қилдикки: «Ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!»

Қадди-басти ва қиёфасида ажаб улуғворлик, қатъият, ўз-ўзига ишонч зуҳурланган навқирон султон даъвати ва мулоҳазаларидан қувват олган лашкар осмону фалакни бошига кўтариб мағрурона ҳайқирди:

— Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!

— Ғазавот!..

— Ўлган шаҳид, ўлдирган фозий!

Қачонлардир иймон ҳам, рух ҳам, тан ҳам ҳур бўлишини башорат айлаган шайхул-машойих Абу Хафс жанобларининг табаррук арвоҳи билан сарафроз тепалик этагидаги майдон узра бу сўзлар бир неча марта устивор жаранглади. Ғазавотчилар юрагидаги алам, нафрат бирлаша-бирлаша гулдурак бўлиб янграётгандек, еру кўкни коплаб олаётгандек эди. Ниҳоят наъралар тинди, яхши билан ёмонни ажратиш, ҳақни ҳимоялашу ноҳақни даф этишга қасдланган мўминлар садоқатидан кўнгли тўлган султон қўлини кўксига қўйганча деди:

— Энди пирларимиз бизга оқ фотиҳа беришсин!

Еру кўкни зилзилага солиб наъра тортаётган лашкарга меҳри ийиб тикилаётган, қачонлардир Малик Санжар билан биргаликда кечирган масъуд кунларини хотирлаб руҳи кўтарилаётган шайх Иброҳим қизил жийрон отини ниқтаб олдинга чиқди.

— Илоё, Тангри ёди, Муҳаммад эътиқоди, ҳазрати Али шери Худо зулфиқори йўлдошингиз бўлсин, — дея у дуога

қўл очди. — Илоё, ғаним қирилсин, ғаним боши янчилсин, сиз розий қолгайсиз!

— Кўзим қароқлари, сиз энди авом эмассиз, лашкари музаффарсиз, — шайхдан кейин Шамсиддин Махбубий отини илгари сурди, гижинглаётган бедов устида хазрат адл ўтирар, тўладан келган бугдойранг юзидан ажиб нур ёғиларди. — Лашкари музаффар кўрқув деган қабоҳатдин, ҳасад деган балодин, манманлик иллатидин йироқ бўлмоғи лозим. Айрилсангиз айиқ ейди, бўлинсангиз бўри! Бирлашинг, азизларим, бирлашинг! Агар минг қилични бир жойга урсангиз тоғ ҳам дош беролмагай! Шунинг билангки, Чиғатой тоғ эмас, у бор-йўғи бир калхат, ани патлаш сиз билан бизнинг илкимизда!

— Чиғатойни патлаймиз, Чиғатойни!

— Иншооллох, Тангри ёрингиз бўлгай! Овми-и-инн!

— Овми-и-инн!..

Майдонда бироз осойишталик чўккандан кейин Махмуд Торобий дўриллаган товушда амр қилди: «От кўйинг энди ёғий устига!» Ҳаммадан аввал Зор Жаҳон етовидаги йўл бошловчилар дастаси гуриллаб кўзғалди. Даста аъзолари учкур тулпорларда мағрур боришар, Мўйин темиртак биродарлари билан меҳрини бериб ясаган ғилофсиз қиличлар билан қуролланишган, муттасил «Ғазавот!» дея қичқиришарди. Бу сўзни олдинда мардона елаётган Зор Жаҳон ҳам узлуксиз такрорларди, у эгар қошига ярим ой ва юлдуз акс эттирилган яшил байрокни жипс ушлаб олган эди. Ҳадемай чап қанот суворийлари ҳам пиёдаларни эргаштириб илгари босди. Бу кўшин олдида Наврўз полвон борар, алп йигит изида ҳалитданоқ Улуғ мухорабада кечадиган даҳшатлар акс этгандек эди. Ана-мана, ўнг қанот шовқин-сурон билан олға ташланди. Сардор Алп Хомушнинг жийрон қашқаси қон ҳидини сезгандек, асабий пишқирганча, туёғидан ўт сачратиб йўрғалади. Қиёфасида недир шахт, недир маъюслик зухурланган Алп Хомуш ҳар замонда оти бўйнига уриб-уриб кўяди. Кўшин важоҳатидаги қатъиятдан у мамнун эди. Навбат марказга етганда Махмуд Торобий чидолмай қийқирди: «Ёху, қани, бос, қуюн бўл!» Бирдан Ҳур Қийғир бедовини камчилади. Сўнг марказ кўчди, унинг изидан захирадагилар силжиди, султон отини чоптириб гоҳ илгарига, гоҳ орқага ўтарди. Баъзан у Шамсиддин Махбубийга яқинлашар, унга эҳтиёткорлик билан нималарнидир уқтирарди.

Тош келса кемириб, сув келса симириб кетишга ҳозир нозир лашкар мисли кўрилмаган жидду жаҳд билан, жиҳоди олийга астойдил бел боғлаганини намоёиш этган ҳолда, поёнсиз йўл танобини тортиб илгарилайверди...

Бухоро қуёши ярим қулоч чамаси кўтарилди. Ёз охирлаган, сунбула кирган бўлса ҳам эрталабдан ҳаво дим, беҳудуд чўл дов-дарахти, парранда ва даррандаси, пастбаланд тепаликлари ва беқарор барханларини бағрига босганча лоҳас мудрарди. Чўл ичкарисиди, шаҳардан тахминан саккиз-ўн чақиримча нарида, шарқ томондаги шўра-юлғун билан қопланган сайхонликда икки лашкар бир-бирини ғажиб ташлаш учун рўпарама-рўпара турарди. Улардан бири беҳисоб ҳарбу зарб кўрган, не-не зафар нашидасини тотган, не-не мағлубият аламини ютган, аммо бошқаси эса ҳали бирон маротаба ҳам охир-оқибат қирғин-баротга сабаб бўлгувчи жангга кирмаган, на ғолиблик, на мағлублик завқи-захрини биларди...

* * *

Гура, бағри яра Гура маҳобатли бўлмада туролмай қолди, юмшоққина кўрпача баданига тошдек ботиб, ганчқорий деворлар чор тарафдан торайиб келиб вужудини исканжага олаётгандек эди. Юраги тубига чўккан аламга ҳеч нарса таскин беролмасди, у битта-битта босиб ташқарига чикди, тўлин ой ёғдусига беланган олам ҳам шикаста руҳига юк бўлиб тушгандек туюлди. Зинадан шошилмай пастлади, йўлка бўйлаб ховли ўртасидаги гулзор сари юрди. Атрофни сафсар, атиргул, райҳону жамбил бўйи тутганди. Сал енгил тортиб ўйлади: «Ростми, ростми ул паҳлавон юрагига бошқоронғи бўлганим!? Ахир бу телбалик эмасми? Ўша куни Алиакбарга не деб алжирадим? Куйганим туфайлимиди, аламданми, ё тавба?» Ғамзада Гура райҳон шохчасини синдириб олди, бу кўҳна очунда на бир қувончи, на бир илинжи қолганини ўйлаган кўйи, яна ҳам қуйирокка энди...

Эсида, бир неча кун бурун Маҳмуд Торобийдан хуфия мактуб олди, бир қувонди, бир эсанкиради. Бовури тош йигит, шўрлик аёлни назарига илмай қўйган мағрур ҳукмдор неларни битдийкин? Анчагача ўзига келолмади, ниҳоят уни Мохигулга ўқитди. Баҳодир баёни буким: «Муҳтарама малика, умр яшин ёниб ўчгани қадар қисқадир. Ани шарафга чулғамак ўз азмингда эрур. Сен, имкон топсанг, аввал жоҳилиятдин кечгил ва ёлғиз Оллоҳга таслимият йўриғини тутгил. Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулиллоҳ! Ушбу калима қону жонингга сингарми? Агар шу ҳол рўй берса, иншооллоҳ, қаноат топурсен, Оллоҳ сени мағфират қилгай ва ҳар нимаки армонинг бўлса ушатгай!» Ажабо, хатда бир сеҳр бор эдики: ўшанда малика борйўғини унутган, шуурини ёруғ бир нур чулғанини ҳис

этган, паришонхол ўтириб қолган эди. Жоҳилиятдан кечиш... Ёлғиз Оллоҳга таслимият... Не муддаода баҳодир? Агар сен мўминалик ила ботининг ва зоҳирингни безасанг шунда сени ҳифзу химоятимга олурман, шунда сенинг арзу ҳолинг ва нолишларингга қулоқ тутурман, демакчи шекилли?! Бинобарин, унинг аждодлари ўн етти қатламли кўкка эғалик қилувчи тангри Улгенга, ер ости мамлакатини бошқарувчи даҳшатли илоҳ Эрликка сифиниб келишган, энди у булардан кечиши, ўзини ҳеч бир шериги бўлмаган Парвардигор паноҳига олиши керак. Гарчанд шундай қилса кўпдан жисми-жонини оғритиб келаётган азоблардан қутулдими, армони ушаладими?

Гура беихтиёр райхон шохчасини эзгилади, сўнг, паришонхол илгарилади. Лабларида шивир: «Майли, тобе бўлгум, тобе бўлгум!» Алланечук ҳаприқиб кетган аёл оғир хўрсинди, кейин эса... руҳи ёришди. Гўё руҳига нур тушгандек бўлди.

Тўлин ой ўз ёнига қоврилаётган аёлни маъюс кузатарди, аёл зориқиши туганмас, бир қайғу билан қоришиқлигини гўё у билар, ожиза жонга — Оллоҳ ва унинг расулига умид боғлаётган маъсум хилқатга жимгина ҳамдардлик изҳор этаётгандек эди. Тун бу қадар осудалигидан, ой эса бу осудаликка содиқлигини комил ишонч билан изҳор этаётганидан Гура хотун хайратга келди, бир лаҳза бўлсин ташвишларни ўзидан қувди. Наҳотки бир чимдимгина таскин топиш мумкин эмас бу мўъжизавий лаҳзалардан? Хаёл уни аллақакларгадир олиб кетган эди, шу сабабли уч пахсали девордан кимдир тозидек чакқон ошиб ўтганини билмай қолди. Шип-шип қадам товушларигина уни ўзига келтирди. Гулзор четида шарпа пайдо бўлди. Ой нури унинг барваста елкалари, катта калласини ёритган, узун сояси Гура пойгача етган эди.

— Ҳой, инсмисан, жинсмисан, сазо бер? — деди Гура зўрга.

— Инс ҳам, жинс ҳам эмасмен, Маҳмуд Торобиймен, — деди шарпа дангалига.

— Вой, тавба, сизми? Бемаҳалда қандай шамол учирди? — Гуранинг қўрқуви тарқади, овози ипакдек эшилди. — Кўзларимга ишонмасмен!

Маҳмуд Торобий юзи ойга тескари, шундай бўлса ҳам Гура унинг қароқларидаги шиддаткор ёлқинни бехос илғади, бу ўзига азалдан таниш ёлқин эмасми, кўкси беихтиёр енгилгина симиллаб қўйди, бутун жисми-жонини бир интиқлик қамраб олди. Шаксиз, аёлдаги ногаҳоний ўртанишни Маҳмуд баҳодир сезмасдан қолмади, бемаҳал келишига

сабаб бўлган нарсани билдириб қўйиш учун чоғланиб, бир кадам олға босди. Аммо тили айланмасди.

— Кеч келибсиз, бунақа... чўчимай... Бир миннатингиз бордир? — деди Гура нечукким бир хузур туйиб, бехос хаёлидан кечдиким: «Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расул-иллоҳ! Кошки мўмина бўлсам, мутлақ олий зот бўлмиш Оллоҳ билан топишсам!..»

— Миннатим йўқ, аммо гинаю кудуратим бор, — илжайди Маҳмуд Торобий Гура қўлидаги райҳон шохчасига бир қараб оларкан. — Фақат хафа бўлманг тўғрисини сўзласам, Яратган эгам шунга буюрди.

— Сиз султонсиз, ҳар нарсага хаддингиз сиғур, — деди Гура ой ёруғида киприклари елпигичдек елпиниб. — Думига арқон боғланган чўғир йўллаганингизда хафа бўлмадим, энди не гинадорлик қиларкансизки, хафа бўлсам?!

— Не дединг, англамадим, — деди султон ажабсиниб.

— Энди ўзингизни гўлликка соласиз.

— Гапни гужала қилма, Гура!

— Хўп, жоним билан. Не экан гина-қудуратингиз?

Сокин тунда, ой ёритган гулзор ичида паришонҳол турган малак ғамзаси, қалин киприклар паноҳидаги қароқлар сеҳри, таранг ёноқларни босқин қилган гажаклар малохати Маҳмуд Торобий ҳушини ўғирлаган, илло кўнглига беадад ғулғула, айни дамда эзгинлик солган эди. Оҳ, деди йигит ичида, бунда райҳон таровати, жамбил бўйи, гулираёно истиғноси бор! Нози, димоғ-фироғи, таманноси ўзига ярашиғли! Нахотки, унинг ҳажрида куйиб, интизорликда ўтади бу дунёдан?!

— Гура, малагим, неча кунки, сен кўзимга Субуҳа бўлиб кўринасен, хаёлимга Субуҳа бўлиб кирасен, сувратинг ҳам, сийратинг ҳам, Худо ҳақи, Субуҳаники! — Маҳмуд Торобий вужудига азоб бераётган ярани ўз қўли билан ситиб юборди гўё. — Аммо сени бағримга тортай десам... Во ажабо, ўртада бир нур устун каби кўндаланг тушур!

Шўрлик Гура ўзини йигит қўйнида тасаввур қилиб энтикди...

— Ё, раб, фаҳми ожизимча, сен бошқоронғи камина юрагига! — таассуф аралаш хитоб қилди Маҳмуд Торобий. — Ани юлиб олиб сенга тутқазмақдан сира кўркмасмен! Бошқа нарсадан чўчиймен: камина анга Оллоҳ ишқини жойлаганмен, ани жувонмарг қилмасменми?

Энди ой анча куйига энган, ховлини дарахтлар кўланкаси қоплаган, анча қуюқлашган зулмат пардаси аро Маҳмуд Торобий гоҳ кўринар, гоҳо кўринмасди. Тахта бўлиб қолган Гура гўё тушга фарк, осмону фалакнинг қайсидир бурчида

муаллақ сузарди. Рўпарасидаги мана бу кимса эса шаксиз ягона Тангри элчиси, йўкса, у ҳалиги гапларни қайдан билади?!

Тавба, нималар бўлди ўзи, ўша куни Моҳигул чўғир етаклаб келди, жон-пони чиқиб кетган Гура хотун чексиз ғамга ботди, гўё чиндан ҳам армони алам ва қайғуга айланганди. Кадрига йиғлади, зору зор йиғлади, сўнг кадри баландлигини ана-мана манмансираб қолган султонга билдириб қўйишга қасдланди. Алиакбар хожа ал-Бухорий ҳозир бўлган захоти унга ҳасрат қилди: «Розиман шартингизга, мен унинг юрагини суғуриб олурман!» Ана шунда Алиакбар хурсандчилигидан қафтларини бир-бирига ишқалади ва деди: «Билурсизми, сиз менга қасоскор хотин Хиндни¹ эслатаётисиз!» Беандиша султон қилмишига муносиб жавоб қайтариш истаги Гурани кутилмаганда ҳаддидан ошириб юборганди. Икки ўт ўртасида қолган Гура хикиллаб йиғлар, кўрпачада ўзини нари-бери ташлар, сочларини юларди. Ногоҳ у султон хузурига элтадиган барча йўллар ўзи учун берклигини эслади. Алиакбарга илтижоли бокди. Хожа барини тушунди ва унинг жонига ора киришга ҳаракат қилиб дедик: «Биби, ғам еманг, бу юмушни бир йигитга юклармен, барини ўша адо этгай енг ичида! Факат андин сўнг сиз каминани жамолингизга боқишдан бенасиб этмагайсиз!» Сўнг, у миннатдор кулиб қўйган Гурага яқин сурилди, ғам-аламга ботганида ҳам бениҳоя гўзал кўринаётган аёл елкасига қўлини ўтказди, лекин, ўша захоти унинг сутга чайилгандек тоза бетида қаҳр аломатини кўриб чорночор тийилди...

— Фақир ўз жонимга сирмасмен, аммо жонимдан Яратганга жой берибмен, — жимликни бузди Маҳмуд Тобрий. — Ахир ул зот торлик ёнида кенгликни, азоб ёнида роҳатни яратмиш, аммо ҳозирча билмасменки, сен нимасен, қайғумисен, роҳатмисен ёки мусибат?! Зероки мусибатга кўниқиб қолганмен, буни тан оламен, эҳтимол хузурингга етаклаб келган кучлардин бири шудир.

— Мен ҳам Унга жой берайми, жонимдан, султоним!? Гура ўзини буткул йўқотиб қўйган эди. «Ло илоҳа иллаллох, Муҳаммадур расулиллох!» — деди ичида, айти пайтда нечундир хаёлидан баҳодир мактуби, Алиакбарга берган ваъдаси кечди, сўнг, ҳалигидай хитоб қиларкан, бехос зарб еган каби гандирақлаб кетди, аста гулпуштага кулади. Қанча ётганини билмайди, бир маҳал кўзини очса,

¹ Ухуд деган жойда кофирлар билан мусулмонлар ўртасида бўлган жангда курайш қабиласи бошлиғи Абу Суфён хотини Хинд Муҳаммад пайғамбарнинг амакиси — Ҳамза кўксини ёриб юрагини суғуриб олади ва оғзига солиб чайнайди.

тепасида хабаш аёл билан Моҳигул йиғлаб турибди. Еру кўкни гулдуракни эслатувчи товушлар тутган, гўё бутун шаҳар оёққа қалққан-у, азалий жойини ташлаб қайгадир кўчаётган эди.

Қайғу ичра ўйладики: «Тарафлар бир-бирлари устига от кўймишлар чоғи!» Неча кундан бери амакиси Чиғатой мўру малахдек аскар билан Бухоро остонасида қўр тўкканини у яхши биларди, Чиғатой жаҳли олдида тоғу тош ҳам дош беролмаслигини тасаввур қила оларди. Эвоҳ, агар Махмуд Торобий унга бае келолмаса... ҳоли не кечади? Ҳеч сўзсиз Махмуд Торобий куни битади-я, хўш, ўзи хоқон човутидан омон қоладими? Нима қилсин, бориб унинг этагини ўпсинми, гўллик қилдим, бир қошиқ қонимдан кечинг, деб ялиниб-ёлворсинми? Кошки у кечирса, борган заҳоти лошини бурдалаб итларга ташлаш ҳақида фармон берар!

Аламини кимдан олишни билмай, кимга дардини ёришни ўйлаб, ўртаниб турганда, ё раб, остонада эллик ёшлардаги барваста қоматли, зорора бетини соқол босган бўйчан киши пайдо бўлди. Киши тавозени ўрнига кўйиб, ўзини Бухоро султони, ислом лашкари саркардаси Махмуд Торобий элчисиман, деб таништирди. Сўнг, елкасидаги тароқи хуржунидан саҳтиёний қинли, дандон сопли бежиримгина қилич чиқарди ва икки буқилганча маликага узатди, бошқа бир сўз қотмай дарвоза сари йўналди. Малика саросар, каловланган... Ич-ичида олов янглиғ бир нарса жунбушга келаркан, нафис ва шарафли қўлга тушганидан ифтихор қилган каби, сокин жило бераётган шамширга тикилар, тушунуксиз бир иштиёққа фарқ эди.

Ажабо, бу нима, совғами ёки... жазо, чорлов, интиқомдан сўйлагувчи хилқат нишонасими? Ҳарҳолда, Махмуд Торобий уни бекорга эмас, бир ният билан жўнатган. Тангрига қасамки, уни синамоқчи, у жонидан ёлғиз Оллоҳга жой беражаги ростми ёки ёлғон, шуни билиб олмоқ қасдида! Демакки, у бул ярокни қўлига олмоғи, совуту дубулға киймоғи, бедов минмоғи ва тавонидан ўт сачратаётган муслиму муслималар сафига қўшилмоғи керак.

Гура, эсини танибдики, дамида қон қотган қилични, тишлоғич отларни, жангари сарбозларни кўп кўрган, аламангиз ноаларни бисёр эшитган, бижғиган хун хидини туйган, соябонли аравада, не-не манзиларни пайҳон қилган қуролли издиҳом-ла оч-наҳор юрган, шу издиҳом ичра суяги қотган эди. Шунақа ҳолатлар бўлардики, дўппи тор келиб қолганда, сарбозларнинг аёллари ҳам от суриб, қилич ўйнатиб, жангу жадалга киришиб кетишарди. Унга ҳам шамшир, найза тутишни, камондан ўқ узишни ўргатишган.

Хуросон ва Мовароуннахрни итоатда саклаб туриш учун бўлган юришларда катнашиб амакиси Чигатой назарига тушган. Мана, тақдир уни яна мухорабага чорлаб турибди. Фақат, хайхотки, бу гал амакисининг ўзига қарши бормаги керак.

Гура хотун кўча-кўйда пала-партиш қуролланган делвагай кишилардан эшитганини беихтиёр шивирлади: «Ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!» Нақадар ўтли сўзлар! Юракка чўғдек ўрнашади. Сехрланган Гура бунини теран хис этди-ю, жория эгарлаб берган тўриқни миниб, қилични хуржунга тикди, хабаши аёл ва Моҳигул ёноқларини юваётган ёшга парво ҳам қилмай олдинга интилди, сўнг, бедовни кўча бўйлаб йўрттириб кетди. Остонадан узилар-узилмас шаҳарни дахшатли бир гирдоб ўраб олганини тасаввур қилди, шаҳар бамисоли ер билан кўк ўртасида пирпираб турган япроқдек титрарди. Сокин миноралар, гумбазлар, куббалар учини чанг-тўзон чуллаган, кўчалар тирбанд, қурол-яроқ осган суворийлар ва пиёдалар саф-саф холда кунчиқар сари ошиқишар, четдан эса ҳеч қандай таҳдид сезилмасди. Қайсидир муюлишда у тўхтаб қолди. Бирон қадам илгари силжиш иложи йўқ эди! «Ғазавот! Ғазавот!» Биргина шу калом янграрди. Хайратини босолмай Гура аста қулоғини беркитди. Лекин ўша ғазабли қийқирик руҳи, қони, сезгиларига оҳанграбо янглиф таъсир қилаверди. Ажабо, бу нима, жодуми? Ногоҳ у саман от минган Маҳмуд Торобийни кўриб қолди. Саман устига сим жул ва баҳмал ёпилган, туёғидан яшин чақнарди. Бедов султонни Улуғ мухораба сари элтаётганини сезган каби шитоб билан одимларди, Улуғ мухораба томон бораётганини билган султон эса мунаққаш қошли эгарга қийғирдек кўнган. Султон қароқларидаги сехрловчи ёлқинни Гура узоқдан илғади. Ажабо, бу ўша, кеча кечқурун ўз ҳузурида бўлган инсонми? Кеча унда мутеликка ўхшаш нимадир бор эди, ховлисига уни мутелик етаклаб келгани балки ростдир. Тангрига қасамки, унинг меҳри ҳам, ғзаби ҳам поёнсиз, у юрагига Қодир зот ишқини абадул-абад жойламиш! Тавба, у эса унинг юрагини тилка-пора қилмак пайида бўлди! Илло, бу телбалик, йўқ, нофиллик эмасмиди?! Қара, яхшилаб қара, кўриб ол унинг қароқларидаги қудратни, у бундай бедодликка имкон берарканми?!

Лашкар шитоб билан, қаҳру ғзаб билан илгари босар, зафар қозонишга орзуманд эди.

Энди Гура бедовини ўз ҳолига қўйди. У чўйқалган башараларни, асабий кишнаётган отларни, бўқириб чопаётган туялар ва хўкизларни, ҳавони тутган сон-саноксиз найза-

лар, қиличлар, чўқморлар, ойболталар, таёқларни, камон учларини, садоқлардан чиқиб турган ўқ патларини жим кузатар, бир ваҳимага тушса, бир таажжуби ортарди. «Такдир мени ҳам мановиларнинг бирига айлантирди, мен ҳам ўлимга борурман», дея хаёлга чўмди, ҳар замонда эса толиққан қобокларини астагина уқалаб кўяди. Самога ўрлаётган тўзонни ютиб гоҳо йўталади. Ола-гасир ичида, издиҳом орқароғида ранг-қути учган, қарашли муздек совуқ Алиакбарни, Алиакбар ёнида пилдираб бораётган ва тилёв-ламалик билан неларнидир чулдираётган Оловхон Юсуфни кўриб ногоҳ сесканди. Уларга ғашланиб тикилди: «Оҳ, ғаламислар!» Гура теварағига аланглаб Жўра говбош билан Эрдана кузғунни қидирди, улар Маҳмуд Торобийни икки тарафдан ўраб илгарилаб кетишганди чоғи, ҳеч бирини тополмади. Сўнг, ҳалиги ошналарни ҳам йўқотиб қўйди, улар лашкар ичига уриб кетишганидан беҳабар қолди.

Ғазавотчилар пўртанадек кўпириб тошади, улар Оллоҳ дийдорига иштиёқманд, султон билан эса бирдам эканликларини шоду хуррамлик билан изҳор этишади. Улар кўз ўнгида султон нажоткор ва назаркарда зотга айланиб боради. Буни ҳис этаётган Гура кўнглидан нохуш ўй кечади: «Майли, розиман, омонатимни топшириб ювай гуноҳларимни! Аммо... мўминалик йўриғини тутиб... ёлғиз Оллоҳни таниб... Хўш, ул зоти шарифга ҳамдамманми? Ахир мен унинг юрагини тилка-пора қилиб, хуморимни босмоқчи эдим-ку! Бу нақадар даҳшат, нақадар аянчли!» Сўнг, у жиловни силтаган бўлди-да, дилидан эса ғазабини зўр бериб қувди. Хайҳот, у қонга бошқоронғи бўлибди-да, қонга-я?! Танглайини ким кўтарган экан, ким? Ким бўларди, умри жанг-жадалда кечган, тавонидан бўғзигача хунга ботган ва шуни саодат деб билан ёввойи феъл чингизий ёсуман кампирдир-да!

Гура айюҳаннос солиб қўшинга ва сардорларга рағбат бераётган Маҳмуд Торобийдан бир лаҳза ҳам нигоҳ узолмайди, хиёл ўкинч ва хиёл хушнудлик билан ўйлайдики: «Бас, Оллоҳники танибман, Оллоҳ дийдорига интилаётган ул паҳлавон билан ҳам биргаман! Ул ғозий бўлса ғозий, шаҳид эрса шаҳидман!» Иложини топса қани у бу сўзларни султоннинг қулоғига айтса, аммо унга яқин йўлашнинг сира иложи йўқ эди. Дарвоқе, анови икки гўрсўхта қаёққа йўқолди экан, илойим иккалагинаси ҳам ниятига етолмай ер тишласин, аммо нима бўлса ҳам улар шаштини синдириш керак, ярамаслар султонга даҳл қилмай қўйишмас. Гуранинг ичи музлади: Алиакбар ваъдасига биноан Оловхон Юсуфни ишга солур (Алиакбар наҳотки фақат унинг

раъи билан шунчаликка бормоқда, йўк, у доғули бир ўк билан икки кийикни қулатиш чорасини кўраётган бўлса керак), Оловхон Юсуф андоғ тобга етибдики, ҳеч нарсадан тоймасмиш! Ё, раб!

Аламзада, юпун шахристон умиду илинж билан, хавотиру қийқириқ билан азиз фарзандларини Улуғ мухораба сари узатди, энди қадим гўшанинг ҳасрату надоматга тўлгин энтикиши ва ноласи эшитилмасди. Канпирак девор харобалари, мевасини сохибларига тутиб улгурмаган боғроғлар, ҳазин шалдираб оқаетган ариқлар, эгасиз ҳовлижойлар, дилхуну ногирон кампирлар ва мўйсафид чоллар, гўдақларини бағрига босган жувонлар ортда қолди...

Рўпарада беҳудуд сахро ястанган, сахро бу дунёнинг жамийки яхши-ёмонини камрашга қодирлигини намойиш этмоқчи бўлган каби бағрини кенг очган, олис қаъридан жазирама иссиқ уфурар, шўра-юлғун қоплаган, ҳар жойда кўчманчи барханлар тикрайган сайхонлигида аёвсиз икки лашкар бир-бирини ражиб ташлаш учун юзма-юз турарди. Лашкардан бири беҳисоб харбу зарбкўрган, не-не зафар нашидасини тотган, не-не мағлубият аламини ютган, униси эса ҳали бирон марта ҳам жангга кирмаган, на голиблик, на мағлублик завқи-заҳрини билади.

Унча баланд бўлмаган тепалик панасида захира қўшин тўпланган, қўшин олдида кўркам соқоли нуроний чехрасига ярашган барваста киши бир жиккак чол билан гаплашиб турибди. Елиб келаётган Гура ҳазратни таниди ва қувониб кетди. Худди шу лаҳзада Шамсиддин Махбубий беихтиёр ўгирилди, уни кўрди, ҳайратга чўмганча кичкирди: «Гура, маликам, жонингизга қасд қилмишсиз-ку!» Ҳазрат товушидаги ачиниш оханги Гурага ажаб бир таскин бағишлади, энди у ҳазратни султон изига тушган айғоқчилардан огоҳ этишни ният қилди ва унинг ёнига шошилди. Аммо мухораба нафасини туйиб бениҳоя масикқан жангари бедовларнинг нақд занжирни эслатувчи оқимиға тушиб қолган отини ҳарчанд уринмасин қайтаролмади. Тўриқ шерикларидан қолишни истамай ўртада чопиб борарди. Анчадан кейин Гура сал ўзини ўнглади, анча ховри пасайган оти устида хомуш ўлтирганча теваракни кузатди. Ажаб, гўё ер ёрилгану одам чикқан! Қаршидаги тепалик ёнбағри ва этагида тикилган беҳисоб чодирлар бутун бошли шаҳарчани эслатар, улар бағрида недир сиру синоатни яширганча живирживир қилиб кўзларни камаштирарди.

Чортоқни эслатадиган теп-текис жойда Чиғатой таёкдек қотган, илло у шунчалар паришонҳолки, ёнида чигирткадай питирлаётган Маҳмуд ялавочни ҳам, ўзларини хотиржам

тутишга тиришаётган саркардаларини ҳам унутган эди. Айни пайтда хокон ич-ичидан дарғазаб: тунда лашкарига ваҳима солган ногоҳоний хужумни ўйлар, сардорлари ва аскарларига бу шунчаки ҳийла эканини тушунтиришга улгуролмай қолганига ўкинар эди. Мана, энди қўшини буткул холдан тойган, нима билан тугаши номаълум савашишга бардош бера олармикин?

Чиғатой лашкарини етти саф қилиб тизган, шаксиз илғори ва ҳировулидан ҳам, ўнг қаноту чап қанотидан ҳам харҳолда кўнгли тўқ эди, зеро Гура амакиси ҳарбий ишда жаҳонгир Чингизга тақлид қилишини ва кўпинча жасурлик билан ғолиб чиқишини биларди. Ҳозир у амакисига йироқдан тикиларкан, унинг ҳийлаю найранглари ҳам бисёрлигини ўйлади, дўпписи тор кела бошлаганда амакиси албатта айёрлик йўлига ўтар, ғанимини чалғитар ва албатта доғда қолдирарди. Гура олисдан эрини ҳам таниди, энсаси қотиб ўйлади: «Яхшики, мени талоқ қилган!» Лабини буриб қулиб кўйди, шу лаҳзада Бурхониддин тепалик сари от кўйиб борди. Чиғатойдан қандайдир топшириқ олиб, илғор сари зувва қайтди. Қамчиси билан кимгадир ишора қилди. Шу кез барваста қомати, совут кийиб, қалқон тутган, думи кесилган чопқир от минган навкар майдон ўртасига етиб келди. Дўриллаган товушда ғазавотчилардан бировини яккама-якка олишувга чорлади. Камончилар сардори Кичкина Қийғир, менга ижозат беринг, деган маънода султон билан кўз уриштирди. Султон тундлик билан бош ирғаган захоти, ё раб, дея отига қамчи босди. Орада эллик қадамча масофа қолганда у рақибини нишонга олди. Визиллаб учиб борган камалак ўки унинг бўғзига чиппа қадалди. Мўғуллар тарафдан сўнгсиз оҳ эшитилди...

Иймон ҳам, инсоф ҳам, раҳму шафқат ҳам қаҳрга айланган бу паллада, нафрат билан мурувват, гурур билан ғайирлик ўртасида чегара бузилган ушбу сонияда кўзғалиш учун биргина баҳона кифоя эди. Бехато теккан тийғу паррон ана шу вазифани тугал адо этди: барханлар жой-жойидан бало-қазодек сурилгандек бўлди, йўғ-а, бир нечта тоғ гўё бир йўла ўрнидан гувиллаб кўчди ва қисирлай-қисирлай бир-бирига урилди. Замин гумбирлади, фалак фулғулага кирди, одам боласи эса ўзи бино қилган қиёмат-қойим аро талвасага тушар, ғолибона ҳайқирар, ожизона ингранар, бу дунёга нечун келгани, бу дунёдан нечун кетаётганини тузук-қурук англамай, қонига беланиб қуларди.

Гура шошди, ақлидан адашди, анчагача не қиларини билмай гарангсиб қолди, кейин хуржундан ҳалиги яроқни — Маҳмуд Торобий ҳадяси бўлмиш қилични олиб ялан-

очлади. Пишқирганча сувлик чайнаётган бедов Гура хотун муддаосини гўё англади, кейинги оёқларида тип-тикка турди, сўнг виқор билан кишнаганча, бир-бирини аямай қийратаётган, бир-бирига айнан ўз ҳақиқатини ажал фариштаси кўмаги билан исбот этишга тиришаётган бандалар орасига шўнғиди.

Гура чувак бир сарбоз билан узоқ солишди, билагини толиб, буткул холдан тойди. Чувак сарбоз эпчил ва чайир экан, нозикдан келган аёл кишидан панд есинми: у жони борича қилич сермарди. Гуранинг бахтига шу пайт у камалак ўқидан яраланиб, ингранганча қулади. «Ў, иблис, баттар бўл!» — деди Гура ичида, енгил нафас оларкан, сўнг у яна майдон ичкарасига от кўйди. Ногоҳ султонни эслади ва нигоҳи билан қидириб уни топди. Аста-секин баҳодир томонга силжий бошлади, миясида, мен унинг ёнида бўлишим керак, деган фикр муттасил айланишар, талотўпда уни йўқотиб қўйишдан қўрқарди. Гоҳо у қуюн ичида кўринмай қоларди, шунда Гура ваҳимага тушар, додлагиси келар, гулдуракдек таниш овозни эшитиши билан тасалли топарди.

Маҳмуд баҳодирнинг бир одати бор: бир йўла икки қилич билан чопқилашарди, чапдан келганни ҳам, ўнгдан дориганни ҳам чирпирак қилмай қўймасди. Ҳозир ҳам у шу йўриқ билан савашаётган эди, саман устида қўйиб қўйгандек ўлтирар, наъра тортиб мўминларни рағбатлантирар, ҳар зарбаси ёвни ерга тарикдек тўкарди.

— Бос, шер бўл! — ҳайқирди Маҳмуд Торобий ва қўксига найза санчмоқчи бўлган узун бўйли сарбоз бўйнига чунон урдик, шўрлик оҳ дейишга ҳам улгурмади, бошсиз тани бир чайқалиб узала тушди.

— Шермиз, иншооллоҳ! — Маҳмуд Торобийдан рухланиб қичқирди Наврўз полвон, у қаро терга жикка ботган, аммо бир ғайратига ўн ғайрат қўшилган эди, қаерда газавотчилар ҳоли танг бўлса, ўша ерга отилиб борар, шамширини хавода яшинвор ўйнатарди. Офаринким, унинг қуюндек тезкор дастаси ёғий чап қанотини буткул ўпириб ташлаган эди.

Жанг аввалида Жўра говбош Маҳмуд Торобий ёнидан бир қадам ҳам узоқлашмади, унга тобе қўриқчи йигитлар ҳам, бутун масъулиятни зиммаларига олган холда, шундай қилишди. Эҳтиёткорлик билан пайдо қилинган халқа султонни ҳар қандай таҳдид ва бало-қазодан асрашга кодир эди. Урҳо-ур қизигани сайин хос посбонлар сафи сийраклашаверди, кутилмаганда Эрдана қузғун яраланиб йиқилди, ёмғирдек ёғилаётган ўқлардан бири Жўра говбошни ҳам

четлаб ўтмади, у оғзидан қон келиб қулади, жасади бир-бирини тепаётган, тишлаб узиб олаётган масиққан отлар туёқлари тагида қолди. Ясовулбоши шаҳидлик топганини газавотчилар сезишмади, энди султон деярли ёлғиз қолган эди. Маккор ёв буни билди, султонни тезда ўровга олди. Сал нарироқда Хур Қийғир солишаётганди, қараса, акаси ҳалқада, якка ўзи ўновлонига зарб бермакда. Бедови жиловини ўша тарафга буриб ҳайқирди: «Ёху, сен — Ғазаб! Ёху, сен — Акбар!» Султон ғайрати жунунваш тарз олганини Муҳаммад пайқаганди, у оти билан сурон солиб, тўда ўртасига ёриб кирди, дуч келган мўғулни ер тишлатаркан, яна бўқирди: «Ёху, сен — Иймон!» Муҳаммад наъраси қиёмат-қойим қўпган майдон узра қалдироқ мисол ёйилди. Жон олиб жон бераётган газавотчилар тагин ҳам хушёр тортиб қолишди. Майдон нариги тарафидан жавоб келди: «Ғазабга айланурмиз, иншооллоҳ!» Бу бирор ўқни бекор кеткизмай, нақд ёв қўзига теккизаётган камончилар сардори Али нидоси эди. Жанг олдидаги яккама-якка олишувда ғолиб чиқиб биродарлари руҳини кўтарган Али кейин яна устамонлик қилди: камончиларни тўрт бўлакка ажратди, улар тўрт томонни қўриқлар, дўлдек ёғдирган тийғу паронлари газавотчиларга мадад, ғанимларга кулфат эди.

Мана шуларнинг ҳаммасини Гура кўриб-билиб, сезиб турарди, айни дамда қўлидаги қилич унга ўзгача бир жаҳд ва шижоат ато этаётганди, у яроқни ҳар гал сермаганда, ногоҳ ғолиблик нашидасини туярди. Оллоҳга ўзини яқин олаётгани учунми ёки Махмуд Торобий номини дилга жойлагани туфайлими, ҳарнечук омади чопаётган эди. Аммо вақт ўтгани сайин омади омонат эканини нозик сезимлар билан сезди, аста-секин ҳолида ҳол қолмади. Ҳаммадан ёмони, қон хиди бошини айлантира бошлади. Гура оти ёлига, кийимига сачраган қизил томчиларни кўрди, ҳатто ер ҳам қирмизи тусда эди. Ҳирқираган бўғизлардан, талвасали жисму жондан азобу ўқинч билан қўшилиб оққан дарё-дарё қон заминга сим-сим сингар, очофат замин эса тўйганини билмасди.

Гура, мотамсаролик комига тушган Гура мушфиқ дунё шафақранг уммон ичра бесару бенажот тўлғанаётгани, унинг афсусу надомат билан қоришиқ нидоларини ҳеч ким эшитмаётгани, эшитишни истамаётганини аниқ-тиник тасаввур қилди. Қўнгли озиб кетди. Ўзи ҳам ўша дахшатли уммонга бор бўйи билан қўмилгандек эди. Қулоғига ногоҳ таниш овоз чалинди: «Ёху, сен — Ғазаб!» Қараса, баҳодирри, ҳа-ҳа, баҳодири ёлғиз ўзи ўновлонига бас келмакда, бир зумда нечасинидир гумдон қилди. Сўнг унинг ёнида

Хур Қийғирни кўриб қолди. Яна бир қараса, эвоҳ, баҳодир айғир думидан қилинган пўпанаклари елпинаётган найзаларга юзланмиш! Астагина «ох!» дея олди ва боши узра қилич ўйнатганча баҳодир сари ошиқди. Тангрига қасамки, Гура ажал пеша қилаётган ўша сабилларга ўз кўксини тутишга аҳду паймон қилганди, шунинг учун ҳам олди-верига қарамай отини ўша томонга қистади. «Сенга ўзим қалқон бўлай, жоним!» — аллатовур ўкинч билан пичирлади. Ана шу асно тўриғи сағрисида ўк еди, жон аччиғида кўкка сапчилади, кейин бир ёнга қулади. Гура эгардан учиб кетди. Инграниб ётаркан, ёшгина мўғул сарғимтир соқоли кўксига тушган, ориқ қўлида калтак тутган чолнинг қорнига қандай найза тикқанини кўриб, беихтиёр кўксини ушлади. Кўзлари ола-кула бўлиб кетган чол: «Ё, Тангри!» — дея зўрға овоз чиқазди ва шу захоти типирчилаб жон берди. Энди голиб навқар унга сари бостириб келаверди. Гура жонидан умидини узди, мўғулчалаб қичқирди: «Энажон!» Мўғул йигит ҳайратга чўмганча туриб қолди. Шу пайт кимдир унинг бўйнига қилич урди. Ваҳ, деб қулади шўрлик, Гура эса кўзларини чирт юмди...

Курраи арзни нурига беллаган қуёш ҳам ҳайрон: ё тавба, одамзодга нима бўлган ўзи, инсон болалари мен ёвдираётган тириклик ёғдусига шукрона айтиш, фароғатга даъват этувчи тилаклар билан бир-бирларини сийлаш ўрнига не қабоҳат юмуш билан машғуллар, нахотки улар поёнсиз ер юзидан қон тўкишдан бўлак эрмак тополмаган бўлсалар?!

* * *

Ярим тунда Гура хотун ҳузуридан қайтгандан кейин Маҳмуд Торобий Улуғ мухораба олдидан жиндай ҳордиқ чиқаришни ўйлаб мизғиди. Аммо тузук ухлолмади, киприклар иллиниши билан босриқди: тушига сомончи чол кирди. Сомончи чол келиб черикка қўшилди ва дангал сазо берди: «Ҳей, Маҳмудбек, фақир ёнингда савашурмен!» Султон қувонди, чолга қурол бериш ҳақида амр қилди. Аммо чол беҳол эди, яроқ тутолмади, коксуяк қўлидан тушириб юборди.

Тонг-азонда Шамсиддин Маҳбубий ва шайх Иброҳим қаддам ранжида қилганда султон туш таъсирида хомуш ўлтирарди. Аммо пирларига сир бой бермади, уларни хушвақтлик билан қаршилади ва Улуғ мухораба сари мардонавор қиёфада отланди. Лашқар, Оллоҳ мададига суянган лашқар кўчганда унинг ҳам дилида недир армон, недир тилак сел сурган тош каби беҳос кўчди. Бот-бот ёдига сомончи чол тушарди, чол тушида демиш: «Сен энди султон, қон тўкишни ҳавас

киласен!» Ёпирай, нахотки шу рост? Нахотки иштиёкманд бўлса бегунох бандалар конини оқизишга?! Не мақсадда анингдек тадорикка қарор берди? Ҳамма гап мана шунда эмасми? Алар зўравон, зўравондан эркингни зўрлик билан тортиб олишдан ўзга чора йўқ эрур!

Дадил олға босаётган лашкар руҳидаги шоёнлик ва собитлик Маҳмуд Торобий дилини шукроналар билан тўлдирарди. Сездики, лашкар қарори қатъий, қаҳри тийиксиз! Чароғон чехраларга қараб ҳаваси келди ва унсиз шивирлади: «Бизга ёр бўлур зафар!..» Отига қамчи ураркан, султон ногоҳ тўриқ бедов устида қароқларида умид ва ғусса зухурланган Гурани кўриб қолди. Султон ажабланди, сўнг мийғида кулди, ой ёритган ховлидаги кутилмаган учрашувни хотирлади. Тавба, қайси куч етаклаб борди уни ярим оқшомда Гура хотун хузурига? Аммо Гурани аямади, ошқора ўпка-гина қилди, ҳазор бора ростки, гар Оллоҳ ишқига халал етқаришдан чўчимаса, юрагини юлиб унинг оёқлари тагига иргитарди. Қизик, у не деб суҳан қилди? «Султоним, Оллоҳни мен ҳам жонимга жойлайми?», деди дангалига!

Маҳмуд Торобий хўрсиниб қўйди, нигоҳи Гуранинг саросимали нигоҳи билан тўқнашиб қолишидан чўчиб, лашкар пешига учди. Йўл бошловчилар алоҳида иштиёқ билан гурсиллатиб қадам ташлашарди, улар сардори Зор Жаҳон отда мағрур ўлтирар, эгар қошига ярим ой ва юлдуз тасвири туширилган яшил байроқ дастасини қистириб олганди. Чўл тарафдан эсаётган иссиқ шамолда байроқ сокин хилпирар, гўё: «Ғазавот! Ғазавот!» — дея бетиним шивирлар, мутелик сиртмоғини бурдалаб, босиб-янчиб ўтаётган бандаларни недир саодатдан огоҳ этарди.

— Хей, отам, байроғимизни сизга, сизни Худога топширдик, — Зор Жаҳонга бақамти келди Маҳмуд Торобий, кўзлари ёниб. — Шаҳидлар ани ўпиб жон бергайлар, ғозийлар анинг соясинда олға юргайлар!

— Иншооллоҳ! — деди Зор Жаҳон комил ишонч билан.

Кўнгли тоғдек ўсган Маҳмуд Торобий отини қамчилади, чух, жонивор, деди устивор товушда ва лашкар олдида анча илгарилаб кетди, ниҳоят жиловни кескин тортиб, орқасига ўгирилди. Кўкка ўрлаган чанг-тўзон байроқ жамолига путур етказолмаганди, байроқ губор ичида тиниклашиб кўринар, гўё чор тарафга сабза тусда нур сочарди...

Маҳмуд Торобий, яна отини қичаркан, ўйлади: «Фақир Оллоҳга суяндим, Ул зот шундоғ черикни ато қилди. Нахотки, бари таваккал орқасинда туғилган бўлса, йўқ, эътиқод бор эди ўртада, эътиқод!» Султон кунчиқар томонини

тепаликлар эгаллаган сайхонликдан чикиб қолди, кўрдики, бир қўшин кўкрак керган, шиддати яшинвор! Такдирни қаранг-а: шерга шерни рўпара қилмиш!

Тарафлар сукут сақлаб бир-бирлари кучини чамалади. Ажабо, бир оғир, бир энтиктирувчи жимлик чўккандики, жони танига сиғмай бораётган Маҳмуд Торобий диққат бўлди. Талош шундай жимликда кечадигандек туюлди, қачонки, мўғул суворий мўминлардан бирини яккама-якка олишувга чорлаганда ва Кичкина Қийғир ўқидан нариги дунёга равона бўлганда, султон бирдан қийкириб юборди. Қўш қилич билан олға ташланди, нечундир, шунда яна хаёлида сомончи чол жонланди. Сомончи чол шамширни тутолмади, у эса... Шукр, у нотавон эмас, у ярқони хор қилмайди, қўллари қалтирамагай!

Ганим хобгоҳига назари тушаркан, Маҳмуд Торобий жаҳл аралаш гудранди: «Фақир аввало Чигатойга талабгормен, мард бўлса тушсин майдонга! Ё калласини узай, ё лошимни бурдаласин!» Гудрана-гудрана султон шамолдек елиб борарди. Орадаги масофа лаҳза сайин қисқарарди. Қаҳрли овозлар қулогини қоматга келтира бошлади. Ёв қўшини етти бўлакдан иборат, етти бўлак бир-бири билан занжир мисол боғланганки, ажратиб ташлаш ва тирқиратиб юбориш, шаксиз, осон кечмасди. Қайсидир куни Наврўз полвон айтган гапни эслади. «Чигатой илғорга зўр беради, аввал илғорини янчиш керак», деганди биродари; қўшин сафини синчковлик билан кузатган султон бунга буткул амин бўлди. Ёнида йўртиб бораётган Хур Қийғирга буюрди: «Тезда пона ҳосил қилгайсен! Ёв илғорини бўлак-лаб ташламоқ лозим!» Султон амри шитоб амалга ошди: газавотчилар энламасига чўзилган мўғул сафига пона мисол дориди, сафни қоқ иккига айирди. Жиба-совут қийган, қалкон билан химояланган пешқадам даста яна ҳам ичкарироқда — қўшин юрагини забт этишга зўр берди. Худди шу маҳалда чап томонни Наврўз полвон ўради, ўнг қанотни Алп Хомуш тўзғитди. Энди Чигатой чериги калласига човут ташланган, икки биқинига найза санчилган арслон холига тушиб қолган эди...

Кимдир аянчли инграб юборди, бир-бирларига шиддат билан пайдар-пай урилаётган қиличлар шарақлаши орасидан Жўра говбош овозини Маҳмуд Торобий таниди, лекин ясовулбоши оғзидан сел бўлиб қони келгани ва туёқлар тагида мажақланганини кўролмади. Султон ўзи қуршовга тушиб қолган эди, аёвсиз икки қиличи шахтигина жонини омон сақлаб турарди. Гижинглаб келаётган тўриқ отга бехос нигоҳи тушди. Отни қичаётган Гура эди. Эҳ, Гура, бу нима

нодонлик, бекорга нобуд бўласан-ку! Аммо у ёмон солишмас эди, жидду жаҳди қайси йигитникидан кам?! Эҳ, Суйгуна Зебо ҳам худди шундай ёвқур эди, ҳар қандай баттол ғанимни чирқиратишга қурби етарди! Аттанг, умри калта экан! Лекин Гура тузукқа илинмасайди, ҳар ёндин унга таҳдид қилишмакда. Во дариг, ўйлаганидек, бехос тўриқ ўмбалок ошди, Гура учиб кетди. Тамом, нағаллар эзиб ташлайди нозик танини! Султон Гура сари от қўймоқчи бўлди, уни жувонмарг бўлишдан асраб қолиш керак. Эҳ-хе, нимаси бу, найзалар тизимими? Наъра урди султон: «Ёху, сен — Ғазаб! Ёху, сен — Иймон!» Наъра еру кўкда аксу садо берарди, у жон-жаҳди билан найзабардор сарбозларни чалғитди, ёнгинасида унга кўмакка келган Хур Қийғир солишарди, укасининг аъзои баданидан қайноқ тер қуйиларди.

Султон ўкинди: «Ажрадик маликадан!» Кейин у зўр бериб миясидан бу фикрни хайдади. Ахир, у шунчаки йиқилди, яраланган эмас-ку! Туёқ тагида қолмас, ўзини бир амаллаб қутказар. Малика сафарларда бўлган, кўзи пишган, билишича, Чигатой унга ҳарбу зарб қондаларидан ҳам тузуккина сабоқ бергиздирган. Ҳарбу зарбда Чигатой устаси фаранг, у отаси изидан бориб, ҳали бирор марта ҳам енгилмаган. Бугунги мухорабада... Йўк, ҳали айтиш қийин, солхо-сол энди авжига минди. Аммо султон даъвосидан қайтган эмас, у ҳануз хоқон билан беллашишга аҳд қилган, хоҳ ғолиб бўлсин, хоҳ мағлуб!

Қарори қатъий эди, жанг издиҳомини айланиб ўтиб, Чигатой қўналғаси сари бориш учун чоғланди. Ён-веридан визиллаб ўқлар учиб ўтар, ерга шип-шип қадаларди. Ногоҳ самани яраланди, саман аста бир томонга оғаркан, у дадил сакради. Дарҳол бошқа бедов ўнглашди, ўзини эгарга олар чоғида ўзига ҳамла қилган мўғулни полвон ташлади. Нафаси қийилиб қолган Наврўз полвон ёнига келиб бақирди:

— Ёғий бизни ҳалқага олмакда!

— Бардам бўлинг, — унга тасалли берди султон. — Ёғий тутдек тўкилган, ўрагани қурби етмас!

— Ёғий захира қўшинини сафарбар этмиш!

— Биз ҳам сафарбар этурмиз. Ҳазратга етқаринг амримни!..

Шамсиддин Махбубий ичи дарё одам, лекин хозир шу қадар асабий эдики, чатнаб ёнғудек ҳолга келганди. Очиқ сайхонликлар бағрида қавмлари жон олиб жон бераётганда ўзи каттагина дастанни тўхтатиб тургани ва жонини асраган кишидек паналаб олгани нашъа қиларди. Фармон келиши билан ҳазрат қичқирди: «Қани, бос, аяма!» Энди ҳазрат кўкси ажаб иштиёққа тўлғин эди, у захира аскарлар олди-

да виқор билан борар, қиличини сермаганча, калима қайтарар эди. Тепаликдан қуюндек ошиб ўтди, отини Улуғ муҳорабининг тандирдек қизиб турган жойига солди.

Энди газавотчилар қўли ошкора баланд кела бошлади...

Ў н и н ч и б о б

НИГОҲДАГИ ОҒРИҚ ВА АРМОН

Иттифоко, Чиғатой қўналғасида оёғи куйган товукдек типирчилаб тураркан, саман отли, пахлавон келбатли, наъраси еру кўкни титратаётган қора соқолли йигитга разм солди, йигит найзадорлар ҳалқасини беписандлик билан узиб ташлаганини кўриб, ичини ҳасадга ўхшаш нарсаси келди.

— Жаноби ноиб, анови ёввойи ким? — деди Чиғатой ўлжасидан ажралган қоплондек хўмрайиб. — Танимайсизми?

— Махмуд Торобий шул эрур, адашмасам, — минғирлади ноиб.

Чиғатой жаҳонгир отаси бола-бақраси ва ҳарамини чўқтирган, сўнгра ўзи кутуриб оқаётган дарёга тиккасига от солган султон Жалолоддин Мангубердини қанчалар олқишлаганини ҳали-ҳали яхши эслайди. Мана бу гапи қулоғига сирғадек тақилиб қолган: «Саркарданг киройи шундоқ бўлса! Бунақаси билан ҳеч қачон хорлик ютмайсан!» Ҳозир, ичидан қиринди ўтаётганда ўша таҳсин ва эътирофни тағин хотирлади. Қўш қилич билан баравар чопқилашаётган Махмуд Торобийга бир ҳавас, бир ҳасад билан тикилди, афтини буриштириб гўдрандики: «Тангрига қасамки, бу инсон отам белини синдираёзган Жалолоддиндан асло қолишмамай!»

Анча хаёл суриб қолган Чиғатой ноибга юзланди:

— Жаноб,бунақа сардори бор лашкар асло тиз чўқмайди, уни тезроқ гумдон қилиш керак!

— Ҳоконим, хотиржам бўлсинлар, иложи ўйланган, Оловхон Юсуф ёки Алиакбар ўқи уни омон қўймас! — совук илжайди Махмуд ялавоч, иккала қўлини ҳам кўксига босиб.

Нечукким, тўрсайиб олган Чиғатой ғашлиги тарқамди, қўшин шаҳти пасайиб, сафда парокандалик юзага кела бошлаганини сезган эди. Ҳар гал қулоғига Махмуд Торобий ҳайқириғи чалинганда у бир сесканар, аъзойи баданига

аллатовур карахтлик югурарди. Ё тавба, кимсан соҳибкирон Чингизнинг доврुक таратган ўғли Чигатой келиб-келиб бир авбошдан, ножинсу ноқобил девонадан енгилса-я! Асло кечириб бўлмайдиган бу ҳодисот пешонасига тавки лаънат тамғаси каби босилмайдими? Бу кулфат келгуси насллар учун ношуду нотавон деб тахкирлашлари учун асос бўлмайдими, ё рабий!..

* * *

Гура, жонини мислсиз зирқираш чулғаган Гура қалашиқ жасадлар ичида қонга беланиб ўлтирарди, бўғила-бўғила ўйлардики: «Бу уммон тубсиз, ҳозир чўкаман, ҳозир!» Аъзойи бадани совиб, қотишиб бораётган шилимшиқ нарсага қоришиқ, ҳозирок ўзининг ҳам ачишаётган бўғзидан шунга ўхшаш нарса отилиб чиқадигандек эди. Қулоғи тамом батангга келганидан қиличлар қасирлаши, отлар кишнаши, туялар ва хўкизлар бўқириши билан аралашиб кетган оҳ-воҳлар, ингранишлар, наъраларни эшитмай қолганди. Жисми гоҳо лағча чўғдек ёнарди, гоҳо қаҳратонда қолгандек музга айланарди. Чиндан Гура ҳеч бир овозни эшитмасди, лекин тарвуз каби думалаб ётган бошларни, илинж ва даҳшат аксланган кўзларни, мўматалоқ башараларни кўрарди, яна чўрт кесилган, бемажолгина қимирлаб-қимирлаб кўяётган оёқларни, қўлларни кўрарди, бир-бирига мингашган жасадларни кўрарди. Унинг назарида атрофга сукунат чўккандек эди, атрофни ҳали замондан бери орзу қилгани — осудалик қамраб олгандек эди. Билмасдики, саваш бошқа сайхонликка кўчган, бошқа сайхонлик ҳам тубсиз уммон қаърида қолган, аҳли жиҳод эса Чигатойнинг бир солишиб, бир чекинаётган кўшинини Кармана сари қувлаб борарди...

Ўксина-ўксина ўйлайди Гура: нақадар шўрпешонаман, тиззамгача қонга ботибман, у оламни фарқ айлаёзди, нечун тўкилди, тўкилмаслиги ҳам мумкин эди-ку! Хайхот, мени, мен каби бечораларни улуғ Аланқува арвоҳига сиғинишгагина эмас, қон дарёси қошида сабр-тоқат билан бепарво туришга ҳам ўргатмишлар!

Нима қилсин, Аланқува руҳидан мадад тиласинми? Йўқ, энди ундай қилмайди, қилолмайди, негаки энди у ёлғиз Оллоҳ ёди билан яшамакка аҳду қарор этмиш! Лаилоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расулуллоҳ!..

Жонида бир оғрик, бир ўкинч туйган Гура алланечук интизорлик билан жимгина кўкка термилди. Кўк нақадар сокин, хорғин нигоҳига ором бергудек. Ахир, бу дунёнинг ўзи яхлит осойишталикдан иборат эмасми: бари ёлғон, ба-

ри — бўзлашлар, ўқиришлар! Ёки булар вақтинчаликми, омонатми, фақат осойишталик боқийми? Ҳартугул, Гура ишонади осойишталик абадий эканига! Мана, замин тинчиб қолди, Бухоро кучоғига фароғат чўқди. Амакиси қайда? Бурхониддин-чи? Улар кочди, уларни таъкиб қилиб кетишди. Дунёни бузган, гардун тағ-заминига таназзул солган шулар эмасми? Кўхна очун ардоқли санаган тарози палласини еру осмон қилиб юборганлар-чи?! Ҳа, шулар, унинг қавмлари, Гура улардан нафратланади, уларни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ, асло!

Бир қайғу, бир ўксиниш оғушида Гура ўзи билан ўзи эди, кейин у ўзини бежону белисон ётган жасадлардан бири каби кўра бошлади. Олам фақат қон эмас, мурдалардан ҳам иборат, э, дариг! Бирдан хаёлига ёмон фикр келди, сўнг жонжаҳди билан ёмон фикрини қувди: «Йўқ, йўқ, ундай эмас, Тангри хақи ундай эмас, султон Чигатой изидан кетмиш! Ҳадемай қайтади, голиб бўлиб қайтади! Шунда унинг пойига ўзимни ташлайман, бағрига бир дона гул бўлиб сингиб кетаман! Айтаманки: ўғлон, кўнглимгаки ёлғиз Оллоҳни жойлабман, эмди сен меникисан!» Сал тасалли топган Гура Махмуд Торобий якка олишувларда гулдуракни эслатувчи наъраси билан рақибини букиб, қалтиратиб қўйганларини кўз олдига келтирди. Ахир шундай арслонни йиқадиған марду майдон бормиди Чигатой қўшинида?!

Сахро осудалиги Гура хотунга гўё қувват бўлди, лекин у қон ва жасадлар орасида ортиқ тоқат қилолмаслигини билди ва бирдан кўзғалди. Энди у абадий жимликни бузиш учун аллақайлардан учиб келган ўлаксахўр қушларни кўрди, улар ажаб қизғанчиқлик билан қағиллашар, мунг қотган нажотсиз кўзларни бирин-сирин чўқилашарди. Гура ғашланиб ўйлади: «Шукр, мен тирикман, йўқса, булар менинг ҳам қароқларимга тумшукларини ботиришарди!» Гандирақлаб бораётган Гура қушларни ҳуркитмоқчи бўлди, лекин улар Гурани назар-писанд қилишмади. Бу ҳам ўлик-да, деб ўйлашди чоғи: бир жасад устидан охиста учиб, бемалол иккинчисига кўнишди. Алами келган Гура пойида ётган қиличга узалди, аммо қилич дастаси шаҳид кетган киши чангалида эди, ҳарчанд уринмасин, уни чангалидан ажратиб ололмади. Лолу гирён бўлганча шаҳид кишининг қум-қуйт оқарган бетига тикилди. Чамаси, у тиг еб отдан қулаган, қулаётиб, рақибига зарба берган, шунданми, очик қароқларида недир умид, умидки, халоскорини топгани ва Оллоҳ дийдорига етишганига иқрорлик!

Шўрлик Гура нафас олишга қўрқарди.

— Авлиё ота! — беҳол шивирлади ниҳоят.

Нимадир, ўкирик, зардобга ўхшаш нарса томоғига тикилди, бўзламоқчи бўлди, лекин сас келмади. Тиззалари калтираган кўйи Шамсиддин Махбубийни кучди. Ҳазрат танаси совиган, тахтадек қотган, аммо бу танада газавотнинг жамийки ҳасрати, жамийки армони жо-бажо эди.

— Ё Оллоҳ, бу не кўргилик?

Гура ҳазратнинг қон қотган чаккасига термилганча пичирлади, сўнг энкайганча нари жилди. Сайхонлик ичкари-сига кирган сари қадами сустлашар, ўзида бир беҳудлик сезарди. Ҳайхот, бу тарафда жасадлар шунақа кўпки, гўё чегараси йўқ ўрмон кесилган-у, ўтин қилиб тахланган. Таажжубли жойи, мўғул ким, туркий ким, ажратиб бўлмасди, зеро улар бир ота, бир онадан туғилган ака-укалардек бир-бирларига ўхшашар, жуда бўлмаганда кулфат уларнинг афту ангорларига ўхшашлик бахш этган, қисматларини ҳам бир хил қилиб қўйган, энди бир-бирларининг совуқ оғушларида мангулик уйқуга кетган эдилар. Энди улар на ширинни, на аччиқни билардилар, на баландни, на пастни фарқлардилар. Нечун қилич тутган эдилар қўлларига?!

Гура тутакди: «Бошқа иложим йўқ, мен ҳам жасадлар ичра бир жасад бўлай, шунда балки, қутуларман руҳимдаги азобланишлардан!» Ҳалигина дунёни абадий осудалик оғушида кўраётганди, аттангки, янглишибди, осудаликнида, умри қисқа экан, ёки азобланиш, ғамзадалик осойишталик заминидаги унсурларми?! Қизик, унда у қон уммониға эмас, осудалик уммониға фарқ бўларкан-да? Йўқ, чигаллашиб кетди бари, бунақа ўйловларни қўйиш керак, энг яхшиси, мурдага айланиш! Мана бу кимсадек! Эвоҳ, бу кимса Зор Жаҳон-ку! Байроқ кўтарган шу эмасмиди? Ахийри у ҳам шахидлик саодатига етишибди-да! Бўғзига найза санчилган анов қалтироқ чол, ё раб, пири комил шайх Иброҳим! Очиқ кўзларида қотган нарса нима: энг сўнгги дақиқада ҳам сўнмаган Оллоҳ ишқими ёки музаффар газавотчилар билан тоабат бирга қолиш истагимми? Шайх Иброҳим пойида яна икки жасад узала тушган. Бири — Нусрат Ҳожиб, бири — Алп Хомуш, икколони ҳам зоҳиран шайхга интилаётгандек, шайх билан биргаликда жон узганликларидан бахтиёрдек.

Ўкирик, зардобга ўхшаш нарса тикилди томоғига, бўзламоқчи бўлди-ю, сас келмади. «Мен нучун мурдага айланмаётирман? Майли, қузғунлар чўкиласин кўзларимни!» Ҳаммаёқ кўҳна очун захару заққумлигини бот-бот эслатаётган пажмурда гавдаларга тўла эди, улардан ҳолиб қутулиш иложи йўқлигини билгани учун ҳам ҳалигидай ўйларга бордимми? Бехос аллаким қақирди: «Гура!»

Тавба, алжираётирми, жинни-пинни бўлиб қолдими? Ахир, буткул ўликлар мамлакатига айланган бу сайхонликда шу дамда ким ҳам сазо бериши мумкин?! Балки, битта-яримтанинг арвохидир?!

Қайдандир инграниш эшитилди, сўнг илтижоли сас: «Гура!» Энди Гура хушёр тортди, негаки, овоз таниш, кўнглига яқин эди. Бутун вужуди қулоққа айланиб, туртина-туртина зир чопа бошлади. Ё раббий, жони-жаҳонининг овози, уни жони-жаҳони чақирмакда! Йўқ, арвохи эмас, ўзи, ўзи чақирди! Нега уни унутибдилар, нега у ёлғиз, химоясиз қолмиш!?

Ховлиқиш, эсанкираш Гурани оғир кўйга солди, мабодо, ҳозир осмон келиб босади, дейишганда, ўшандай ҳолга тушмасди. Баданига интизорлик ҳисси ёйилган, ногаҳоний гумон умидларини ютиб юбораётганди. Шўрлик илинж билан чопарди, аста эгилар, қонга ботган жасадларга кўрқа-пуса тикиларди. Нуқул шарт кесилган бошлар, моматалоқ башаралар, бақрайган кўзларга дуч келар, шунда дарди-дунёси баттар зимзиё бўлиб кетарди. «Гура, адашиб қолмишсен!» — яқингинасида янгради таниш овоз. Гура илкис чап томонга ўгирилди ва уни кўрди. У оғзидан қон келиб ўлган от олдида ётарди.

— Ҳайрият, тирик экансиз, жон бегим!

Қор-бўронда жавраган каби Гура қалтирарди, овози ҳам алланечук титраб чиқди. Чехрасида ажиб туйғунлик, собитона ўқтамлик аксланган баҳодир устига аста энгашди ва унинг биқинига санчилган камалак ўқига кўзи тушди. Бирпас тараддуланиб тургандан сўнг ўқни авайлаб суғуриб олди: «Оҳ, жоним, бу куриб кетгур сизни яралагунча, маним кўксимни пора қилса бўлмасмиди!» Сўнг у оғриқ жонжонидан ўтиб кетган бўлса ҳам чурқ этмаган, кўп қон йўқотиб мадордан кетган, аммо йирик-йирик кўзлари чақнаётган султон ёнида тиззалади.

— Тирик экансиз, жон бегим!

— Ҳа, ҳа, — шивирлади Маҳмуд Торобий.

— Ўлик бунча кўп, ўлик комидасиз.

— Гура, кўп кишимиздан ажрадик афсус, ажрадик, — яраси сирқираётганига қарамай Маҳмуд Торобий дадиллашди. — Лекин, минг катла шукрки, бекоргамас. Оллоҳ биздин рози, негаки хору зор чамандин зоғларни хайдадик, Чиғатой таъзирини еди, Чиғатойга сичқон ини минг танга! Гура, жоним, эшитяпсанми? Оллоҳ биздин рози! Оллоҳ кўлимизга тутқизғон қилич қонга тўйганини ўз кўзинг билан кўрмакдасен!..

Энди Гура нечукким сукут сақлади.

— Кутулдик тахкирлардин, иншооллох!

— Жон бегим! Илоё ўлманг!

— Энди ўладиган номард йўк, асло йўк, Гура! — маликанинг тубсиз қорачиқларига меҳр билан тикилди Маҳмуд Торобий. — Эмди қолган жон фойдага. Тангрининг ўзи асради, аммо шахид кетганларга ачинамен. Аларнинг туфроғи ёруғ бўлсин.

Гура Маҳмуд Торобий жароҳатига соғинчи, армони, дарди-аламини малхам қилиб босолмаётганидан доғда, кўнглида унсиз саски: «Қарчиғайим, бул ўк ширин жонингизга азоб бермиш, ундан кўра маним бағримни чоку чок айласа мингдан минг рози эдим!»

— Жонимо Гура, афу эт мени, — Маҳмуд Торобий пешонасида тер йилтирарди. — Тошбағирлик қилиб қийнаб қўйдим, сен дунёдаги энг дилбар аёлсан!

Кутилмаган иш бўлди: Бухоро султони ундан узр тилади. Ахир, шу эмасми унинг эхтироми, хайрихоҳлиги? Гуранинг ғамгин кўзларидан икки томчи қайноқ ёш сизиб чиқди, хиёл синиккан таранг ёноқларини дувиллаб ювганча, охиста кўтарилиб тушаётган кўксига томди.

— Жон бегим, ёруғ дунёда биргина нарсани орзу қилман: сиз билан тоабат бирга бўлишни! — энтикиб-энтикиб қўяётган аёл баходир юзини ва сочларини майин-майин силай бошлади. — Мана энди сиз ғолиб султонсиз, мени, мендек бир телба ғарибани кўнглингиз назарга илармикин? Назарга илса... ох, мен учун бундан ортиқ бахт йўқдир. Мен сизникиман, сиз меники бўлинг.

Султон, Бухоронинг музаффар султони маъюс кулди.

— Одам боласи армонсиз яшамас.

Хотираларига изн берган Гура хиёл оғринди: «Ҳали ҳам кўп армони!» Султон Гура хаёлидан кечган гапни гўё пайқайди, тагин маъюс кулди, кейин эса бехос дили равшан тортди. Дардини ёрмоқчи бўлди адои тамом бўлиб турган маликага. Балки энди ярашар гапирса: уни кўрганда Субухани кўргандек бўлишини, у Субуха бўлиб хаёлига кирганини! Ие, хуши жойидами, ахир кеча кечқурун шундай арзи-хол қилмадимми? Телбаланиб айтдики: «Сени бағримга тортай десам, во ажабо, ўртада бир нур устун каби кўндаланг бўлур!» Ўша нур устунни ҳозир ҳам аниқ-тиниқ кўриб турибди, ул оп-ойдин хилқат ердан то Аршу аълога қадар чўзилган!..

Улар ўй-хаёл билан машғул, ўй-хаёлларини гоҳо хотиралар, гоҳ сим-сим оғрик чулғайди. Соғинч ва интизорлик билан қовушган нигоҳларида бир маъно: кўнгил иши недир, нечун киши кўнгил амрига бўйсунмакка мажбур, бу нима, мутеликми ёки мағрурликнинг ўзгача белгисими?

Балки одамзот шунинг учун ҳам некбиндир, шунинг учун ҳам бекарордир?

Улар бир-бирларига тикилиб маст бўлмиш, нигоҳ орқали бир-бирлари ботинини ўқишга киришиб кетмишлар. Зил-замбил кечаётган лахзалар эса, шу тарафга шип-шип кадам товушлари, гўнғир-гўнғир овозларни олиб келарди. Улар бир-бирларига термилиб, Тангрини ёд қилиб, бошқа ҳар нарсани унутиб қўйгандилар. Бундан беҳабар колдилар. Ҳатто Гура султон пинжига кириб олди, жимгина унинг юрак уришига кулок солар, сирли дуқирлаш кўпдан бери руҳини кийнаётган дардни даф этаётгандек эди. Нимадандир хавотир ола бошлаган Махмуд Торобий аёлнинг олтинранг сочларини аста силади, кўнгли чучмаллашиб деди: «Кимлардир келаётир!» Аввал Гура парво қилмади, у баходир чехрасидан нигоҳини узолмасди, аммо таҳликали гудранишлар уни орқасига ўгирилишга мажбур қилди. Во ажабо, булар ким, Алиакбар хожа ал-Бухорий билан Оловхон Юсуф эмасми! Улар искович ит каби тимирскиланиб келишаётганини кўриб, Гураинг капалаги учди. Гура сал нарида ётган қиличга ёпишди, қаддини ростлаб илгари босди.

— Ие, Гура, сизмисиз, не қилурсиз бу ерда? — ажабланди хожа.

— Сиз-чи, сиз бу ерга не муддаода келмишсиз? — деди истехзо билан Гура, қиличини шай тутиб.

— Бизми?! — илжайди Алиакбар, чалқанча ётган Махмуд Торобий ва ғоз турган Оловхон Юсуфга қараб. — Биз анови зот билан дийдорлашмак истагида эдик, Оллоҳга шукрки, ниятимизга етдик.

Шўрлик Гура бўшашди, рангида ранг қолмади. Нахотки абадийлик хижрони яқин, нахотки, энди топишдим, энди у бир умр меники, дея қувонганида ундан ажралади?! Йўқ, Тангрига қасамки, Гура бунга йўл қўймайди, хожа ҳам, Оловхон ҳам чучварани хом санабди, иккаловини бурда-бурда қилиб ташлагай.

Гура хурпайганча қилич дастасини маҳкам ушлаб, битта-битта босиб илгари юрди, у шундай хотиржам эдики, кўзлари сокин порлар, нозик вужудидан фавқулодда бир ўқтамлик ёғиларди...

— Сизга нима бўлди? — минғирлади хожа.

— Жонингиздан умидингиз бўлса унинг яқинига йўланманг.

— Ахир камина сизни деб ҳалакмен, — деди қандайдир сохта қатъият билан Алиакбар. — Ишни битирсак, иншооллоҳ, Чиғатой ҳокондин сизнинг бир қошиқ конингизни тилаб олурмиз.

— Ифлослар!

Ғазаб аралаш чинкирди Гура. Шунда у вужуди лахча чўғга айланганини хис килди. Хожани чирпирак қилиб учиргудек бир вазоҳатда эди. Қиличи яшинвор яркирарди, аммо хожа чап берди, ортига ёлғондакам тисарилди ва бехос зарба урди. Бўйнидан тиг еган Гура қонига бўялди. Гандираклар йиқиларкан, беҳол шивирлади: «Алвидо, бегим, жасадлар ичра жасад бўлгум!»

Ажал фариштаси Гура руhini ўзи билан олиб кетди.

Гура, жувонмарг санам, шу холида ҳам гўзал эди, гўзал ўлим топган эди.

Шу топда Торобий кучини жамлаб, оёққа калқди. Қўлида қилич ярақлади. Унинг вазоҳати Алиакбарни ҳам, Оловхонни ҳам чўчитиб юборди:

— Якинрок келинлар, охирги ўлжам бўлурсизлар!

Баходир айикдек лапанглаб икки кадам ташлади. Нигоҳидаги қаҳр ўти тошни эритгудек эди.

— Оловхон, бунинг ўзинг тинчит, савобга қолурсен, — дея муғомбирлик билан илжайди Алиакбар: шўрлик хожа, нечукким тиззалари қалтирар, яраланган пахлавон жаҳдига чидаш беролмаслигини фаҳмлаган эди.

Оловхон қиличини суғурди.

Қайдандир учиб келиб нарироққа қўнган қузғун безовталик билан қағиллади. Гўё «Бас-э, одамзод, шунчаси озми?!» — дегандай. Аммо Оловхон бу жониворни қаёқдан тушунсин, эҳтимол, тушунганда ҳам унга қулоқ солмасди, кўзига нуқул юксак мартаба, минг бир хил жавахирот билан жихозланган тожу тахт, сийму зарга тўла хазина, чексиз имкон, обрў-иззат, атрофида айланиб-ўргиладиган нозу истиғноли санамлар кўринарди.

— Йигит, кел, якинрок кел-да, ур, ура қол! Ҳа, нега урмайсен? Биласенки, мен қараб турмасмен! Меним ҳам қиличим қаттол! — Оллоҳ мадад бераётганига амин бўлди Махмуд Торобий ва ўйладики: «Иншооллоҳ, буларни жўнатгаймен нариги дунёга!» — Ҳа, йигит, бу иш ҳавас эмас, мен билан солишмоқчи бўлганлар ҳозир дўзахда пушаймон қилиб ётмишлар!

Оловхон Юсуф чакчайганча қаловланиб турарди.

— Қара, йигит, қавмингдан қанчаси кетмиш, улар энди — хур, энди Чигатой улар руҳига қишан сололмағай! — Махмуд Торобий тоғ-тоғ уйилган жасадларга ишора қилди. — Сен эса қишанда, танинг ҳам, жонинг ҳам... Тавба қилдим-ку, сен гўрингда ҳам қишанда ётурсен. Бу дарди бало, қўрқаменки, келгуси зурриёдларимизга ҳам юқмасайди!

— Имиллама, Оловхон! — кичкирди хожа, жон-жаҳди билан ер тепиниб. — Бўл!

— Ха, иним бўл, имиллама, кучинг етса саранжом кил мени! — Махмуд Торобий даъватида фавқулудда хотир-жамлик бор эди, қиличини шай тутаркан, аста кўшиб кўйди: — Тақдир ўйинини қаранг: ёлғиз бошимга икки Азроил келмиш!

Кутилмаган кесатиқ Алиакбар хожа ал-Бухорийни ҳам, Оловхон Юсуфни ҳам гангитди. Баравар ўйлашдики: султон Тангри хузурига ташриф буюришдан олдин зап мағзи тўқ гап килди. Ахир, султон боши битталиги аниқ, айни дамда Чигатой ваъда қилган мартаба ҳам ягона-да! Хайхотки, улар жуфт, бири бирининг соясига айланган, илло қачон икки кўчқор боши бир қозонга сиғибдики, энди сиғади?! Бас, қайсиниси абжир ва омадли бўлса, ўшаниси олиши керак сийлов билан амални!

— Нимага шама қилди султон, англадингми? — ғудранди хожа.

— Англадим, — деди қувлик билан Оловхон. — Аммо... сиз юрагига эга бўлурсиз, камина бошига!

— Йўк, — кўнмади хожа. — Биримиз ортиқча!

— Сен ортиқчасан унда, қартайган туллак!

— Шундоғми? Мана бўлмаса, мана, мана!..

Сал қолди Оловхон Юсуф ер тишлашига, аммо у қолон каби эпчил эди, хожа зарбаларини нописандлик билан синдирди. Хар гал қилич силтаганда: «Шунча лақиллатганинг етар, ярамас! Султон боши ҳам, хоқон ваъда қилган мартаба ҳам каминага насиб этгай!» — дея пишиллар, оғзидан кўпик сочарди.

Хожа қартайгани рост, нафаси тикилди, холдан тойди, эндигина куч-қувватга тўлган, мушти билан тоғни талқон қила оладиган бўз йигитга бас келолмаслигига имон ўғирди. Жон-жаҳди билан пича солишгандан сўнг дафъатан тиз чўкди: «Бас, тавба қилдим!» Қизишиб кетган Оловхон Юсуф таваллони эшитишни истамади, қилични ракибининг нақд киндигига ботирди. Кўзлари ола-кула бўлиб кетган хожа кушандаси бўлган тигнинг очик қолган жойини икки қўллаб ушлади, «Ҳи, номард!» — дея юзтубан қулади.

Оловхон Юсуф анчагача ўзини ўнглолмади, ажабки, оёқлари бир узайиб, бир қисқараётган Алиакбар қароқларидеги талваса унинг юрагига беадад хузур бўлиб кўчаётган эди. Манглайидаги терни сидириб ўйлади: «На чора, Тангри шуни буюрмиш!» Салдан кейин Махмуд Торобий сари юзланди, қарашида ёввойи бир хоҳиш бор эди. У ажабсинди, негаки, халигини қаҳру ғазаб сочиб, дахшат солиб ўзини химоя қилаётган баходир аввалги жойида чалқанча тушиб ётарди. Тавба, у мамнунмиди, қайғу чекаёт-

ганмиди, билиб бўлмасди. Нечукким сокол босган бетиди: «Хей, ўғлон, маним бу ғариб бошим шунчалар талашувга арзирмиди?!» — деган маънодаги захарханда зоҳир эди...

— Ур, иним, ура кол, бас, махтал қилма! — деди Махмуд Торобий унга тик қараб. — Бу жон омонат, омонат жонни шундай кунда топширмасам, қачон топширамен?! Эсимни таниганимдан бери орзу қилдим Оллох дийдорига етишмакни, шул саодатни сенинг қиличингдин буюрган экан! Ур, ура кол, махтал қилма!..

Оловхон Юсуф индамади.

Ҳозир Оловхон Юсуф кўп нарсани унутган: қачонлардир мўғул қиличи қиймалаган онасини, укаларини, кўнглига бахор насимини олиб қирган Сузукни, тоғ-тоғ уйилган мурдаларни, улар ёнига қўшилган Гурани, Алиакбар хожа ал-Бухорийни... Улуғ муҳораба кечган сайхонликнинг қайсидир бурчида курагидан найза еган падари Зор Жаҳон — Муҳаммад Хорун туфрок қучиб ётганидан эса беҳабар эди. Ҳаёлида биргина нарса — бўйи баробар тўкиладиган жавоҳирот, Мовароуннаҳрда энг обрўли ҳисобланган тахт — Бухоро тахти аллақандай сирли сеҳру жодусини намоёиш қилиб тўхтовсиз айланарди. Бухоро соҳиби давронлигига даъвогар бўлган мана бу кимса эса ҳозир, беиззатона, хорлигу зорликда — аянч тарзда, калласидан жудо бўлади, бунинг эвазига унга мислсиз саодат бахш этади, саодат!

Энди Махмуд Торобий қиёфаси, боқиши яна ҳам осуда, чамаси, ушбу лаҳзага ўзини астойдил ҳозирлаган — чархи каттол ҳукмига хотиржам итоат қилишни иймонга дарз тегирамасликнинг энг охирги чораси сифатида қабул қилган эди. «Ёху, сен — Акбар!» — мардона шивирлади баҳодир, у тик боқарди, Оловхон Юсуф эса унинг нигоҳига тоқат қилолмади, чаппа ўгирилди, ўзича дедик: «Ҳали ҳам қароғидаги ёлқиндан ўт тушмабдир дунё айвонига!» Ёрабки, бирдан ичи гумириб кетди, ханжарни суғургани ёдиди, ханжари чанқоғини қондирдим, йўқми, тузукрок эслолмасди. Адашмаса, ишни ёмон қилмади, баҳодирнинг нақд қўлтиғини мўлжал олган эди.

— Намунча ўтмас бунинг, Оловхон? — ғулдиради султон.

— Нима-а? — деди у каловланиб.

— Ёмон аччиқ бўларкан ўзингники!

Шу бўлди Махмуд Торобийнинг сўнги сўзлари...

Алланечук хомуш тортган, тиғи қизғимтир тусга қирган яроққа жимгина термилиб қолган Оловхон Юсуф анчагача беҳолу беимкон қакқайиб турди. Теварагида туфрокка қорилган жонсиз бошлар беҳисоб, у тақдирдан рози-норози-

лиги номаълум жонсиз бошлар ичида, лекин уларга эътибор бермас, хатто уларни кўрмасди. Ҳуш-фикри мана бунда эди, бунга у умид билан боқарди. Шошилмай хозирланди, катъияти туганмас эканини чамалаб, ўзича ғурурланиб ҳам кўйди. Энди, тавба, Махмуд Торобий кароқларида нақшланиб қолган оғриқ ва армон гўё унинг вужудига лаззат бўлиб кўчаётган эди. Йигит буни теран туйди, енгилгина титранди: «Ёраб, яна Ўзинг мадад бер!» Шундай деб у бир неча бор ғудранди, аста энгашаркан, ногоҳ нафаси кийилгандек туюлди, совук бир нарса югурди баданига, аввал ханжар тутган ўнг қўли, кейин чап қўли тортиша-тортиша чангак бўлиб қолди. Нечун, нечун? Буни билмасди, билмай ўтди дунёдан!

Сайхонликни осмон келиб босгандек бўлди, сайхонликни сўнгсиз само билан баробар сўнгсиз сукунат кучди, Кармана тарафда, Малики Робот кишлоғи атрофида бўлаётган муҳораба қасирғаси, каттол ёвни зеру забар қилган газавотчилар кийкириғи, султон қисматидан беҳабар ҳолда қочоклар изидан от қўйиб бораётган Ҳур Қийғир билан Кичкина Қийғирнинг юракларни ларзага соладиган наъраси бу тарафларга етиб келмас эди...

ХОТИМА

Мағрибдан маириққа қадар чўзилган саҳрони жону танни аччиқ-аччиқ сирқиратадиган совуқ қаҳри забтига олган, қаҳратон бепеён даитни ҳокимлик шаҳти ила буровга ола-ола измига солган, оқибат ёввойи барханлар бетўхтов кўчиб букрайган саксовулларни белигача кўмган, беадад бўйилиқ эса гўё музлаб тап-таранг тортилган, ғазабга минган телба изгирин, бу бедодликдан кўнгли тўлмагандек, қум тўзонлари ва хазонларни аралаштирган ҳолда олиб келиб юз-кўзга урар эди.

Рутубат ва қоронғилик еру кўкни бирлаштирган, еру кўкни фарқлаш қийин, тоғу тош, ўнғирлар, сойликлар ва дову дарахт чирсиллаб музлаган, бирон тирик жон кўринмас, қимирлаган нарса борки, ин-инига уриб кетган. Яйдоқ чўл кимсасизликка мойил, илло чўлнинг бу ҳолатида азал ва абад тантана қиладиган бир зарурат мужассамдек эди. Аммо чарх яҳиши-ёмониға алақачон қўл силтагани сезилиб турган афтодаҳол бир банда ана шу заруратга дахл қилмоқчи бўлган каби зимистон чулғаган дўнгликлар ва ўнғирларда чорночор гивирларди. Кимса қовоғини осилтирган само ва изгирин-бўронни рўқач қилиб керилаётган даит билан ўчакишигандек эди, у, якка ўзи, тирсиллаб қотган паст-баландликлар, ҳувиллаган сўқмоқлар, кўчкинчи қум тепалар орасида, аламини кимға сочини билмай, титраб-қақшаб юрарди. У юпун, қилтириқ, сочи ўсиб елкасига, соқоли ўсиб киндигига туиған, кўзлари ўрнида қонталаш ўйиқларки, улар ёруе дунёни кўришидан мосуво эдилар. Чўпга айланган титроқ панжаларини тўқилган тишлари ўрнида қолган милklarини зўрға ёлиб турган лабларига тутиб иситмоқчи бўлади, лекин бундан бирон натижа чиқмасди. Ҳар замонда қоронғилик ичидан нимадар толмоқчи бўлган каби тўхтарди, теварағига қулоқ тутарди, одам исига интиқ эди, одам исини сезмагач, ноҳушилик билан шивирларди: «Сузук, Сузук!..»

Орадан кўп вақт кечди: ҳафталар ўрнини ойлар, ойлар ўрнини йиллар эгаллади, билдирмай келиб, билдирмай кетадиган фурсат аро собит қолган Бухоро кўп нарсани унутди, аммо шаҳардан беи-олти чақирим нарида, кунчиқар томонда, шўра-янтоқ босган сайхонликда ғазаб ва даҳиат, нафрат ва умид билан қоришиб кечган Улуғ мухорабани ёдидан чиқаролмас. Сайхонлик мурдаларга тўлгани учун эмас, йўқ, гап бошқа ёқда: ўша ҳарбу зарб Бухоро руҳидаги занғни кўчирмиш!

Буни ҳеч ким ўйламаганди, буни ўйлагани вақт йўқ эди, ҳамма ўзини қиёмат-қойим ичига ташилаган эди, фақат яраланиб отдан қулаган Маҳмуд Торобий кўнглидан шу фикр липиллаб ўтган эди.

Дайди ўқмиди уни яралаган? Бу Тангрига аён, бундан бандалари беҳабар қолишди, улар Маҳмуд Торобий айтган сўнги сўзлардан ҳам беҳабар қолишди. Торобий айтган сўнги сўзларни фақат бир киши — бу кунда қаттол чўл қаҳратонига кўксини яланг тутганча қайёққадир улоқиб бораётган кишигина эшитди. Аммо у ҳам ўшанда баҳодир шуурида қолган маънони тўқису тугал чақолмади, нечукким у дағ-дағ учар, мўлтирар, Яратгандан мадад тилар, ханжари учидан томаётган қонга тикилиб ўежирди. Тезроқ у Чигатой билан кўришиши истагида эди, қўллари чангак бўлиб қолганда ҳам бу мурдаосидан кечмади. Карманача яёв борди, рўй берган воқеани хоқонга оқизмай-томизмай сўзлади.

— Ихм! — маънодор ўйталди Чигатой.

Тасбеҳ ўгираётган Маҳмуд яловоч эсанкираб қолди.

— Ваҳима бекор, биз енгимиз!

Анча бурун хоқон ҳоли танг эди, негаки руҳи тушган аскарлари газавотчилар тазйиқига дош беролмай чекинган, улар акс ҳужум қилишга ботинмай туришарди, Оловхон Юсуф келтирган хабар хоқон кўксини тоғдек баланд кўтарди. У Бухорога ишоду хуррамлик билан кириб борган гоийлар орқасидан масхаралаб кулди: «Биз енгдик, анов овсарлар бекорга севинмакдалар! Маҳмуд Торобий ер тишлабдим, зафаримиз шу-да!»

Бухоро қувончи чексиз, аммо улус сардорсиз ҳар қандай байрам татимаслиги тайин эди. Айюҳаннос солганча музаффар султонни суриштира бошладилар. Аммо у ерда ҳам, кўкда ҳам йўқ эди. Чор-ночор ўзларига таскин беришди: «Ул зот авлиё эрур, Оллоҳ ҳузурига бормиш, тез кунда қайтиб келур!» Султон эса қайтмади, газавотчилар унинг ёди билан ўзларини овуштириб турган паллада Чигатой яна катта кўйин билан Бухорони бошқатдан ясоғи қаттолга етқариш учун ҳозир у нозир бўлди. Энди мўминларни жанг майдонига Муҳаммад билан Али етаклади. Аттанеки, омад қайтган эди, бу навбат Чигатой қиличи қонга яхшироқ тўйди. Фарёдлар кўкка ўрлаб, йигирма минг мўмин шаҳидлик либосини кийганди, ўқ еб қўлидан қиличини туширган Муҳаммад армон қилдики: «Ҳей, дарие, ёнимда акам йўқ-да, акам ёнимда туреонда бунча хору абгор бўлмасдим!»

Ошиғи олчи турган Чигатой газабга минган босқоқларига Бухоройи шарифни ер билан битта қилиб текислаш ва ўрнини мол боқадиган яйловга айлантириш ҳақида амр қилди. Бу қулфат нималигини яхши тушунган Маҳмуд яловоч хоқон фикрига норозилик билдирди ва ялиниш-ёлворини билан Бухорони қатли ордан сақлаб қолди. Чигатой кўнглида ноибга нисбатан бир кудр сақлаб келар эди, ҳалиги ҳаракатни яна бир баҳона билиб, уни ноибликдан четлатди. Савашулар босилиб анча хотиржам тортгандан кейингина

у Оловхон Юсуфни эслади. Тезда йигитни топиб келтириши буюрди. Эрталаб хобгоҳда уни ҳозир қилишиди.

— Сенга не баъда қилган эдим, ўғлон? — деди босиқлик билан хоқон.

Севинч Оловхон Юсуфни карахт қилиб қўяёзди.

— Бухоро тахтини, — деди анчадан кейин энтикиб.

— Жуда соз! Буни тахтга чиқазинглар!

Хоқон амри вожиб бўлди. Сўнгра у йигитдан сўради:

— Ҳўш, муродингга етдингми? — Оловхон Юсуф мамнун бош ирғади, хоқон эса аъёнларига юзланди: — Эшитдингларми, муродига етибди, энди кўзларига мил тортинглар!

Хоқоннинг бу ҳукми ҳам кечиктирилмай адо этилди. Ҳали қувончи тагига етиб улгурмаган, устидаги ялтироқ либослар рангига тўйиб боқолмаган Оловхон Юсуф шу кўйга тушиди. Ёруе дунё бирпасда зимистонга айланди, сал ҳушига келганда қайсидир тақир гўшада чийралиб ётарди. Атрофга қабристон сукунати чўккан, олис-олислардан қашқирлар улиши эшитиларди, холос.

Шундан бери неча замонлар ўтди, Бухоро беомон кечган Улуе мухорабани унутган эмас, аммо уни аллақачон тасаввуридан бир хас каби чиқариб ташлади. Ҳатто унинг ўзи ўзини унутган: юраги ҳам, шуури ҳам бўм-бўш... Фақат ҳар замонда теран бир ғусса ва аламга чулганган кўйи Сузукни хотирлайди, телбавор тарзда еингишлайди: «Қайдасен, Сузук? Нечун фақирни йўқламайсен, Сузук?»

Ғариблик жон-жонидан ўтиб кетганда не қиларини билмай чархи қаттолга маломат тошларини отарди. Ҳей, дариге, тўғери қилармиди? Айтиши қийин, айтгани тил бормайди, нечукким, у яхши-ёмонга қўл силтагани устига, яхши-ёмонни ҳам фарқламай қўйганди. Баъзилар тап тортмай бетига сапчилаганда, таъна-дашномга кўмишиганда, аямасдан тепиб-тепкилашганда пинагини бузмасди. Кўпинча тиланиб турганда кафтига тош-кесак, олма пўчоғи ёки ит ғажиб ташлаган суюкни қўйиб кетишарди. Бирор панада думалаб ҳордиқ олаётганда кашкулини ўғирлаб қочишар ёки толтовоқдаги ёвгон овқатига ҳовучлаб қум сепишарди. Неча мартаба жар лабига етаклаб олиб бориб қўйишиди. Ҳар гал тасодиф билан омон қолди; ҳар ҳолда энди у хавф-хатарни сезгиси билан пайқарди.

Кимдир, ҳартугул хотин киши бўлса керак, устидан тоғорадаги маэзавани аедарган кун ийеғлай-ийеғлай шаҳарни тарк этди. Тентирай-тентирай поёни йўқ чўлга етишиди. Қайқирлар улуши юрагига ваҳима солса ҳам кимсасизлик аро ўзини анча-мунча эркин ҳис этарди. Чўлда ташналикдан азоб чекарди, ҳайриятки сезгилари уни узоқдаги анҳор ёки ҳовуз бўйига етказарди, шунда у тўйиб-тўйиб сув ичар, кичкина мешини бир амаллаб тўлдириб оларди-да, одамлар нигоҳи тўшмайдиган жойларга қочиб қолиш пайида бўларди.

Ҳар замон у ёки бу қишлоқда раҳимдил бандалар учрарди, бечорани қуртлаган туршак ёки қотган зогора билан сийлашарди. Не ажаб: шунда ғадир-будир қовоқларида нур ўрнини босадиган бир хил жимирлаш зуҳурланар эди. Шошилганча

чеккароққа ўтар, ўнгайроқ жойда тумшайиб олиб, зогорани кавшар, бутун қиёфасида, бу насибамни битта-яримтаси тортиб олмасмикин, деган ҳадик акс этарди.

Қаландарлар оғзида бир гап: «Худо қареган банда!» Ода-тича, улар сўкишса ҳам, масхара қилишса ҳам, у парво қилмасди. Кимки устидан кулса унга қўшилиб ўзи ҳам хохоларди. Ҳазар қилишларини сезмасди, кўпинча дарвешларга эргашиб қишлоқма қишлоқ изеир, чўлга, Улуғ мухораба кечган жойга тентираб бориб қоларди. Дарвешлар калла суяқларини бир жойга тўплашарди ва баланд товуида: «Ёхувва-а! Ҳақ дўст ё Оллоҳ!» — дея зикр тушишарди. Аммо у одамни титратиб юборадиган бу манзарани кўрмас, деярли ҳеч нарсани фаҳмламас, Оллоҳ суйган бандалар жазавасига қулоқ тутганча, бир четда тумушиб ўлтирарди.

Бир кун у поёнсиз сайхонлик бўйлаб ёлғиз борарди. Бехос нимагадир тўқишди, бениҳоя пешланган сезгилари ёрдамида у не эканлигини билди, негадир аъзои баданига титроқ югургилади. Во, дариге, калла суяги ногоҳ тилга кирди:

— Мени тепиб ўтаётирсен, танимадингму, йигит?

У буткул карахт эди, зўрега деди:

— Фақир сўқирмен, қандоғ таний сени!?

Бир неча лаҳзадан кейин нечунким этти қават ер тагидан эшитилгандек секин, хиёл ўқинчга, изтироб ва армонга мойил, саросар бир сазо келди:

— Бор, йигит, бор, йўлингдан қолма, фақат унутма-гайсен: ёмон аччиқ бўлур ўзингеники!

Шўрлик чорасиз тиз чўкди, ўқирди: «Туфроқ бўлай, туфроқ!»

Ўша-ўша у сайхонликда қолди, сайхонликни тарк этиб кетолмади. Тирикчилигини бир амаллаб шу ерда ўтказарди. На жазирама, на совуқ, на очлик, на тўқликнинг фарқи бор эди унга — теварақда дилдираб юргани юрган эди. Ҳозир ҳам у изеирин ва қорни писанд қилмай қайгадир ҳол-беҳол судралиб борарди. Манзили аниқ эмас, лекин тўхтовсиз илгари босар, саксовул буталари кийимларини юлқилагани, афт-башарасини тирнагани билан иши йўқ эди.

Жимжит чўл тонги ёришди, аммо у булутлар чекилгани, барханлар елкасига шафақ текканини пайқамади. Изидан оч ва ваҳший қашқир тушган каби бир алфозда юлиниб, юлқиниб, эудраниб лўқилларди. Кутилмаганда шохларини бўрон юлиб кетган саксовул танасига зарб билан урилди. Ёнлама-сига инграниб қулади, анчадан кейин зўр-базўр туриб, аянчли тарзда чўнқайиб олди. Сим-сим изеирин эсарди, изеирин қулогига бир нидо бўлиб келди: «Ур, йигит, ура қол, маҳтал қилма!» Олисдан, бамисоли ернинг нариги бурчидан эшитилгандек туюлган нидо ва бу нидодаги босиқ ҳазинлик уни танг қолдирди, энди руҳида довул тургандек эди, тариқ каби титилгудек бўлиб ўзини ерга отди, сўнг пешонасини саксовул танасига урди, аммо бўзига қадалиб олган оғудек аччиқ дард босилмади. Хаёлида беадад оғриқ ва армон нақшилланган кўзлар жонланар эди...

Тошкент
1989—1992

САНЪАТ АСАРИ — РУҲИЯТ ТАРИХИ

Сўнгсўз ўрнида: муаллиф билан суҳбат

Тоҳир Малик. — «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1998 йил 19 июн сониди «Фано даштидаги қуш» номли янги романингиздан боб эълон қилдингиз. Бу асарингиз ҳам тарихий мавзудами?

Асад Дилмурод. — Шаксиз, «Фано даштидаги қуш» романимга кечаги кун армони ва изтироблари юққан, лекин бу ҳол тарихийликни яққол ифодаламайди, бинобарин, унда маълум бир макон ёки замон қамраб олинмаган, ҳаракатдаги шахслар эса умумлашма образлардир. Таъбир жоиз бўлса, романда тасвирланган манзаралар замирида инсон руҳияти тарихи, яъни, руҳий олам фожиаси, шу фожа келтириб чиқарган инқироз фалсафаси ётади.

Т. М. — *Руҳият тарихи... Яхши келтирдингиз. Чиндан ҳам санъат даъвосига киришувчи ҳар бир бадиий асар бетакрор бўёқлар орқали руҳ — кўнгил тарихини ифодалаши керак. Ўша асар мозийдан баҳс юритадими ёки бугундан — фарқи йўқ: у қийноқлару қувончлар сувратини кўз ўнгимизда жонлантириши лозим. Акси санъатга ётдир, сурурий ўйчанлик билан қувватланмаган асар бадиий таъсирчанлигини йўқотиб, туғилиб улгурмай эртасидан маҳрум бўлади.*

А. Д. — Абадий тафаккуримизда узоқ вақт ҳукм сурган, қаламимиз билан бирга қобилиятимиз ва эътиқодимизни ҳам жиловлаб олган мафкуравий «...изм» занжирини парчалаб ташлаш пайти етди, демоқчисиз, шундайми?

Т. М. — *Фикримни тўғри илғадингиз. Жон-жаҳди билан истилочи мафкура манфаатини қўриқлаган сидиреа қиёфали ўша «...изм» минг йиллик тарихга эга бўлган қадимий адабиётимизни қарийб таназзул ёқасига келтириб қўйганидан тонолмаймиз. Ёлеон тўқий билан шугулланган ўша оқимга содиқлик билан, энг шимариб хизмат қилган кўпгина қаламкашларимизнинг бир қанча назмий-насрий битиклари ҳаёт синовиға дош беролмагани аччиқ ҳақиқатдир. Шўровий адабий услуб — адабий қолип умри омонат эканини англаган*

ва қарама-қаршиликлар гирдобида чўчимай сузган адиблар ижоди эса бу кунда ҳам халқ нигоҳида турибди. Аммо, менимча, бунинг сири фақат тавқу лаънатга учраган «қолип»ни четлаб ўтишдагина эмас, зеро, Ёзувчи ёки шоир иқтидор аталмиш қуролга эга бўлишидан ташқари, кўнгиш уйини ёритиб турадиган иймону эътиқодга суяниб иш тутуши керак.

А. Д. — Ёзувчи учун ҳаёт ва мамот масаласи ҳисобланган, айниқса шу кун учун ўткир муаммога айланиб бораётган масъулият ва бурч масаласини эслатаётирсиз. Ёзувчи ҳамшиша ўзини тикан устида ўтиргандек ҳис этади, лекин бу ҳол унинг ё тойиб, ё оғиб кетиши учун замин яратмаслиги керак. Ижод онларида айримлар дилида бошқа гап кечади, қаламлари эса бошқа нарсани иншо этади. Янглишмасам, қадим боболаримиз қоралаган бундай ҳодиса ҳаётий манфаатлар ўзаро мувофиқ келмай қолиши оқибатида рўй беради. Шароит тақозоси билан қаламни кўнгиш майлига бўйсундириш ёки эътиқоддан тониш ҳоллари рўй бераётган экан, бунинг сабабини иймон-ирода нури хиралашиб, кўнгиш уйини ёритолмай қолганидан қидиришга тўғри келади. Менимча, бу — катта йўқотиш! Шундай йўқотиш ё кечмиш, ё бугун, ё эрта билан ҳолисона мусохабага киришишга имкон қолдирадими? Хусусан, биласизки, тарих билан юзма-юз бўлиш осон эмас, тарих қонуниятлари фақат ҳозирги давр ва келажак эмас, ижодкорнинг маънавий-маърифий даражаси, рухий имконияти, ихлос-эътиқоди, тафаккури ва истеъдодини ҳам ўз адолати тарозисига солиб туради.

Т. М. — Тарихни бўяб-бежаш хиёнат бўлганидек, тарихни маълум мафкура манфаатига бўйсундириш, қадим аждодларимиз устидан ноҳақ ҳукм чиқариш ҳам гуноҳи азим — адолат дарахти илдизига болта уриш билан баробардир. Буни сиз шўро маслагининг аянчли сабоқлари, шахсий кузатувларингиз орқали яхши биласиз. Шўронинг «холис» тарғиботчилари мозий белини букиб, қиёфасига лой чаплаётган бир пайтда сиз ўз йўлингиздан бордингиз, бошқача айтсам, она тарихимизнинг кўзига тик боқдингиз — ундан катта ҳақиқат нималигини гофиллик кўчасига кирганларга тузукроқ англатиб қўйишни тиладингиз. Натижада илк тарихий қиссангиз — «Шердор» билан бошланган ижодий фаолиятингиз тинимсиз изланиш меваси бўлган «Маҳмуд Торобий» тарихий романига туташди...

А. Д. — Мозий оламига шунчаки нигоҳ ташлаш, унинг сир-синоатига шунчаки қизиқиш билан кифояланиш самара

бермайди. Тарих ҳеч қандай заволотни тан олмайдиган умри боқий бобомиздир, демак, фидойи бир неварга бўлиб, у билан ёнма-ён яшаш керак, у кулса кулиб, йиғласа йиғлаш жоиз. Яна, унинг кўнглини тинглаб, оҳ-фигонлари, надоматлари, орзу-умидларини руҳ ва шуурда қайтадан кечириб ҳам лозим. Узоқни кўриб, арконни узун ташлаб қўйган тарих биздек фарзандларига муносиб мерослар қолдирган. Шулардан бири — ҳар қаричини курашлар бўҳрони тутган Эзгулик йўлидир, келажак сари шу йўл орқали ўтишга мажбурлигимизни ўйласам, тарихга ҳурматим юз чандон ортиб кетади.

Т. М. — Ҳа, рост айтасиз, ўша йўл бўлмасайди эртани ҳам бўлмасди, биз ўзлимизни англамай ўтардик. Ахир, ўша йўлда яхшини ҳам, ёмонни ҳам учратамиз, буюк зотлар қарвонига кўзимиз тушганда... бир энтиқиб, бир ҳаёлга чўмамиз. Буюк зотлар матонати, журъати, ибрати, қаҳри-меҳри, хатоси, қудрати, ожизлигини таҳлил қилиб, ўзимизча турли хулосалар чиқарамиз. Курашлар майдонида Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик каби баҳодирлар қатори ўрин тутган Маҳмуд Торобий ёди асрлар оша халқимизни ёвузлик устидан тантана қилиб яшашга ундаб келаятгани алоҳида рамзий маъно касб этади. Мана шу жиҳатдан ҳам унинг образини яратиш сизга осон бўлмагандир, зеро, тарихий шахс билан унинг образи ўзаро уйғунлашмаса сўз санъати қонунияти бузилади. Ҳарҳолда, сиз Маҳмуд Торобий шахсидаги баҳодирлик фазилатларини рўёбга чиқаришга эришгансиз, унинг қалбида илдиз отган куч-қудрат ва иймон-эътиқод ўткинчи омил эмас, аксинча, барқарор — ўтда ёнмас, сувда чўкмас маънавий-руҳий қуроли эканини анча ишонарли тасвирлагансиз.

Тўғриси, романнынг сўнги жумласи мени қаттиқ изтиробга солди. Дастлаб ўқиганимда ҳам, кейин яна қўлга олганимда ҳам охириги саҳифалар мени сизнинг оламингизга кўчирди, ниҳоят, Маҳмуд Торобий қисматига рўпара қилди. Маҳмуд Торобий ўлими... Оловхон Юсуф малъунлик эвазига олган ажр... Кимга ачиниш керак? Маҳмуд Торобий бежаврид кетганига мени ўки хоин хорланишигами? Умуман, қозоғизга мук тушганда, асарнинг қайси нуқталари сиз учун оғриқли кечган?

А. Д. — Сиз ҳозир тилга олган «оғриқ» сўзи теран ижтимоий маъно касб этаётирки, бу хусусда алоҳида мулоҳаза юритиш маъқулдир. Ахир, зафарлар ва мағлубиятлар, устиворлик ва адашувларни жам қилган тарихимизнинг

Ўзи бош-охир айни шу оғрикнинг ўзи эмасми? Мана шу жихатдан олсак, Маҳмуд Торобий кўзғолони натижасиз тугаши, унинг ўзи эса фитна қурбони бўлиши аждодларимиз қисматига хос фожиадир. Ўша кураш ғалаба билан ҳам якунланиши мумкин эди-да. Лекин ундай бўлмади, исёнчилар ўз саркардаларини асраб қололмадилар ва оқибатда енгилдилар. Мана шу «енгилиш» туйғуси туфайли туғиладиган ва мен учун туганмас азобу туганмас надоматга айланган кечинмалар асарнинг ҳар бир бобига катра-катра сингдирилган.

Маҳмуд Торобий ганим қўлида эмас, ўз қавмидан чиққан — нурга эмас, зулматга талпинган калтабин ва жоҳил кимса қўлида ҳалок бўлиши романнинг энг оғриқли нуқталаридан биридир. Ўша саҳифаларни битаётганимда юрагим сўнгсиз бир санчикдан сиркираган.

Оловхон Юсуфга келсак, у ганим илкида қўғирчоққа айланган ва тарих саҳнасида манфуруна ўйин кўрсатган аянчли кимсадир. У иймон гулини бемалол босиб-янчиб ўтади, маслаги — ичида ин қўйган нафси балони қондириш, яъни Чигатой ваъда қилган тахтга эришиш! Ҳатто у мусулмон дунёсида рўй берган мудхиш воқеа — Ҳинд исмли аёл шафқатсизлигини такрорлашга ҳам тайёр! Биласизки, Ҳинд жанг майдонида ярадор лашкарбоши Ҳамза юрагини суғуриб олиб, чайнаган, Оловхон Юсуф эса Чигатой югурдаклари ҳурмати кезониш ниятида Маҳмуд Торобий юрагини келтириш учун қулай пайт пойлайди. Унинг қора ният йўлидаги саъй-ҳаракатлари каламимдан нафрат бўлиб тўкилган, десам, муболаға бўлмас. Мана шу нафрат ҳам мен учун оғриқдир.

Лекин мен шу ўринда Чигатойнинг Мовароуннаҳрдаги ноиб Маҳмуд ялавочга ҳам алоҳида эътибор қаратишни истардим. Сизган бўлсангиз, асарда Маҳмуд ялавоч мураккаб шахс тарзида намоён бўлади, тақдир тақозосига кўра иш тутгани учун уни тўла оклаб ҳам, тўла қоралаб ҳам бўлмайди, унинг ўзи мана шу фожиасини яхши билгани учун ҳамиша ваҳима ва шубҳа оралиғида тўлғаниб яшайди. У ўз жони, амали, мол-ҳолини ўйлаб, Чингизхон зуғумидан қўрқиб хиёнат йўлига киргани, аммо Маҳмуд Торобийга ёрдам беришни истамагани, халқнинг улкан армони саналган ҳурриятга бегона бўлиб қолгани боис Оловхон Юсуфга қараганда хавфлироқ кўрнамақдир.

Кимга ачиниш керак, дейсиз. Кимга бўларди? Албатта улус суянган ва эрк соябонига айланган фидойи инсон қонини ичган Оловхон Юсуфга-да! Бу муртад нафси қотил қурбони бўлди, шу боис унга нафақат ачинамиз, ундан

нафратланамиз ҳам. Оллоҳ йўлида газавотга чорлаб, халқ озодлиги учун курашган Маҳмуд Торобий ўлими эса иззатли ўлимдир. У эътиқод ва эзгуликни ҳимоя қила туриб шаҳид бўлгани туфайли тарихда, халқ ёдида пок ном билан қолди.

Т. М. — Рим императори Юлий Цезарга ҳам хиёнат қилишган. Дастлаб император фитначилардан ўзини ҳимоялаш учун шайланади, қаторда дилига яқин ишончли одамларини кўрач, ҳафсаласи пир бўлади ва қиличини қинига солади, Маҳмуд Торобий қисмати ҳам қай жиҳати биландир мана шу фожиага ўхшайди. Мана баҳодирнинг сўнгги сўзлари: «Ёмон аччиқ бўларкан ўзингники!» Агар унинг юрагига ёв ханжари санчилсайди, эҳтимол, у бунчалар афсус-надомат билан хотоб қилмасди.

А. Д. — Бунга шубҳа йўқ... Хиёнат қавакда беркиниб ётган илонга ўхшайди, қулай пайт топган заҳотиёқ эзгулик фидойиларига заҳар солишга ошиқади. Бинобарин, Юлий Цезардек саркардани адолат тахтидан қулатган ёвуз махлуқ Туронзаминда осуда ётиши мумкинми? Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, ҳатто соясидан кўрқиб яшаган Муҳаммад Хоразмшоҳ, ниҳоят алломалар султони Мирзо Улуғбек... ўша газанда томонидан авраб-алдангани сир эмас.

Аслида, қавакдаги илон эмас, руҳ иклими, дил сарҳадларида уя қурган адоват ва ҳасад аждаҳоси дуч келган эди Маҳмуд Торобийга. Баҳодир қаттол ёви — Чиғатойдан кўрқмасди, негаки, унинг кимлигини биларди, унинг қиличига қилич, найзасига найза ўнглашга қурби етарди, ошқора жангда голиб чиқишига ҳам ишонарди. Аттанги, яшириқча зарбага у ҳозир эмасди, зеро, она юрти оқ ювиб-оқ тараган — Тороб қишлоғи фарзанди Оловхон Юсуф ичида болалаб ётган аждарҳо илқис ҳужумга ўтганидан у гофил қолди. Баҳодир ҳаммасини кутган бўлса ҳам бунисини кутмаган, шу боис ҳали сиз эслатган сўзларни айтади. Маҳмуд Торобийнинг сўнгги фарёди! Бу фарёд ўзини — муқаррар фожиасини англаб, комиллик поғонасига кўтарилган зотнинггина эмас, шунингдек, ортидан эргашган жонларни библиб улгурмаган, мана шу жиҳатдан ожизлигини намён қилган улкан шахснинггина эмас, она тарих ноласи сифатида ҳам янграйди. Ана шу нуқта яна бир оғриқли нуқтадир.

Умрининг ҳар лаҳзасини даҳшатлар ва йўқотишлар ичида кечирган саркарда ёнида туриш, унинг дарди-алами ва изтиробларини бўлишиш... каминани қанчалар гангитиб қўйганини тасаввур қиласизми? Рухим сирқираган дақиқаларда нажот топиш учун энг ишончли чора Маҳмуд Торо-

бийнинг ўзидаги ирода ва катъиятга суяниш эканини туйганман. Шундай қилиб, романда жасурана ҳаракат қилувчи Маҳмуд Торобий образи — мен тасаввур қилган, кўнглим иқлимида босқичма-босқич улгайиб, узоқ вақт яшаган, ҳануз яшаётган Маҳмуд Торобийдир. У менинг қаламим билан ошна тутинган, бинобарин, ўлимни қайта тугилиш ҳисоблайдиган, дилида (ҳа, дилида, тилида эмас!) мардликка ҳайкал қўйган, жисман мағлуб бўлса ҳам, рухан енгилмайдиган ўктам инсон образидир. Агар унинг шахси ва феъл-атворини бошқа ёзувчи бошқачароқ талқин қилса ажабланмайман, негаки ўша ижодкор ўзининг Маҳмуд Торобийси образини яратади, лекин барибир у ҳам камина эътиборни қаратган баҳодиргагина хос фазилатларни назардан қочирмаслигига аминман.

Т. М. — *Шўро замонида ёзилган «Шердор», «Мулк» қиссаларингиз адабий жамоатчилик ўртасида анча баҳс-мунозарага сабаб бўлган эди. Айниқса, «Мулк»даги бадиий тасвир, мажозий образлар эътиборга лойиқ. Сиз октябр тўнтаришидан кейин минг йиллар давомида эъзозланган кўнглимиз хазинаси бир зарб-ла вайрон қилиб ташлангани борасида адабий баҳс юритасиз. «Гирих», «Интиҳо» қиссалари «Мулк» билан узвий боғланган бўлиб, уларда мавзу ва тасвир доирасини кенгайтирасиз ва яхлит фожиавий манзара яратасиз. Шаксиз, «Маҳмуд Торобий» ва «Фано даштидаги қуш» романларини мана шундай ижодий босқични ўтагандан кейин ёзганингиз табиий ҳолдир. Лекин «Маҳмуд Торобий»га тайёргарликни мустақилликдан аввал бошлаб, ёзишга ҳам илгарироқ киришгансиз. Қолаверса, «Яроқдаги битик» ҳикоянгиз эсимда, унда Маҳмуд Торобийдаги саркардага хос барқарорлик ва жасорат онаси қонидан ўтган мусарфо туйғу эканлигини очиб берган эдингиз. Хуллас, билмоқчиманки, замон ва талаб ўзгаргани роман мазмун-моҳиятига таъсир қилмадими?*

А. Д. — Сухбатимиз аввалида қисқароқ бўлса ҳам ёзувчининг эркин нафас олишига ҳалақит бериб келган «...изм» асоратларини эслашдик. Манфур «...изм» асосан тарихимизни бегоналаштириб қўйиш учун алоҳида жидду жаҳд кўрғазгани сир эмас. Она тарихни севиш ва уни бор салобати билан кўрсатиш шўро тузуми пойдеворини нуратиш жараёнини тезлаштирар эди. Хусусан, халқ фидойилиги, бой маънавий-маърифий дунёсини ифодаловчи, миллатни ғафлат уйқусидан уйғотишга чорловчи асарлар кўрқув салтанатининг сохта даҳолари хоҳиш-иродасига мос тушмасди, уларга тафаккури сергак кишилар эмас,

хар қандай буйруқни кўр-кўрона ижро этадиган ғофил қуллар ёқар эди. Миллатимиз фаҳри саналмиш Бобур образи Соҳибқирон Амир Темур сиймоси каби шўро учун таҳликали саналарди, шу боис бизни шоҳ ва шоир Бобур дунёсига олиб кирган Пиримқул Қодиров ижоди мунтазам кораланди.

Ҳатто мен ўзим ҳам сиз эслатган «Шердор» тарихий қиссам учун камситилиш билан тенг бўлган бир неча ноўнғай аҳволга тушганман. Ушбу асарга қўл урганимда абдуллаевачи «жонкуяр»лар миллий тарихимизга қарши алоҳида хужум мавсумини бошлаб юборишганди. Улар тазйикидан чўчиб, қўл силтаб қўя қолсам бўларди, лекин қадим Самарқанднинг XVII аср биринчи ярми манзараси, аштархонийлар сулоласи вакили — ҳоким Абу Карим Бойҳожий ўғли Ялангтўшбий баҳодирнинг мураккаб шахси, унинг гўзал қизи Мохбону билан меъмор йигит Муҳаммад Аваз ўртасидаги изтиробли севги менга сира тинчлик бермади. Билдимки, ёзмасам бўлмайди, туғилажак асар ният пайдо бўлган дақиқадаёқ маънавий эҳтиёжимга айланган. Асар дастлаб ҳикоя шаклида «Ёшлик»да босилди. Раҳматли Зулфия опадан қутлов хати олдим. Опага айниқса Мохбонудек доно қиз образи кўпроқ ёқипти. Кейин нашриётда бўлим мудири Хуршид Даврон «Шердор»ни илиқ қаршилади. Лекин кейинчалик аллақимлар аралашуви билан ноширлар қиссадаги тарихий шахслар ва воқеаларга ёзма изоҳ талаб қилишди. Шўрога ён босаётган биродарларимга айниқса Шердор мадраса-масжидини гўзаллик ва эзгулик обидаси, ҳаёт қарама-қаршилиқлари ва халқ донолиги акс этган боқий тимсол сифатида талқин қилганим ёқмаганини пайкадим ва мақсадимни пардаловчи сўзбоши битишга мажбур бўлдим. Асарда учрайдиган «Худо», «Наврўз» каби каломларни ўчириб чиқдим. «Наврўз»ни «Гул сайли» деб тузатганим эсимда. Қуласизми, қуясизми?

Маҳмуд Торобий шахсига қизиқишим тасодиф эмасди, Ялангтўш аслзода табақадан чиққан лашқарбоши бўлса, у оддий халқ вакили эди, косийликдан матонатли ва тadbиркор сарқарда даражасига кўтарилганди. Мана шу жараёнга мен кўпроқ мафтун эдим. Унинг шахси, ҳаёти, замони ва замондошларини ўрганиш, умуман, романга ҳозирлик, унинг ғоявий-бадий йўналишини белгилаш анча мураккаб шароитга, шунингдек, хурриятга интилиш ҳаракати кучайган даврга тўғри келди.

Сал илгари — 1989 йилда 20-йиллардаги даҳшатли маданий-маърифий ва рухий инқирозлар ифодаси бўлиб гавдаланган, аввал сувда чўктирилиб, сўнгра ўтда куйдирил-

ган Улуғ сўз хазинаси — ёзма ёдгорликларни йўқотишга уринишдек мусибатни акс эттирувчи «Мулк» қиссам «Шарк юлдузи» журналида босилди. Қисса ҳақидаги турли адабий-танқидий мулоҳазалардан сўнг аср бошидаги таназзул XIII аср аввалида мўғул босқини оқибатида заминимизни титратган моддий-маънавий ўпирилиш билан бевосита боғлиқ эканини ҳис қилдим. Ҳар иккала тарихий ҳақиқат шаклан ва мазмунан ўхшашлиги ва улар замиридаги жиноятнинг бир хил даражада мудҳишлиги оромимни ўғирлади. Буни каранги, ўшанда Чингизхон тинч-тўкин ҳаёт кечираётган Бухорода масжидларни отхонага, муқаддас китоблар сақланган сандикларни охурга айлантирган, кўплаб бебаҳо ёзма ёдгорликларни гулханга ташлаттирган, илм ва дин пешволарини қул қилиб, сайислик ва фаррошликка тайинлаган. Худди шу кулфат 17-йилги тўнтаришдан кейин яна такрорланди: инсон, инсон эътиқоди, моддий-маънавий бойликлари топталди, камситилди. «Мулк»ни битиш жараёнида халқимиз бошига тушган кўргулик алами кўнглимда қайта-қайта аланга олди, бу аланга босқинчиликнинг қонли-қаттол яқунлари, одамзодни фитна-фасод гирдобига улоқтиражаги ҳақидаги изтиробли кечинмаларим билан бирлашди ва мени улуғ бобокалонимиз Маҳмуд Торобий оламига етаклаб кетди.

Роман ёзиш — азоб, сўнгсиз тўлғоқ, ўзинг билан ўзингнинг тенгма-тенг ва аёвсиз олишувинг... Туғилажак асарга эту суяк бўладиган материал тўплаш ҳам осонмас — икки елкага икки торни кўндириб югуриш билан баробар... Ана шу укубат мени ҳам исканжасига тортди, хайриятки, ўша кезларда тарихчи олим Лукмон Бойматов «Ёшлик» журнали ва бошқа нашрларда Маҳмуд Торобий кўзғолонининг (1238) 750 йиллиги муносабати билан туркум мақолалар эълон қилди, уларда Чингизхон ва Чиғатой замондоши — Ато Малик Жувайнийнинг «Жаҳонгир тарихи» асаридан ғоят қимматли парчалар кўчирма қилингандики, мен йўл бошига чиқиб олишим учун катта кўмак берди.

Кейин, кутилмаганда, ҳазрат ёзувчимиз Ойбек домла қўллаб юборди. Ойбек домла «Навоий» романидан сўнг «Маҳмуд Торобий» драматик достонини яратган, сал кейинроқ — 1944 йил охирларида Алишер Навоий номли опера ва балет театрида шу номли операси қўйилган. Бу билан қаноатланмаган адиб уруш йиллари Ўзбекистонда яшаб турган таниқли ижодкор Александр Дейч билан ҳамкорликда рус тилида «Халқ калқони» пьесасини ёзишга киришган. Айни пайтда «Ғалвирчи» насрий драмасига қўл урган. Афсуски, у улкан ижодий ниятларини рўёбга чиқа-

ришга улгурмаган. Менимча, бирламчи, бошқа режалар ижросига киришиб кетгани, иккиламчи, мафкуравий ноте-кисликлар халақит бергани сабабли шундай бўлган.

Ойбек домла ва Александр Дейч сингари забардаст адиб-лар кўл урган, исёнкорона руҳга йўғрилган мавзу мураккаб-лиги, бинобарин, Маҳмуд Торобий сийрати ва сувратида мужассам улуғворлик мени хушёрлик ва холисликка ундади. Муҳими, Маҳмуд Торобий мафкура одами эмаслигини англа-дим, аксинча, у эътиқод, ҳақиқат, иймон ва эрк фарзанди-дир, унинг номи ҳам, маслаги ҳам, шижоати ҳам ҳар қандай салтанат, ҳар қандай зўравонлик йўриқларидан баланд тура-ди. Хуллас, кечмишнинг мунгли харобалари орасидан ҳануз бизга тийрак нигоҳ билан боқаётган миллий қахрамонимиз киёфасини борича тасвирладим: фазилатларини тоширма-дим, айбини яширмадим, яъни, тасаввуримда улғайтирга-ним — ҳам оддий, ҳам комил, ҳам эркпарвар зот образини ўқувчига тақдим этдим. Асардаги бошқа образларга нисба-тан ҳам шундай муносабатда бўлдим, қисқаси, асар шаклини ҳам, мазмунини ҳам шўро мафкураси манфаатига мослаш-тирмасликка ҳаракат қилдим, шу туфайли баралла айта оламанки, замон ва талаб ўзгаргани роман курилиши ва бошқа жиҳатларига таъсир қилгани йўқ!..

Т. М. — Одамларда ватанга муҳаббат ва фи-доийлик руҳини тарбиялашда тарихий асар муҳим аҳа-мият касб этиши аниқ. Шўролар бунга яхши тушуниш-ган ва шу боис шууримизга туташи қадимият ўзанла-рига «чим» босишдан лаззат олишган. Энди ўша машъ-ум тўсин олиб ташланди, тарихга мурожаат қилиш учун кенг имкониятлар тугилди. Энди ҳамкасбларимиз, ёппасига бўлмаса-да, бу жабҳада фаол тер тўксалар, юзага келган бўйлиқни тўлдириш учун ғайрат билан куч сарфласалар керак, деб ўйлардим. Афсуски, бундай бўлмапти. Сизнингча бунинг сабаби нимада?

А. Д. Яқинда «азобланиш — ёзувчи учун яшаш ва ижод қилиш тарзи» қабалидаги гапни тез-тез такрорлаб юрадиган Шукур Холмирзаев билан турли «икир-чикир»лар бобида ҳасратлашиб қолдим. Шукур ака ҳаммамизга таниш ҳамишаги тажанглиги билан кўпчиликни хаёлга толдирган масалага эътиборимни қаратди. Ижодкор укаларидан бири-га ўзини яқин олиб, нимага ёзмай қўйдинг, деган экан, у пинагини бузмай: «Ҳамма нарса очилиб кетди-ку, нимани ёзаман?!» — деб жавоб қилипти. Эътибор қилсам, Шукур ака икки қоши ўртасида — тугун! Кейин у афсус билан: «Тавба, шунча ёзиб нимани «очди»? — деди. — Умуман, ижодкор — кашфиётчи, лекин у бадий сўз оламида ҳали-

гидақа бирон нарсани «очиш» учун қалам тебратадиган шухратпараст эмас!» Ҳаётини қалам ва қоғоз билан сирлашиб кечираётган, бошқа ҳаётни тасаввур ҳам қилолмайдиган адибимиз бунчалар куюнаётгани ҳалиги саволингизга жавоб эмасми, Тохир?

Ёзувчининг ҳаёти унинг иродаси ва истеъдоди синовидин иборатдир, афсуски, илдизи теран бу фалсафани чуқур ўзлаштира олмаганимизга тан беришни истамаймиз, аниқроғи, ўз қобигимизга ўралиб олган кўйи, арзимас нарсалар учун иродамиз имкониятларини қурбон қиламиз, оқибатда тарихий мавзуда ҳам, замонавий мавзуда ҳам қалам тебратиш учун кўпчилигимизда журъат етишмай турибди. Қанчадан қанча долзарб ва оҳори тўкилмаган масалалар қаламимизга интиқ! Аммо жиддий ҳавф сола бошлаган яна бир муаммони эслатиб ўтсам: ёзишга бўлган иштиёқимизнинг қолган-қутган қисмини моддий қийинчиликлар бўҳрони тўхтовсиз емираётир, ечимини кутаётган ана шу жумбоқ борасида ҳукумат миқёсида ўйлаб кўриладиган вақт етиб келди чамаси...

Т. М. — Бир рус адиби: «Тарихий далил тугаган жойда тарихий асар бошланади», деган экан. Яъни, у ҳаёлот — бадийий тўқима ва умумлашмага кенгроқ ўрин бериш тарафдори экан. Бошқа бир адиб эса тарихий далилдан чекинишни қатъиян қоралаган. Сиз кўпроқ қайси талабга асосланасиз?

А. Д. — Очигини айтиб қўя қолай: ана шу ҳар иккала адиб фикрлари ўзаро ковушиб, мувофиқлашган ҳолдагина тўлақонли адабий-бадийий ҳақиқат юзага келади.

Ҳаётни чуқур билган ижодкор моҳият-эътибори билан асарни ичкаридан нурлантиришга хизмат қиладиган далил ёки воқеадан кечмайди, улар замиридаги фалсафани саҳифадан саҳифага кучайтириб, маънавий-маърифий хулосалар билан йўғириб боради.

Айни пайтда, хоҳ тарихий, хоҳ замонавий мавзуда бўлсин, бадийий асар далил-ҳодиса йиғиндиси ва жонсиз тафсилотидан иборат бўлиб қолмаслиги керак. Тўплаш ва шарҳлаш — фан иши, сўз санъаткори фан аллақачон бажариб қўйган юмуш билан шуғулланмайди. Санъаткор баёнчилик қулига айланмайди, сараланган ҳаётий омиллар кўмагида фантазияга эрк беради, сир-синаотга тўла руҳ иқлимининг зич ёпилган эшигини очиш учун мардона жанг қилади, шу йўл билан турли тоифага мансуб кишилар қалбига кириб боради.

Агар мен «Хилват», «Мезон буржи» каби ҳикояларимда Соҳибқиронга тегишли саналарни қайд этиш, унинг шахси билан боғлиқ саргузаштларни шунчаки изоҳлаш билан ово-

ра бўлиб қолсайдим, улар дидли ва кузатувчан ўқувчилар учун кадрли бўлиши даргумон эди. Шунингдек, Ялангтўш образига романтик улуғворлик руҳини сингдирганим, бу — кўхна китобларда битилган ҳаётий ҳақиқатни бадий ҳақиқатга айлантириш бобидаги уринишим натижасидир.

Маҳмуд Торобийга келсак, унинг образи кечмиш қайғуси, оҳ-фигони, қонли сабоқлари, бугунги ва эртанги кун орзу-ҳаваси ва кечинмаларининг фалсафий синтези тарзида туғилди. Тасаввуримда қад ростлаган Маҳмуд Торобий фақат етти ярим аср бурунги исёнкор эмас, айни дамда, бугунги, эртанги куннинг ҳам баркамол — ориф, жасур ва қайтмас одамидир. Мана шу хислатлари билан у ҳамма даврлар учун ибрат бўла олади, ҳар қандай зотни руҳий таъсир кучи доираси — оҳанраболи оламига торта олади.

Ҳарҳолда мен Маҳмуд Торобийни жонсиз рақамлар чангалидан, қийматини йўқотган тафсилотлар, надомат кули тагида қолган хотиралар ва дарду ҳасратлар гирдобидан қутқариш ва доимий ҳаракатдаги руҳият иқлимга кўчириш учун баҳоли-қудрат меҳнат қилдим, юқорида эслатилган иборани қўлласам, унинг тани эмас, руҳияти тарихини қоғозга туширишни бирламчи бурч билдим.

Т. М. — Мавриди бўлгани учун «Фано даштидаги қуш» ҳақида ҳам икки оғиз сўзларсиз.

А. Д. — Худо хоҳласа, янги романимнинг биринчи китоби шу йил «Шарқ юлдузи» журналида босилади. Камин унда замон ва макон билан ҳисоблашмай қалам юритганимни юқорида таъкидладим. Кўпдан бери шундай асарга қўл уришни орзу қилардим. Етакчи қаҳрамоним Саидбек Умар ўз ичига бир бора бўлса ҳам назар ташлашни бир умр армон билган, ўз кўнгли, ўз руҳини ихтиёрсиз тарзда мунтазам баҳсга чорлаб юрадиган гоҳ ғолиб, гоҳ мағлуб инсондир. Унинг фаолияти, ички ва ташқи қиёфасида кечадиган қийноқлар ва зиддиятлар ўзига хос мажозийликни ташийди, асарда ҳаракат қилувчи бошқа образлар олами ҳам Саидбек Умар дилига яқин туради, қисқаси, уларнинг феъл-атворлари инсоният учун ёт тобелик иллатини, шу иллат туфайли тана, рух, жонда ажриқлаган ёртилик фожиасини — сувратан бутуну сийратан майиб одамлар қисматини намоён этади.

Т. М. — Ижодий режаларингиз сир эмасдир.

А. Д. — «Сир» бўлиб қаёққа ҳам борарди. Таъбир жоиз бўлса, ҳозир нафас ростлаяпман. Қаламга ҳатто қарагани ҳам юрак дов бермайди. Келгусида, Тангрим куч берса, янги романимнинг иккинчи китобини ёзмоқчиман. Эрта нима бўлишини ҳаёт кўрсатади.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ

ФИФОН

Муқаддима	4
Биринчи боб	
Шубҳа	7
Иккинчи боб	
Кунгил хур	20
Учинчи боб	
Пирлар қанот бўлса	31
Тўртинчи боб	
«Ўлимга борурмиз!..»	46
Бешинчи боб	
Кутилмаган ташриф	51
Олтинчи боб	
Ҳоким дунёга сирмас	59
Еттинчи боб	
Тороб армон уммонида	71
Саккизинчи боб	
Суйгуна Зебо шамшири	80
Тўққизинчи боб	
Ғазавотга чорлов	87
Ўнинчи боб	
Чалдевордаги шарпа	92

ИККИНЧИ ҚИСМ

ҒАЗАВОТ

Муқаддима	102
Биринчи боб	
Аршдан тушган дарвеш	105
Иккинчи боб	
«Учқур аргумоғингни эгарла!..»	121
Учинчи боб	
Ер ости мамлакатаида	129
Тўртинчи боб	
Ажал рақси	146
Бешинчи боб	
Ғазавот	156
Олтинчи боб	
Бўринайхон иззати	165
Еттинчи боб	
Талваса	173

УЧИНЧИ ҚИСМ

ШАҲИДЛАР ВА ҲОЗИЙЛАР

Мукқадима	190
Биринчи боб	
Бу не дарди рӯё?	193
Иккинчи боб	
Хору зорликда	209
Учинчи боб	
Туғ остида етти қозон	219
Тўртинчи боб	
Чарх оғу ҳозирламиш	225
Бешинчи боб	
Улуғ мухораба арафасида	232
Олтинчи боб	
Қовушмак саодати	236
Еттинчи боб	
Малҳами жон истаб	241
Саккизинчи боб	
Аросат бандаси	250
Тўққизинчи боб	
Шаҳидлар ва ҳозийлар	258
Ўнинчи боб	
Ниғоҳдаги оғрик ва армон	276
ХОТИМА	287
Санъат асари — руҳият тарихи (<i>Сўнгсўз ўрнида: муаллиф билан суҳбат</i>)	291

АСАД ДИЛМУРОД

МАҲМУД ТОРОБИЙ

Тарихий роман

«Шарк» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти
Тошкент — 1998

Мусаввир Р. Қўнеинова
Бадий муҳаррир *Ф. Башарова*
Техник муҳаррир *Л. Хижова*
Мусахҳилар *Ж. Тоирова, Ю. Бизаатова*

Теришга берилди 02.09.98. Босишга рухсат этилди 29.10.98. Бичими 84x108^{1/32}. Антиква гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 15,96. Нашриёт-ҳисоб табоғи 18,0. Адади 10000. Буюртма № 2892. Баҳоси келишилган нарҳда.

**«Шарк» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41**